

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

ROČNÍK XLVI

2011

Číslo 1–2

MINISTERSTVO VNÚTRA SR – ODBOR ARCHÍVOV

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Vydáva Ministerstvo vnútra SR
odbor archívov

Redakčná rada

Daniel Doležal, Peter Keresteš, Ján Lukačka, Elena Machajdíkova,
Richard Marsina, Štefánia Mertanová, Veronika Nováková,
Jozef Novák, Milena Ostrolucká, Peter Kartous, Radoslav Ragač,
Júlia Ragačová, Juraj Roháč, Jana Schullerová, František Žifčák

Hlavný redaktor
Jozef Hanus

Výkonná redaktorka a tajomníčka redakcie
Júlia Hautová

Redakcia a administrácia:
Ministerstvo vnútra SR, odbor archívov
811 04 Bratislava, Križkova 7

© by MV SR – odbor archívov, Bratislava 2011

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

SÚ NA SLOVENSKU ARCHÍVNE FONDY FONDMÍ A ARCHÍVNE ZBIERKY ZBIERKAMI?

VERONIKA NOVÁKOVÁ

Nováková, V.: Are Archival Fonds Really Fonds and are Collections Really collections in Slovakia? Slovenská archivistika, Vol XLVII, No 1–2, 2011, p. 3–16.

The paper emphasizes the fact that archival terminology is not unified in Europe despite the fact that the essential principle of the work of archivists is the principle of provenience. While the definition of archival fond is almost unified, the definition of archival collection varies, especially in the area of Central Europe. The paper deals with the origin of archival collections in Slovakia and mentions the fact that, from the theoretical archival viewpoint, there are incorrectly formed sets in some Slovak archives. Their designation is often debatable as well. The author proposes a new definition of archival collection, as well as accepting certain rules of founding collections not only in state archives but mainly in special archives in Slovakia.

Theory of archiving, archival terminology, the principle of provenience, archival fond, archival collection

PhDr. Veronika Nováková, Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa, P. Pázmaňa 27, 927 01 Šaľa

Archivistika je v posledných desaťročiach chápaná v čoraz väčšej miere ako samostatná vedná disciplína. Tí, ktorí s takýmto výrokcom nesúhlasia, uznávajú ju spravidla za samostatnú pomocnú vedu. Súčasťou archivistiky je aj archívna terminológia, ktorou sa v súčasnosti na Slovensku zaoberajú archivári len sporadicky, čoho dôkazom je aj skutočnosť, že dodnes u nás neexistuje terminologický slovník, základný kódex tejto vednej či pomocno-vednej disciplíny. Terminológia má nezastupiteľné miesto v každom odbore, ale v širšom ponímaní i pri každej odbornej činnosti, je totiž základným dorozumievacím prostriedkom. Terminológia ako súčasť archivistiky nie je nemenná, musí sa obohacovať novými pojmami a definíciami a má odrážať aj určitú úroveň poznatkov. Zmeny v archívnej terminológii by sa mali robiť na základe širokej diskusie v rámci odboru.

Archívne dni, ktoré sa konali na Slovensku v roku 2011 na tému Zbierky v archíve, poukázali nielen na nejednotnosť v chápaní tohto termínu, ale zároveň aj na nedostatky poslednej definície tohto pojmu, ktorá je od roku 2002 zafixovaná aj v platnej legislatíve – v zákone o archívoch a registratúrach. Aby sa odstránila nejednotnosť a zároveň aj nesprávnosť chápania termínu zbierka v archíve, je potrebné pokúsiť sa zadefinovať tento pojem nanovo. Po roku 1993, po vzniku niektorých no-

vých verejných archívov nazývaných aj ako špecializované, sme boli svedkami vzniku veľkého počtu zbierok. Ich vznik nebol v každom prípade v súlade s archívnu teóriou a s uplatnením základného archívneho princípu, čiže princípu provenienčného. Okrem nesprávneho chápania tohto pojmu v posledných rokoch je potrebné pripomenúť, že na Slovensku bol tento pojem často zle interpretovaný už aj v minulosti. Je potrebné zdôrazniť, že nesprávne chápanie termínu zbierka v archíve môže viesť k zásadným chybám napr. pri vymedzení hraníc archívnych fondov, ako aj pri odborných prácach v archívoch.

Zbierka ako neorganický celok je v archívoch cudzím prvkom. Vyplýva to zo základnej tézy provenienčného princípu, podľa ktorého archívny fond, základný archívny fenomén, vzniká z organickej činnosti určitého pôvodcu. O zbierkach v archíve nehovorí ani známa holandská príručka *Handleiding*, ktorá prvýkrát zadefinovala základné pravidlá archívnej práce. V prvom rade vymedzila význam pojmu archívneho fondu (vtedy pojmu archív) a zároveň poskytla návod na jeho usporiadanie a inventarizovanie. Nutnosť zadefinovania základných pravidiel pre prácu v archívoch vyplývala z nesprávneho chápania podstaty tvorby archívnych celkov. Pred prijatím provenienčného princípu sa často vytvárali neorganické celky, rôzne tematické zbierky podľa subjektívnych pravidiel. Takýto spôsob vytvárania archívnych celkov sa koncom 19. storočia, pre rôznorodosť subjektívnych návodov, stal neudržateľným. Vznik provenienčného princípu ako protikladu dovtedy zaužívaného pertinenčného princípu, čiže určitého vecného členenia archívnych dokumentov, bol založený na vytváraní archívnych celkov organického pôvodu. Provenienčný princíp, nazývaný miestami aj ako holandský princíp, bol postupne a v relatívne krátkom časovom horizonte v Európe všeobecne prijatý. Dôležitú úlohu zohral aj po prvej svetovej vojne, napríklad pri deľbe kultúrneho dedičstva Rakúsko-Uhorska. Protiklad medzi archívny fondom ako organickým celkom a archívnu zbierku ako umelo vytvoreným celkom zapríčinil, že o zbierke v archívoch v staršej odbornej literatúre nachádzame len málo zmienok, ako aj to, že názory na zbierky v archívoch nie sú dodnes celkom jednotné. Ak si prezrieme zoznamy fondov niektorých zahraničných archívov, zistíme, že v mnohých archívoch sú zbierky zastúpené len okrajovo. Definície zbierky nie sú celkom jednotné ani dnes. Medzinárodný slovník archívnej terminológie z roku 1988¹ zbierku definuje ako umelé zoskupenie dokumentov rôznej proveniencie na základe spoločného znaku, témy, jazyka, prípadne typu dokumentu.

Známa predstaviteľka nemeckej archívnej teórie Angelika Menne-Haritz vo svojej práci o archívnej terminológii² definuje zbierku ako jednotliviny rôzneho pôvodu, ktoré sú pre určitý záujem spojené, najčastejšie majú obsahovú spojitosť k dejinám určitej oblasti (v územnej pôsobnosti archívu, kde sa vytvára zbierka). V nemeckých archívoch patria medzi najrozšírenejšie zbierky, ktoré sú spájané na základe formálnych znakov, zbierky máp. O týchto zbierkach spomínaná autorka poznamenala, že vznikali najmä kvôli ťažkostiam s ich uložením. Zo staršej generácie nemeckých archivárov sa zbierkami zaoberal hlavne Adolf Brenneke,³ ktorého názory sú síce už

¹ DICTIONARY OF ARCHIVAL TERMINOLOGY, München-NewYork-London-Paris 1988, s. 40.

² MENNE-HARITZ, A.: *Schlüsselbegriffe der Archivterminologie*, Marburg 1992, s. 53–54.

³ BRENNKE, A.: *Archivkunde*, Leipzig 1953, 2. vydanie, s. 35–38.

dnes čiastočne prekonané, no v mnohom zostali dodnes platné. Adolf Brenneke rozlišoval päť typov zbierok, do prvej radil pozostalosti (osobné fondy) politikov a významných predstaviteľov určitého regiónu, do druhej zbierky jednotlivín, ktoré nebolo možné zaradiť na ich pôvodné miesto najmä preto, že nemali pôvod v registratúrach uchovávaných archívom, v ktorom sa nachádzali. Do tretej skupiny zbierok zaradil zbierky, ktoré tvorili technické pomôcky pomáhajúce lepšie vymedziť archívny fond, napr. zbierky podpisov, rukopisov štátnikov, ale aj zbierky pečatidiel, vodoznakov a podobne. Do štvrtej skupiny zbierok radil tie, ktoré boli vytvorené z archívnych dokumentov s osobitným formátom (zbierky máp, plánov atď.), a do piatej zaradil zbierku dobovej dokumentácie, o ktorej uviedol, že sa začala budovať v Potsdame po prvej svetovej vojne a mala silne propagandistický ráz.

Maďarská odborná literatúra zaraďuje zbierku medzi archívne fondy. Archívne fondy sa tam delia na organické a neorganické.⁴ Organické archívne fondy sú tie, ktoré vznikli z registratúry, a ktoré aj u nás považujeme za archívne fondy, čiže je to súbor záznamov s trvalou dokumentárnou hodnotou z činnosti jedného pôvodcu. Neorganické fondy v Maďarsku sú vlastne naše zbierky, čiže pod pojmom neorganický fond sa chápe súbor záznamov rôznej proveniencie, ktoré sú pospájané podľa vecného, formálneho, geografického či iného spoločného znaku. Maďarská teória dokonca uznáva spájanie rozsahovo malých organických celkov do spoločných súborných fondov (v maďarskom jazyku sa nazývajú zbierkovými fondmi). Z uvedených príkladov, napriek rôznorodosti definícií vyplýva, že pri tvorbe zbierok sa okrem neorganického pôvodu zdôrazňuje určitý spoločný znak archívnych dokumentov, ktoré sú v zbierke pospájané.

Naša súčasná definícia zbierky hovorí, že zbierka je súbor archívnych dokumentov vytvorený zberateľskou činnosťou právnickej alebo fyzickej osoby. Nespomína žiadny spoločný znak dokumentov, čiže dáva oveľa voľnejšie možnosti tvorby zbierok. Definuje len osobu, z vôle ktorej vzniká ľubovoľný súbor archívnych dokumentov. Po preskúmaní zbierok uložených v našich archívoch sa zdá, že skutočnosť, z koho vôle vzniká zbierka, nie je až taká podstatná. Prevažnú väčšinu zbierok totiž vytvorili samotné archívy. Definícia navyše vymenúva obe možnosti právneho vnímania osoby, teda uvádza aj právnickú aj fyzickú osobu. Inej osoby vlastne niet, teda posledné slová definície nemajú osobitný význam. Naša definícia, ktorá sa odlišuje od definície uvedenej v medzinárodnom slovníku, je jednou z príčin, prečo sú zbierky v našich archívoch premnožené. Pri hľadaní príčin súčasného stavu treba preskúmať aj to, či sú naše zbierky skutočne neorganické celky, či sú zbierkami podľa medzinárodne uznávaných pravidiel.

Pred zodpovedaním týchto otázok je potrebné pozrieť sa na vznik a vývoj zbierok v našich archívoch. Na úvod je potrebné načrtnúť základné teoretické názory k tejto problematike u nás, pričom sa nezaobídeme bez opakovania niektorých všeobecne známych skutočností. Archívna teória na Slovensku bola až donedávna v úzkom spojení s českou archívnu teóriou, a preto je potrebné zmieniť sa o chápaní pojmu zbierky v niekdajšom Československu. Základy archívnej teórie, aj zásady provenienčného princípu sa dostali na Slovensko prostredníctvom českých archívárov, najmä zásluhou Václava Chaloupeckého, inšpektora pre archívy a knižnice, pracovníkov poľnohospodárskeho (zemědělského) archívu a prostredníctvom absolventov

⁴ KÖRMENDY, L.: *Levéltári kézikönyv*, Budapest 2009, s. 473.

pražskej archívnej školy zo Slovenska. Určitý vplyv na prácu archivárov po prvej svetovej vojne mala aj práca Václava Vojtíška, ktorý ako prvý predložil v knižnej forme návod na spracovanie mestských archívov, čiže podľa súčasnej terminológie archívnych fondov miest. Václav Vojtíšek⁵ presne stanovil definíciu archívu (dnes archívny fond), keď konštatoval, že archív je súhrn písomných a iných príbuzných pamiatok dokumentárnej povahy, ktorý vzišiel výberom za účelom správnym a vedeckým, z materiálu nahromadeného organickou, úradnou činnosťou. Václav Vojtíšek však nemal jednoznačné stanovisko na zbierku. V roku 1924 v hore uvedenej práci o zberateľskej činnosti archívov napísal nasledovné: „Táto činnosť je oprávnená a správna, je-li vedená náležitou mírou. Nesmí se zapomenouti, že archiv není skládka papíru, a nesmí se pustiti se zřetele ani úřední ráz a původ jeho obsahu. Dále píše: ...Práce sběratelská není hlavní prací archivářova, a třebas může míti velikou cenu a může mnoho zachrániti a sněsti, nesmí se přeceňovati.“ Súhlasil so zhromažďovaním novín mesta a kraja, ako aj so zbieraním letákov a tlačovín k voľbám, ku kultúrnemu „ruchu“ alebo o živote v období vojny, z ktorých sa mali vytvoriť zbierky, no varoval pred zhromažďovaním každého popísaného a tlačeného papiera. Aj keď to vo svojej práci doslovne nenapísal, zbierku chápal ako tematický celok vytvorený z formálne rovnakých archívnych dokumentov, no najmä ako tematický celok viažuci sa k určitému mestu. Aj v jednom aj v druhom prípade zbierku považoval za celok vzniknutý v archíve. Napriek tomu, že názory Václava Vojtíška vychádzali aj z poznatkov zahraničných archivárov, žiaľ ani uplatnenie provenienčného princípu, ani iných teoretických úvah na Slovensku nenašli širšie uplatnenie. Počas existencie prvej Československej republiky pre nejednotnosť názorov na zriadenie archívov, ale aj pre nečinnosť Ministra pre správu Slovenska, na Slovensku nevznikla organizovaná sieť archívov a preto nie je možné hovoriť ani o všeobecnom uplatnení archívnych princíпов či teoretických poznatkov. Medzi archívy, v ktorých aspoň krátky čas pracovali absolventi pražskej archívnej školy patrili Krajský archív v Bratislave, kde v rokoch 1928–1933 pracoval Daniel Rapant. Výraznejší vplyv na iné archívy však nemohol mať, nielen pre krátkosť pôsobenia v tomto archíve, ale ani preto, lebo v mestských či v niekdajších župných archívoch neboli odborníci. Ďalší archív, kde pracovala absolventka pražskej archívnej školy Mária Jeršová-Opočenská, bol archív Slovenského národného múzea, predchodca dnešného Archívu Slovenského národného múzea. Tento archív vznikol v druhej polovici 19. storočia, keď ešte neboli známe poznatky provenienčného princípu, preto sa v ňom od počiatkov vytvárali najmä zbierky. Spomínaná archivárka už v roku 1930 poznamenala „Archiv S.N.M., podobne jako archiv Národního Musea v Praze, je vlastně depositem různých archiválií nazhromažděných sběratelskou činností M.S.S od r. 1890 do nejnovější doby“.⁶ Znamenalo to, že v archíve SNM boli najmä zbierky, ktoré pochádzali zo zberateľskej činnosti Muzeálnej spoločnosti. Okrem týchto celkov sa tam nachádzali aj osobné fondy, ktoré sa v tom čase nazývali pozostalosti. V správe, ktorú predložila Mária Jeršová o archíve SNM Ministerstvu školstva a národnej osvety v Prahe, sa zmienila, že napr. v pozostalosti Jozefa Kohúta sa nachádzali archívne dokumenty z rôznych oravských archívov, teda dokumenty organic-

⁵ VOJTÍŠEK, v.: *O archívech městských a obecných a jejich správě*, Praha 1924, s. 56.

⁶ Národní archiv Praha, fond Ministerstvo školstva a národnej osvety, vecná skupina 30, spis 101831/30.

kého pôvodu. Ich ponechanie v jednom celku vzhľadom na organický pôvod nezodpovedalo požiadavkám provenienčného princípu. To, že Muzeálna spoločnosť začala *zbierať* archívne dokumenty spôsobilo, že na tomto pracovisku sa nevytvárali fondy, ale zbierky, ktorých prehodnotenie a premanipulovanie bolo podľa archívnych princípov potrebné vykonať na určitom stupni vývoja. Časť týchto zbierok sa dostala do dnešného Slovenského národného archívu, tu sa však tiež ponechalo len ich pôvodné usporiadanie. Boli začlenené pod súhrnným názvom *Genealogica* či *Topografica* medzi zbierky. Spôsob získania dokumentov bol nadradený nad ich organický pôvod.

Poznatky archívnej teórie sa začali celoplošne na Slovensku presadzovať až vznikom siete štátnych archívov, ktorej počiatky je možné klásť do rokov 1947–1949, v prípade niekdajších okresných archívov až 1950–1953. V tomto čase vychádzali postupne, aj vďaka českým archivárom, prvé odborné časopisy (*Archivní časopis* a *Sborník archivních prací*) a v roku 1954 uzrel svetlo sveta prvý slovníček archívnej terminológie. Tento definuje archívny fond ako „súbor písomností provenienčne jednotne vzniknutý z organickej činnosti jedného úradu, inštitúcie, korporácie alebo jednotlivca“. Ten istý slovníček definuje zbierku ako „umelo, neorganicky vzniknutý súbor písomných alebo iných pamiatok zhromaždených z praktického alebo iného hľadiska, prípadne na základe osobných záujmov“.

V tomto období nebolo jednoduché definovať pojmy, v archívoch na Slovensku pracovalo len niekoľko odborníkov. Začiatkom päťdesiatych rokov minulého storočia sa stalo potrebným vysvetlenie základných odborných termínov, pretože prevážná väčšina archivárov nemala odborné vzdelanie, archívnictvo sa na univerzite len práve začínalo vyučovať a pracovníci niektorých archívov absolvovali v najlepšom prípade len krátke kurzy organizované archívnymi oddeleniami príslušných KNV. Presadzovali sa zásady provenienčného princípu, no neboli často jasné hranice archívnych fondov a nejasnosti vznikli aj pri prvom vyhotovení súpisu archívnych fondov.

Pod archívnym fondom sa aj na Slovensku už v 50. rokoch rozumel organicky vzniknutý celok, ktorý vychádzal z registratúry určitého subjektu. Úzka spätosť s registratúrou sa zvyrazňovala v polovici minulého storočia aj používaním pojmu „registratúrny fond“, ktorý sa objavuje už v pokynoch Krajského archívu Krajského národného výboru v Bratislave v roku 1952, kde sa hovorí o súpise archívnych a registratúrnych fondov. Pod archívnymi fondmi v uvedenom prípise sa rozumeli organické súbory písomností spreď roku 1870. V tom istom období sa v materiáloch oddelenia archívu v Nitrianskom kraji pod archívnymi fondmi chápali fondy s časovou hranicou do roku 1944. Písomnosti z činnosti úradov a inštitúcií po tomto roku boli aj tu označené ako registratúrne fondy. Takéto chápanie fondu vzniklo z praktického hľadiska, totiž chceli odlíšiť súbory písomností, ktoré sa využívali pre praktickú potrebu pôvodcu. Takéto delenie, ktoré bolo viazané na určitú časovú hranicu dokazuje, že terminológia sa na Slovensku len formovala. Už v polovici minulého storočia bola aj v archívoch na Slovensku tendencia vytvárať podľa už uvedenej definície zbierky, najmä súčasnej dokumentácie, ktorých vznik bol preferovaný aj riadiacimi centrami: Archívnou správou či krajskými oddeleniami archívov. Vytváranie takejto zbierky malo zaručiť zachovanie rôzneho propagačného materiálu z obdobia „veľkých udalostí“, teda z obdobia socializmu. Pokyny Krajského národného výboru v Bratislave z roku 1952 vyzvali archívy vo svojej pôsobnosti, aby zhromažďovali

politické plagáty, letáky, propagačný materiál a pri ich zbieraní spolupracovali s príslušnými úradmi.⁷ Keďže v zmysle tvorby archívnych fondov v uvedenom období neboli súčasťou fondu písomnosti, ktoré nevznikli z určitej organickej činnosti štátneho či iného úradu, bolo treba zabezpečiť, aby sa plagáty s dôležitým ideovým zameraním, letáky a fotografie dostali tiež ako historicky cenný materiál do archívov. Prvými „predpísanými“ zbierkami v našich dnešných štátnych archívoch boli tak zbierky súčasnej dokumentácie. Tieto zbierky obsahujúce dokumenty, ktoré majú určité spoločné znaky, najčastejšie možno i podľa dnešnej terminológie považovať za zbierky. Ich vznik úzko súvisí s potrebou archívov vybudovať si vo svojom regióne pôsobenia určitú pozíciu, aby boli archívy spoločnosťou chápané ako centrá historického vedomia. Zbierky vznikali vždy so zameraním na región, v ktorom archív pôsobil. Tento princíp napríklad aj dnes zdôrazňuje už spomínaná známa nemecká archívna teoretička Angelika Mene Haritz. Tvorba zbierok fotografií, letákov a plagátov patrila v polovici minulého storočia medzi úlohy archívov. Z tohto dôvodu mal mať archív aj vlastného fotografa, ktorý by dokumentoval významné udalosti. Táto myšlienka však zostala najčastejšie len v teoretickej rovine. Ojedinele boli podniknuté určité praktické kroky, dokonca v niektorých archívoch, najmä v komunálnych archívoch v niekdajšom Československu sa táto myšlienka aj uplatňovala a uplatňuje aj dnes. Žiaľ, personálne vybavenie štátnych archívov nikdy neumožňovalo, aby sa archívy na Slovensku aktívne zapojili do tvorby takého druhu zbierky, ktorá má nepochybne svoje miesto v mestskej či jeho miesto zastupujúcim štátnom archíve. Na Slovensku sa neuplatňovali dôsledne ani smernice Povereníctva vnútra pre organizovanie a činnosť okresných a mestských archívov z roku 1958,⁸

⁷ Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa (Ďalej len ŠAB-p. Šaľa), fond Okresný archív Šamorín 1952. Pre zaujímavosť uvádzame časť znenia prípisu Zn.: Arch.III/1-194.1-1952/3, uvádza sa, že archív má v rámci súčasnej zbierky zhromažďovať:

1/ plagáty vydané OAV NF k oslavám Medzinárodného dňa žien, 2/ plagáty k 1. máju, 3/ výzvy rady KNV, ONV, MNV k plneniu úloh v poľnohospodárskej výrobe, 4/ výzva k občanom kraja a okresov do boja proti bakteriálnej vojne, 5/ vyhlášky zdravotných referentov KNV, ÚNV, ONV o organizácii zdravotnej služby v kraji (ÚNV, ONV), 6/ vyhlášky ONV o verejných pohovoroch s občanmi, 7/ vyhlášky o ustanovení a pôsobnosti obvodných rád v rámci ÚNV (JNV), 8/ plagáty o slávnostnej verejnej schôdzi MNV – ÚNV z januára t.r. spojenej s vyhlásením súborného plánu atď., 9/ plagáty okresných hospodárskych družstiev o neplnení dodávok dedinskými boháčmi, 10/ výzva mliekarenských družstiev k dodávateľom mlieka, 11/ vyhláška o povinnom školení šoférov motorových vozidiel, 12/ plagáty OV a KV Sokola o sokolských závodoch a iných súťažiach branných a športových väčšieho a celoštátneho významu a pod.

⁸ ŠAB-p. Šaľa, fond Archív Galanta, 1958, Zbierka inštrukcií pre výkonné orgány NV 1958, časť 2, por. č. 14: Smernice Povereníctva vnútra, SAS-492/23-57, v časti Riadenie a usmerňovanie v čl. 7 sa uvádza: Podľa množstva a významu archívneho materiálu môžu byť v rámci plánu práce zriadené v okresných a mestských archívoch tieto funkčné miesta (niektoré z funkčných miest): a/ archívny pracovník b/ dokumentačný pracovník c/ pracovník pre odborné práce (knihár, fotograf a pod.), d/ manipulačný pracovník, e/ administratívny pracovník.

V časti Obsahová náplň a štruktúra archívu sa v článku 12 píše: V okresných a mestských archívoch sa ukladá tiež rôznych dokumentárny materiál, ktorý zachycuje historické udalosti, život a tvárnosť okresu alebo mesta, alebo ktorý má iný podobný vzťah k ich dejinám. Dokumentárny materiál tvoria: a/ tlačivá (vyhlášky, plagáty, letáky, programy rôznych kultúrno-osvetových podnikov, jednotlivé čísla novin, časopisov, novinové výstrižky a pod.); b/ fotografie významných osôb, historických a umeleckých pamiatok stavieb, krajiny a pod.; c/ dokumentárne filmy, zvukové pásy a iné druhy filmových a zvukových záznamov o významných udalostiach

kde sa hovorí aj o personálnom zabezpečení archívov a uvádza sa okrem archívneho pracovníka aj potreba dokumentačného pracovníka, ale aj vlastného fotografa. Posledne menovaní pracovníci mali zabezpečiť tvorbu súčasnej dokumentácie. V tom istom prípade sa v čl. 12 doslovne uvádza: „okresné a mestské archívy ukladajú rôz-ny dokumentárny materiál, ktorý zachycuje historické udalosti, život a tvárnosť okresu alebo mesta, alebo ktorý má iný, podobný vzťah k ich dejinám“. Tie isté smernice uvádzali, že z „dokumentačného materiálu, pokiaľ nie je súčasťou archív-nych fondov, sa vytvárajú archívy zbierky“. Vďaka takto ponímanej úlohe archívov máme dnes v našich štátnych archívoch spravidla zbierky plagátov a plánov, zbierky letákov, teda všeobecné zbierky, ktoré majú pôvod v začiatkoch organizovaného archívnictva. Niektoré sú už uzavreté, niektoré sa dopĺňajú dodnes. Názvy týchto zbierok by sme mali dnes zvážiť. Ak v istej zbierke máme len dokumenty z určitého obdobia, napr. z obdobia socializmu, mohli by sme spresniť názov zbierky, no ak archív takúto zbierku doplní aj v súčasnosti, situácia je odlišná. Takéto zbierky sa spravidla skladajú z archívnych dokumentov, ktoré pochádzajú od rôznych pôvodcov. Určite to platí pri zbierke pohľadníc, prípadne aj pri zbierke plagátov rôzneho pôvodu. Netreba zdôrazňovať, že aj plagáty môžu tvoriť súčasť fondu, napríklad môžu tvoriť organickú súčasť fondu určitého mestského kultúrneho strediska či inej kultúrnej inštitúcie. Archívne zbierky, ktoré pochádzajú z činnosti jedného, konkrétneho pôvodcu nie sú zbierkami, ale organickými celkami, archívnymi fondmi. Zna-kom zbierky je rôznorodý pôvod dokumentov zaradených do zbierky. Podobne je to aj v súčasnosti. Ak napríklad obec organizuje obecné dni či iné kultúrne podujatie, propagačný materiál, napr. plagát bude súčasťou archívneho fondu obce. Na plagát v tomto prípade pôvodca vynaložil určité finančné prostriedky, o čom dozaista bude záznam v registratúre, teda plagát má organický vzťah k iným záznamom pôvodcu. Na základe tohto príkladu by som chcela len zdôrazniť, že aj dokumenty, ktoré sú chápané podľa formátu vyhotovenia ako zbierkové, môžu byť súčasťou archívneho fondu. Podobná je situácia s obecnými novinami, ktoré môžu byť súčasťou fondu, no niekde aj predmetom zbierky.

Osobne sa nazdávam, že zbierka súčasnej dokumentácie, tak ako sa to chápalo v polovici 20. storočia, sa dnes zhromažďuje v archívoch pravidelne len zriedkavo, keďže táto činnosť sa robí spravidla len okrajovo, sporadicky. Myšlienka tvorby zbierky súčasnej dokumentácie je dozaista zaujímavá, no pri množstve úloh archí-fov so súčasným personálnym stavom na Slovensku nereálna. Ani v súčasnom zá- kone o archívoch a registratúrach nemá takáto činnosť oporu. Namiesto vytvárania zbierok, napr. plagátov, pohľadníc, fotografií alebo záznamov na technických nosi- čoch (napr. videozáznamov či DVD z obecných osláv a pod.), by sa mali dokumenty zaradiť v prípade ich jasného pôvodu, napr. na úrovni obce do archívneho fondu obce, a archívy by ich nemali „zbierať“, ale pravidelne preberať od ich pôvodcov. Registratúrny plán miest a obcí, ale aj mnohých iných pôvodcov v súčasnosti obsa- huje registratúrnu značku pre tieto vecné skupiny, teda zaraďuje ich do registratúry. Podobná je i otázka obecných kroník. Kroniky majú organický pôvod, obsahujú zá- pisy schválené zastupiteľstvom, teda sú súčasťou fondu mesta či obce. Ak sú v ar-

okresu alebo mesta; d/ reprodukcie máp a plánov a rôzne grafické listy (drevoryty, litografie, medirytiny). Z dokumentárneho materiálu, pokiaľ nie je súčasťou archívnych fondov, vytvárajú sa v archíve zbierky.

chívoch vytvorené zbierky obecných kroník, mali by sa prehodnotiť a kroniky by sa mali zaradiť na ich pôvodné miesto. To isté platí aj o školských kronikách aj zbierkach pamätných kníh, ktoré sú vlastne albumami zo slávnostných podujatí, prípadne fotoalbumami z občianskych obradov. Ak sú pamätné knihy organického pôvodu, majú svoje miesto v príslušnom archívnom fonde. To, že majú formátovo iné rozmery je len otázkou miesta ich uloženia. Bezpochyby majú mať svoje miesto v organickom celku. Pri vyhotovení archívnej pomôcky sa uvádzajú podľa miesta v registratúre, pri uvedení úložnej jednotky sa uvedie ich skutočné uloženie, číslo možno špeciálnej úložnej jednotky ak je to nevyhnutné kvôli formátu. Zbierky súčasnej dokumentácie ako napr. zbierky plagátov, letákov, fotografií sú spravidla zbierkami aj podľa definície citovaného medzinárodného slovníka z roku 1988. Ďalšie spresnenie názvu zbierky, ako napr. zbierka volebných letákov z rokov..., a podobne, by prispelo k výpovednej hodnote názvu zbierky. Zbierka fotografií jedného fotografa by sa možno mala prehodnotiť, keďže v nej zhromaždené fotografie sú súčasťou osobného fondu. Aj tu by mala platiť zásada, že len preto, že úschova fotografií si vyžaduje iné podmienky ako ostatné časti fondu, neodôvodňuje ich začlenenie do zbierky. Ak majú fotografie zaradené do zbierky viacerých autorov, fotografie by sa mali radiť tematicky, napr. zbierka fotografií školských budov v okrese ..., alebo zbierka fotografií budov v ..., prípadne uvedením časového obdobia. Skupina vyššie uvedeních zbierok vytvorených najmä na základe formálnej príbuznosti má v našich archívoch svoj pôvod v polovici minulého storočia.

Archívna teória sa na Slovensku odvtedy zmenila. Práce Michala Kušika a Elemíra Rákoša posunuli naše poznatky o archívnych fondoch dopredu. Elemír Rákoš sa otázkou zbierok zaoberal vo svojej práci Teória archívneho fondu V. – archívne aspekty – analýza,⁹ pričom upozornil aj na skutočnosť, že v našej odbornej literatúre chýba dôkladnejšia analýza problematiky archívnych zbierok. Musíme dodať, že takáto analýza chýbala nielen v roku 1997, ale chýba aj dnes. Aj preto sme v posledných rokoch svedkami vzniku zvýšeného počtu zbierok v našich archívoch, často veľmi diskutabilných. E. Rákoš v spomínanej práci cituje českého archívár Zdenka Šambergera, ktorý existenciu zbierok v archívoch zdôvodňuje potrebou dopĺňovať kompletnosť a bohatosť prameňov v archívoch, neobmedzovať sa na preberanie fondov pochádzajúcich z registratúr. Problematikou zbierok sa zaoberala aj ďalšia česká archívárka Milada Wurmová. Veľmi správne poznamenala, že pri stanovení definície pojmu zbierka sa musí prihliadať na to, aby obsah archívnej zbierky zahrňoval registratúrny, ale aj neregistratúrny materiál, a tiež spôsob ako boli získané. Podľa nej je zbierka umelý súbor jednotlivých formálne alebo vecne príbuzných archívnych dokumentov získaných zámerným alebo náhodným zberom.¹⁰ Príručka *Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov*, vydaná archívnu správou ministerstva vnútra v roku 1988, definuje zbierku ako súbor písomných a iných dokumentov, ktorý vznikol zberateľskou činnosťou inštitúcie alebo osoby.¹¹ Táto definícia sa veľmi nelíši od definície z roku 1954. V roku 1970 na stránkach Sloven-

⁹ RÁKOŠ, E.: Teória archívneho fondu V., *Slovenská archivistika* 32/1997/2, s. 3–19.

¹⁰ Umelý soubor jednotlivých formálně nebo věcně příbuzných archiválií získaných záměrným nebo náhodným zběrem. WURMOVÁ, M.: Archiv jako instituce. *Sborník archivních prací* XIX/1 1969, s. 16.

¹¹ *OCHRANA, SPRÍSTUPŇOVANIE A VYUŽÍVANIE ARCHÍVNÝCH DOKUMENTOV*, Bratislava 1988, s. 9.

skej archivistiky publikoval Peter Kartous štúdiu pod názvom: *Zbierkový materiál v nemeckej archívnej teórii*, kde okrem zverejnenia výsledkov diskusie nemeckých archívnych teoretikov k problematike zbierok sám dospel k názoru, že na Slovensku je v prípade vytvárania určitých zbierok porušovaný provenienčný princíp a vyjadril presvedčenie, že výsledky diskusie nemeckých archivárov privedú našich archivárov k zrušeniu niektorých zbierok, pri tvorbe ktorých sa násilne porušil základný archívny princíp. Žiaľ, nestalo sa tak, ba naopak, zbierky vznikajú ešte vo väčšom počte, so zjavným porušovaním archívnych princípov.

Na otázku, aké zbierky okrem už uvedených sa nachádzajú v archívoch na Slovensku, je ťažko jednoznačne odpovedať. Za najväčšie zbierky môžeme bezpochyby považovať zbierky cirkevných matrik, ktoré boli vytvorené v 50. rokoch minulého storočia, po zoštatnení matrik. Pri cirkevných matrikách je potrebné zdôrazniť, že mali organický pôvod. Vytvoriť z nich zbierky bolo v čase ich zoštatnenia skutočne najpraktickejším riešením. Vytrhnutie matrik z určitého kontextu, myslím tým z kontextu ostatných písomností jednotlivých fár, už nemôžeme považovať za celkom štandardný a šťastný krok, a dozaista ani za krok v súlade s provenienčným princípom. Okrem bývalého Československa neboli v iných štátoch z cirkevných matrik vytvorené zbierky, ale matriky zostali súčasťou fondov jednotlivých cirkevných inštitúcií. Vytvorením zbierok a vytrhnutím matrik z kontextu sa samozrejme riešilo ich zachovanie, prístupnosť, bádateľnosť, no treba povedať, že sa takýmto počínom ich výpovedná hodnota znížila. K jednotlivým matrikám totiž pôvodne patrili aj aktá, modernejšími slovami spisy prípadne určité verejné listiny, ktoré ostali na farách a dnes sú tieto písomnosti už často zničené. V šťastnejších prípadoch, po sústreďení a spracovaní písomností farských úradov ich azda raz budeme môcť využiť na doplnenie pôvodných matrik.

Iná, zložitejšia, je situácia s druhopismi matrik, z ktorých sa v našich archívoch tiež vytvorili zbierky, no tieto matriky majú tiež organický pôvod. Vedenie druhopisov cirkevných matrik nariadil zákon 33 z roku 1827. Podľa tohto zákona sa druhopisy mali ukladať v župných archívoch a v archívoch slobodných kráľovských miest. Neskôr sa mali ukladať v archívoch príslušných municípií. Len málokto vie, že z uvedeného dôvodu sú v Maďarsku druhopisy matrik do roku 1895 zaradené do fondov žúp a druhopisy matrik po roku 1895 tvoria osobitný archívny fond v župných archívoch, kam sa druhopisy odovzdávali až do 31. decembra 1980. Archívy v Maďarsku boli a sú povinné robiť v nich všetky zmeny. Skutočnosť, že u nás zaraďujeme druhopisy matrik iným spôsobom, je výsledkom toho, že zánikom žúp sa situácia na Slovensku oproti niekdajšiemu stavu skomplikovala. Kompetenciu na zapisovanie dodatočných zmien do matriky mali okresné úrady, po nich okresné národné výbory, po ich zániku opäť nové okresné úrady a v súčasnosti ju majú obvodné úrady. Na základe uvedeného môžeme teda konštatovať, že podklady pre zápisy do druhopisov sa nachádzajú vo fondoch žúp, okresných úradov, okresných národných výborov, od roku 1990 do roku 2003 opäť vo fondoch okresných úradov a napokon vo fondoch obvodných úradov. Druhopisy by tak mali provenienčne patriť do rôznych fondov podľa toho, kto ich mal uchovávať, ktorému subjektu to prikazovala platná legislatíva a kde sa nachádzajú dokumenty, na základe ktorých sa v nich opäť v zmysle právnych predpisov mali vykonávať opravy či dodatočné zápisy. Druhopisy by mali patriť nielen do štátnych archívov s regionálnou pôsobnosťou, ale aj do ich pobočiek podľa toho, z ktorého obdobia pochádzajú. Tvoríť z druhopisov osobit-

nú zbierku by mali azda len pobočky štátnych archívov, a to len z druhopisov spred roku 1923. Po vzniku okresných úradov by sa mali zaradiť tieto druhopisy priamo do príslušného fondu pôvodcu, ktorý bol oprávnený vykonávať v nich zmeny. Práve možnosť, ba povinnosť vykonávania zmien komplikuje zaradenie druhopisov štátnych matrik. Keďže ich úložná lehota je až 100 rokov, sú vlastne pravými priorami v niekoľkých fondoch. Zásadne by sme však mali rozlišovať medzi druhopismi cirkevných matrik do roku 1895 a medzi druhopismi štátnych matrik z rokov 1895–1954. Cirkevné matriky po roku 1895 sú jednoznačne súčasťou fondov farských úradov, od roku 1895 nemajú verejnoprávny charakter. Zložitosť problému druhopisov matrik je ilustráciou obťažnosti začleňovania archívnych dokumentov do fondov a zbierok. Našťastie problém druhopisov je „dočasný“, keďže od roku 1954 sa už nevedú.

V našich archívoch sú početné aj zbierky nazývané *zbierky rôznej proveniencie*. Pri tomto umelom zoskupení sa zdôrazňuje len rôznorodosť ich pôvodu, čo podľa už citovaného medzinárodného slovníka nezodpovedá archívno-teoretickým požiadavkám. V takejto zbierke sú dokumenty „stratené“, nemožno tušiť akého sú pôvodu a čoho sa týkajú. Vznikli preto, lebo sa náhodou – kúpou, darovaním – dostali do takého archívu, kde sa nenachádza fond pôvodcu z činnosti ktorého vznikli, prípadne fond pôvodcu, ktorému boli určené. Sú v archíve len náhodne, často bez bližšieho vzťahu k spádovej oblasti príslušného archívu. Nazdávame sa, že v prípade, keď sa dokumenty dajú presne identifikovať, mali by sa dostať do toho archívneho fondu, kam organicky patria, a tým aj do archívu, kde je tento fond uložený. O sceľovaní fondov už jednoznačne hovorí aj § 10 príručky *Handleiding* z roku 1898.¹² Pokiaľ nie je možný tento prístup, dokumenty by sa mali začleniť do menších homogénnejších zbierok, ktoré nesú meno pôvodcu, prípadne označenie územia či témy, alebo oboch, aby sa dali identifikovať, aby sa nestali súčasťou všeobecne označeného umelého celku, v ktorom bádateľ, ale ani archivár nemá šancu ich nájsť. Vytvorenie takejto zbierky síce z hľadiska súčasného terminologického ponímania zbierky ako súboru vzniknutého zberateľskou činnosťou právnickej alebo fyzickej osoby zodpovedá, no dozaista z archívno-teoretického hľadiska nezodpovedá archívnym princípom. Treba kriticky poznamenať, že v súčasnosti v archívnom zákone uvedená definícia nemá oporu ani v medzinárodnom slovníku archívnej terminológie. Vznik tejto definície zapríčinila pravdepodobne nedostatočná znalosť problematiky. Aj česká terminológia, z ktorej sme často čerpali, prípadne používali spoločné definície, je už dnes presnejšia. V českom archívnom zákone sa pod zbierkou rozumie „súbor záznamov, ktoré majú jeden alebo viac spoločných znakov“. Ak sa hlásime k provenienčnému princípu, nemôžeme donekonečna vytvárať umelé, neorganické súbory z dokumentov organického pôvodu. Azda dozrel čas na zmenu definície zbierky aj v našom zákone, alebo aspoň v terminologickom slovníku. Pod zbierkou by sme mali chápať umelý súbor formálne rovnakých, alebo vecne príbuzných archívnych dokumentov rôznej proveniencie. Ak by sme chceli označiť aj pôvodcu takejto

¹² Ein bereits abgeschlossenes Archiv ist nicht über zwei oder mehr Depôts zu verteilen.

Z prekladu: MULLER-FEITH-FRUIJN: *Handleiding voor het Ordenen en Beschrijven van Archieven*. Groningen 1898, podľa KAISER, H.: *Anleitung Orden und beschrieben von Archiven* (ďalej len *Handleiding*), Leipzig 1905, s.15.

zbierky, na koniec vety by sme doplnili: – ktoré vznikli zberateľskou činnosťou právnickej alebo fyzickej osoby.

Pri tvorbe archívnych zbierok by mala platiť zásada, že umelý celok sa bude vytvárať len z archívnych dokumentov takého pôvodcu, z ktorého činnosti na Slovensku neevidujeme archívny fond.

Je na zváženie, či máme repozitáre chápať ako archívne zbierky. Vytvorenie účelového uloženia, kde pri dokumentoch sú uvedené odkazy na pôvodné miesto v určitom organickom celku – archívnom fonde, by sme nemali považovať za zbierku, keďže takéto zoskupenie môže byť aj dočasné, hocikeď je možné totiž jeho časti vrátiť na pôvodné miesto. Dokumenty vyňatím pre ich účelové uloženie nestrácajú súvislosti, organický pôvod a preto ich môžeme skúmať v ich kontexte. To, že z hľadiska ich formátu, nosiča atď. ich vieme lepšie chrániť ak ich uložíme osobitne, prípadne potrebujú špeciálne podmienky na uloženie, napr. farebné fotografie, neznamená, že z nich musíme vytvárať umelé celky, zbierky.

V niektorých našich archívoch sa nachádzajú zbierky pomenované podľa konkrétnej osoby, napr. zbierka archívnych dokumentov XY-na. Ak sú to dokumenty z činnosti jednej osoby, nie je to neorganický celok, ale môže ísť o nesprávne zadefinovaný osobný fond.

Ďalším druhom zbierok v našich archívoch sú zbierky hudobnín. Ak ide o súbor neorganický, majú svoje opodstatnenie, ak však ide o hudobniny jedného určitého subjektu, nemali by sme z takýchto dokumentov vytvoriť zbierku, ale v rámci fondu určité pododdelenie či vecnú skupinu. Osobitnú zbierku majú archívy spravidla z typárií a pečiatok. Opäť by mala platiť zásada, že ak sú neorganického pôvodu, vytvoríme z nich zbierku, ale úradné pečiatky jedného pôvodcu by bolo azda správnejšie považovať za súčasť archívneho fondu, než vytvoriť zbierku s názvom zbierka pečiatok úradu x y. Aj takáto zbierka existuje v našich archívoch. Ak pečiatku považujeme za predmet archívneho záujmu, mali by sme zvážiť, či z pečiatok pôvodcu, ktorého archívny fond uchovávame, vytvoríme osobitnú zbierku, alebo pečiatka bude súčasťou archívneho fondu.¹³

Na nezrovnalosti v chápaní zbierky, ale aj samotného archívneho fondu, ako aj na terminologickí nejasnosti a nesprávnosti treba upozorniť tiež v špecializovaných archívoch. Je ťažké hľadať príčiny rôzneho výkladu týchto základných pojmov, pravdepodobne to súvisí so samotným vývojom a nedostatkom kvalifikovaných archívárov v určitom časovom období. Je zarážajúce, že na Slovensku existujú archívy, ktoré sú definované ako odborné archívne inštitúcie, no vôbec nerešpektovali a často aj dnes nerešpektujú provenienčný princíp, základný archívny princíp, ktorý archívy odlišuje od múzeí, knižníc. Ako prvý musím uviesť istý špecializovaný archív, ktorý má podľa úvodnej informácie na internetovej stránke *zbierky*, ktoré sa ďalej *delia na fondy*, ktoré však nenesú meno pôvodcu. Už len základná informácia na ich internetovej stránke, že majú zbierky, je nesprávna. Archív má mať v prvom rade fondy. V tomto archíve sa zbierky ďalej *delia na fondy*, ktoré sú uvedené ako starý fond I, II, III. Takto označené fondy nemajú nič spoločné s fondmi v archívnom zmysle. Fond sa musí chápať ako súbor vzniknutý z písomností, ktoré vznikli

¹³ Je to otázka chápania súčasti archívneho fondu. Počas mojej archívnej stáže v mestskom archíve v Paríži som mala možnosť vidieť vzorky látok, ale aj konkrétne kusy vyhotovenej bielizne, ktoré boli považované za súčasť archívnych fondov istého módného návrhára.

z registratúry. Fondy Starý fond I – korešpondencia je umelé zoskupenie vzniknuté v určitom období, bez rešpektovania archívnej teórie a praxe. Dokumenty začlenené v Starom fonde I, II, ako aj v ďalšom fonde nazývanom starý fond III, majú medzi sebou často organickú spätosť, teda pôvodne určite patrili do jedného organického celku. Teda vo fondoch označených ako Starý fond I, II, III sú roztrúsené skutočné fondy v archívno-teoretickom chápaní. Fondy označené ako fondy v tomto prípade vôbec archívnymi fondmi nie sú, nemajú organický pôvod a len zhoda okolností začlenila záznamy do určitého sledu. Archívny fond má byť vždy nazývaný podľa pôvodcu registratúry, prípadne osoby či rodiny z činnosti ktorej fond vznikol. Toto pravidlo je všeobecne platné na celom svete. Vytváranie zbierok podľa pravidiel múzeí či knižníc nie je v archíve prípustné. Práca týchto inštitúcií je od čias vzniku provenienčného princípu úplne odlišná. Z archívneho hľadiska nie je prípustné ani zmiešanie knižnice toho istého pôvodcu s jeho registratúrou. Zásadne treba odlišiť v knižnej forme, teda na viazaných listoch vyhotovený archívny dokument od v knižnej forme rukou napísaného literárneho či iného diela.

Vytváranie zbierok z dokumentov, ktoré vznikajú z organickej činnosti určitého pôvodcu len preto, že ich spoločné ukladanie umožňuje ich rýchlejšie vyhľadávanie, je nesprávne. Osobitné uloženie určitého typu dokumentov predsa umožňuje aj ich vecné začlenenie v rámci fondu.

Zbierky, ktoré boli vytvorené právnickými či fyzickými osobami z dokumentov, ktoré pôvodne patrili do organického celku, no boli z neho vytrhnuté násilne určitou osobou (či inštitúciou) pre osobné, či už vedecké alebo zberateľské záujmy, nemajú sa ponechávať v umelom celku, ale ak je to možné, majú sa vrátiť na ich pôvodné miesto. A to aj v tom prípade, ak boli prevzaté do archívu ako súčasť osobného fondu. V takomto prípade pri vyňatí dokumentu z druhotného miesta by sa mal vyhotoviť záznam, a ten by sa mal založiť na miesto dokumentu. Takýto postup určite nie je v rozpore s provenienčným princípom, veď samotný Handleiding v §12 hovorí o potrebe scel'ovania častí archívnych fondov, ba zachádza tak ďaleko, že ak navrátenie dokumentu nie je z nejakých dôvodov možné, odporúča aj tak dokument zahrnúť do archívneho inventára uvedeného fondu.¹⁴ Nad touto poučkou by sme sa mali v súčasnosti zamyslieť o to intenzívnejšie, že virtuálne spojenie vďaka digitálnej technike sa stáva reálnou možnosťou.

Ďalším negatívnym javom, ktorý sa vyskytuje v našich archívoch je, že archívne dokumenty toho istého pôvodcu sú uložené vo viacerých archívoch, a to aj v prípade, že fond vznikol z určitej registratúry, ktorá jednoznačne patrí do archívnej starostlivosti konkrétneho, územne kompetentného archívu. Fond netvorí z ľubovoľných dokumentov archivár, ale vzniká ako objektívna realita. Dozaista v určitom stupni aj archivár vstupuje do tvorby a usporiadania fondu, najmä tam, kde bolo nevhodné usporiadanie dokumentov v rámci fondu, no nikdy nie porušením integrity pôvodného objektívneho celku. Provenienčný princíp nás totiž jednoznačne vedie k tomu, že písomnosti máme zhromažďovať podľa organického pôvodu, teda mali by sme sa už konečne vzdať sebeckých záujmov, že radšej vytvoríme zbierku, ktorá

¹⁴ Wenn es bedenklich ist, ein zersprengtes Archiv wieder zusammenzufügen, so sind doch die verschiedensten Teile dieses Archivs, wo sie auch geborgen sein mögen, durch einen Beamten in einem Inventar zu beschreiben mit Angabe, wo sich die Archivstücke befinden. Podľa Handleiding, s. 19.

nemá žiadne spoločné znaky, teda odporuje ešte aj princípu tvorby zbierok, než by sme písomnosti odovzdali tomu archívu, kde celý organický celok, vzniknutý z činnosti určitého úradu, inštitúcie, prípadne rodiny či osoby, kde dokument, ktorý sme začlenili do zbierky, patrí.

Je nepopierateľné, že zbierky vytvorené na základe určitých spoločných znakov patria do archívov a máme ich nazývať zbierkami, no archívne dokumenty organického pôvodu, z ktorých sú vytvorené archívne fondy, by sme mali tiež zhromažďovať spolu pod názvom pôvodcu archívneho fondu. Úlohou archívov je uchovávať najmä archívne fondy. Preto zbierky nemajú prevažovať nad archívnymi fondmi. Vytváranie početných umelých celkov, zbierok, je cesta nebezpečná. Archív má v prvom rade zhromažďovať organické celky, veď našou úlohou je zabezpečiť aj určitú právnu kontinuitu, hodnovernosť dokumentov. V umelých celkoch náhodne zaradené dokumenty, pri ktorých chýba možnosť ich skúmania v kontexte, vzťah k iným dokumentom nespĺňa toto očakávanie, práve naopak. Je všeobecne známa skutočnosť, že aj miesto dokumentu v určitom celku mu zaručuje hodnovernosť. Pôvodné súvislosti medzi dokumentmi sa v prípade vytvorenia umelého celku, zbierky, porušia a tak sa hodnovernosť dokumentov stáva diskutabilnou a spochybiteľnou. Kým archívny fond je celok vzniknutý organicky a je objektívnou realitou, zbierka je vytvorená vždy na základe rozhodnutia určitého subjektu a je vlastne subjektívnou realitou.

Na Slovensku postupne, aj keď s mnohými ťažkosťami, začíname s digitalizáciou archívnych dokumentov. Je otázne, ako môžeme digitalizovať nesúrodé, umelé celky. Alebo sa nazdávame, že vo virtuálnej podobe raz zjednotíme organické celky, ktoré sme neodborným prístupom kedysi roztrhli? Možno aj to by sa dalo, no zrejme by bolo jednoduchšie spojiť to, čo k sebe patrí, prípadne odovzdať z umelo vytvorených celkov archívne dokumenty do archívnych fondov, kam organicky patria, bez ambícií za každú cenu niečo vlastniť.

Na záver našej úvahy musím konštatovať, že napriek tvrdeniu, že na Slovensku uplatňujeme provenienčný princíp, nie je všetko pri tvorbe fondov a zbierok v poriadku. Nezabudnime, že uplatňovanie knižničných či muzeálnych princípov je v archívoch neprijateľné a narobí viac škody ako úžitku celému nášmu archívniectvu. Nazdávam sa, že archívniectvo len vďaka chápaniu archívneho fondu ako organického celku môže úspešne konkurovať v súčasnosti sa rozmáhajúcej informatike a ďalším príbuzným odborom. Jediné rešpektovanie archívnych princípov nám zaručuje, že budeme môcť naďalej tvrdiť, že okrem ochrany kultúrneho dedičstva zabezpečujeme aj správnu a právnu kontinuitu štátu a jeho obyvateľov.

ARE ARCHIVAL FONDS REALLY FONDS AND ARE COLLECTIONS REALLY COLLECTIONS IN SLOVAKIA?

Veronika Nováková

The essential archival principle is that of provenience, which was generally accepted after 1896. In Slovakia, the principle of provenience started to be deliberately applied

after the World War I; however, due to the non-existence of system of archives, it only started to be intentionally used after establishing the archive system, i. e. after the World War II. At the beginning of the era of organized archiving, because of the lack of qualified employees, the principle of provenience was ignored at many places and thus incorrect foundings of collections occurred. Archival collection was considered as „an artificially, inorganically initiated set of written or other artefacts gathered in the practical or other aspect, or based on personal interests“. This too broadly formulated definition differs from the international practice in Europe, especially from the definition stated in the international dictionary of archival terminology. The terminology defines collection as an artificial set of documents of various proveniences gathered together on the basis of common sign, topic, language, or, as the case may be, the type of documents.

The beginnings of founding archival collections in Slovakia may be traced to 19th century. In that time they originated because the principle of provenience had not been known yet. Collections in the system of state archives originated in 1950s. However, forming collections from some organic sets is disputable. The paper refers to the understanding of the notion of collection especially in the Central European area, and deals with certain differences. At the beginning of 21st century, the archivists in Slovakia started to create new collections, but this phenomenon should be reconsidered, in regard to the archivists' task to build collections, and it is necessary to replace the hither-to used, broadly formulated definition of collection (which is stated in the act on archives and it reads „Collection is a set of documents that arises from the collecting activities of an institution, individual or archives“) with a new definition. It would be appropriate that collections include only items whose originator's archival fonds are not preserved, although they have their provenience. Collection should be perceived as an inorganic set created from archival documents of various proveniences that have one or more common signs. Artificially created collections must be accurately named according to their content, kind of records, or the combination of both. Nevertheless, it is always necessary to consider the creation of new collections since the prominent task of archives is the preservation of credible documents. While the credibility of archival documents in the archival fonds of organic origin is secured by their position within the whole, the documents included in the collections created later as artificial sets do not feature this quality and their credibility ought to be specifically studied. The paper aims at encouraging the proper following of the principle of provenience in Slovak archiving.

Translated by Michal Švec

VÝVOJ BRATISLAVSKÉHO MEŠTIANSTVA V 12. A 13. STOROČÍ A LISTINA VÝSAD Z ROKU 1291

FERDINAND ULIČNÝ

Uličný, F.: The Development of Bourgeoisie in Bratislava in 12th and 13th Centuries and Charter of Privileges from 1291. *Slovenská archivistika*, Vol. XLVI, No 1–2, 2011, p. 17–28.

The author has been researching beside other subjects the origin and development of bourgeoisie and cities in the Middle Ages in Slovakia and Hungarian Kingdom for several decades. Recently, he has concentrated on the research in the initial period of bourgeoisie and the city of Bratislava. In the presented study, he offers facts and opinions that revise the opinions and knowledge of historians existing since the half of 20th century considerably in many cases. By means of detailed analysis of applicable written documents, he concluded that Bratislava burghers and the city were provably progressing in the first half of 12th century. His critical analysis of the provisions of the king Andrew III's charter from 1291 revealed new facts on the development of Bratislava before and after 1291. Through acquiring and using privileges, i.e. rights and duties, the burghers in Bratislava entered a new, both legally and actually prominent phase of their existence.

Slovakia, history, the Middle Ages, diplomatics, the city of Bratislava

Prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc., Ploštín 18, 031 01 Liptovský Mikuláš

V predkladanej štúdií poskytujeme výsledky, teda poznatky a názory, ktoré vyplynuli z nášho výskumu o dejinách bratislavských mešťanov a Bratislavy ako mesta v 12. a 13. storočí. Náš výskum využil informačnú hodnotu všetkých jestvujúcich, dostupných a použiteľných dobových písomných prameňov, avšak najmä pôvodnú funkčnosť ustanovení listiny kráľa Ondreja III. z druhého decembra roku 1291 o nadobudnutých výsadách bratislavských mešťanov.

Slovenskí profesionálni historici sa zaoberajú dejinami bratislavských mešťanov v stredoveku a Bratislavy ako mesta od polovice 20. storočia. Vzhľadom na tému našej štúdie si všimneme a pripomenieme len tých historikov a tie výsledky ich výskumov, ktoré boli programovo zamerané na obdobie do začiatku 14. storočia.

Alžbeta Gácsová v roku 1952 uverejnila štúdiu o vzniku tohto mesta a jeho spoločenskej a hospodárskej štruktúre do konca 13. storočia.¹

Jozef Novák v roku 1964 publikoval štúdiu o začiatkoch Bratislavy ako mesta.²

Darina Lehotská bola najvytrvavejšou aj najhľbavejšou bádatelkou a popisovateľkou dejín Bratislavy v stredoveku vôbec. Obdobie vývoja do 14. storočia popísala v štúdiách aj monografiách.³

¹ GÁCSOVÁ, Alžbeta: Vznik mesta Bratislavy a jeho spoločenská a hospodárska štruktúra do konca XIII. storočia. In: *Historický zborník*, 10, 1952, s. 294–309.

² NOVÁK, Jozef: K počiatkom Bratislavy – mesta. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica*, 15, 1964, s. 127–138.

Vendelín Jankovič poskytol čitateľom o skúmanej téme štúdie v rokoch 1970 a 1986.⁴

Vladimír Horváth v roku 1991 uverejnil knižku o privilegálnej listine z roku 1291.⁵

Všetkých uvedených bádateľov možno oprávnene považovať za špecialistov na staré dejiny Bratislavy v stredoveku. Ohľadne pôvodu a vývoja tohto mesta sa všetci zhodovali v tom, že vznik a začiatkový vývoj Bratislavy ako mesta sa udiali počas 13. storočia.

Početne menej historikov stredovekárov sa venovalo aj pôvodu a začiatkovému vývoju mesta Bratislavy v súvislosti s poznávaním a popisovaním začiatkov miest a meštianstva na Slovensku vôbec.

Richard Marsina o tom publikuje štúdie od roku 1973, pričom vznik konkrétnych miest vrátane Bratislavy spozoroval a časovo zahrnul do určitých rokov v 13. storočí.⁶

Ferdinand Uličný v štúdiách najmä od roku 1998 poskytuje poznatok, že mešťania a mestá sa na Slovensku postupne a v rozličnej intenzite vyvíjajú od 9. storočia. Napríklad Bratislava nespochybniteľne už v prvej polovici 12. storočia.⁷

Predmetná listina kráľa Ondreja III. datovaná druhého decembra 1291 bola iba dvakrát skúmaná diplomatickou metódou, aj to v súvislosti s jej kritickým publikovaním, resp. registovaním.

Slovenský historik Ľuboš Juck ju publikoval in extenso v diplomatári v roku 1984. V stručnej poznámke o kritike listiny napísal, že pôvodný text ustanovenia dispozície o mýte bol zmytý a na jeho mieste bol napísaný nový text. Stalo sa to pred konfirmáciou listiny v roku 1313.⁸

Maďarský historik Iván Borsa ako spolueditor listín uhorských kráľov Arpádovcov publikoval v maďarčine regist uvedenjej listiny. V stručnej poznámke o pôvodnej listiny stroho uviedol aj to, že jej text je na viacerých miestach zodretý.⁹

³ LEHOTSKÁ, Darina: Jakubovci. Bratislavská patricijská rodina (1279–1420). In: *Bratislava, Ročenka múzea mesta Bratislavy*, 3, 1967, s. 59–115. – Mestská správa a bratislavské meštianstvo do konca 14. storočia. In: *Historické štúdie*, 14, 1969, s. 179–206. – *Stredoveké privilégia Bratislavy*. Bratislava : Bratislavská informačná a propagačná služba, 1990.

⁴ JANKOVIČ, Vendelín: Z dejín bratislavského podhradía a mesta. In: *Bratislava, Ročenka múzea mesta Bratislavy*, 6, 1970, s. 11–33. – Vznik mesta Bratislavy. HORVÁTH, Vladimír (edit.): *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava : Archív mesta Bratislavy, 1986, s. 187–197.

⁵ HORVÁTH, Vladimír: *Bratislavské mestské privilégium*. Bratislava : Obzor, 1990.

⁶ MARSINA, Richard: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In: *Historický časopis*, 21, 3, 1973, s. 337–369. – Reforma stredovekých miest v Uhorsku. In: *Historický časopis*, 31, 2, 1983, s. 164–180.

⁷ ULIČNÝ, Ferdinand: Trhy a mestá na Slovensku v 9.–12. storočí. In: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Bratislava : Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 53–62. – Výsadnosť mešťanov od 13. storočia. In: *Historický časopis*, 49, 3, 2001, s. 415–432. – Pôvod a vývoj miest na Slovensku od 9. do 14. storočia. In: *Historické štúdie* 46, 2010.

⁸ JUCK, Ľubomír (edit.): *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238–1350) I*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1984, s. 75, č. 77. Pozri aj č. 94. Editor však v publikovanej podobe listiny vôbec graficky nevyznačil interpoláciu sfalšovanú časť, prípadne pôvodnú a falošnú vetu. (Ďalej len Juck, Výsady.)

⁹ BORSA, Iván (edit.): *Regesta regum stirpis Arpadianae critico – diplomatica II – 4*. Budapest. Akadémiai kiadó, 1987, s. 87, č. 3837 „a szöveg több helyen lekopott“.

Jedinečné informácie o meste Bratislave sú vo vedeckom diele arabského zeme-
pisca al Idrisiho. Al Idrisi pochádzal z južného Španielska. Ako uznávaného geogra-
fa ho pozval sicílsky kráľ Roger II. (1130–1154) na svoj dvor do Palerma, aby pre
neho vypracoval vedecké dielo o vtedy známom svete, ktoré sa rozprestieralo okolo
Stredozemného mora.

Al Idrisi v polovici 12. storočia dokončil svoje dielo, napísané po arabsky, ktoré
vo voľnom preklade do slovenčiny možno nazvať Poučná kniha pre cestovateľa.
Rozsiahle dielo sa skladá z máp a sprievodných, vysvetľujúcich textov.¹⁰

V príslušnej časti o krajinách v strednej Európe uviedol poznatky o Čsku, Koru-
tánsku, Uhorsku, Poľsku, Sasku a Rumunsku. Sústredil sa najmä na tamjšie mestá.
Poskytovanými poznatkami o nich chcel poslúžiť čitateľom a cestovateľom najmä
z hľadiska zemepisnej polohy miest, ich veľkosti, zamestnania a majetnosti obyvate-
ľov a obchodných možnostiach v opisovaných mestách. Ohľadne Slovenska sú cen-
né poznatky al Idrisiho o mestách Bratislava, Nitra, Užhorod aj o dvoch doteraz ne-
identifikovaných mestách.

O meste Bratislava vedel a napísal, že leží na rieke Dunaj, že je to stredne veľké
mesto, avšak kvitnúce a žijú v ňom mnohí obyvatelia, ktorí majú dostatok rozlič-
ných vecí a tovarov. Mesto je husto zastavané budovami.¹¹ Pozoruhodné je, že
al Idrisi opísal Bratislavu v poradí po Stoličnom Belehrade (Székesfehérvár, Maďar-
sko). Po Bratislave opísal Budín, Ostrihom, Nitru a iné mestá.

Z hľadiska vývoja bratislavského meštianstva a Bratislavy ako mesta je najdôleži-
tejšie to, že vedec, geograf v polovici 12. storočia podal spoľahlivé informácie
o meste Bratislava v prvej polovici 12. storočia. O to je prekvapivejšia skutočnosť,
že hoci dielo al Idrisiho bolo slovenským historikom prístupné začiatkom druhej
polovice 20. storočia, zostalo donedávna takmer nepovšimnuté nielen historikmi
Bratislavy, ale aj takmer všetkými bádateľmi o najstarších dejinách miest na Sloven-
sku.¹²

V nasledujúcej časti opíšeme výsledky prieskumu a odpovedí na otázku: Ako
uhorskí králi, baróni a preláti zo spoločenského hľadiska videli, vnímali a pomenú-
vali bratislavských mešťanov a Bratislavu ako mesto? Vzhľadom na vznik a zacho-
vanie dobových písomností to možno pozorovať až od tretej tretiny 13. storočia,
lebo až od toho obdobia jestvujú použiteľné latinské listiny, v ktorých sú priame
doklady o bratislavských mešťanoch a meste Bratislava.

V roku 1279 barón, správca kráľovských čašníkov a župan Bratislavského komi-
tátu, šľachtic Peter, za politickú vernosť odmenil Jakuba, vtedajšieho bratislavského
richtára darovaním pozemkového majetku Blumenau, ktorý bol dovtedy súčasťou
územných majetkov hradného panstva Stupava.¹³ V rámci nášho záujmu sú pod-
statné tri informácie:

¹⁰ PAULINY, Ján: *Arabské správy o Slovanoch (9.–12. storočie)*. Bratislava : Veda, vydavateľ-
stvo SAV, Bernolákova spoločnosť, 1999, s. 144.

¹¹ Tamže, s. 147. Vtedajšiu štátnu príslušnosť miest a krajov nie je z nášho zámeru potrebné vy-
svetľovať.

¹² Podrobnejšie Uličný, Ferdinand: *Trhy a mestá na Slovensku v 9.–12. storočí*, s. 61.

¹³ WENZEL, Gusztáv (edit.): *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus IX*, s. 252, č. 172. (Ďa-
lej len Wenzel, CDAC). Archív mesta Bratislavy, Inventár listín, č. 5 „Jacobus villicus Poso-
niensis ... terram Plumenou ... dedimus ... Jacobo villico, hereditibus suis“. (Ďalej len AMB).

- 1/ Jakub ako richtár bol označený latinským slovom villicus. V 13. storočí tým slovom alternatívne pomenúvali richtárov miest v mestách na Slovensku a v Uhorsku vôbec.¹⁴
- 2/ Jakub ako bratislavský mešťan, vtedy vo funkcii richtára, bol právne, spoločensky spôsobilý vlastniť pozemkové nehnuteľnosti, ktoré po ňom dedili jeho potomkovia.
- 3/ Bratislava bola nepriamo charakterizovaná ako mesto.

V roku 1280 kráľ Ladislav IV. vlastnou listinou potvrdil darovanie toho majetku bratislavskému richtárovi Jakubovi.¹⁵ Aj v tej listine bol richtár funkčne označený slovom villicus. Mesto Bratislava bolo sídelne chápané ako podhradie hradu Bratislava.

V roku 1287 bratislavskí mešťania uskutočnili dôležitú majetkovoprávnu pokonávku ohľadne vlastníctva pozemkového majetku Vydrica. Vtedajší richtár, dvanásť prísazných a celé spoločenstvo mešťanov ponechalo onen majetok Jakubovi, bývalému richtárovi. Listinu o tom vyhotovila Bratislavská kapitula vo funkcii hodnoverného miesta.¹⁶ V tejto listine, v porovnaní s predchádzajúcimi sú nasledujúce nové informácie:

- 1/ Listina má časovo prvý, najstarší priamy doklad o dvanástich prísazných, teda o rade mesta.
- 2/ Má prvý zápis o spoločenstve mešťanov ako právnickej osobe.
- 3/ Prvý raz označuje mešťanov najvyšším latinským slovom cives a mesto slovom civitas.
- 4/ Jednotliví mešťania a ich rodinní príslušníci boli vlastníkami nehnuteľností, konkrétne pozemkov, nepochybne aj domov a stavebných parciel.
- 5/ Keďže všetky uvedené stránky a spoločenské súčasti života bratislavských mešťanov v roku 1287 pretrvávali, preto ich vznik a jestvovanie v určitej postupnosti treba predpokladať už desaťročia skôr.

V roku 1288 kráľ Ladislav IV. daroval bratislavským mešťanom blízku dedinu s pomad'arčeným názvom v zmysle Krásna Ves.¹⁷ Vzhľadom na novú vlastníčku príslušnosť darovanej dediny kráľ odňal županovi Bratislavského komitátu dovtedajšie právomoci k tejto dedine a jej obyvateľom.¹⁸

Kráľ Ladislav IV. listinou v roku 1288 údajne daroval vtedajšiemu bratislavskému richtárovi Jakubovi pozemkový majetok Vydrica, hoci, ako dosvedčuje listina z roku 1287, Jakub ten majetok už odvtedy vlastnil.¹⁹ Z hľadiska kráľa a jeho kance-

¹⁴ ULIČNÝ, Ferdinand: *Výsadnosť mešťanov od 13. storočia*, s. 423–424.

¹⁵ WENZEL, CDAC IV, s. 217, č. 130 „Jacobus villicus de suburbio Posoniensis“. AMB, Inventár listín č. 6.

¹⁶ WENZEL, CDAC IV, s. 306, č. 197 „Tyrwardo villico duodecim iuratis ac universitate civium civitatis Posoniensis ab una parte, Jacobo quondam villico cive de eadem ab altera“. AMB, Inventár listín, č. 7.

¹⁷ JUCK, Výsady, s. 69, č. 67 „cives nostri Posonienses ... villam Zeplak“. AMB, Inventár listín, č. 13.

¹⁸ Tamže, „Volentes, ut nullus comitum Posoniensium ... preter auctoritatem civium nostrorum, auctoritatem habeat in eadem“.

¹⁹ WENZEL, CDAC IV, s. 310, č. 200 „Jacobus iudex civitatis nostre Posoniensis“. AMB, Inventár listín, č. 8.

lária listina obsahuje nové, výstižné, trvalé latinské označenie richtára slovom iudex a mesta Bratislavy slovom civitas. Ešte dôležitejšie však bolo, že aj kráľ priznával mešťanom dedičné vlastníctvo pozemkového majetku.²⁰

Po podrobnom preskúmaní obsahu listín baróna, kráľovského čašníka, uhorského kráľa a Bratislavskej kapituly z rokov 1279 až 1288 možno konštatovať, že kráľ, barón aj hodnoverné miesta vnímali vtedy Bratislavu ako mesto; že bratislavskí mešťania tvorili spoločenstvo mešťanov ako právnickú osobu; že mešťania používali právnú schopnosť vlastníť pozemkové majetky ako súčasť nehnuteľností; že všetky uvedené prvky jestvovali v meste Bratislava už pred rokom 1279 a po roku 1279 tradične pretrvávali.

Príčinou vzniku predmetnej listiny kráľa Ondreja III. z roku 1291 bolo trvalé úsilie spoločenstva bratislavských mešťanov o zlepšenie dovtedajších hospodárskych, sociálnych, samosprávnych, právnych podmienok ich spoločenského života. Zmenou ich stavu sa usilovali vyrovať, resp. prekonať vtedajšiu úroveň porovnateľných podmienok života mešťanov v rozvinutejších mestách Uhorska alebo mimo neho.

Vhodnou zámienkou či podnetom k ich novej spoločenskej aktivite boli nedávne vojenské vpády z Česka a Rakúska, ktoré mali veľmi nepriaznivé priame aj nepriame dôsledky v hospodárskom živote Bratislavčanov.

Na jar roku 1271 vojsko českého kráľa Přemysla Otakara II. v dynastickom a mocenskom zápase s uhorským kráľom Štefanom V. vtrhlo na juhozápadné Slovensko, ktoré mesiac pustošilo.

Na jar 1273 rakúske vojsko a v lete aj české vojsko prenikli opäť na juhozápadné Slovensko. Posádky českého vojska sa udržali na Bratislavskom hrade až do jesene roku 1277.

V roku 1286 vojsko šľachticov z Kószegu, odporcov kráľa Ladislava IV., s podporou rakúskeho vojska obsadilo mesto aj hrad Bratislava.

Na jar roku 1287 vojsko rakúskeho vojvodu Albrechta, predstierajúc pomoc kráľovi Ladislavovi IV., zaujalo mesto a dobylo Bratislavský hrad. Novému uhorskému kráľovi Ondrejovi III. ich vydali až na prelome augusta a septembra roku 1291.²¹

České, rakúske aj uhorské vojská spôsobili bratislavským mešťanom počas 70. a 80. rokov 13. storočia rozličné a rozsiahle škody, mnohé meštianske rodiny sa z mesta odsťahovali. Mešťania chudobneli, mesto upadalo. Vplyvní bratislavskí mešťania, najmä však richtári pri vhodných príležitostiach pred kráľom vypovedali o útrapách mešťanov a snažili sa o určitú náhradu utrpených škôd. Stalo sa tak napríklad začiatkom roka 1288, keď nemenovaný mešťan pred kráľom rozpovedal o škodách, ktoré mešťania utrpeli počas vpádov vojsk českého kráľa Přemysla Otakara II., ktorého kráľ Ladislav IV. oprávnené považoval za svojho hlavného zahraničného nepriateľa. Ladislav IV. uznal sťažnosť Bratislavčanov a aby zmiernil ich škody a útrapy, v marci 1288 daroval mešťanom susediacu dedinu.²²

²⁰ Tamže, „terram ... inter duos fluvios Wydriche ... Jacobo judici, et per eum suis posteritatibus dedimus“.

²¹ *Dejiny Slovenska I.* (do roku 1526). Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1986, s. 235, 236, 238, 239 (Autor príslušnej časti je Richard Marsina).

²² JUCK, Výsady, s. 69, č. 67 „quia cives nostri Posenienses per hostilem insultum regis Boemie, inimici nostri capitalis, fuerant miserabiliter devastati, ... consideratis ipsorum inediis et

Na jeseň 1291, keď rakúske vojsko z Bratislavy odtiahlo, neznámy Bratislavčan navštívil dvor kráľa Ondreja III. a pred kráľom vypovedal, že rakúske a české vojská nedávno vyhnali z mesta mnohých mešťanov, vypálili domy a pokradli rozličné veci, čím mešťania utrpeli mnoho škôd.²³

Nepriaznivé vojnové príbehy a okolnosti zapísané v narácii listiny kráľa Ondreja III. datovanej druhého decembra 1291, boli hlavným dôvodom vtedajšieho udeľenia rozsiahlych výsad bratislavským mešťanom.

Dispozícia listiny Ondreja III. obsahuje spolu 19 ustanovení v nasledujúcom poradí.

V prvom ustanovení je sformulovaná povinnosť mešťanov kráľovi: každá meštianska domácnosť, resp. usadlosť v nasledujúcich desiatich rokoch, teda v rokoch 1292 až 1301 je oslobodená od dane kráľovi, avšak od roku 1302 vyplatí každý rok kráľovi na sviatok Juraja (24. apríla) daň tri vážky striebra.²⁴

V druhom ustanovení kráľ zrušil dovtedajšiu povinnosť mešťanov, ktorí za použité drevo a iné stavebniny vyplácali kráľovmu správcovi či hájnikovi lesov určitý poplatok.²⁵

Tretím ustanovením kráľ zbavil mešťanov dovtedajšej povinnosti platiť od krčiem, keďže za prevádzku krčiem v meste mu vyplácali určitú sumu peňazí.²⁶

Štvrtým ustanovením kráľ mešťanom povolil, aby si zo svojho spoločenstva každý rok na sviatok Juraja volili richtára s ročnou funkčnosťou, ktorý spolu s dvanástimi prisáznymi podľa práva hostí či mešťanov budú súdiť bratislavských mešťanov za všetky ich priestupky a zločiny, ako aj cudzích ľudí, ak spáchajú zločin v meste, prípadne v jeho chotári.²⁷

Piatym ustanovením kráľ rozhodol, že mešťania z jestvujúcich či nových viníc nie sú povinní odovzdávať nijaké dávky v okovoch, prípadne ich peňažne vyplácať.²⁸

V šiestom ustanovení kráľ ponechal bratislavským mešťanom vlastníctvo pozemkov popri rieke Čalovo a povolil im voľnú plavbu na lodiach po onej rieke aj udržiavanie tamojšieho prievozu.²⁹

pauperitatibus, ut hii, qui de eisdem civibus nostris aufugerant, in eandem redirent civitatem, ... villam Zeplak ... dedimus“.

²³ JUCK, Výsady, s. 75, č. 77 „quod cum hospites nostri de civitate Posoniensi per seviciam seu furiam Teonicorum, tempore querre inter dominum regem Ladislaum, fratrem nostrum patrelem et regem Bohemorum habite, necnon per Albertum, ducem Austrie et Stirie, dispersi extitissent et in combustione domorum suarum ac in amissione aliorum bonorum suorum magnum dampnorum perpessi fuissent“.

²⁴ Tamže, „infra spacium annorum decem a dato presenti ... in quolibet anno in festo sancti Georgii martiris, non nisi tria pondera racione terragii de qualibet mansione solvere“.

²⁵ Tamže, „quod racione sylve vel lignorum, aut quorumlibet edificiorum comiti venatorum ... nullum debitum et nullam solucionem dare debeant“.

²⁶ Tamže, „volumus, quod de tabernis ... tributum nullamque exaccionem teneantur“.

²⁷ Tamže, „Item villicum seu iudicem inter se a festo sancti Georgii martiris usque anni revolucionem duraturum eligant de communi, qui omnes causas ipsorum et eciam extraneorum exortas inter ipsos vel intra metas civitatis more hospitum aliorum cum duodecim iuratis concivibus suis possint iudicare“.

²⁸ Tamže, „de vineis ipsorum antiquis et de novo plantatis vel plantacionis, nullum debitum, scilicet nec acones, qui wlgariter chybriones dicuntur, vel aliquam aliam exaccionem ullo unquam tempore dare et solvere teneantur“.

²⁹ Tamže, „Concessimus ... eisdem in portum Challowkwz transeundi infra civitatem Posoniensem in capite fluvii Chollowo existentem, ubi terra ab utraque parte ipsius fluvii pertinet ad

V siedmom ustanovení kráľ oslobodil uvedených mešťanov od platenia mýta na mýtniciach v Bratislavskom komitáte.³⁰

V ôsmom ustanovení kráľ nariadil, že cudzí poddaní alebo mešťania, ak prichádzajú do Bratislavy, aby sa v nej usadili, nemajú platiť na mýtniciach mýto za prevážané zvieratá alebo veci.³¹

V deviatom ustanovení je spresnená súdna právomoc richtára a prísazných pri súdení bratislavských mešťanov; tiež to, že proti nim môžu svedecky vypovedať len bratislavskí mešťania, prípadne mešťania z iného mesta; ak by richtár spory nevedel vyriešiť, má sporné stránky citovať na súd ku kráľovi.³²

V desiatom ustanovení je spresnená možnosť cudzích poddaných odstáť od svojich dedín so všetkými hnutelnosťami, pravda, ak vyplatia tamajšiemu zemepánovi daň na príslušný rok, a môžu sa prísťahovať do Bratislavy.³³

V jedenástom ustanovení kráľ priznal všetky práva bratislavských mešťanov aj bratislavským židom so zachovaním dovtedajších práv ostrihomského arcibiskupa a bratislavského prepošta k židom.³⁴

Vo dvanástom ustanovení kráľ nariadil, aby muž poverený richtárom mesta prijal kráľovských minciarov pri výmene mincí, vylúčiac vplyv župana Bratislavského komitátu.³⁵

V trinástom ustanovení kráľ ponechal dovtedajší obyčaj, aby mešťania preplácali hodnotu desiatkov podľa nemeckého zvyku, ako to robia mešťania v iných mestách.³⁶

V štrnástom ustanovení kráľ povolil, aby tí, ktorí chcú bývať v Bratislave, využívali také výsady ako iní tunajší mešťania.³⁷

eandem civitatem nostram cum utilitate ipsius portus perpetuo possidemus, ita quod naves et nautas in ipso fluvio pro suo commodo quos voluerunt conservandi et tenendi liberam habeant facultatem“.

³⁰ Tamže, „Statuimus ... ut cum iidem hospites nostri cum mercibus vel curribus ubicunque in regno nostro causa mercandi voluerint proficisci, nec de mercibus nec de equis vel personis eorum cum mercibus et sine mercibus euntis et redeuntis nullum tributum nullamque exactionem, videlicet in portu Poseniensi versus Haimburgam, in portu Challow, in Zeuleus, in transitu fluvii Morawa et in aliis locis quibuscunque in comitatu Poseniensi et alias, ubi tributum exivi consuevit, solvere teneantur“.

³¹ Tamže, „de hominibus ad civitatem eandem causa commorandi de quibuslibet villis vel civitatibus venientibus vel transferentibus nullum tributum in eundo exigatur“.

³² Tamže, s. 75–76 „Item si aliquis de ipsa civitate... Item statuimus, quod contra ipsos cives nostros testes extranei ... Si vero iudex ipsorum ...“.

³³ Tamže, s. 76 „Item si aliquis de quacunque villa in civitatem Poseniensem causa commorandi venire voluerint, dominus ipsius ville seu possessionis ipsum impedire non presumat, sed cum omnibus bonis suis libere habere permittat. Iusto temen et consuetudo terragio domino terre persoluto“.

³⁴ Tamže, „Item iudei, in ipsa civitate constituti, habeant eandem libertatem quam ipsi cives, salvo iure archiepiscopi Strigoniensis et prepositi Poseniensis remanente“.

³⁵ Tamže, „Item monetarios nostros precedat homo iudicis de ipsa civitate, ... exclusa potestate comitis parochialis de ipsa nostra civitate“.

³⁶ Tamže, „Item decimas frugum persolvant more Teotonico, prout hospites (!) aliarum civitatum dare et solvere consueverint (!), sicut etiam hactenus exigit observatum“.

³⁷ Tamže, „Si qui autem in eadem civitate residere voluerint et fruantur eadem libertate, qua alii cives de ipsa civitate perfruuntur“.

V pätnástom ustanovení kráľ udelil richtárovi, prísazným a mešťanom právo vypovedať z Bratislavy sluhov a podobných obyvateľov, pravda, okrem kanonikov a farárov.³⁸

V šestnástom ustanovení kráľ ponechal tunajším mešťanom, zamestnaním rybárov dovtedajšiu obyčajovú povinnosť v rybolove: tretinu z ulovených rýb pod ľadom alebo do sietí majú odovzdávať županovi Bratislavského komitátu. V iných záležitostiach majú rybári také isté práva a povinnosti ako ostatní mešťania.³⁹

V sedemnástom ustanovení kráľ rozhodol, že mešťania nie sú povinní prijať, pohostiť a ubytovať ani kráľa ani šľachticov.⁴⁰

V osemnástom ustanovení rozhodol, že tunajší mešťania v súdnych záležitostiach nepatria pod právomoc palatína.⁴¹

V devätnástom ustanovení kráľ nariadil všetkým obchodníkom privádzajúcim z iných krajín a miest súkna, voly a ryby, aby ich v Bratislave vyložili na predaj miestnym kupcom.⁴²

Po preskúmaní obsahu či predmetov všetkých ustanovení v dispozícii uvedenej listiny možno presne rozlíšiť ustanovenia o právach od ustanovení o povinnostiach mešťanov voči svetským a cirkevným vrchnostiam. Treba pripomenúť, že ustanovenia o právach nie sú systematicky zapísané oddelene od ustanovení o povinnostiach, ale, že ustanovenia sú z uvedených stanovísk pomiešané. Z predmetového, obsahového hľadiska je dispozícia neusporiadaná, pôsobí chaoticky.⁴³

Ustanovenia o právach vtedajších bratislavských mešťanov sú zapísané v nasledujúcom poradí: slobodné, bezplatné užívanie lesov vo vlastnom chotári (2); slobodná, bezplatná prevádzka krčiem v meste (3); voľba richtára a dvanástich prísazných (4); slobodné, bezplatné užívanie viníc (5); vlastníctvo pozemkov popri rieke Čalovo a slobodná plavba po nej (6); oslobodenie od platenia mýta na mýtniciach v Bratislavskom komitáte (7); súdna právomoc richtára a prísazných (9); rovnaké práva miestnych židov ako iných mešťanov (11); práva richtára a prísazných voči obyvateľom nemešťanom (15); neprijímať kráľa ani barónov do mesta (17); súdne nepodliehať palatínovi (18); právo skladu (19).

Práva budúcich novopristáňovaných mešťanov obsahovali práva: sťahujúci sa poddaní alebo mešťania, aby sa usadili v Bratislave, sú na mýtniciach oslobodení od

³⁸ Tamže, „Sed si qui in eadem residentes se de libertate civium nostrorum predictorum pretextu servicii vel occasionis alterius alicuius eximere vel retrahere voluerint, iudex et iurati ac cives ipsos habeant excludendi facultatem, preter canonicos et sacerdotes in ipsa civitate existentes“.

³⁹ Tamže, „Item piscatores eandem habeant libertatem, qua primitus sunt gavisii; ... quod de captis usonibus et piscibus ... terciam partem comiti Posoniensi persolvant ... Nihilominus ... piscatores ... cum civibus Posoniensibus in aliis exactionibus et libertatibus congaudebunt“.

⁴⁰ Tamže, „Item nec per nos, nec per barones nostros super ipsos hospites nostros de Posonio descensum fieri volumus violentum“.

⁴¹ Tamže, „Item volumus, quod iudem hospites nostri, iudicio palatini in nullo astare teneantur“.

⁴² Tamže, „Item concessimus, quod omnes mercatores pannorum, boum, piscium de quibuscunque regnis vel locis ad ipsam civitatem venientes descendant in eadem mercimonia sua libere et secure vendicioni exponendo“.

⁴³ Vzhľadom na skutočnosť, že aj v listinách o výsadách mešťanov v iných mestách z 13. a 14. storočia majú dispozície z predmetového hľadiska podobný, teda neusporiadaný ráz, možno usúdiť, že v kráľovskej kancelárii nemali a nepoužívali špeciálny formulár pri vyhotovovaní listín o právach a povinnostiach mešťanov.

platenia mýta (8); splnenie podmienok poddaných pred odst'ahovaním sa do Bratislavy (10); noví mešťania majú rovnaké práva ako starousadlíci (14).

Povinnosti bratislavských mešťanov sa vzťahovali na tri vrchnosti, teda na kráľa, župana Bratislavského komitátu aj vlastného farára.

Povinnosti voči kráľovi zahŕňali daň, teda vyplácanie troch váziok striebra od každej meštianskej domácnosti od roku 1302 (1); každoročné prijatie minciarov a novej mince (12).

Povinnosťou voči županovi Bratislavského komitátu zostávalo odovzdávanie tretiny ulovených rýb miestnymi rybármi (16).

Povinnosťou voči miestnemu farárovi zostávalo odovzdávanie, resp. preplácanie desiatkov (13).

Po podrobnom preskúmaní predmetovej, obsahovej náplne dispozície uvedenej listiny treba zodpovedať na otázky: Čo v listine chýba? Čo mlčky ponechávala? Čo tradične upravovala? Čo nové zavádzala? Po odpovediach na tieto otázky bude možné pristúpiť k pochopeniu funkcie listiny v procese vývoja bratislavského meštianstva a Bratislavy ako mesta v 13. storočí.

V dispozícii listiny úplne chýba ustanovenie o práve mešťanov vybrať či zvoliť si podľa vlastného názoru súceho duchovného za farára do farského kostola, teda pre farníkov, bratislavských mešťanov. Právo vybrať či zvoliť si farára do farského kostola bolo pravidelnou súčasťou dispozícií listín o nadobudnutých výsadách mešťanov v 13. a 14. storočí.⁴⁴

V Bratislave však sídlilo Bratislavské prepošstvo, personálne predstavované prepoštom a kanonikmi. V tomto ohľade tu bol vývoj cirkevných inštitúcií a duchovenstva podobný ako v meste Nitra s Nitrianskym biskupstvom a s mestami na Spiši so Spišským prepošstvom v Spišskej Kapitule (teraz súčasť Spišského Podhradia).

V listine kráľa Bela IV. z roku 1248 o udelení výsad nitrianskym mešťanom však ustanovenie o mestskom farárovi chýba.⁴⁵ A hoci je v listine napísané, že kráľ poskytuje Nitranom také práva, aké užívajú mešťania v Stoličnom Belehrade, (Székesfehérvár, Maďarsko), nejestvuje však listina o tom pre Stoličnobelehradčanov.⁴⁶

Z vývoja miest na Spiši, najmä Levoče a Kežmarku, ako aj početných mestečiek je známe, že tamojší mešťania si do jednotlivých farských kostolov slobodne vyberali, najímali farárov podľa vlastného názoru a rozhodnutia.⁴⁷ Akú obyčaj alebo výsadu využívali bratislavskí mešťania v 13. storočí, to z listiny z roku 1291 nemožno zistiť. Aký farár slúžil bohoslužby pre mešťanov, to záležalo nielen na požiadavke mešťanov, ale aj stanovisku bratislavského prepošta a kapituly. Až v roku 1302 do-

⁴⁴ Pozri FEJÉR, Georgius (edit.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V – I*, s. 182 v roku 1201 pre Potočanov (Sárospatak, Maďarsko). MARSINA, Richard (edit.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I, Bratislavae* : Academia scientiarum Slovaca, 1971, s. 305, č. 417 v roku 1233 pre Sebechlebčanov; CDSI II, s. 91, č. 44 v roku 1238 pre Trnavčanov; s. 94, č. 139 v roku 1243 pre Zvolenčanov; s. 113, č. 168 v roku 1244 pre Krupinčanov; s. 313, č. 450 v roku 1254 pre Dobronivčanov a Babinčanov; s. 341, č. 491 v roku 1255 pre Banskobystričanov. Juck, Výsady I, s. 49, č. 333 v roku 1265 pre Hybenov; s. 51, č. 36 v roku 1268 pre Rimavskobančanov; s. 92, č. 103 v roku 1318 pre Ružomberčanov; s. 148, č. 188 v roku 1347 pre Košičanov. Uličný, Výsadnosť mešťanov, s. 424–425.

⁴⁵ MARSINA, CDSI II, s. 208, č. 298.

⁴⁶ ULIČNÝ, Ferdinand: Falošná listina údajne kráľa Bela IV. z roku 1237 pre stoličnobelehradských mešťanov. In: *Slovenská archivistika*, roč. 45, 2010, č. 2, s. 6–14.

⁴⁷ JUCK, Výsady I, s. 58, č. 47 v roku 1273 pre mešťanov v Spišských Vlachoch.

šlo medzi nimi k vzájomnej dohode, že mešťania si môžu za farára do kostola sv. Salvátora zvoliť len niektorého z kanonikov Bratislavskej kapituly, pričom voľba podlieha súhlasu bratislavského prepošta.⁴⁸

V listine kráľa Ondreja III. z roku 1291 úplne chýba zápis o trhu v Bratislave. Zavedenie či povolenie konať v meste trh však bratislavskí mešťania od kráľa nežiadali preto, lebo trh sa v meste oddávna a tradične konal ako zaužívaná obyčaj. Nepochybniteľne o tom svedčí poznatok a zápis al Idrisiho, arabského cestovateľa, zemepisca, teda vedca a možno aj medzinárodného obchodníka z polovice 12. storočia o meste Bratislava.

Kráľ Ondrej III. v uvedenej listine vôbec nemenil sociálnu príslušnosť Bratislavčanov ako mešťanov. Stalo sa tak najmä preto, lebo zmenu sociálnej príslušnosti nechceli petenti, teda bratislavskí mešťania. Mešťania nežiadali zmenu a preto kráľ ponechával bez zmeny personálne zloženie predstaviteľov mesta, teda richtára a dvanástich prísazných. Nemenilo sa ani právo mešťanov vlastniť nehnuteľnosti, teda domy a pozemky. Kráľ Ondrej III. teda listinou vedome nič nemenil na zvyklosti konania trhu v Bratislave, ani na sociálnej príslušnosti vtedajších bratislavských mešťanov, správe mesta a vlastníckych vzťahoch mešťanov k nehnuteľnostiam.

Teraz možno preskúmať, čo tradičné v živote bratislavských mešťanov listina ponechávala alebo upravovala a v akom zmysle.

V roku 1291 kráľ zrušil dovtedajšiu povinnosť mešťanov platiť za užívanie dreva a kameňa z príľahlých lesov (2); zrušil dovtedajšie platby za prevádzku krčiem (3); oslobodil ich od dávok hrozna z viníc v mestskom chotári (5); zrušil dovtedajšiu povinnosť platiť mýto v mýtniciach v Bratislavskom komitáte (7); zrušil právomoc župana Bratislavského komitátu pri výmene mincí v Bratislave (12); ponechal dovtedajší spôsob odovzdávania desiatkov (13); ponechal povinnosť tunajších rybárov odovzdávať tretinu ulovených rýb županovi Bratislavského komitátu (16).

Bratislavskí mešťania boli teda vo väčšine záležitostí úspešní, lebo kráľ im zrušil niekoľké dovtedajšie povinnosti k samotnému kráľovi alebo županovi Bratislavského komitátu. Nadalej však pretrvávala naturálna povinnosť rybárov k županovi Bratislavského komitátu.

Napokon treba zistiť, čo nové do spoločenského života bratislavských mešťanov listina uvádzala. Novotami boli rozhodnutia kráľa o tom, že každá meštianska domácnosť od roku 1302 vyplatí ročne kráľovi tri vážky striebra (1); že si mešťania môžu každý rok zvoliť richtára, ktorý s dvanástimi prísaznými majú právo súdiť mešťanov za priestupky aj zločiny (4, 9, 15, 17); že môžu preplavovať tovary na lodiach po rieke Čalovo a udržiavať na nej prevoz (6); že mešťania neplatia mýto za prevážané tovary na mýtniciach v Bratislavskom komitáte (7); že cudzí poddaní, resp. mešťania z okolia majú právo presťahovať sa do Bratislavy (8, 10, 14); že bratislavskí židia majú rovnaké výsady ako iní mešťania (11); že mešťania nie sú povinní prijať, pohostiť alebo ubytovať kráľa, prípadne barónov (17); že zahraniční obchodníci sú v Bratislave povinní poskytnúť na predaj súkna, voly a ryby tunajším mešťanom (19).

Zo skupiny novôt vo výsadách sa treba pozornejšie pristaviť pri ustanovení o voľbe richtára a prísazných. O pôsobení richtára a prísazných v meste Bratislava sú do-

⁴⁸ SEDLÁK, Vincent (edit.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I*, Bratislavae : Academia scientiarum Slovaca, 1980, s. 69, č. 97.

klady už z rokov 1279 a 1287. Právo voľby richtára a prísazných uvedené v listine z roku 1291 možno chápať ako legalizovanie dávnej obyčaje, uznanie tej skutočnosti z polohy de facto do polohy de iure. Novotou zaiste bola len široká súdna právomoc richtára s prísaznými.

Uvedené rozhodnutia kráľa, ktorými vstupovali do života bratislavských mešťanov konkrétne novoty, boli výsledkom úspešného úsilia mešťanov nadobudnúť požadované práva pre seba aj prijateľné povinnosti ku kráľovi. Vyhotoveniu listiny nepochybne predchádzali rokovania vplyvných zástupcov mešťanov priamo s kráľom, prípadne s funkčne najvyššími členmi jeho dvora. Vydanie listiny bolo záverečným úkonom predchádzajúceho procesu.

Pri skúmaní zmyslu, funkcie a významu listiny kráľa Ondreja III. z roku 1291 vo vývoji bratislavského mešťanstva je prvoradé hľadisko bratislavských mešťanov. Predmetnou listinou sa nielen právne zmenili ich početné a dôležité dovtedajšie obyčaje na výsadné práva, ale legálne nadobudli aj významné nové výsady, pravda, spojené s určenými povinnosťami voči kráľovi. Uvedená listina bola písomným svedectvom a dôkazom o dovtedy najvýznamnejších zmenách vo vývoji bratislavských mešťanov. Od roku 1291 bratislavskí mešťania užívali výsady, ktoré obsahovali písomne, teda overiteľne a presne zistiteľné práva aj povinnosti. Pravda, okrem tých užívali aj iné tradičné práva, o ktorých nie sú v dispozícii listiny nijaké zápisy. Príčinou takej konkrétnej náplne dispozície listiny boli v prvom rade vtedajšie záujmy bratislavských mešťanov, pričom záujmy kráľa zostali druhoradé.

Bratislavskí richtári, prísazní, volená obec a spoločenstvo mešťanov vôbec si primerane uvedomovali právny význam listiny kráľa Ondreja III. z roku 1291 pre život v tomto meste aj v 14. a 15. storočí. Presvedčivo o tom vypovedá úsilie mešťanov nepretržite uplatňovať výsady nadobudnuté v roku 1291. Pravda, meniace sa politické okolnosti, ale najmä trvalá snaha mešťanov o udržanie platnosti nadobudnutých výsad sa prejavili aj v tom, že predstavení mešťanov dosiahli potvrdenie listiny konfirmáciami všetkými uhorskými kráľmi v 14. a 15. storočí. Treba však upozorniť aj na to, že mešťania už začiatkom 14. storočia v úsilí o rozšírenie, vylepšenie vlastných výsad dali podnet aj k nelegálnej slovnej úprave časti dispozície, teda k falšovaniu pôvodnej listiny.⁴⁹ Dialo sa to technikou interpolácie ustanovenia o územnom rozsahu slobody neplatiť mýto. Nové dobové aktuálne úsilia mešťanov v 14. a 15. storočí rozhodujúcim spôsobom ovplyvňovali vtedajšie príbehy listiny z roku 1291. To je však nová, iná téma a druhé dejstvo jestvovania predmetnej listiny.

V záverečnej časti tejto štúdie možno horeuvedené poznatky zhrnúť nasledovne. Nespochybniteľné vedecké, geografické dielo z polovice 12. storočia dosvedčuje, že Bratislava bola mestom už v prvej polovici 12. storočia. Diplomatiecké uhorské pramene svedčia, že bratislavské mešťanstvo jestvovalo v druhej polovici 13. storočia. Nie sú známe dôvody pochybovať o plynulom pretrvávajú, živote a činnosti mešťanov v tomto meste bez prerušenia cez 12. a 13. storočie. V roku 1291 nadobudli bratislavskí mešťania želané výsady, teda požadované práva aj prijateľné povinnosti, ktoré boli spísané a potvrdené listinou kráľa Ondreja III. datovanou druhého decembra roku 1291. Bratislavské mešťanstvo využívaním nadobudnutých uvede-

⁴⁹ JUCK, Výsady I, s. 74–75, č. 77 v edičných poznámkach. Pozri Sedlák, RDSI I, s. 491, č. 1152.

ných výsad vstúpilo do nového obdobia vývoja, právne charakterizovateľného ako výsadného obdobia svojho jestvovania.

ENTWICKLUNG DES PRESSBURGER BÜRGERTUMS
IM 12. UND 13. JAHRHUNDERT UND DAS PRIVILEG AUS DEM JAHRE 1291

Ferdinand Uličný

Autor der Studie analysierte und interpretierte detailliert den Inhalt von relevanten schriftlichen Quellen aus dem 12. und 13. Jahrhundert. Das nach den damaligen Kriterien unzweifelhaft wissenschaftliche Werk (geographische Länderbeschreibung) aus der Mitte des 12. Jahrhunderts belegt, dass Pressburg (heute Bratislava) eine Stadt bereits in der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts gewesen ist. Diplomatische Quellen aus dem Königreich Ungarn bezeugen, dass das Pressburger Bürgertum bereits in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts existierte. Es gibt kein Grund über die Kontinuität im Leben und Wirken der Stadtbürger während des 12. und 13. Jahrhunderts zu zweifeln. Im Jahr 1291 bekamen die Pressburger Bürger die gewünschten Privilegien, d. h. die verlangten Rechte und annehmbare Pflichten, die in der Urkunde von König Andreas III. vom 2. Dezember 1291 verschriftet wurden. Das Pressburger Bürgertum trat dank den gewonnenen Privilegien in eine neue Entwicklungsetappe ein, in die Zeit, die man als Periode der privilegierten Stadt charakterisieren kann.

POVOLEBNÝ PROGRAM GAŠPARA PONGRÁCA,
PODŽUPANA TRENČIANSKEJ STOLICE Z 5. NOVEMBRA 1571

MIROSLAV MARTINICKÝ

Martinický, M.: Post-electoral Programme of the Deputy County Head of the Trenčín County Gašpar Pongrác from November 5th, 1571. Slovenská archivistika, Vol. XLVI, No 1–2, 2011, p. 29–39.

The paper analyses the content of the post-electoral programme that was submitted in 1571 by the newly elected deputy county head, it deals with the changes and efforts to improve the effectiveness of the self-government of the Trenčín County in the period of 1564–1572. It also follows the formation of the winning candidate Gašpar Pongrác during the events of 16th century.

Elections, electoral programme, self-government, the history of administration, judiciary, the Trenčín County

Mgr. Miroslav Martinický, Štátny archív v Bytči, kaštieľ, S. Sakalovej 106/3, 014 35 Bytča

Dokument sa zachoval vo vyhotovení, ktoré predložil na kongregácii novozvolený podžupan Gašpar Pongrác. Pravdepodobne priamo na zhromaždení stoličný notár Martin Vladislaviensis zaznamenal rozhodnutia kongregácie k jednotlivým požiadavkám formou marginálnych poznámok. Program bol skoncipovaný v slovenskom jazyku¹ ako „*Zadost od panow wssey stolycze Threnczanskey, pana Caspara Pongracza etc.*“² Druhá verzia sa zachovala ako neúplný čistopis konceptu, ktorý mal slúžiť na vydanie takto vzniknutých štatútov v listinnej podobe.³ Nie je vylúčené, že podžupanov program, doplnený a schválený šľachtickou pospolitosťou, bol reálne vydaný a potvrdený pečaťou Trenčianskej stolice ako štatút(y), no v takejto forme sa v archíve stolice nezachoval. Text rokovania sa nedostal ani do kongregačného protokolu, hoci tu v úvode záznamu kongregácie z 5. XI. 1571 nachádzame zmienku o schválení štatútov a vynechané miesto, kam mali byť zapísané: „...*articulique certi sunt unamini voto conferti et huc in prothocolon inserti; dominoque vicecomiti sub sigillo comitatus, medioris firmitatis gratia, dati.*“⁴

Podžupanove požiadavky boli rozdelené do jedenástich (nečíslovaných, ani inak neoznačených) článkov, v ktorých venoval pozornosť zefektívnemu fungovaniu stoličnej samosprávy prostredníctvom návrhov organizačných zmien. Podžupan žiadal o:

¹ V prvej osobe jednotného čísla.

² Štátny archív v Bytči, Trenčianska župa I, Familiae, Pongrác, č. 20 (no. 100). Dorzálny latinský regist: „*Puncta postulatorum a parte Casparis Pongracz a toto comitatu Trinchiniensis.*“ (ďalej ŠA By, TrŽ-I, Fam).

³ ŠA By, Tamže; „štatúty“ sú na dorze označené lakonicky „*ut eligatur vicecomes in comitatus Trinchiniensis*“. Zachovaná časť obsahuje len články „I. – VI.“.

⁴ ŠA By, TrŽ-I, Fragmenty kongregačných protokolov (I), Fasc. V, p. 75r (ďalej ŠA By, TrŽ-I, FKP)

- (I.) zvýšenie počtu prísediacich sedrie (*assessoruw*);
- (II.) právomoc vymenovať prísediacich sudcov priamo na sedrii z prítomných šľachticov;
- (III.) právomoc postihovať neúčast' na kongregáciach;
- (IV.) predĺženie času konania sedrie z dôvodu nákladného cestovania;
- (V.) riadne zaznamenávanie súdnych sporov a priebehu procesu;
- (VI.) uprednostnenie riešenia násilných trestných činov medzi zemanmi;
- (VII.) právomoc exekvovať dlžníkov, ktorí neodvádzali štátne dane;
- (VIII.) riadne vyplatenie pokút určených rozsudkom stolice;
- (IX.) aby slúžni s jedným prísediacim každý štvrt'rok lapali a trestali zločincov vo svojich okresoch (*chuodze*);
- (X.) zjednotenie váh a mier v stolici;
- (XI.) zvýšenie mravnosti v zábave, potieranie bezbožnosti, čarodejníctva a kartových hier;

Gašpar Pongrác (*c. 1510, †1581, podžupan 1571–1572)⁵ vo svojom programe (I.) uviedol, že „...*ya k prawu malo rozumiem, y proto bich rad, abich spolu ze pany sudczy wassim milostem posluzyty a w nyczem neublyzty muohol; a na swe stare dny skrz muoy nedostatek takowy, abich ku posmechu nepryssel.*“ Takéto vyhlásenie vyvoláva viaceré otázky o nárokoch, ktoré šľachtická pospolitosť kládla na budúceho podžupana – „predsedu“ stoličného súdu. Venujme teda pozornosť známym faktom zo života víťazného kandidáta a jeho profilovaniu sa v nepokojnom 16. storočí.

Gašpar bol synom Mikuláša Pongráca, kráľovského dvormajstra a Kataríny z Korlátky. V genealogickej literatúre je vcelku známy, preto upozorníme len na niektoré príbuzenské prepojenia, zaujímavé v kontexte stoličnej samosprávy. Jeho manželka Barbora Suňogová bola vnučkou Klimenta Rožoňa, podžupana Trenčianskej stolice, Zápoľského prívrženca, uväzneného generálom Katzianerom. Na druhej strane Pavol Baračkai, ktorý Katzianerovi vydal hrad Trenčín, za čo sa neskôr stal administrátorom stolice, bol tretím manželom Anny, netere Gašparovej matky. Gašparov predchodca v úrade podžupana a pravdepodobne i jeho „volebný rival“ Ladislav Rožoň, bol zase synovcom jeho manželky Barbory Suňogovej. Na základe týchto údajov by sme mohli predpokladať, že v čase vypuknutia vojny o Uhorsko medzi

⁵ Gašpar Pongrác zomrel medzi 5. VII. 1581 a 22. VII. 1583, keď sa v písomnostiach Trenčianskej stolice pravdepodobne prvý raz spomína jeho vdova (ŠA By, TrŽ-I, FKP IV, Fasc. I, s. 185). No v ŠA By, TrŽ-I, FKP IV, Fasc. I, s. 160 sa k 19.VI.1583 v istom spore prokurátor jednej zo strán odvolával na sedriu, konanú za podžupanstva Gašpara Pongráca, tento však na rozdiel od iných (Juraj Hrabovský, notár Martin Vladislaviensis) nie je označený ako „olim“ a nie je vylúčené, že v tom čase ešte žil, čím by sme jeho úmrtie mohli vložiť do obdobia medzi 19. VI.–22. VII. 1583. V LIBRI REGII, IV, fol. 267–268 sa spomína istý Gašpar Pongrác v donácii z 18. II. 1582. Vzhľadom na celkovú nejasnosť zostávame však pri publikovanom roku jeho úmrtia 1581. Pozri LEXIKÓN ERBOV I. Trenčianska stolica. Bratislava 2000, s. 184–186. V dokumentoch nachádzame okrem iného kuriózný zápis priezviska Pongrác a to vo viacerých dokumentoch, písaných rôznymi pisármi. Zápis mena je akoby rozdelený, napr. „poddani pána Pongráca“ je zapísané ako „poddani pana Gracze Gasspara“ – pozri ŠA By, Panstvo Budatín, vyšetrovanie z 29. V. 1577, a tiež „panej Graczowej“ – ŠA By, TrŽ-I, Protestationes, no. 83 (1583) a inde. V dokumentoch používa niekedy len prímeno „Ovary“ – Starohradský – LUKINICH, I.: *A Podmanini Podmaniczky – család oklevéltára I–V*, Budapest 1939–1943, zv. V, s. 413 (ďalej LUKINICH, I.: c. d., zv. V).

Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským bol prívržencom tzv. „národnej strany“ ako väčšina šľachticov tejto stolici, kde Zápoľskovci zastávali úrad župana a patrili k najvýznamnejším feudálnym vlastníkom.

Pravdepodobne sa však Gašpar Pongrác na začiatku vojny o Uhorsko nachádzal v blízkosti príbuzného svojej matky – na strane Ferdinandových prívržencov.⁶ Tým sa vysvetľuje aj jeho absencia medzi signatármi dohody Podmanickovcov s generálom Katzianerom z 27. VII. 1534.⁷ Nie je možné zistiť, či sa už v tomto období nachádzal na svojom panstve, alebo bol natoľko zamestnaný konfliktami s expandujúcim Strečnianskym panstvom na Kysuce, že na verejné záležitosti mu už nezvýšil čas. Predpokladáme, že práve susedské konflikty s majiteľom Strečna viedli k príklonu Gašpara Pongráca na stranu odporcov Ferdinanda Habsburského. Dokladá to list Alexeja Turzu z roku 1539, ktorým Ferdinanda informuje, že Gašpar Pongrác „*una cum castro suo Ovar illi Podmanicky adhaesit castrumque suum ... in manus ipsius Podmanicky consignavit.*“⁸ Je veľmi pravdepodobné, že až do smrti Rafaela Podmanického (†23. II. 1558) sa spolupodieľal na udržaní jeho hegemonie v severnej časti stolice prejavujúcej sa istým stupňom ignorovania právomocí stolice, ktorá sídlila v Trenčíne pod vedením bratov Baračkaiovcov. No už 7. III. 1558 vystúpil Gašpar Pongrác na sedrii v mene svojej sestry Doroty⁹ a jej detí na obranu ich majetkových práv. V roku 1561 mal už v stolici (sedrii) pevné miesto. Okrem drobného sporu s Erazmom Nedeckým vystupoval ako právny zástupca Pavla Kobilica z lip-tovských Horných Ráztok.¹⁰ Jeho postavenie potvrdilo v tomto roku aj zvolenie za snemového vyslanca spolu s Rafaelom Suňogom.¹¹ Krátko pred zvolením do úradu podžupana, získali Pongrácovci v roku 1570 novú donáciu na Starý hrad, z ktorej je zrejmé, že Gašpar nebol jediným majiteľom hradu a panstva.¹² Jeho funkčné obdo-

⁶ ŠA By, Trž-I, Fam, Pongrác, č. 1, vo vyšetrovaní vpádov Mikuláša Kostku zo Strečna na územie Starohradského panstva z roku 1553 svedkovia uviedli, že Mikuláš Kostka plánoval ešte ako prívrženec Jána Zápoľského (pred 3. XI. 1532) napadnúť a zaujať aj samotný Starý hrad. Chcel využiť okolnosť, že Katarína z Korlátky bola vtedy na hrade sama: „*quod domina Ztarohradzka, filium suum Casparum Pongracz, qui tunc apud dominum Korladewj erat, ad partem videlicet domini Ferdinandi regis ...*“ – výpoveď Ladislava Suňoga, Gašparovho svokra, ktorý Kostku spolu s ďalšími šľachticmi od útoku nakoniec odhovoriť. Mikuláš Kostka potvrdil prechod na Ferdinandovu stranu dohodou uzatvorenou v Tešíne 3. XI. 1532 – pozri *ARCHIV starých česko-slovenských listín, písemností a dejepisných pôvodín pre dejepis a literatúru Slovákov*. Zostavil Fr. V. Sasinek, Matica Slovenská, Martin, 1872, s. 138.

⁷ LUKINICH, I.: c. d., zv. II, č. 207, s. 502–506.

⁸ Tamže, zv. III, č. 39, s. 89 (1539). Expanzia Strečnianskeho panstva na Kysuce sa diala nielen na úkor Starohradského, ale aj Budatínskeho panstva (Podmanickovci). Spor Mikuláša Kostku s majiteľmi týchto panstiev nariadil vyšetriť v roku 1540 aj panovník Ferdinand I. – pozri *Possessiones, Starý hrad*, č. 16. Dlhodobosť týchto sporov dokumentujú aj neskoršie spory s Deršfiovcami, neskoršími majiteľmi Strečna.

⁹ Vdova po Jánovi Rožoňovi (slúžny 1550), neskôr manželka Jána Borčického (slúžny 1570–1572). ŠA By, Trž-I, FKP I, p. 225v.

¹⁰ Tamže, FKP VI, p. 292r.

¹¹ Tamže, p. 302r – opäť ako „*Owary*“.

¹² ŠA By, Panstvo Starý hrad, inzerty v Elenchu písomností Ostrihomskej kapituly, Capsa 38, Fasc. 11, no. 15.

bie sa skončilo po roku – 10. XI. 1572.¹³ Napriek tomu, že často zdôrazňoval svoj vysoký vek, v písomnostiach aktívne vystupuje ešte aj v roku 1578.¹⁴

Gašpar Pongrác počas politického rozkolu v prvej polovici 16. storočia prihladal ako väčšina ostatnej šľachty na svoje osobné záujmy. Determinujúci bol zdá sa najmä tlak zo strany majiteľov Strečianskeho panstva. Napriek tomu si dokázal vybudovať stabilné a rešpektované postavenie. Okrem preukázaných schopností jeho význam posilňoval i jeho pôvod a rodinné väzby. Bol významný, nebol však najvýznamnejší. Bol bohatý, nebol však najbohatší. Jeho zvolenie bolo iste akýmsi kompromisom¹⁵ a pravdepodobne jeho program bol vyhodnotením názorov šľachty stolice, ktorá prahla po zefektívnení činnosti svojej stavovskej samosprávy zdeformovanej nejasným výsledkom vojny (v priestore Trenčianskej stolice) medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským a následnou anarchiou pohrobov tohto konfliktu. V čase zvolenia Gašpara Pongráca do úradu podžupana sa na území stolice nenachádzal taký magnát, ktorý by bol schopný ľahko získať prevahu, diktovať svoju vôľu okoliu a vytvoriť východiskový bod pre akúkoľvek stabilitu. Dokonca ani miesto župana nebolo v tom čase obsadené.

Neobsadený úrad župana (jeseň 1570 – 10. XI. 1572)

Funkcia župana bola v Trenčianskej stolici spojená s vlastníctvom (držbou) Trenčianskeho panstva. Avšak toto tvrdenie nie je úplne presné – napríklad županstvo Juraja Zrínkeho, „*perpetuum comitem*“ sa skončilo úmrtím jeho manželky Anny d'Arco († pred 13. X. 1570), ktorá bola držiteľkou panstva. Juraj Zrínsky († 1603) mal byť županom od 10. XI. 1564. Trenčianskou stolicou bol uznaný (*per universitatem susceptus*) 18. XII. 1564. Schvaľovanie, prípadne aj voľba župana je známa aj z neskoršieho obdobia tzv. dedičných županov, Iľešháziouvcov, keď podžupan ako kandidáta navrhoval spravidla syna zosnulého župana.¹⁶

Na základe žiadosti stolice bol výkonom súdnej a verejnej správy do vymenovania nového župana poverený 13. X. 1570 vtedajší podžupan Václav Rožon z Mitíc.¹⁷

¹³ Tamže, TrŽ-I, FKP II, p. 99v.

¹⁴ Tamže, Inquisitiones, no. 800, kde vystupuje v spore ako tútor sirôt Jána Borčického – svojho švagra.

¹⁵ Okrem politického rozkolu sa v tomto období prejavuje aj rozkol náboženský. Denis Pongrácz, počas nášho rozhovoru na Bytčianskom zámku 13. VII. 2010 vyslovil názor, že Gašpar bol pravdepodobne katolík, čím by sa len posilnila možnosť, že jeho zvolenie bolo výsledkom viacvrstvového kompromisu.

¹⁶ ŠA By, TrŽ-I, FKP I, fol. 399v; LUKINICH, I.: c. d., zv. V, s. 457; Sasinek nástup Juraja Zrínkeho datuje „a 10. Novembris 1564“ – ppod. mal k dispozícii dekrét o jeho vymenovaní do funkcie (?), ktorý sa v archíve Trenčianskej stolice nenachádza ani v odpise – pozri SASINEK, Fr., V.: Trenčianski župani. In: *Letopis Matice Slovenskej*, ročník V, zv. 1, B. Bystrica 1868, s. 61; ustanovenie dedičného županstva 1610 pozri – TrŽ-I, Kongregačný protokol, zv. V, s. 134–137 (ďalej ŠA By, KP V); DOHNÁNY, L.: *Dejiny trenčianskeho hradu a vývoj bývalého slobodného kráľovského mesta Trenčína*. Trenčín 1944, rukopis, s. 42 – pripisuje Jurajovi Zrínskemu županstvo v rokoch 1564–1573. Neobsadenie úradu župana v roku 1570 mu nebolo známe. Domnieval sa, že Zrínsky bol županom až do roku 1573, keď sa už v literatúre L. Popel ako župan priamo uvádza.

¹⁷ ŠA By, TrŽ-I, Kongregačné spisy, fasc. 1570, č. 5.

Nie je jasné, dokedy jeho mandát trval.¹⁸ Rovnako nie je zjavné, odkedy môžeme Ladislava Popela považovať za riadneho župana. J. Kočíš sa domnieva, že županom sa stal súčasne s uvedením do držby Trenčianskeho panstva v lete roku 1571.¹⁹ No stolica ho uznala až 10. XI. 1572 (*est honore comitis dignatus*), teda v deň, keď svoje úrady vrátili stolici podžupan Gašpar Pongrác, slúžni a prísediaci, z ktorých mnohí boli v týchto funkciách už niekoľko volebných období. Termín reštaurácie určil nový župan na 1. XII. 1572.²⁰

Zvýšenie počtu prísediacich

je predmetom (I.) bodu programu. Najstaršia známa reštaurácia Trenčianskej stolice sa konala 16. januára 1548. Zhromaždenie zvolilo šesť prísediacich.²¹ Tento počet zostal zachovaný až do reštaurácie v roku 1571.²² Nie je celkom jasné, či kandidáti museli pochádzať, resp. mať majetky v príslušnom okrese, no pokiaľ sledujeme mená volených predstaviteľov stolice, nenachádzame medzi slúžnymi a prísediacimi nikoho, kto by jednoznačne pochádzal z horného okresu a to až do roku 1552, keď sa ako slúžny spomínal Ján Maršovský (slúžny do roku 1563). Pri podrobnejšom pohľade na tohto zástupcu horného okresu, (ktorý bol až do roku 1558 pod vplyvom Rafaela Podmanického) však zisťujeme, že Ján Maršovský bol sobášom spríbuznený priamo s Pavlom Baračkaiom.²³ Ďalšie štyri roky na mieste slúžnych horného okresu

¹⁸ Ešte tri týždne po skončení jeho pôsobenia vo funkcii podžupana vydal ako podžupan svedectvo v súdnom spore – pozri Fam, Šándor, č. 4. Dátum vydania sa zhoduje s konaním kongregácie 26. XI. 1571 (ŠA By, TrŽ-I, FKP II, p. 76r), teda už za podžupanstva Gašpara Pongráca. To nedokazuje, že by jeho poverenie zastupovať župana trvalo aj v tomto čase, skôr nás prípad takto vydanéj listiny upozorňuje na peripetie kancelárskych praktík Trenčianskej stolice.

¹⁹ KOČIŠ, J.: *Od Čachtíc po Strečno*. Martin 1989, s. 53–54, pričom odkazuje na ŠA By, TrŽ-I, Possessiones, Trenčín, no. 93, 94 (ďalej ŠA By, TrŽ-I, Poss). Tento dokument sa však venuje úprave majetkovej držby na Trenčianskom panstve, pretože Margaréta Sečiová vo svojom testamente nezákonne vydala jednu zo svojich dcér. Ladislav Popel nie je označený ako župan ani v iných dokumentoch a zápisoch; napr. v mandáte panovníka Maximiliána z 19. IX. 1571 (Tamže, Kongregačné spisy, fasc. 1571, č. 7), ani v zázname zo sedrie z 26. XI. 1571 – pozri Tamže, FKP II, 76v, 77r, 84v. Prvá zmienka o županovi (bez uvedenia mena) je zaznamenaná až 11. VIII. 1572 – pozri Tamže, 97r, čo však môže byť aj chyba, podobne ako Fam, Podmanický, č. 1, kde je Gašpar Pongrác označený ako župan.

²⁰ Tamže, FKP II, p. 99v. Reštaurácia sa konala s malým oneskorením 12. I. 1573. Zaujímavý je aj zápis o zložení prísahy 15. VI. 1573 „*die celebrationis sedis iudiciariae, quo M. D. Ladislaus Popel ad officium comitatus iuramentum praestitit*“ – pozri Tamže, p. 109r.

²¹ Tamže, FKP I, p. 45r.

²² Posledná zachytená reštaurácia pred rokom 1571 bola 4. IV. 1569 (Tamže, FKP II, p. 65r). Kontinuita súdnych zápisníc, resp. kongregačných protokolov do 5. XI. 1571 je ukončená (vo svojej špecifickej fragmentárnosti) k 18. VII. 1569 (Tamže, p. 72v), to však neznamená, že sa kongregácie v roku 1570 nekonali. Termíny jednotlivých zhromaždení je možné zozbierať v odpisoch listín vydaných v neskoršom období. Porovnaním menoslovu slúžnych zvolených v roku 1569 s niektorými dokumentmi zisťujeme, že aj v roku 1570 sa konala reštaurácia, v ktorej bol na miesto slúžneho horného okresu zvolený Peter Nedecký – pozri Tamže, Fam, Nedecký, č. 7. PESTY, Fr.: *Levéltári hulladékok V., Trencsénvármegyei alispánok. Századok VIII*, Budapest 1874, č. 6, s. 422 chybné uvádza k roku 1570 ako podžupana Trenčianskej stolice Ján Luku, ten však bol v tom čase podžupanom Nitrianskej stolice – porovnaj napríklad s LUKINICH, I.: c. d., zv. V., s. 641.

²³ Dcéra Pavla Baračkaia Marta bola manželkou Michala Maršovského, ktorý bol synom spomínaného Jána Maršovského. Pozri ŠA By, Nobilitaria, Maršovský, č. 65.

nachádzame členov rodu Borčickovcov, ktorí mali časť majetkov v Zarieči a Keblove²⁴ (napr. slúžny Ján Borčický bol švagrom Gašpara Pongráca). V roku 1568 bol slúžnym Félix Maršovský, (mladší) syn spomínaného Jána Maršovského, ktorého nahradil Valentín Maršovský (v rokoch 1585–1588 podžupan).²⁵

Pri menoslove príseďiacich je súvislosť s Rafaelom Podmanickým o niečo viditeľnejšia. Až do jeho smrti (23. II. 1558), s výnimkou spomínaného Jána Maršovského a jeho epizodického fungovania ako príseďiaceho (1555), nenachádzame nikoho, kto by medzi príseďiacimi zjavne súvisel s horným slúžnovským okresom. V prípade Gašpara Galoviča, príseďiaceho zvoleného na reštaurácii roku 1557 je treba pripomenúť, že na rozdiel od Galovičovcov zo Zemianskej Kotešovej, Gašpar Galovič bol už dlhšie usadený v Klobušiciach.²⁶ Až na reštaurácii 21. septembra 1558 bol zvolený Juraj Zálužský. Jeho kandidatúra a zvolenie boli reakciou na skúsenosť rodiny s Rafaelom Podmanickým, ktorý zaujal ich majetok Záluž. Ďalším následkom bola polarizácia v rámci rodiny. Zatiaľ čo Krištof Zálužský bol Podmanickým prenasledovaný, Félix Zálužský Podmanickému slúžil.²⁷ No ani situácia v „Baračkaiovskej“ časti stolice nebola ideálna. Len na ilustráciu spomenieme sťažnosť podanú na slúžneho Jána Maršovského pre zastrašovanie svedkov pri vyšetrowaní v roku 1549, či prepadnutie kúrie slúžneho Michala Príleského v tom istom roku.²⁸

Je zjavné, že počet siestich príseďiacich na štyri slúžnovské okresy je nelogický. Opäť môžeme hovoriť o deformácii spôsobenej výsledkom vojny o Uhorsko a následným dvojvládím, ktoré našlo svoj odraz aj v Trenčianskej stolici. Otázkou však zostáva, či sa predstavitelia horného okresu nezúčastňovali reštaurácií dobrovoľne, alebo im to Rafael Podmanický výslovne zakázal.

Deficit volených príseďiacich sa riešil menovaním tzv. „*namestnikow*“, alebo zástupcov župana, ktorí sa zúčastňovali jednotlivých konaní, najmä vyšetrowaní na tvári miesta. Tento systém bol veľmi podobný ustanoveniu tzv. kráľovho človeka – „*homo regius*“, avšak s označením „*homo comitis*“ alebo „*vicecomitis*“ sa nestretávame. Vyšetrowanie mohli takto menovaní zástupcovia dokonca uskutočniť aj bez prítomnosti riadne zvoleného slúžneho alebo príseďiaceho (napr. 1547): „*Swedomy wibrane ... skrze namestnika pana ysspanoweho, pana Yanka Philipowich z Dezericz a pana Petra Laskare, namestnika pana sluzneho duorskiho*“.²⁹ Najčastejšie

²⁴ Dnes súčasť obce Svederník.

²⁵ Spoločným predkom Valentína a Jána Maršovského bol Gašpar, ktorého manželkou bola Margaréta Šókiová. Ján bol jeho vnukom a Valentín pravnukom. Predpokladáme, že „Valentínova vetva“ (resp. vetva potomkov jeho starého otca Ladislava) nebola tak blízka „Baračkaiovskému klanu“ ako Ján Maršovský a jeho synovia.

²⁶ ŠA By, TrŽ-I, FKPI, p. 35v, 256r. Klobušice, dnes súčasť mesta Ilava; v 16. storočí boli súčasťou stredného okresu.

²⁷ Záluž, dnes súčasť mesta Považská Bystrica. Podrobnejšie pozri POVAŽSKÁ BYSTRICA. Z DEJÍN MESTA. Knižné centrum Žilina 2006, s. 97 a 272.

²⁸ ŠA By, TrŽ-I, FKPI, p. 40v, 47v.

²⁹ Tamže, Poss, Horné Ozorovce, no. 9.; a tiež: (1550, Tamže, Fam, Mokoň, č. 1) „*Item toto swedectwy wibrano gest skrze sspana Michala Laskare, na mieste sluzneho dworskeho a skrze sspana Girika Otlika, na mieste pana isspana*“; (1551, Tamže, Inquisitiones, no. 317) „*Item wzato gest swedomi, ... skrz pana Mathusse Belanskeho, na mieste pana sluzneho dworskeho a Martina Kopacze z Nozdrkowecz, czlowieka pana isspanoweho*“; (1555, Tamže, no. 299) „*Item swedomy wybrane na mistie sluzneho dworskeho od pana Waczlawa Latkowskeho, na mistie pana yspanowem, pan Waczlaw Hrezdiowsky*“.

nachádzame pri vyšetrovaniach kombináciu riadne zvoleného slúžneho so zástupcom župana.³⁰ V dvoch prípadoch bol popri slúžnom vymenovaný ako zástupca župana riadne zvolený príseďiaci.³¹ Predpokladáme, že týchto zástupcov župana, paradoxne pre svoju neprítomnosť, župan nemenoval. Nominácie vznikali azda podľa bezprostrednej potreby sedrie, resp. v užšom okruhu podžupana a jemu vernej „administratívy“. S týmto zvláštnym spôsobom menovania zástupcov sa po roku 1571 nestretávame vôbec (naposledy 1568).

Na volebnej kongregácii 5. XI. 1571 sa zhromaždenie zhodlo na tom, že bude obnovená voľba ôsmich príseďiacich. Koncept štatútu však hovorí až o desiatich príseďiacich. Vysvetlenie tohto rozdielu nachádzame v ďalšej požiadavke programu (II.), kde žiadal Gašpar Pongrác, aby podžupan mohol bezprostredne na sedrii v prípade nedostatočného počtu riadne zvolených sudcov vymenovať do poroty náhradníkov. V tomto bode však bola podžupanova žiadosť zamietnutá a schválilo sa len zvolenie ďalších dvoch náhradníkov k ôsmim príseďiacim. Dvaja náhradníci boli aj zvolení a zapísaní ako príseďiaci pre horný a stredný okres.³² No táto novinka sa nevízila a počas rozdelenia územia stolice do štyroch slúžnovských okresov sa ďalej volili už len ôsmi príseďiaci.³³

Sankcionovanie neúčasti na kongregáciách

bolo predmetom nasledujúcej (III.) časti programu. Právo exekúcie pokuty za neúčast' vo výške 12 zlatých bola pridelená do kompetencie slúžnych v rámci ich okresov. Realizácia tohto ustanovenia patrila k slabým ohniskám v reťazci stoličnej samosprávy. Dokonca v roku 1576, teda päť rokov po prijatí tejto sankcie, sám Gašpar Pongrác vyčítal šľachticom, že sa nezúčastňujú kongregácií, zatiaľ čo on, napriek svojmu veku a vzdialenému bydlisku je osobne prítomný, no aj on sa rozho-

³⁰ (1557, Tamže, no. 331) „...[wybr]ano gest swedomy Mikulasse Nozdrowiczkeho na ten [czas] sluzneho dworskeho a Pawla Klobuczyczkeho na mieste [pana] ysspana“; (1557, Tamže, no. 426) „Swedecztywy wibrane skrze pana Raffaela Halaczowskeho, sluzneho dworskeho stolicze Trenchanske, a skrze spana Janka Bohusse, na mieste pana ysspana“; (1559, Tamže, no. 1076) „Swedomy wybrano gest skrze vrozenego pana Raphaya Halaczowskeho, sluzneho dworskeho stolytze Trenchanske, a skrze pana Zygmunta Vrbanowskeho, na mieste pana ysspanowem“; (1559, Tamže, Poss, Pšurnovice, č. 1) „przigato gest swedomy skrze pana Jana Marsowskiho, sluznieho dworskeho stolicze Trzeczanskej a skrze pana Jana Wiczena ex s Chotessowi, na miste pana ysspanowem“; (1564, Tamže, Inquisitiones, no. 66) „skrze pana Raffaela Halachowskeho, sluzneho dworskeho stolicze Trenchanskeg a skrze pana Andreasse Berecza z Mytycz, na mieste pana isspanowem“; (1564, Tamže, no. 465) „swedomy wibrane w Bistriczj skrze pana Mikulasse Nozdrowiczke(ho), sluzneho dworskeho stolicze Trenchanskej a skrze pana Girzika Zaluskeho, namestka pana yspana, takez stolicze Trenchanskej“.

³¹ (1562, Tamže, no. 509) „Wybrano gest swedomy skrze Mykulasse Nozdrowiczkeho, sluzneho dworskeho stolicze Trenchanskej a skrze Waczlawu Rezowskeho, na mieste hysspanowem, bozenyka tez stolicze Trenchanskej a skrze Tomana Luczan(skeho), bozenyka tez stolicze Trenchanskej“; (1568, Tamže, Poss, Sedličná, no. 10) „Swedomy wybrane ... skrze vrozenieho Andrasse Bereckez z Mytycz Prostreduch, sluzneho dworskeho stolytze Trenchanskeg a skrze Mathiase Dubnyczkeho z Stankowecz, bozenyka tegz stolytze, na myste pana isspanowem, w patek pred Nowym lethem, leta 1568.“

³² Zápis reštaurácie poznáme len z odpisu, ktorý je súčasťou zviazaného kongregačného protokolu – pozri TrŽ-I, KP I, s. 3–4.

³³ Pozri MARTINICKÝ, M.: Najstarší kongregačný protokol Trenčianskej stolice 1571–1604 a jeho chýbajúce časti. *Slovenská archivistika*, 2002, č. 1, s. 16, 20.

dol, že v budúcnosti sa už bude zúčastňovať len v zastúpení.³⁴ V (jedinej) zachovanej prezenčnej listine z 15. X. 1579 bola ospravedlnená len neúčasť „pána Jakušiča“ pre úradnú zaneprázdnenosť, a ďalej Jána Hrabovského a Valentína Maršovského kvôli svadbe.³⁵ Zabezpečeniu účasti sa opäť venoval štatút zo 14. IX. 1595.³⁶

Zmeny týkajúce sa sedrie

nachádzame v troch (IV.–VI.) nasledujúcich požiadavkách. Zasadnutia súdu sa konali najneskôr od roku 1548 v stoličnom dome, ktorý sa nachádzal v Trenčíne.³⁷ Gašpar Pongrác predĺženie rokovania sedrie žiadal najmä preto, „*ponewadž Threnczyn od domu meho gest daleko,*³⁸ *a mne z welyku wtratu a pracy tam gezdyty. Chtel bich, aby czely tyden, aneb dwa, porad sudy staly, ponewadž praw mnoho gest, aby wždy causy konyecz braty mohly, a vmenssowaly se.*“ Napriek tomu sa tento návrh neujal s odôvodnením, že odporuje dávnejším ustanoveniam, ktoré zakotvili zaužívanú prax, podľa ktorej sa štyri dni „súdilo“ a na piaty deň sa „pečatilo“ – teda vydávali sa listiny. Neprešiel ani návrh, aby sa sedrie konali síce kratšie, ale vždy pre jednotlivé slúžnovské okresy, „*žeby gini pany zemany daremne neutraczely czakagycz, skoroly ktereho prza aneb causa wzata bude.*“ Takáto zmena bola odsú-

³⁴ „*Zas tato gest žadost ma, abi ste raczyly o to spolem dokonaty, aby kdy yaka hlawnny wecz, bud od gehu welebnosty cziesarskey, pana nassieho mylostyweho, budto od gehu milosty pana locumtenense, aneb od pana kapytana zemskeho, prysslyby yakowe mandaty, abi ste se W.M. wsseczy bezewssech wymlow do stolycze zgely, a tu wsseczy spolem žebi ste dokonaty raczyly, wsseczko to, czo by se W.M. naylepsšieho a nayużytecznejsšieho zdalo. Ktery by pak nepryssel, wzal by to sobe na posmech. Teda abi ste mi daly plnu mocz, a nato lyst hnetky pod pečzaty stolyčznu, žebich na tem a na takowem byrssag podle obicžage fl. 12 wzyty mohol. Aby pany slůžny dworssty, každý w swey chuoczy, z rozkazany meho wedla lystu W.M. na to mocz mely, yako y w ginich stolyczach teho zachowawagy. Gestlyby se pak ktery teho spieral a branyl, yako bich se proty takowemu zachowaty mel, tež na to od W.M. nauczeny a articul žadam.*“ Pozri tiež ŠA By, TrŽ-I, FKP II, p. 181r (1576): „*Egregius dominus Casparus Pongracz de Zenth Mikluss et in Owar protestatus est, quod quam alii fratres personaliter non comparent, sed per literas et nuncios; protestatur, quod cum sit senex et longe spatio distat, etiam ipse per nuncios aut literas comparere velet.*“

³⁵ ŠA By, TrŽ-I, FKP II, p. 314r.

³⁶ Tamže, KP I, s. 489, 1059, porovnaj ŽUDEJ, J.: *Stolice na Slovensku*, s. 16. Sankcionovanie neúčasti na kongregáciách v 17. storočí nachádzame aj v štatútoch kuriálnych dedín – pozri MARTINICKÝ, M.: Štatúty kuriálnych dedín na území Trenčianskej stolice zo 17. storočia z pohľadu dejín správy. *Slovenská archivistika*, 2006, č. 2, s. 41–51, niektoré štatúty publikované ako príloha k štúdiu MARTINICKÝ, M.: Poznámky ku kríze zemianskeho stavu v 16. a najmä v 17. storočí. In: *Zemianstvo na Slovensku v novoveku*. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 8.–10. júna 2009 v Martine. Časť I, s. 31–50.

³⁷ ŠA By, TrŽ-I, FKP I, p. 33r: „*die sedis in domo iudiciaria*“. Stoličný dom sa potom spomína aj v roku 1564: Tamže, FKP VII, p. 385v a 396r.

³⁸ Nie je isté, či už v tomto čase býval v krasňanskom kaštieli. No 1. IX. 1573 vydal podžupan Pavol Madočáni v Krasňanoch nariadenie slúžnemu, aby na podnet Gašpara Pongráca predvolal v istej spornej záležitosti Rafaela Nedeckého. Je pravdepodobné, že podžupan vydal toto nariadenie počas svojej osobnej návštevy u Gašpara Pongráca v Krasňanoch. Pozri Tamže, Fam, Pongrác, č. 2.

hlasená a dodržiavaná až od roku 1590, keď sa sedria mala konať spoločne pre horný a stredný, a ďalej pre dolný a záhorský okres.³⁹

Požiadavka na riadne zapisovanie súdnych sporov a ich priebehu môže naznačovať, že zápisnice, ktoré sa pre obdobie 18. VII. 1569 – 5. XI. 1571 nezachovali, možno ani nevznikli. Pokiaľ by skutočne nastala taká situácia, zodpovednosť za ňu by pravdepodobne niesol podžupan (a zastupujúci župan) Ladislav Rožoň, pretože notár Martin Vladislaviensis patril k stabilným prvkom stolice počas zotrávania vo svojej funkcii v rokoch 1541–1576.

Uprednostnenie riešenia sporov súvisiacich s násilím a bitkami medzi zemanmi poukazuje na to, že v čase vzniku programu už takýto spôsob života považovala väčšina stolice za ďalšiu z vojnových deformácií. O mierumilovnosti zemanov a obyvateľstva vôbec si však netreba robiť žiadne ilúzie. Už samotná účasť na sedrii či kongregácii sa konala za účasti ozbrojeného sprievodu. Bohatší prichádzali na zhromaždenie sprevádzaní aj jazdou, chudobnejší zemanovia aspoň „*die sedis in domo iudiciaria ... hic Trenchinii ... cum peditibus conductis venisse*“.⁴⁰ V časoch, keď súd rozhodoval, ktorá zo strán má „lepšie právo“, mohlo zavážiť a zavážilo na váhach spravodlivosti čokoľvek. Zaujímavým dokladom autority súdu a možno i morálky sudcov je časté presúvanie súdnych sporov zo sedrie na arbitráž, pričom medzi prvými vymenovanými členmi arbitrážnej komisie nachádzame podžupana a slúžneho, ktorí o preložení kauzy k arbitráži sami rozhodli. Snáď rozbor honorárov a diét spojených s výkonom arbitráže by mohol čiastočne túto prax objasniť. Druhým aspektom však zostáva, že sedria nemala takú autoritu, alebo jej predstavitelia nemali dostatočnú podporu a reprezentatívnosť, aby mohli v sporných záležitostiach rozhodnúť tak, aby bol rozsudok rešpektovaný. V komisii arbitrov sa teda stretávali ďalšie miestne (nevolené) autority, čím sa rozsudok alebo arbitráž opierali o názorovú platformu väčšieho počtu šľachticov a ďalších rešpektovaných osôb. Títo potom mohli výsledok pokonania zabezpečiť nielen na základe práva, ale aj mocensky, priamym lokálnym ozbrojeným zásahom. Môžeme teda hovoriť o komplikovanom, takmer alibistickom zabezpečovaní práva a spravodlivosti na území podliehajúcim sedrii so sídlom v Trenčíne (Baračkaiovskej).⁴¹ Úplná náprava sa samozrejme nemohla uskutočniť počas jedného volebného obdobia. Ešte v roku 1594 štatút stolice odôvodňuje svoj vznik nedoriešenými spormi, ktoré vznikli v nepokojnom pomoháčskom období: „*Quia tempore disturbiorum et bellici tumultum eo modo et ordine, quo prius tempore administrari iura nequerent ...*“.⁴²

Pre úplnosť ešte stručne spomenieme posledné dve požiadavky podžupanovho programu. Jedna z nich (X.) prináša takmer osvietenskú problematiku – snahu zjed-

³⁹ Tamže, FKP IV, Fasc. 3, s. 5–6; a tiež KP I, s. 960 a 1011; CORPUS STATUTORUM. Statuta et articuli municipiorum Hungariae Cis-Danubiorum. Tomus IV., pars prima. Budapestini 1896, ed. KOLOSVÁRI, S. – ÖVÁRI, K., s. 52 (ďalej CORPUS STATUTORUM, c. d.).

⁴⁰ ŠA By, Trž-I, FKP I, p. 33r (1548).

⁴¹ „Spravodlivosť“ v severnej, „podmanickovskej“ časti, na tom asi nebola oveľa lepšie. Autorita vtedajšej stolice sa zrkadlí v ďalšej požiadavke (VIII.), kde je zachytená prakticky bezmocnosť vybrať a vymôcť pokuty, ktoré sedria vymerala v sporoch za urážku na cti: „*Toto se my tess za slussne nezda, že kdy kdo w stolyczy nepocztywimj slowy vblyžy, neb nahany, že za fl. 100 položy fl. 3. Nech by byl poradek v nas, yako w ginich stoliczach; wedla Decretu, kdo czo propadne, aby to dal, neb gest to zle, ze sobe w stolyczy hanity a gedem druhie v pocztywost vtrhaty magy.*“

⁴² ŠA By, Trž-I, KP I, s. 429, CORPUS STATUTORUM, c. d., s. 69.

notiť miery a váhy na území stolice.⁴³ Zhromaždenie súhlasilo, aby sa táto problematika prediskutovala a zaradila na program nasledujúcej kongregácie, pričom k tejto veci v protokole už nenachádzame ďalšie údaje. Nenachádzame ani písomnosti, ktoré by sa venovali evidencii pravidelnej eliminácii zločincov (IX.) či znižovaniu počtu osôb, ktoré podľahli „nepobožnému“ správaniu sa v zmysle poslednej požiadavky (XI).⁴⁴

Záver

Pokiaľ sledujeme písomnosti Trenčianskej stolice, javí sa tento program z roku 1571 prirodzeným završením vnútorného pohybu, ktorého počiatky môžeme sledovať, podľa spôsobu vyhotovovania písomností, najmä vedenia kongregačných protokolov a stavu zachovaného archívu, približne od druhej polovice 60. rokov 16. storočia. Samozrejme prvé príznaky úľavy nastali už potom, ako v roku 1558 definitívne scénu opustil najmocnejší muž v stolici, Rafael Podmanický. No i to ešte nestačilo. Postupne sa museli vytratiť aj prívrženci pôvodne prohabsbursky orientovaných Baračkaiovcov. Vnútorná generačná výmena v stolici bola sprevádzaná aj zmenou panovníka. Uvoľnenie počas Maximiliánovej tolerantnejšej vlády bolo podporené aj zahraničnopolitickým upokojením po uzatvorení Drinopolského mieru v roku 1568. Obyvatelia (šľachta) Trenčianskej stolice tak mohli obrátiť svoju pozornosť na riešenie svojich problémov. Jednou z ciest nápravy bola aspoň čiastočná reorganizácia samosprávy a súdnictva. Snaha o zmenu vyvrcholila práve počas reštaurácie roku 1571, vďaka ktorej vznikol aj tento (zdá sa) unikátny archívny dokument. Používanie domáceho – slovenského jazyka v písomnej produkcii Trenčianskej stolice je už dostatočne známe, preto tejto skutočnosti nie je potrebné venovať ďalšiu pozornosť. Jedinečnosť dokumentu spočíva v jeho obsahu, ktorý je dôležitý nielen pre dejiny správy, ale aj pre ďalší výskum dejín Trenčianskej stolice a jej písomností. Rok 1571 sa nám totiž predstavuje ako zreteľný chronologický medzník a umožňuje pri bádani efektívnejší spôsob heuristiky.

Pokiaľ sme doteraz venovali svoju pozornosť „povolebnému“ programu, zostala nám ešte otázka, či v 16. storočí predkladali kandidáti na úrad podžupana aj „pred-

⁴³ „... ponewadž w teyto stolyczy neny gednostaina miera, tak we zbožy jako y w ginich weczach, zdalo by se bity za sprawedlywe, aby wssady, wydieku w temto billa gednostaina a sprawedlywa myera, čztwrtnyky aneb korcze, k temu take holby, y lokte, a ffunty; tak yak by se W.M. naylepssy spuosob zdal, račzite w tem czestu nagyty a dokonaty, neb rozlyczne a wsse gine a gine myery w temto wydyeku magy, y slussy aby to skrze W. Milosty billo opatrzeno. Wssak w tem žadnemu ublyžene nebude, gestly se myera zgednostayny.“

⁴⁴ „Slusselo by nam wsssem z wassimi milostemy o to take myslety a dokonaty, czo se welykich nepobožnasty dottycže, ktere s tanczuow, s pradek, s scžerodelstwa, s karet hrany pochazegy; w czem by se mohol takowemu zlemu predek vgity, žeby ste W.M. na to raczyly tak pomysliety a dokonaty, aby tancze zwyklye, nepobožne, pry krczmach wssudy y na pradkach zapowedeny bylly. Ktomu w karty hrany o penize, y czarodelkine, na ktere by se prewesty mohlo, aby hned od panow swich trestany a wen wyhnany billy. Paklyby pan gegich ge pod sebuw držal proty wstanoweny takowemuto, aby temu take poena vložena billa, yakowy by a yak na nem byrssak mel byty wzat. Wssakže tancze wzebrany pratelskem a pobožnem, zas pry krstu, sobassy a swadbe slusne magy bity, w tem wasse milosti račzite spuosob dobry nagity.“ Podobnej problematike sa venuje aj štatút z roku 1593, publikovaný v SA By, TrŽ-I, KP I, s. 385, CORPUS STATUTORUM, c. d., s. 62.

volebný“ program, resp. čím sa kandidáti vzájomne odlišovali. Boli stoličné reštavrácie súbojom ideí alebo záujmových skupín (rodín) ?

Kým v konflikte medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským spočiatku mohlo identifikovanie sa prebiehať v konflikte vízie absolutického štátu verzus zachovanie šľachtických privilégií, prípadne na úrovni konfesionalnej, neskoršie už bolo podmienené realitou jednotlivca. Možno na nižšej, stoličnej (regionálnej), úrovni viac než súboj veľkých ideí a predstavovanie predvolebných programov, zavážil morálny kredit a schopnosti jednotlivých osobností.

DAS POSTELEKTORALE PROGRAMM DES VIZEGESPANS
DER ADELIGEN GESPANSCHAFT VON TRENČÍN – KASPAR PONGRÁC'S –
VOM 5. NOVEMBER 1571

Miroslav Martinický

Das Programm aus dem Jahr 1571 ist als eine natürliche Vollendung der Bemühungen um Veränderung und Rationalisierung der adeligen Selbstverwaltung, die durch ein nicht eindeutiges Ergebnis der Kämpfe zwischen Johannes Zapol und Ferdinand von Habsburg deformiert wurde, zu verstehen. Das Programm entstand während des Generationswechsels auf dem Territorium der adeligen Gespanschaft, das durch die Änderungen am Königsthron und durch Stabilisierung der außenpolitischen Situation nach der Unterzeichnung des Friedens von Drinopol (1568) unterstützt wurde. Das nahelektorale Programm widmete sich in elf Paragraphen folgenden Themen: (I.) Erhöhung der Nummer von Assessoren am adeligen Gericht (*sedria*); (II.) Kompetenz, die Assessoren direkt an der *sedria* aus den dort anwesenden Adeligen zu wählen; (III.) Strafsanktionen für die Abwesenheit an adeligen Kongregationen; (IV.) Verlängerung der Dauer von *sedrialer* Sitzung wegen der Aufwändigkeit von Reisen; (V.) ordentliche Protokollierung von Streitsachen und von Prozessverfahren; (VI.) vorrangerechte Lösung von Gewalttaten unter Kleinadeligen vor anderen Streitsachen; (VII.) Exekution von Schuldnern, die keine staatlichen Steuern bezahlen; (VIII.) Kassieren von Strafgeld, das vom Gericht der adeligen Gespanschaft bestimmt wurde; (IX.) Liquidation von Verbrechen; (X.) Unifizierung von Gewichten und Maßen auf dem Territorium der Gespanschaft; und zuletzt (XI.) Erhöhung der Sittlichkeit bei Unterhaltung, Kampf gegen Gottlosigkeit, Zauberei und Kartenspiel.

Übersetzt von J. Šedivý

ŠTÁTNA PROKURATÚRA, ODDELENIE V BRATISLAVE V ROKOCH 1948–1952

PAVEL VIMMER

Vimmer, P.: The Public Prosecutor's Office, the Department of Bratislava in the Period of 1948–1952. *Slovenská archivistika*, Vol. XLVI, No 1–2, 2011, p. 40–55.

The Public Prosecutor's Office as a part of the judicial system in Slovakia in the first half of 1950s served as a class war instrument of the ruling Communist Party to suppress political opponents and all citizens who interfered with fulfilling its political programme of socialist transformation. This role manifested itself in its extreme form in the participation of the Public Prosecutor's Office in the realization of political trials. The competence of the Public Prosecutor's Office also included crimes of all persons in armed forces. A special feature of making this archival fond available is processing the data about accused people.

Judiciary, totalitarian system, processing an archival fond.

PhDr. Pavel Vimmer, Štátny archív v Bratislave, Križkova 7, 811 04 Bratislava

V Štátnom archíve v Bratislave novodobé archívne fondy vzťahujúce sa na činnosť justície trvalo pútajú pozornosť bádateľov a preto je žiaduce postupne jednotlivé fondy sprístupňovať. Ktoré archívne fondy sa uprednostnia pri spracovaní a akou formou budú sprístupnené je v kompetencii archívneho manažmentu každého archívu, samozrejme pri naplnení cieľov určených nadriadeným riadiacim orgánom. Z tohto pohľadu sa v našom archíve dlhodobo uprednostnilo sprístupňovanie fondov po roku 1945, ktorých pôvodcami je štátna správa, najmä jej krajské správne orgány a orgány justície. Z archívnych fondov justície z tohto obdobia máme k dispozícii archívne pomôcky k fondom ľudových súdov z rokov 1945–1948,¹ k Štátnej arbitráži v Bratislave,² k Štátnemu súdu, oddelenie v Bratislave 1948–1952,³ a ku Krajskému súdu v Bratislave 1953–1970.⁴ Za tohto stavu bola v archíve vznesená otázka, sprístupnenie ktorého fondu najviac absentuje a ukázalo sa, že je to práve Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave 1948–1952.

¹ TROJNOVÁ, M.: *Písomnosti z činnosti ľudového súdnictva v rokoch 1945–1948 na území Západodoslovenského kraja*, združený inventár, 1971, 171 s.; *Ľudové súdy v Bratislavskom kraji 1945–1948*, registre obžalovaných, 1963, 148 s.

² SÁRMANYOVÁ-SCHULLEROVÁ, J.: *Štátna arbitráž v Bratislave*, združený inventár, 1981, 15 s.

³ OTRUBOVÁ, M. – SINKOVÁ, B. – KOVÁČOVÁ, M.: *Štátny súd v Bratislave, III. oddelenie 1948–1952*, osobný register obžalovaných, 1985, 151 s.

⁴ MIŠOVIČOVÁ, T.: *Krajský súd v Bratislave*, zn. „To“ (1939) 1943–1970, menný register, 1996, 151 s.

Archívny rozbor fondu

Vznik Štátnej prokuratúry, oddelenia v Bratislave, v roku 1948 bol priamym dôsledkom nastolenia totalitného režimu v Československu po februári 1948, keď sa celý bezpečnostný aparát štátu a súdny systém zmenil na nástroj triedneho boja komunistickej strany, ktorý viedla proti svojim skutočným aj domnelým politickým protivníkom a proti celej demokratickej verejnosti. Poslaním štátnej prokuratúry bolo pripraviť súdne procesy proti osobám, ktoré mali ohrozovať politické a štátne záujmy. Pri mnohých procesoch, ktoré mali mať vplyv na vedenie triednych zápasov KSC, prokuratúra vo svojej kompetencii pripravovala verejné procesy. Týmto štátna prokuratúra mala úplne odlišný charakter od svojich historických predchodcov, mala výrazne politický charakter, nezaoberala sa bežnými kriminálnymi činmi.

Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave, vznikla na základe Zákona o štátnom súde č. 232/1948 zo dňa 6. októbra 1948.⁵ Pod § č. 12 (verejný žalobca) bolo určené jej zriadenie pri (príslušnom) štátnom súde. Za členov štátnej prokuratúry boli považovaní štátny prokurátor a štátni viceprokurátori. Štátny prokurátor (v Prahe) mal riadiť štátnu prokuratúru, dohliadať na jej činnosť, prikazovať pracovné úlohy jednotlivým členom a byť služobným predstaveným všetkých zamestnancov (aj v Bratislave). Bol priamo podriadený ministrovi spravodlivosti. Štátneho prokurátora mal zastupovať pri prekážke v práci štátny viceprokurátor, v služobnom poradí najstarší (v Prahe). Kancelárske práce pre štátnu prokuratúru, aj služobné príjmy ich zamestnancov mal stanovovať a zabezpečovať štátny súd príslušnej kategórie (v Bratislave), platy mala vyplácať učtáreň ministerstva spravodlivosti. Na čele Štátnej prokuratúry v Prahe stál štátny prokurátor, v roku 1948 to bol JUDr. František Grospič, v rokoch 1949–1952 JUDr. Bohumil Ziegler. Štátny prokurátor mal 3–5 námestníkov. Jedným zo zástupcov štátneho prokurátora bol vedúci vojenského oddelenia gen. Jan Vaněk.⁶

Z uvedeného je zrejmé, že tu išlo o nový centralizovaný orgán pod názvom Štátna prokuratúra v Prahe (Praha XIV, Námestie hrdinov č. 1300). Štátna prokuratúra mala sídlo v Prahe (1. oddelenie) s pobočkami v Brne (2. oddelenie) a v Bratislave (3. oddelenie). Archívny fond Štátna prokuratúra v Prahe 1948–1952 sa nachádza v Národnom archíve v Prahe. Tento fond s rozsahom 144 bežných metrov (pred spracovaním) obsahuje prezidiálne a správne spisy. Súčasťou fondu sú aj spisy oddelenia štátnej prokuratúry, ktoré pôsobilo v Brne, ako aj správy k jednotlivým prípadom z oddelení v Brne a Bratislave.⁷

Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave, mala pôsobnosť pre celé územie Slovenska a pôsobila v období od 1. novembra 1948 do 31. decembra 1952. Oddelenie bolo v procesných veciach plne podriadené pražskej centrále, ktorá direktívne usmerňovala jeho činnosť. Všetky návrhy obžalôb museli byť písomne zasielané do Prahy, kde boli schvaľované a bol určovaný ďalší postup v každej trestnej veci.

⁵ Zákon o štátnom súde č. 232/1948, In: Sbíрка zákonů a nařízení II 1948, Praha, s. 1473.

⁶ GEBAUER, F., VELETA, L., LIPTÁK, T.: Organizační struktura a personální obsazení Státní prokuratury a Státního soudu, Generální prokuratury a Nejvyššího soudu. In: Vorel, J; Šimánková, A.; Babka, L.: *ČESKOSLOVENSKÁ JUSTICE V LETECH 1948–1953 V DOKUMENTECH* Díl. II, Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu č. 9, Praha, 2004, s. 48.

⁷ Údaje prevzaté z webovej stránky www.badatelna.cz.

Z analýzy celej registratúry vyplynulo, že jeden zo zástupcov štátneho prokurátora v Prahe bol poverený právomocou direktívne riadiť bratislavské oddelenie. V rokoch 1948–1951 sa objavuje na podpise pražských direktív výlučne meno Dr. Antonín Mykiska, v roku 1951 bol v tejto úlohe vystriedaný a súčasne korešpondenciu s Bratislavou viedli štátny prokurátor v zastúpení Dr. Karel Střída a Dr. Ludmila Matušínská. Len zriedka v roku 1951 bola direktíva podpísaná priamo štátnym prokurátorom JUDr. Bohumilom Zieglerom.

Ako vyplynulo už z dikcie Zákona o štátnom súde č. 232/1948, činnosť štátnej prokuratúry bola úzko previazaná s činnosťou štátneho súdu, ktorý mal obdobnú dislokáciu ako štátna prokuratúra, to znamená Štátny súd v Prahe a odbočky (oddelenia) štátneho súdu v Brne a Bratislave.

Sídlom Štátnej prokuratúry, oddelenia v Bratislave, sa stal Justičný palác v Bratislave na Záhradníckej ulici. Organizačná štruktúra úradu sa menila, v rokoch 1948–1949 mal úrad dve oddelenia, od roku 1951 už to bolo päť oddelení:

- I. oddelenie správne, ktoré priamo riadil námestník štátneho prokurátora (Dr. Feješ)
- II. oddelenie vojenské a cirkevné, riadil Dr. Andrej Ujhelyi
- III. oddelenie – mladiství a sabotáže, riadil Dr. František Antl
- IV. oddelenie – velezrady a sabotáže, riadil Dr. Ján Rusko
- V. oddelenie zvláštne, riadil Dr. Karel Kašpar⁸

Vedúcim Štátnej prokuratúry, oddelenia v Bratislave, bol Dr. Ján Feješ, ktorý bol popredným predstaviteľom socialistickej prokuratúry. Pôsobil už ako jeden zo žalobcov na Národnom súde v Bratislave 1946–1947, od roku 1948 bol vedúcim Štátnej prokuratúry, oddelenia v Bratislave. Súčasne bol viceprokurátorom, neskôr námestníkom štátneho prokurátora (v Prahe). V jeho osobe mal politický režim na pôde štátnej prokuratúry spoľahlivú oporu, práve on bol určený ako prokurátor pri politických procesoch. Jeho kariéra pokračovala vo funkcii prokurátora Štátnej prokuratúry v Prahe, v rokoch 1969–1989 pôsobil vo funkcii Generálneho prokurátora ČSSR.

Druhým najvplyvnejším funkcionárom bol vedúci vojenského oddelenia plk., od roku 1950 brig. gen. JUDr. Anton Rašla. Plnil súčasne aj funkciu vrchného vojenského prokurátora (do leta 1951). Na pôde štátnej prokuratúry obžaloval všetky vojenské osoby, príslušníkov SNB a príslušníkov ostatných ozbrojených zložiek, ale aj ďalších obvinených, ktorým navrhoval veľmi prísne tresty. Napokon sa sám stal obeťou režimu, bol zatknutý v septembri 1952 a odsúdený na doživotie v rámci honby na tzv. buržoáznych nacionalistov, väznený do roku 1954.

Z personálneho hľadiska sa oddelenie členilo na referentov a kancelárskych zamestnancov. Ústrednými osobami štátnej prokuratúry boli referenti prokurátori, ktorí spracúvali a osobne prednášali obžaloby v trestných procesoch pred štátnym súdom. Počet prokurátorov v Bratislave v roku 1951 dosiahol 9 osôb. Ako referujúci prokurátori v Bratislave, ktorí podpisovali obžaloby, sa objavujú len mená Dr. Andrej Ujhelyi (neskôr tiež ako námestník štátneho prokurátora), Dr. Vojtech Hetényi, Dr. Rudolf Mozolányi a Dr. Ľudovít Valo. V roku 1950 stav kancelárskych pracovníkov pozostával z týchto funkcií: dozorný úradník, vedúci podateľne, dvaja ve-

⁸ GEBAUER, F., VELETA, L., LIPTÁK, T.: c. d., s. 50.

dúci kancelárskych oddelení, kancelárska sila na obsluhu d'alekopisu a archívu a na vedenie dôkazového materiálu, kancelárska sila, 4 mandantky, zriadenec (kuriér) a vodič.⁹

Zvláštne oddelenie bolo zriadené na základe dohody ministra Národnej bezpečnosti Ladislava Kopřivu a ministra spravodlivosti JUDr. Štefana Reisa z apríla 1951 a začalo pôsobiť od 1. novembra 1951. Zaoberalo sa len evidenciou zaistených osôb, vydávaním rozhodnutí o uvaľovaní, predĺžení alebo zrušení väzby zatknutých osôb. Je pozoruhodné, že zvláštne oddelenia neboli dislokované na pôde prokuratúry. Zvláštne oddelenie v Bratislave malo svoju kanceláriu priamo pri Krajskom veliteľstve Štátnej bezpečnosti v Bratislave. Prokurátora zvláštneho oddelenia museli schváliť orgány ŠtB a jeho administratívny personál bol určený z pracovníkov ŠtB. Toto oddelenie malo výslovne formálny charakter, fakticky len spracovávalo prehľad osôb, ktoré ŠtB držala vo väzbe na základe informácií ŠtB, ktoré neboli ani úplné ani aktuálne. Samotný prokurátor nemal prístup do väzníc ŠtB (zatknuté osoby neboli vyšetrované v súdnych väzniciach, ale väzniciach ŠtB).

Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave, v roku 1948 prevzala agendu predchádzajúceho orgánu prokuratúry, to znamená zrušeného Štátneho zastupiteľstva v Bratislave. Prevzaté boli nedoriešené prípady, ktoré sa týkali zamerania na „obranu republiky“, ostatné bežné prípady preberali krajské prokuratúry, ktoré vznikali v súvislosti so vznikom krajského zriadenia štátnej správy. Okrem toho Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave v novembri 1948 prevzala aktuálne riešené prípady vojenských osôb od Vrchného vojenského súdu v Bratislave, ktoré napĺňali charakter ohrozenia republiky. V roku 1952 bola Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave, zrušená, jej agendu prevzali jednotlivé krajské prokuratúry príslušné podľa miesta spáchania trestného činu. Podotýkame, že v tom čase už boli krajské prokuratúry výrazne posilnené robotníckymi prokurátormi – absolventmi kurzov právnickej školy pracujúcich. Nevyriešené vojenské trestné veci boli postúpené príslušným vojenským súdom.

V ďalšej časti chceme poukázať na úradné kompetencie Štátnej prokuratúry, vyplývajúcej z novej socialistickej legislatívy. Zákon o štátnom súde č. 232/1948 vymedzil príslušnosť štátneho súdu (a tým aj štátnej prokuratúry) tak, že mu náleží riadiť a rozhodovať o trestných činoch podľa Zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky č. 231/1948 zo dňa 16. októbra 1948 v dvoch prípadoch:

- a) o zločinoch, pri ktorých zákon ustanovuje trest smrti alebo trest straty slobody dlhší ako desať rokov,
- b) o iných zločinoch alebo prečinoch, pri ktorých verejný obžalobca navrhne prejednanie veci pred štátnym súdom.¹⁰

Zákon ďalej stanovil, že právomoc štátneho súdu sa vzťahuje i na osoby podrobené vojenskej súdnej právomoci a to s využitím trestného práva platného pre vojsko. Okrem vojenských osôb išlo aj o príslušníkov ostatných ozbrojených zborov, pokiaľ ich činnosť napĺňala politické kritériá, najmä zbehnutia, napomáhanie úteku do zahraničia alebo politická podpora protivníkov komunistickej strany. Napokon právo-

⁹ Správa o činnosti Štátnej prokuratúry, oddelenia v Bratislave za rok 1950, ŠA v Bratislave, fond ŠP 1948–1952, šk. 202.

¹⁰ Zákon o štátnom súde č. 232/1948, c. d, s. 1475.

moc štátneho súdu bola stanovená aj pre prípad, keď dôjde k súběhu trestného činu, pre ktorý je príslušný štátny súd s iným trestným činom, potom aj tento trestný čin prechádza do právomoci štátnemu súdu.

Ďalšie upevnenie vládnucej moci nad justíciou znamenal zákon o zľudovení súdництва č. 319/1948 z 22. decembra 1948,¹¹ ktorý definoval, že súdnu moc vo veciach trestných vykonávajú okresné súdy, krajské súdy, štátny súd a najvyšší súd. Zákon zaviedol inštitút sudcov z ľudu (laikov), ktorých postavil na úroveň profesionálnych sudcov. Ústavný zákon o súdoch a prokuratúrach č. 64/1952 z 30. októbra 1952 s účinnosťou od 1. januára 1953 existenciu štátneho súdu a štátnej prokuratúry zrušil. Podľa tohto zákona súdnictvo vykonávajú všeobecné súdy (Najvyšší súd, krajské a ľudové súdy) a osobitné súdy (vojenské súdy a rozhodcovské súdy).¹²

Obvinené osoby, prevzaté od Štátneho zastupiteľstva v Bratislave a doriešené štátnou prokuratúrou, boli spočiatku stíhané na základe starších právnych noriem, v prvom rade na základe Zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. Základným právnym nástrojom triedneho boja sa stal zmiernený Zákon na ochranu ľudovodemokratickej republiky č. 231/1948 Zb. z. Obsahoval širokú škálu trestných činov, ktoré sa premietali do textu obžalôb, medzi nimi dominovali trestné činy: velezrada, združovanie proti štátu, vyzvedačstvo, poburovanie proti republike alebo jej hanobenie, vzburá, sabotáž, ohrozenie jednotného hospodárskeho plánu z nebanlivosti, neoprávnené opustenie republiky, neprekazenie alebo neoznámenie trestného činu, hanobenie spojeneckého štátu.¹³ Jiří Plachý trefne upozorňuje, že na základe tohto zákona bolo možné ako skutok posúdiť takmer hocijaké rokovanie.¹⁴ Po dvoch rokoch platnosti bol tento zákon zrušený a fakticky ho nahradil Trestný zákon č. 86/1950 Zb. z. z 18. júla 1950, kde pokračovala široká formulácia trestných činov.¹⁵

Považujeme za nutné pripomenúť, že v tomto období, slovami dobovej terminológie zostrujúceho sa triedneho boja, bola veľká časť represíi proti „bývalým vykorisťovateľom“ vedená mimo pôdy štátnej prokuratúry (štátneho súdu) a bola realizovaná výlučne orgánmi štátnej bezpečnosti v súčinnosti s orgánmi štátnej správy: zaraďovanie vytipovaných osôb do táborov nútených prác,¹⁶ odobratie bytu a vystaňovanie na vidiek, vystaňovanie z pohraničného pásma, akcie proti kulakom, kláštrom a pod.¹⁷

V sledovanom období došlo de facto k podriadeniu súdnej moci výkonnej. Štátna prokuratúra na rozdiel od svojich predchodcov, ktorí dozorovali a usmerňovali činnosť bezpečnostných orgánov, v podstate nevykonávala samostatné vyšetrovanie

¹¹ Zákon o zľudovení súdництва č. 319/1948 Zb. z. In: *Sbírka zákonů a nařízení II 1948*, Praha 1948, s.1865.

¹² Ústavný zákon o súdoch a prokuratúre č. 64/1952 Zb. z. In: *Sbírka zákonov 1952*, Praha 1952.

¹³ Zákon na ochranu ľudovo demokratickej republiky č. 231/1948 Zb. z. In: *Sbírka zákonů a nařízení 1948*, Praha 1948.

¹⁴ PLACHÝ, J.: Některé aspekty vývoje právního řádu v Československu v letech 1948–1954, In: Vorel, J.; Šimánková, A; Babka, L.: cit. d., s. 15.

¹⁵ Trestný zákon č. 86/1950 Zb. z. In: *Sbírka zákonov 1950*, Praha 1950.

¹⁶ ŠA v Bratislave, fond KNV 1949-1960, odbor vnútorných vecí (Vo fonde sa nachádza aj agenda komisie KNV, ktorá posielala občanov do táborov nútených prác, spisy osôb sú členené abecedne).

¹⁷ Pozri: DUBOVSKÝ, J. M.: *Akcia kláštorů*, Matica slovenská 1998, 293 s., DUBOVSKÝ, J. M.: *Akcia reholníčky*, Matica slovenská 2001, 325 s.

osôb, na ktoré bolo podané trestné oznámenie. Spoliehala sa na výsledky administratívneho vyšetrovania, ktoré vykonávali bezpečnostné orgány, v prvom rade štátna bezpečnosť. Štátny prokurátor posudzoval návrhy vyšetrovateľov len z formálneho hľadiska a zameral sa na kvalifikáciu skutkov podľa zákona, ale nevykonával a neopakoval dokazovanie. Jeho činnosť sa teda obmedzovala na sformulovanie obžaloby a navrhnutie výšky trestu, čím de facto prokuratúra právne „legalizovala“ často protizákonné až zločinné praktiky štátnej bezpečnosti.¹⁸

Podiel štátnej prokuratúry na nezákonnostiach je najviac očividný pri politických procesoch. Pri „spracovávaní“ obvineného vyšetrovateľ štátnej bezpečnosti, prokurátor, sudca aj obhajca postupovali jednotne a koordinovane v ich úsilí o zlomenie danej osoby, o dosiahnutie jej „priznaní“, o odsúdenie, spojené s materiálnym ožobráčením obvineného a jeho rodiny, jeho spoločenským a politickým dehonestovaním a využitím celého prípadu pre politické a ideologické ciele vládnucej elity. V tomto procesnom mechanizme zohrávala štátna prokuratúra dôležitý článok. Obvinenia vykonštruované a sformulované na stranických sekretariátoch a vynútené nezákonnými metódami vyšetrovateľov predkladala ako právny dokument formou oficiálnej obžaloby, a tým fakticky páchala bezprávie na vopred vybraných a vopred odsúdených osobách.

Pri tvorbe politických procesov sa ich obeť dostali pred prokurátora až vtedy, keď boli štátnou bezpečnosťou úplne „spracované“, fyzicky a psychicky zlomené, bez vlastnej vôle, krajne zastrašené a všemožne zmanipulované a naprogramované na politický proces. Prokurátor výmysly a klamstvá bez požadovania dôkazov (dôkazmi boli len výpovede) akceptoval a z arzenálu novej triednej legislatívy navrhol dostatočne odstrašujúci trest. Trest musel byť schválený štátnym prokurátorom v Prahe a musel vyhovovať predstavám práve najvplyvnejších komunistických pohlavárov a ich sovietskym poradcom.

Analýza dokumentov Štátnej prokuratúry ukázala, že politické procesy sa vyznačovali hromadným zatýkaním, vyšetrovaním, obžalovaním a odsúdením množstva osôb, v jednom alebo niekoľkých hromadných súdnych procesoch. Ďalším rysom bolo stíhanie množstva osôb, ktoré prejavovali akýkoľvek odpor (často len verbálne) proti akciám totalitného režimu, t. j. zakladali politické opozičné skupiny, vydávali letáky a tlačoviny, mali nejaký kontakt s politickou emigráciou, čo sa v tomto období považovalo za protištátnu činnosť. Štátna prokuratúra stíhala aj osoby, ktoré porušili existujúce zákony, nemnohých skutočných agentov, sabotérov a kriminálnikov. Takého excesy však režim ideologicky aj politicky zneužíval a takéto idey a činy podsúval do obžaloby nevinným politickým obetiam. Navyše štátna prokuratúra v niektorých prípadoch v spolupráci so štátnou bezpečnosťou organizovala verejné prerokúvanie skutkov, napríklad v Trenčíne v roku 1950.¹⁹

Štátna prokuratúra dôsledne sledovala, či štátny súd neudelil príliš „nízke tresty“, po čom nasledovalo odvolanie sa prokurátora k Najvyššiemu súdu v Prahe, čo v ko-

¹⁸ Bližšie práce: Dokumentace vzniku a příčin nezákonnosti v činnosti československé prokuratúry (správa tzv. Bayerovej komisie 1969), In: *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech*, Díl I, *Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu* č. 8, Praha 2003, s. 61–99, PEŠEK, J.: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953*, Bratislava : Veda 1999, 202 s.

¹⁹ ŠA v Bratislave, fond ŠP 1948–1952, správa o priebehu politickej akcie pri realizácii prípadu „Myjava“ z 2. 2. 1950, šk. 202.

nečnom dôsledku takmer vždy viedlo k podstatnému zvýšeniu trestu. Uvádzame tieto príklady: u Alberta Púčika, Antona Tunegu, Eduarda Tesára bol trest zvýšený z doživotného žalára na trest smrti, u Ing. Ervína Šestáka z 20 rokov na doživotie, Pavol Klapák namiesto 4 rokov a 10 mesiacov dostal 12 rokov. Prokuratúra od obžaloby upustila len v prípadoch, keď obvinenie bolo absurdné či absolútne bez dôkazov, čo však platilo len pre obyčajných ľudí, nie pri stíhaní osôb, ktoré patrili k politickým protivníkom vládnucej strany.

Pracovníci štátnej prokuratúry starostlivo spravovali prehľadnú registratúru písomností, ktorej forma manipulácie ako celku sa nemenila. To však nemožno povedať o prehľadnosti uloženia jednotlivých spisov obžalovaných (obvinených) osôb. Problém spočíval v tom, že jednotlivé spisy sa pomerne často presúvali v registratúre na iné miesto v dôsledku špecifických potrieb celého bezpečnostného a súdneho systému štátnej moci. Je na mieste priblížiť podstatu spravovania tejto registratúry a jej osobitostí.

Registratúra štátnej prokuratúry pozostávala z jednotlivých trestných vecí, z ktorých každá mala pridelené číslo, ktoré sa potom uvádzalo aj v spisoch ďalších pôvodcov (súdov, prokuratúr a pod.) pri riešení toho istého prípadu, napríklad pri odvolaniach a neskorších rehabilitáciách. Pridelovanie rokovacích čísel spisov Štátnej prokuratúry, oddelenia v Bratislave, v rokoch 1950–1952 považujeme za veľmi neprehľadné. V rokoch 1948–1950 rokovacie číslo obsahuje text Pst III, ďalej číslo spisu lomené skráteným údajom ročníka. Pst znamenalo skratku prokuratúra štátna, III. označovalo tretie, t. j. bratislavské oddelenie prokuratúry. V priebehu roku 1950 sa tento zaužívaný zápis mení na text SPt III/I a následne na text SPt III/II, ďalej číslo lomené rokom, pričom číslo je v priebehu roka číslované od jednotky, v roku 1951 a rovnako aj v roku 1952 sa text postupne mení na 2SPt, 3SPt a 4SPt. Spisy korešpondencie dostali označenie Pnst III alebo Pnt III.²⁰

Každý spis prokuratúry bol vedený k jednej alebo k viacerým osobám, v týchto prípadoch bolo vybrané meno hlavného obžalovaného (politického nepriateľa) a podľa neho je spis nazvaný, u hromadných spisov sa objavuje dodatok „a spol.“ V niektorých prípadoch išlo o megaprocesy, keď v jednom spise je vyšetrovaných a obžalovaných veľké množstvo osôb. Vo viacerých prípadoch boli spisy (procesy) spojované alebo naopak rozdeľované do oddelených vecí. Typickým príkladom bol proces Ivan Murín a spol., z ktorého veľa obžalovaných bolo premanipulovaných do iných procesov: Rudolf Komandera a spol., František Kostka a spol., Otto Obuch a spol.²¹

Obdobne sa postupovalo aj pri procese s partizánskym veliteľom majorom Žingorom, ktorý bol rozčlenený na hlavný politický proces Žingor a spol. a niekoľko ďalších samostatných hromadných procesov: Ľilla Lamošová, rod. Vargová a spol., proces Jozef Horáček a spol., proces Štefan Lukáč a spol. a proces Ernest Kollárik a spol. Rovnaký postup nachádzame aj pri procese Anton Miartuš a spol. Z procesu

²⁰ Prehľad všetkých zavedených rokovacích čísel je uvedený v archívnej pomôcke: VIMMER, P.: *Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave 1948–1952, osobný register obžalovaných*. Bratislava, 2010, s. 20.

²¹ V texte príspevku nachádzame množstvo osôb, po ktorých boli pomenované jednotlivé trestné spisy (procesy). Všetky tieto osoby majú svoj spis vo fonde Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave 1948–1952. Odkazy na tieto spisy nebudeme osobitne uvádzať. V prípade potreby je jednoduché spis vo fonde vyhľadať pomocou archívnej pomôcky: VIMMER, P.: c. d.

boli vyčlenené samostatné procesy dvanástich obvinených v procese Oskar Berník a spol., ďalších dvanástich obvinených v procese Ondrej Jajčaj a spol. a sedem obvinených v procese Ján Hudec a spol. Presúvanie obžalovaných z jedného procesu do druhého malo účelový charakter a má za následok, že spisy k určitému obvinenému sa môžu nachádzať na odlišných miestach registratúry pod samostatnými rokovacími číslami.

V jednotlivých spisoch sa nachádzajú písomnosti nielen z činnosti prokuratúry k danému prípadu, ale aj písomnosti, ktoré pochádzajú z korešpondencie k danej osobe alebo prípadu od koordinujúcich pôvodcov, v prvom rade od Štátneho súdu v Bratislave, odvolacieho Najvyššieho súdu v Prahe, od nadriadenej Štátnej prokuratúry v Prahe, okresných prokuratúr, Ministerstva spravodlivosti, Povereníctva spravodlivosti, krajských veliteľstiev štátnej bezpečnosti, vyšetrojúcich orgánov na okresoch, väzenských ústavov, obhajcov a rodinných príslušníkov obetí a pod. Do prokurátorských spisov boli neraz zakladané aj písomnosti zo 60., 70. a 80. rokov týkajúce sa agendy prehodnocovania jednotlivých procesov a rehabilitácie postihnutých osôb, napr. pri procese Ján Šindler a spol.

Spisy obžalovaných osôb, ktoré boli postúpené Štátnemu súdu, tu dostávali spisovú značku súdu a pod touto značkou bol vynesenej aj rozsudok. V prípadoch, keď v archívnej pomôcke k štátnej prokuratúre nie je uvedená spisová značka rozsudku, signalizuje, že daná osoba bola len vyšetrovaná, eventuálne držaná vo vyšetrovacej väzbe, ale nebola voči nej vznesená obžaloba alebo príslušný rozsudok nie je v spise založený. Pri hromadných procesoch sa často nachádzajú v spisoch aj dokumenty osôb (obyčajne kópie), ktoré boli obvinené (odsúdené) v inom procese, ale prokurátori (alebo vyšetrovatelia štátnej bezpečnosti) ich účelovo spájali pre usvedčovanie obvinených v práve riešenom prípade. Niektoré trestné veci boli po preskúmaní štátnou prokuratúrou posúdené ako nepatriace do jej kompetencie a trestnú vec postúpili na riešenie okresnej prokuratúry podľa bydliska obžalovaného. Od roku 1951 bola už zrejme štátna prokuratúra natoľko preťažená, že sa takto zbavovala mnohých „ľahších“ obvinení, ktoré inak predtým bežne akceptovala.

Mocenský, perzekučný charakter štátnej prokuratúry sa prejavoval aj v tom, že každej stíhanej osobe najskôr pozastavili majetok a po odsúdení ho aj zabavili, o čo sa starala finančná prokuratúra. Pri rozhodnutí o zabavovaní majetku rozhodovali senáty súdu a to v rokoch 1948–1950 buď pod číslom príslušného rozsudku alebo pod iným číslom. Od roku 1950 sa tieto rozhodnutia o zabavení majetku podávali pod číslom spisu.

Niektoré spisy prokuratúry, najmä z dôležitých hromadných procesov, ako napr. Ján Vojtaššák a spol., Ivan Murín a spol., Rudolf Komandera a spol. boli starostlivo očíslované pečiatkou. V spisoch s mnohými stovkami strán je chýbajúca strana skôr výnimkou. Spisy prokuratúry pôvodca nepodrobil vyradovaniu (skartácii) a obsahujú aj veľa kópií dokumentov a čiastočne aj písomnosti formálneho charakteru, napr. doručenky z pošty.

Písomnosti Štátnej prokuratúry 1948–1952, oddelenia v Bratislave, boli odovzdané do Štátneho archívu v Bratislave v roku 1985. Registratúra pôvodcu nie je úplná pokiaľ ide o spisy obžalovaných, chýba 33 spisov. Okrem toho v mnohých prípadoch, keď podľa poradia nejaký spis chýba, napr. Pst III 310/50, spis bol obvykle preložený do iného spisu, v tomto prípade do spisu 4SPt III 31/51. Spisový materiál takmer neobsahuje prezidiálne spisy, ktoré sú súčasťou fondu Štátna prokuratúra

v Prahe 1948–1952, uloženého v Národnom archíve v Prahe. V registratúrnom období boli mnohé spisy intenzívne využívané, mnohé procesy sa niekoľkokrát obnovovali a je tu zrejmé neraz aj veľmi necitlivé fyzické zaobchádzanie so spismi, ktoré viedlo k ich značnému poškodeniu. Po zrušení pôvodcu bolo 116 neukončených trestných vecí odovzdaných Krajskej prokuratúre v Bratislave, menovite do agendy krajského prokurátora Františka Antla, ktorý sa špecializoval na vybavovanie štátno-bezpečnostnej agendy. Viacero trestných vecí bolo delimitovaných na ostatné krajské prokuratúry.

Sprístupnenie archívneho fondu

Pri spracovaní archívneho fondu Štátnej prokuratúry, oddelenia v Bratislave bolo rešpektované pôvodné uloženie spisov, ktoré sa nachádzajú v týchto celkoch:

- spisy jednotlivých trestných vecí 1948–1952 (škat. č. 1–177)
- spisy o sledovaní väzby osôb 1951–1952 (škat. č. 178–185)
- korešpondencia 1948–1952 (škat. č. 186–193)
- spisy rôzne: pomocné knihy, pomocné evidencie, korešpondencia, organizačné veci, delimitácia december 1952 (škat. č. 194–203)
- registratúrne pomôcky²²
- registratúrne kartotéky:
 - a) kartotéka obžalovaných osôb 1948–1952
 - b) kartotéka zaistených osôb 1. 11. 1951–1952

Za vhodnú formu spracovania záznamov tohto typu pôvodcu sme považovali osobný register ako druh archívnej pomôcky a to v abecednom poradí. Do registra sme zaradili všetky osoby, ktoré sa dostali do evidencie štátnej prokuratúry. Môžeme ich roztriediť podľa spôsobu riešenia danej trestnej veci na:

1. osoby, na ktoré bolo podané trestné oznámenie, boli obžalované a odsúdené,
2. osoby, na ktoré bolo podané trestné oznámenie, boli obžalované, súdené a oslobodené,
3. osoby, na ktoré bolo podané trestné oznámenie a štátna prokuratúra odstúpila trestnú vec príslušnej krajskej alebo okresnej prokuratúre,
4. osoby, na ktoré bolo podané trestné oznámenie a štátna prokuratúra od podania obžaloby upustila a nariadila ich prepustenie,
5. osoby, na ktoré bolo podané trestné oznámenie, ale pre ich neprítomnosť na území republiky bolo od ich ďalšieho stíhania upustené,
6. osoby, ktoré boli väznené a vyšetrované na jednotlivých krajských veliteľstvách ŠtB a štátna prokuratúra formálne schvaľovala ich väzbu,
7. osoby, ktoré boli odsúdené inými súdmi a neskoršie boli ich prípady posudzované štátnou prokuratúrou; napr. žiadosti o milosť.

Z uvedeného vyplýva, že archívna pomôcka neuvádza len zoznam obžalovaných osôb, ale takmer všetkých osôb, ku ktorým prokuratúra založila individuálny alebo hromadný spis. Takýchto osôb sme zaznamenali celkom 7 277. Každý záznam

²² Register Pst III 1948, register Pst III 1949, register Pst III, SPt III/I – II 1950, register SPT III 1951, register SPt III 1952, Pnst (Pnt) 1948–1952 (protokol korešpondencie), zoznam neodpykaných trestov 1948–1952, menoslov k trestným depozitom.

o jednotlivjej osobe obsahuje priezvisko, meno, prípadne titul, hodnosť obžalovanej osoby (u vydatých žien aj rodné priezvisko), pôvodné číslo spisu, pričom koncové číslo je skráteným číslom roka. V prípade, že osoba bola odsúdená, je tu ďalej číslo rozsudku Štátneho súdu, oddelenia v Bratislave. Pri hromadných procesoch je hlavný obžalovaný, podľa ktorého je spis nazvaný, podčiarknutý. V ojedinelých prípadoch je nejednoznačné označenie osoby, podľa ktorej je hromadný spis pomenovaný. Tak je tomu v prípade procesu Ján Mištek a spol., kde je v spisovom materiáli značná časť písomností vedená pod označením Ján Reich a spol. Obdobný stav vidíme na procese Anton Meltzer a spol., kde sa v spisoch objavuje označenie aj Eugen Ratiborský a spol. Ak v našej pomôcke nie je uvedené číslo rozsudku, znamená to, že obvinený buď nebol v priebehu vyšetrovania obžalovaný, alebo sa v spise nenachádza jeho rozsudok. U osôb, ktoré majú uvedené číslo rozsudku, ešte automaticky neznamená, že boli odsúdené. V niekoľkých percentách prípadov bol rozsudok oslobodzujúci.

Záznam o obžalovanej osobe je doplnený aj stručnou poznámkou, ktorá má napomôcť bádateľovi k správnej identifikácii osoby. Poznámka veľmi všeobecne charakterizuje podstatu obvinenia osoby, u hromadných procesov je tu uvedené meno hlavného obvineného. Pri spracovaní archívnej pomôcky sme neskúmali, či toto obvinenie bolo opodstatnené, zveličené alebo výslovne vykonštruované. Vychádzali sme len z faktu, že určité obvinenie bolo vyšetrojúcimi orgánmi písomne vznesené, čo malo pre dotýčnú osobu vážne následky: väznenie, vypočúvanie, bytové prehliadky, stratu zamestnania, zaistenie majetku a pod.

Pri hromadných procesoch môže byť sťažené vyhľadanie písomností ku konkrétnej osobe z toho dôvodu, že obvinení boli často presúvaní z jedného procesu do druhého alebo boli súdení neskôr individuálne (v spisoch sa objavuje označenie výluka spisu). Išlo tu o účelové politicky motivované manipulácie alebo odsunutie procesu pre vážnu chorobu eventuálne pre tehotenstvo obžalovanej osoby. V týchto prípadoch v poznámke udávame aj pôvodný proces (meno hlavného obvineného), pričom odporúčame v týchto prípadoch pri štúdiu sledovať obidva, prípadne viacero takto súvisiacich spisov (procesov).

Pri spracovaní archívnej pomôcky bolo vážnym problémom správne určiť presné znenie priezviska osôb vzhľadom na veľmi časté rozdiely v ich písaní v rôznych písomnostiach (Schmidt – Šmidt) alebo malé odlišnosti v písaní priezviska (Mihalik – Mihálik – Mihalík). V týchto prípadoch bol uprednostnený variant mena, ktorý pochádzal zo spoľahlivého prameňa, najlepšie osobná žiadosť obvineného alebo jeho rodiny vo veci obžalovaného. V prípade, že takýto dokument nebol k dispozícii, v zátvorke sme uviedli variant znenia priezviska. Treba brať do úvahy skutočnosť, že v trestnom konaní zrejme dochádzalo k úprave mien (Franz – František, Johann – Ján a pod.) Jednoznačné nie sú v dokumentoch ani krstné mená (Pavel – Pavol a pod.)

Pri každom spise je uvedené jeho uloženie v archívnej škatuli. Ak išlo o hromadný proces, písomnosti môžu byť v niekoľkých prípadoch uložené pod príslušným číslom vo viacerých škatuliach. Pri tvorbe archívnej pomôcky spisy neboli podrobené vnútornému vyradovaniu, boli len vybavené novými obalmi. Pri významných procesoch bol ponechaný aj pôvodný spisový obal.

Na konci archívneho fondu je uložený nesúrodý pomocný materiál, ktorý nie je možné zapracovať do nášho osobného registra. Keďže sa vzhľadom na malé množ-

stvo písomností a ich dokumentárnej hodnote nepredpokladá ich spracovanie formou inventára, pre úplnosť sme uviedli ich súpis v poznámkovom aparáte archívnej pomôcky. Spracovaný archívny materiál pozostáva z 203 archívnych škatúl, 8 registračných kníh a 4 kusov kartotéky.²³

Pramenná hodnota písomností

Sprístupnené dokumenty poukazujú na fungovanie súdnictva v prvých rokoch po politickom prevrate roku 1948, a to v období najtvrdšieho stalinizmu. Práve v Moskve sa direktívne a záväzne určovalo, kto je práve v danom období nepriateľom a v satelitných štátoch, ku ktorým patrilo aj Československo, sa spustila policajná a súdna represia voči celým skupinám nepriateľov, na Slovensku vynucovaná z pražských ústrední. Uvedená tematika bola podrobená rozsiahlemu historickému výskumu a je podchytená v rade fundamentálnych historických prác českých a slovenských autorov.²⁴

V podmienkach Slovenska išlo o jednotlivé vlny perzekúcií, ktorých procesným článkom bola aj Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave. Upozorňujeme aspoň na najvážnejšie procesy. V súvislosti s líniou komunistickej strany orientovanej na prerušenie spolupráce v rámci Národného frontu a na konfrontáciu a násilné uchopenie politickej moci, sa na jeseň 1947 na Slovensku vykonštruovalo politické sprisahanie Demokratickej strany, ktorá sa mala spriahnuť s ľudáckou emigráciou a inými reakčnými silami. Jasne to vidieť z prokurátorských spisov Rudolf Komandera a spol. a Ivan Murín a spol. V tomto období boli potlačené politické skupiny, ktoré boli obvinené z propagácie samostatného slovenského štátu a obhajoby osoby prezidenta Tisa, procesy Anton Meltzer a spol. a s ním súvisiaci proces Jozef Škovrada a spol.

Nedemokratický politický vývoj na Slovensku po roku 1948 vyvolával politické akcie proti novému režimu. Medzi prvých postihnutých patrili príslušníci sociálnej demokracie, ktorí nesúhlasili so zlúčením ich strany so stranou komunistickou, proces Ján Šindler a spol., podobne aj skupina sociálnej demokracie v Košiciach, proces Dr. Andrej Búza a spol. V januári 1949 štátna bezpečnosť zatkla skupinu bývalých exponentov slovenského štátu z radov Hlinkovej mládeže, ktorá sa pokúšala zhromažďovať spravodajské informácie (Biela légia) a množstvo osôb, ktoré sa do veci okrajovo zaplietli. Táto kauza je obsahom spisu Albert Púčik a spol. Objavili sa aj ozbrojené skupiny, ktoré pripravovali alebo plánovali násilné akcie proti režimu, niekedy vedené utečencami, ktorých už zo zahraničia poslali západné spravodajské služby. Takto bola postihnutá činnosť spravodajských skupín, procesy Viktor Palkovič a spol., Augustín Lednický a spol. Mnohokrát však boli postihované skupiny nespokojnej mládeže alebo inteligencie, ktoré skôr o odboji rojčili než ho v praxi vykonávali.

²³ Ide tu o 2 súbory kartotečných záznamov. Prvý súbor bol vedený ku každej osobe, ktorá bola zaprotokolovaná v tzv. registri osôb, to znamená, že proti nej prokuratúra viedla trestnú vec. Kartotečný lístok formátu A6 obsahoval meno a priezvisko, dátum narodenia, povolanie, adresu, číslo spisu osoby (prípadne viaceré čísel) a číslo príslušného paragrafu zákona. Druhý súbor si po svojom zriadení na jeseň 1951 začalo viesť zvláštne oddelenie Dr. Kašpara.

²⁴ Michal Barnovský, Karel Kaplan, Jozef Jablonický, Ján Pešek, František Vnuk, L. Batelka, F. Koudelka, Antonín Kratochvíl, Róbert Letz, V. Hejl, J. Frolík, Michal Štefanský.

Neochota juhoslovanských komunistov podriaďovať sa diktátu Moskvy sa rýchlo v roku 1949 prejavila povinným nepriateľstvom voči Juhoslávii a hľadaním juhoslovanských špiónov v ľudových demokraciách. Protititovská kampaň si vyžiadala obeť aj na Slovensku. Okrem justičných vražd partizánskych veliteľov Viliama Žingora a Jozefa Trojana (Trojan bol perzekvovaný na území Čiech) to boli procesy proti Slovákom, ktorí repatriovali z územia Juhoslávie, napr. Ján Siracký a spol. a procesy proti osobám, ktoré mali kontakty s juhoslovanskými diplomatmi a firmami, procesy Ferdinand Krchňák a spol., Karol Študenc, Dr. Samuel Šeprák. Titova karta bola vytiahnutá aj proti významnému predstaviteľovi Demokratickej strany, proces Ing. Štefan Hýl a spol. vrátane ťažkej perzekúcie významného účastníka SNP plk. Milana Vesela.

Krajne nepriateľský postoj režim zaujal voči činnosti zastupiteľských úradov západných štátov a v Bratislave k činnosti ich konzulátov. Na túto politickú líniu doplatili mnohé osoby, ktoré mali pracovné alebo osobné vzťahy k pracovníkom konzulátov. Na údajnej špiónáži v prospech francúzskeho konzulátu bol postavený vykonštruovaný proces Ing. Juraj Dlouhý a spol., ktorý bol považovaný za najväčší úspech režimu v ťažení proti diplomatickým úradom, čomu zodpovedali vynesené neľútostné tresty (dva rozsudky smrti). Francúzsky konzulát bol zámienkou aj na proces s významným činiteľom Demokratickej strany, proces Ing. Jozef Styk. Na tento konzulát mala byť tiež napojená ilegálna skupina odsúdená v procese Ondrej Chlapík a spol. V prípade rakúskeho generálneho konzulátu v Bratislave sa stal obeťou tajomník tohto konzulátu, obvinený spolu s ďalšími z vyzvedačstva v oblasti cirkevnej politiky štátu a kontaktu s politickou emigráciou, proces Karol Rajnoha a spol.

Po uchopení monopolu politickej moci komunistickou stranou sa začalo politické zúctovanie s politikmi nekomunistických strán na všetkých úrovniach a ich násilné vytlačanie nielen z politického, ale aj z verejného života a ekonomickej sféry. V beznádejnej situácii mnohí volili ilegálny odchod do západnej Európy. V zberných táboroch na západe sa tak stretalo množstvo Slovákov pochádzajúcich z radov robotníctva, roľníctva, inteligencie, vojakov a dôstojníkov, žandárov, študentov, ale i dobrodruhov a zločincov. Štátna mašinéria v masovom meradle využila útek politickej emigrácie na to, aby rozpútala represálie proti všetkým týmto osobám. Štátna prokuratúra ako na bežiacom páse obžalúvala všetky osoby, ktoré ilegálne odišli za hranice a zabavila im celý majetok. Pre osoby, ktorým sa útek nevydaril alebo jeho príprava bola odhalená, navrhovala prokuratúra neprimerane vysoké tresty, ktoré sa v rokoch 1951-1952 ešte očividne sprísňovali. Okrem toho režim rozpútal represálie voči všetkým osobám, ktoré pri úteku doma napomáhali, často len minimálnym „previnením“. Osobitne krutý postup bol uplatnený voči osobám, ktoré pomohli utiecť prominentným politickým činiteľom, o čom svedčí napr. proces Jozef Brunovský a spol. Režimisti ťažko niesli útek popredného politika Demokratickej strany JUDr. Jozefa Lettricha do zahraničia, a o to viac sa pomstili obeťavým dôstojníkom armády, ktorí mu v úteku pomohli, pozri najmä proces mjr. Ján Šavel a spol. Do spisov štátnej prokuratúry sa automaticky dostali aj všetky osoby, ktoré sa po ilegálnej emigrácii vrátili späť na Slovensko, a to aj v tom prípade, že sa po návrate sami prihlásili úradom.

Režim systematicky trestne postihoval celé skupiny obyvateľstva. V prvom rade to platí o kňazskom povolání.²⁵ Všetci duchovní, ktorí sa svojím konaním alebo prejavom znepáčili vláducej moci, boli často pod malichernými zámienkami zatýkaní, obvinení a väčšinou odsúdení na dlhoročné tresty vrátane straty majetku. Svojím významom, rozsahom a dôsledkami sa bežnej súdnej perzekúcii duchovných vymyká megaproces Ján Vojtaššák a spol. (okrem biskupa Vojtaššáka boli v procese súdení biskupi Pavel Peter Gojdič a Michal Buzalka). Kontakty na osobu Vojtaššáka poslúžili na stíhanie celých skupín duchovných, najmä v Spišskej kapitule, proces Dr. Štefan Barnáš a spol.

Trestné stíhanie duchovných nabralo masový charakter najmä v druhej polovici roka 1951. Podstata ich obžalôb bola postavená na ich nesúhlase s Katolíckou akciou, rozkolníckym hnutím režimu proti cirkvi. Vecným predmetom obžaloby sa stalo čítanie pastierskeho listu biskupov z 19. júna 1949 vo svojich kázňach, alebo uplatňovaním jeho záverov v náboženských úkonoch, napr. ich odmietnutím osobám spätým s daným režimom alebo osobám, ktoré podpísali (respektíve museli podpísať) režimistický dokument tzv. Ohlas slovenských a českých katolíkov k veriacim v republike z 10. júna 1949. Na represiu duchovných všetkých cirkví stačilo čo i len prejavenie vlastného názoru na politické zmeny po februári 1948 a to názoru vysloveného nielen na kazateľnici, ale aj v rozhovoroch s občanmi. K obžalobe a odsúdeniu často stačila aj nepriama a relatívne nevinná kritika pomerov. Po kňazoch prišli na rad represie proti príslušníkom mužských a ženských reholí pre ich snahy o pomoc väzneným osobám, prípravy útekov a rozvíjanie cirkevného života, procesy Cecília Šelingová a spol., Kristína Ševčíková a spol., Valéria Olšovská a spol. Od roku 1952 boli podané viaceré trestné oznámenia na členov sekty Svedkov Jehovových.

Inou skupinou stíhaných boli osoby židovského pôvodu. Ako príklad uvádzame proces Viktor Viliam Silber a spol., keď bola zámienkou údajná hospodárska sabotáž (hospodárske problémy) v podniku Omnia, závode vo Vyhniach. Prokuratúra sa vo všeobecnosti usilovala obviňovať a nájsť nepriateľa pri hospodárskych problémoch, haváriách a pod. V súčasnosti so štátnou bezpečnosťou bol takto realizovaný vykonštruovaný proces proti zodpovedným pracovníkom, ktorí budovali Oravskú priehradu, proces Edmund Chládek a spol.

Z historického hľadiska možno všetkých obžalovaných rozdeliť na dve skupiny. Prvá skupina sa dostala na lavicu obžalovaných a vo veľkej časti aj odsúdených v dôsledku mocenskej a bezpečnostnej politiky komunistickej strany. Druhá skupina obvinených si vypočula obvinenia z činov, ktorých sa dopustili v priebehu 2. svetovej vojny a išlo o porovnateľné trestné činy, za ktoré boli súdené osoby s fašistickou minulosťou v celej povojnovej Európe alebo osoby, ktoré v ozbrojenom boji s fašizmom zlyhali. Ide o pestrú zmes obvinených príslušníkov žandárstva a funkcionárov štátnej správy Slovenského štátu 1939–1945, členov PO HG, príslušníkov nemeckých ozbrojených a bezpečnostných zložiek, najmä členov Gestapa, SS a ich domácich pomáhačov, ktorí poškodili vec protifašistického odboja. Je evidentné, že uvedené súdne veci spadali do kompetencie Národného súdu, okresných ľudových súdov a ľudových súdov z rokov 1947–1948. Vysvetlenie, prečo po skončení činnosti

²⁵ PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953*, Bratislava : Veda 1997, 311 s.

týchto ľudových súdov sa dostali do agendy štátnej prokuratúry (štátneho súdu), spočíva vo fakte beznádejného preťaženia týchto súdov. Do tohto rámca môžeme zaradiť napr. proces Jozef Reháč a spol.

K tejto skupine sa pripája aj nezanedbateľná časť obvinených, ktorí po skončení vojny pôsobili v radoch UPA (vlasovci) alebo jej pomáhali. Podotýkame, že niektoré politické obete z radov demokratického tábora mali v obžalobe uvedené „zločiny“ nielen z obdobia povojnového, ale aj z obdobia boja proti fašizmu. V takom prípade ich „zločin“ spočíval v tom, že pôsobili v občianskom demokratickom odboji proti fašizmu. Paradoxom doby zostáva, že ťažké politické „zločiny“ sa podsúvali aj obžalovaným a odsúdeným komunistom, napr. proti funkcionárom Krajského výboru KSS v Prešove (tzv. akcia Východ). To bola však už úplne iná kapitola dejín – dôsledok nevyspytateľnej politiky stalinizmu, ktorá sa začala orientovať na vyhľadávanie nepriateľa vo vlastných radoch a viedla nekompromisný mocenský boj v rámci komunistickej strany vrátane jej ozbrojených a bezpečnostných zložiek.

Nami spracovaný archívny fond umožňuje skúmať na konkrétnych prípadoch fungovanie jednotlivých represívnych zložiek, ktoré sa podieľali na trestnom konaní a v tomto zmysle je archívny materiál bohatší ako archívny fond Štátny súd, oddelenie v Bratislave 1948–1952. Z tohto dôvodu je vždy potrebné pri získavaní informácií ku každému odsúdenému preštudovať k danej osobe oba archívne fondy. Obsahová škála dokumentov štátnej prokuratúry je bohatá, čo je typické najmä pri politických a hromadných procesoch:

- *pri vyšetrovaní* sú to najmä tieto dokumenty: denníky štátnej prokuratúry, protokoly z výsluchov, správy orgánov štátnej bezpečnosti alebo staníc SNB o vyšetrovaní, posudky a stanoviská štátnych orgánov, lekárske správy, trestné oznámenia,
- *pri obžalovaní*: výsluchy prokurátorov, koncepty obžalôb a obžaloby, schvaľovací proces Štátnej prokuratúry v Prahe, korešpondencia s ústrednými orgánmi štátnej moci, činnosť krajských finančných prokuratúr,
- *pri súdnom konaní*: poznámky prokurátora zo súdneho konania, znalecké posudky, dôkazný materiál, rozsudky, odvolania, rozsudky Najvyššieho súdu, žiadosti odsúdených a ich rodinných príslušníkov, prieskumy trestného konania, amnestie, rehabilitácie,
- *pri výkone trestu*: korešpondencia s väzenskými ústavmi, zdravotné posudky, žiadosti väzňov a ich rodín o prepustenie.

Jednotlivé spisy teda majú svoju typickú obsahovú skladbu, no môžeme nájsť spisy, ktoré z tohto rámca vybočujú a sú historicky osobitne zaujímavé. V spise biskupa Vojtašáka ako dôkazový materiál nájdeme listy Andreja Hlinku z medzivojnového obdobia. Hlbšie výpovede k histórii slovenského štátu obsahuje výpoveď Dr. Jozefa Mrázeka. Psychologickou sondou do krutosti doby môžu byť listy reholnej sestry Cecílie Šelingovej (prvej oficiálne blahorečenej slovenskej ženy) písané väznenému kňazovi Štefanovi Sandtnerovi, ktoré boli zachytené bezpečnosťou.

Z právneho hľadiska bola pri vyšetrovaní ignorovaná prezumpcia nevinu. Každý utečenec do západných štátov, ktorý sa dostal do internačného tábora, bol podľa textu obžaloby automaticky vypočúvaný cudzími spravodajskými službami, najmä americkou, britskou alebo francúzskou a pri výsluchoch prezradil skutočnosti tvoriace štátne tajomstvo. Taktiež sa spojil s nepriateľom v jeho úsilí zvrátiť u nás

ľudovodemokratické zriadenie (velezrada podľa § 1 zákona č.231/1948 Zb.) Každá osoba, ktorá sa vrátila zo zahraničia do republiky bola takmer vždy obžalovaná okrem iných „zločinov“ aj z vyzvedačstva (§ 5 čl. 2, písm. b, zákona č. 231/1948 Zb.).

Namiesto dôkazov sa na obžalobu bežne používali výpovede (priznania), o ktoré sa postarala štátna bezpečnosť.²⁶ Z ľudského hľadiska je nesmierne závažné, že z dokumentov fondu možno odhaliť, že minimálne obvinené vojenské osoby, ktoré vyšetrovali orgány Obranného vojenského spravodajstva a obvinení príslušníci žandárstva, vypočúvaní Krajskou správou SNB v Bratislave, boli pri vyšetrovaní mučení. V iných prípadoch vyšetrovatelia tiež nepostupovali podľa predpisu a bežne sa používali formy fyzického a psychického nátlaku, čo je zjavné najmä z neskorších odvolaní. Veľa zadržaných sedelo vo vyšetrovacej väzbe dlhé mesiace bez toho, aby boli obvinení a postavení pred súd. Štátna prokuratúra v Bratislave navrhovala a dosiahla viacero rozsudkov smrti, ktoré boli aj vykonané, a to u odsúdených: Ladislav Prieložný, štrážm. SNB Bernard Jaško, štrážm. SNB Pavol Kapinaj, Albert Púčík, Anton Tunega, Eduard Tesár,²⁷ Otakar Vitkovský, Viliam Žingor, Samuel Bibza, Ladislav Nosák, Ing. Juraj Dlouhý, Vladimír Velecký. Viacero vyšetrovaných, obžalovaných alebo odsúdených spáchalo samovraždy, napr. Ladislav Švarc, viacero osôb vo väzení zošalelo.

THE PUBLIC PROSECUTOR'S OFFICE, THE DEPARTMENT OF BRATISLAVA IN THE PERIOD OF 1948–1952

Pavel Vimmer

The study analyses the archival fond Public Prosecutor's Office, the Department of Bratislava 1948–1952, which illustrates the period of the most severe class war in the history of socialism in the territory of Slovakia lead by judicial bodies. It mentions the tasks, structure and functioning of the Public Prosecutor's Office, its cooperation with the State Court and its relation with its superior central office – the Public Prosecutor's Office in Prague. The new socialist legislation allowed persecuting virtually any citizen that was due to various reasons treated by the State Security Service. The public prosecutors devoted to the Communist Party unreservedly accepted frequently enforced accusations without their own investigation, they prepared charges on crimes, which comprised mostly of high treason, espionage, and leaving the country illegally, they frequently appealed against what they believed to be too light punishments imposed by the State Court. In this way they actively participated in unjust political trials and mass criminal prosecution of the democratic public.

The Public Prosecutor's Office as an originator of written documents dutifully kept the registry, which was preserved to these days including registry tools. In regards to assessing the registry, there is evident a non-systematic and illogical assigning of the

²⁶ Pozri bližšie fakty v práci: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*, Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška 2001, 743 s.

²⁷ DOBIÁŠ, R.: *Svedectvo troch krížov*, 1993, RAŠLA, A. : *Oneskorená výpoveď*, Bratislava 2004, 49 s.

processing numbers to criminal cases – their files. The principal problem of the registry was a frequent manipulation with files as a result of transferring the sentenced or accused persons from one case to another. In the process of making the archival fond accessible, the personal register containing 7.277 people including information about the nature of their accusation was specified as an effective archival tool.

The study assesses the most important prosecution files from mass trials with several groups of political opponents and social groups in the historical context in question. A certain part of the criminal cases is not connected with the events after 1948 but with the World War II. They are war crimes of both military and civilian persons.

Translated by Michal Švec

VÝVOJ USPORIADANIA MIESTNEJ ŠTÁTNEJ SPRÁVY V OKRESE KEŽMAROK OD VZNIKU ČESKOSLOVENSKA DO ROKU 1960

MARTINA ŠLAMPOVÁ

Šlampoová, M: The Development of the Organization of the Local State Administration in the District of Kežmarok from the Beginning of the Czechoslovak Republic to 1960. *Slovenská archivistika*, Vol XLVI, No 1–2, 2011, p. 56–70.

The author deals with the development of the organization and arrangement of the local state administration on the district level in the district of Kežmarok from the beginning of the Czechoslovak Republic to 1960, when the district of Kežmarok was dissolved and included into the district of Poprad. The author describes the district of Kežmarok from the territorial point of view. She analyses the activities, authority and organization of the District Office in Kežmarok in the period of 1918 – 1945 and of the District National Committee in the period of 1945 – 1960.

State administration. Reform of public administration. District Office. District National Committee. The District of Kežmarok.

Ing. Martina Šlampoová, Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad, Sobotské námestie 18, 058 01 Poprad

Od rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku Československej republiky prešla miestna štátna správa na Slovensku množstvom reforiem.¹

Realizáciou jednotlivých reforiem vznikali a zanikali úrady verejnej správy, prebiehal prenos kompetencií nielen medzi jednotlivými úrovňami štátnej správy a všeobecnou a špecializovanou štátnou správou, ale aj presun medzi štátnou správou a samosprávou tak na miestnej, okresnej aj regionálnej úrovni. Najzávažnejším akceleratorom reforiem vo verejnej správe boli počas celého spomínaného obdobia

¹ Po vzniku samostatného československého štátu bola prijatá tzv. recepcná norma (zák. č. 11/1918 Zb.), podľa ktorej všetky dovtedajšie zákony a nariadenia zostali v platnosti, pričom všetky samosprávne, obecné i štátne úrady boli podriadené Národnému výboru a vykonávali svoju činnosť podľa dovtedajších právnych predpisov. Zachovávala sa teda jestvujúca uhorská správa, napriek tomu, že základný prevratový dokument Slovákov – Martinská deklarácia z 30. októbra 1918 – výslovne upierala oprávnenie maďarskej vláde, jej úradom a všetkým dovtedajším zastupiteľským zborom, zvoleným v uhorských voľbách, hovoriť a konať v mene slovenského národa. Dualizmus, ktorý sa tak faktický a napriek všetkým unifikáčnym predstavám upevňoval, mal byť dočasným stavom. Rozhodujúca tu bola potreba udržať pokoj a poriadok, zabrániť chaosu, hroziacemu v dôsledku faktického kolapsu uhorskej správy na Slovensku, ktoré de jure už nepatrilo Uhorsku, ale de facto ešte nepatrilo československému štátu (samostatný československý štát bol vyhlásený zákonom č. 11 Zb. z 28. októbra 1918, ktorý spolu so zákonom č. 37 Zb. z 13. 11. 1918 a zákonom č. 271 Zb. z 23. mája 1919 tvoril dočasnú ústavu. Pozri bližšie: ŠUCHOVÁ, Xénia: Problémy organizácie politickej správy na Slovensku v predmníchovskej republike. In: ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián et al.: *Slovensko v Československu 1918–1939*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo SAV, 2004. 588 s. ISBN 80-224-0795-X.

zmeny spoločenského systému a to v rokoch 1918 a 1945. Spoločným znakom väčšiny reforiem verejnej správy bolo zjednodušenie verejnej správy, jej sprístupnenie občanovi, finančná úspora nákladov, snaha znížiť počet štátnych úradníkov.

Tabuľka 1: Prehľad reforiem verejnej správy v rokoch 1918–1960 s dopadom na okresnú úroveň miestnej štátnej správy

Rok	Právna norma	Reforma
1920	Zákon 126/1920 Zb. z. a n.	Reforma župného zriadenia, vznik okresných úradov
1928	Zákon č. 125/1927 Zb.	Krajinské zriadenie, zrušenie žúp, vznik obecných zastupiteľstiev
1939	Zákon č. 190/1939 Sl. z.	Obnovenie župného zriadenia
1945	Zákon č. 26/145 Zb. nar. SNR	Zrušenie okresných úradov, vznik národných výborov
1948	Zákon č. 280/1948 Zb.	Zákon o krajskom zriadení
1949	Zákon č. 139/1949 Zb.	Posilnenie právomocí národných výborov
1949	Zákon č. 143/1949 Zb.	Právomoc vlády meniť a rušiť pôsobnosť orgánov verejnej správy aj orgány samotné
1954	Zákon č. 12/1954 Zb.	Ústavný zákon o národných výboroch
1954	Zákon č. 13/1954 Zb.	Jednotný systém národných výborov v krajoch, okresoch a obciach a ich výkonných zložiek
1960	Zákon č. 36/1960 Zb.	Nové územno-správne usporiadanie, zánik niektorých okresov

Úradmi štátnej správy na okresnej úrovni v sledovanom období boli okresný úrad (1923–1945) a okresný národný výbor (1945–1960).

Administratívno-správna charakteristika okresu Kežmarok

Okres Kežmarok, ktorý vznikol pri prvom administratívnom členení Slovenska v spoločnej Československej republike v roku 1923,² sa vytvoril zo všetkých obcí dovtedajšieho kežmarského slúžnovského okresu a z levočského okresu boli pričlenené obce Ruskinovce a Vlková s osadou Levkovce. Novovzniknutému okresnému úradu boli podriadené aj bývalé mestá so zriadeným magistrátom v Kežmarku

² Nariadenie vlády republiky Československej č. 378/1922 Zb. zo dňa 21. decembra 1922 o rozdelení a sídlach okresných úradov na Slovensku.

a Spišskej Belej.³ Tento nový okres bol začlenený do Župy podtatranskej XIX. so sídlom v Liptovskom Mikuláši. K 1. januáru 1923 bol sídlom okresu Kežmarok, obecné notárske úrady sídlili v obciach Kežmarok, Ľubica, Ruskinovce, Spišská Belá a Tvarožná a obvodné notárske úrady sídlili v obciach Bušovce – spravoval obce Bušovce, Krížova Ves, Podhorany a Toporec; Holumnica – spravoval obce Holumnica, Jurské, Majerka a Stotince; Huncovce – spravoval obce Huncovce, Stará Lesná, Veľká Lomnica a Žakovce; Kežmarok – spravoval obce Malý Slavkov, Rakúsy, Stráne pod Tatrami a Strážky; Slovenská Ves – spravoval obce Lendak, Slovenská Ves, Vojňany a Výborná; Vrbov – spravoval obce Vrbov a Vlková; Ždiar – spravoval obce Ždiar a Javorina.

V roku 1938 bola obec Javorina odstúpená Poľsku⁴ a v nasledujúcom roku⁵ bola opäť vrátená Slovenskému štátu do okresu Kežmarok spolu s ďalšími slovenskými obcami, pričlenenými k Poľsku v roku 1920.

V roku 1941 bola do okresu Kežmarok z obvodu Okresného úradu v Spišskej Starej Vsi pričlenená obec Čierna Hora,⁶ ktorú spravoval Obvodný notársky úrad v Jurgove. Toto územné rozdelenie trvalo až do roku 1945. Po oslobodení boli k Poľsku opäť pripojené obce z okresu Kežmarok – Čierna Hora, Jurgov a Repisko.

Okres Kežmarok v roku 1945 tvorili tieto obce: Bušovce, Holumnica, Huncovce, Javorina, Jurské, Kežmarok, Krížova Ves, Lendak, Ľubica, Majerka, Malý Slavkov, Podhorany (Maldur), Rakúsy, Ruskinovce, Slovenská Ves, Spišská Belá, Stará Lesná, Stotince (Hodermark), Stráne pod Tatrami (Folvark, Forberg), Strážky (Strážky nad Popradom), Toporec, Tvarožná, Veľká Lomnica, Vlková (Farkašovce), Vojňany (Krig), Vrbov, Výborná, Žakovce a Ždiar. S účinnosťou od 27. mája 1947 bola utvorená samostatná obec Vysoké Tatry.⁷ Časť územia niektorých obcí okresu Kežmarok boli týmto nariadením vyčlenené zo svojich materských obcí a pričlenené do novovzniknutej obce Vysoké Tatry: Kežmarské Žľaby a Kežmarská chata (pôvodne obec Kežmarok); Biela voda (Fol'varky); Tatranský domov (Žakovce); Tatranská Lomnica (Veľká Lomnica); Tatranské Matliare (Huncovce); Tatranská Lesná (Stará Lesná); Tatranská Kotlina (Spišská Belá). Touto zmenou sa znížil počet obyvateľov okresu z 34 537 na 33 521. Okres mal po úprave 29 obcí, zadených do 10 obvodných úradov MNV. V okrese fungovalo 6 staníc Národnej bezpečnosti a Okresné veliteľstvo NB so sídlom v Kežmarku.⁸

³ Nariadenie vlády republiky Československej č. 275/1922 Zb. zo dňa 21. decembra 1922, ktorým sa vykonávajú niektoré úpravy politickej správy na Slovensku.

⁴ JAKUBEC, Pavol: Septembrová kríza 1938 a delimitácia československo-poľskej hranice v okolí Javoriny. In: *Z minulosti Spiša*. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči, roč. 15, 2007, s.163–192.

⁵ Ústavný zákon č. 325/1939 Sl. z. zo dňa 22. decembra 1939 o inkorporácii územia, ktoré po roku 1918 bolo pripojené k bývalej republike Poľskej.

⁶ Zákon č. 50/1941 Sl. z. zo dňa 18. marca 1941 o zjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídiel.

⁷ Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 52/1947 zo dňa 15. marca 1947 o utvorení obce Vysoké Tatry a o zaistení rozvoja tatranského kraja.

⁸ Pamätná kniha národných výborov v dvojročníci 1947-1948. Bratislava : Redakčný kruh, Rok vydania neuvedený. s. 155–156.

Obce Javorina a Ždiar boli z okresu vylúčené a pripojené k územiu obce Vysoké Tatry v roku 1949.⁹

Nové územnosprávne členenie v roku 1960 včlenilo celý Kežmarský okres s účinnosťou od 1. júla 1960 do Popradského okresu.¹⁰

Okres Kežmarok bol znovuzriadený pri novom územnosprávnom usporiadaní Slovenskej republiky v roku 1996.¹¹

Tabuľka 2: Štatistický prehľad počtu domov, bytov a obyvateľov v okrese Kežmarok v rokoch 1921–1960¹²

Stav v okrese	1921	1930	1941	1950
Počet obcí	29	29	32	29
Rozloha (km ²)	719	719	755	539
Počet domov	4 833	5 320	6 531	5 533
Počet obyvateľov	28 550	31 880	36 767	30 643

Okresný úrad v Kežmarku 1923–1939

Vládne nariadenie č. 310/1922 Zb. uviedlo do platnosti od 1. januára 1923 zákon č. 126/1920 z 29. februára 1920 o župnom a okresnom zriadení na Slovensku.¹³ Týmto dňom začal svoju činnosť aj Okresný úrad v Kežmarku.

⁹ Zákon Slovenskej národnej rady č. 14/1949 Zb. SNR zo dňa 28. januára 1949 o územnej organizácii okresov na Slovensku.

¹⁰ Zákon č. 36/1960 Zb. z 9. apríla 1960 o územnom členení štátu.

¹¹ Súčasný okres Kežmarok leží v Prešovskom kraji, v jeho západnej časti, na severe hraničí s Poľskom a okresom Stará Ľubovňa, na západe a juhu s okresom Poprad a na východe s okresmi Levoča a Sabinov. Zaberá rozlohu 839 km². V okrese je 42 obcí, z toho 3 mestá – Kežmarok, Spišská Belá a Spišská Stará Ves. Obcami okresu sú: Abrahámovce, Bušovce, Červený Kláštor, Havka, Holumnica, Hradisko, Huncovce, Ihľany, Javorina (vojenský obvod), Jezersko, Jurské, Krížová Ves, Lechnica, Lendak, Ľubica, Majere, Malá Franková, Malý Slavkov, Matiašovce, Mlynčeky, Osturňa, Podhorany, Rakúsy, Reľov, Slovenská Ves, Spišské Hanušovce, Stará Lesná, Stráne pod Tatrami, Toporec, Tvarožná, Veľká Franková, Veľká Lomnica, Vlková, Vlkovce, Vojňany, Vrbov, Výborná, Zálesie a Žakovce. Podľa počtu obyvateľov sa okres zaraďuje medzi menšie okresy Slovenska s nízkou hustotou zaľudnenia. K 31. decembru 2003 mal 64 536 obyvateľov. SÜLE, Peter – SÜLE, Peter, ml.: *Encyklopédia miest a obcí Slovenska*. 1. vyd. Lučenec : PS-LINE, spol. s r.o., 2005. s. 701–702. ISBN: 80-969388-8-6.

¹² *Štatistické informácie*. (Podľa sčítania ľudu od r. 1921 do r. 1961). Košice : Krajské oddelenie Štátneho štatistického úradu Košice, 1968. s. 23–25.

¹³ Tzv. župný zákon o zriadení župných a okresných úradov v republike Československej vytvoril predpoklady unifikácie miestnej správy, t. j. odstránenie dvojkoľajnosti, správneho dualizmu a zabezpečenie jednotného výkonu správy na celom území štátu s rovnakým dopadom na všetkých štátnych občanov. Hlavným cieľom župného zákona bolo odstrániť tzv. dvojitú koľaj (dvojkoľajnosť verejnej správy) z čias Rakúsko-Uhorska, keď v krajine a okresoch popri sebe existovali úrady štátne a samosprávne, vykonávajúce rovnakú agendu. Druhou úlohou zákona bolo nahradiť veľké územné celky – krajiny (Česko, Morava, Sliezsko) menšími jednotkami – župami (podľa slovenského vzoru). Územie Slovenska sa rozdelilo na nové župy (zlúčením bývalých uhorských stolíc) a tieto ďalej na okresy. Na Slovensku bolo zriadených 6 žúp (označovaných rímskymi číslami XV. – XX.) so sídlami v Bratislave, Nitre, Turčianskom Sv. Martine,

Podľa zákona 126/1920 Zb. okresné úrady vykonávali vnútornú správu vo svojom obvode v medziach platných zákonov, nariadení a predpisov. Služobne boli podriadené ministerstvu vnútra, boli však povinné vo veciach, ktoré spadali do pôsobnosti iných ministerstiev, vykonávať aj nariadenia, predpisy a pokyny týchto ministerstiev. Zlučovať a rozdeľovať okresné úrady, meniť ich obvod a sídla bolo možné len vládnym nariadením. Pri určovaní obvodu platila zásada, že každá obec môže patriť vždy len do obvodu jedného okresného úradu a hranice obvodov okresných úradov nesmú byť prerušené obvodom župného úradu. Obce, v ktorých boli zriadené okresné úrady, boli povinné zabezpečiť a štátu do vlastníctva odovzdať budovy s miestnosťami pre úrad. Na čele okresu stál štátny úradník – prednosta okresného úradu – okresný náčelník. Okresné úrady vykonávali pôsobnosť dovtedy patriacu podľa platných predpisov slúžnovským úradom, ktoré boli uvedeným zákonom zrušené. Okresný náčelník bol služobne podriadený županovi. Každému okresnému úradu mal byť pridelený potrebný počet štátnych zamestnancov.

Právnymi predpismi boli upravené hlavné zásady usmerňujúce činnosť okresného úradu, vymedzujúce právomoc a náplň práce okresného náčelníka a pridelených úradníkov a upravujúce spôsob úradovania a pod.¹⁴ Pri okresných úradoch boli zriadené okresné výbory, pozostávajúce z 8 členov a 8 náhradníkov, volených na 4 roky. Okresný výbor mal pôsobnosť hospodársku, pomocnú, v správnom súdnictve a poradnú. Okresný výbor si zriadil tiež komisiu finančnú. Predsedom okresného výboru bol okresný náčelník.¹⁵

Okres, na rozdiel od slúžnovského okresu, sa stal samostatnou právnickou osobou schopnou nadobúdať práva a zaväzovať sa v záležitostiach, ktoré sa dotýkali spoločného prospechu obcí, okresu a obyvateľov.

Po zrušení niektorých samostatných štátnych odborných úradov bola ich pôsobnosť prenesená na župné a okresné úrady.¹⁶ Nie každý okres mal však všetky odborné oddelenia, predovšetkým pre nedostatok odborných pracovníkov. Preto niektoré okresné úrady vybavovali odbornú agendu pre viac okresov. Z odborných oddelení mal Okresný úrad v Kežmarku len oddelenie technické, zdravotnú a veterinárnu službu. Technické oddelenie malo sídlo v Levoči do roku 1931, keď sa presťahovalo do Kežmarku. Vybavovalo agendu aj pre okresy Levoča, Poprad, Stará Ľubovňa a Spišská Stará Ves. Lesné oddelenie pre okres Kežmarok bolo na Okresnom úrade v Poprade, hospodársko-technické oddelenie v Spišskej Novej Vsi, strojné oddelenie v Liptovskom Mikuláši a vodoprávne oddelenie v Košiciach.

Zachované rozvrhy práce Okresného úradu v Kežmarku¹⁷ podrobne určujú pracovnú náplň, právomoci a povinnosti jednotlivým zamestnancom úradu, ktorými

Zvolene, Liptovskom Sv. Mikuláši a Košiciach. Uvedené župné zriadenie vstúpilo do platnosti len na území Slovenska, nie však v českých krajinách. *Československá vlastivěda*. 1931. Díl V. Stát. 1. vyd. Praha : Vydavatelství Sfinx, Bohumil Janda, 1931. s. 676.

¹⁴ Nariadenie vlády republiky Československej č. 290/1922 Zb. zo dňa 21. septembra 1922, ktorým sa vydáva rokovací poriadok pre župné a okresné úrady.

¹⁵ Zákon č. 126/1920 Zb. zo dňa 29. februára 1920 o zriadení župných a okresných úradov v republike Československej.

¹⁶ Nariadenie vlády republiky Československej č. 383/1922 Zb. zo dňa 22. decembra 1922, ktorým sa zrušujú niektoré štátne odborné úrady na Slovensku a ich pôsobnosť sa prenáša na župné a okresné úrady.

¹⁷ ŠA Le, pob. Poprad, Okresný úrad v Kežmarku (ďalej len OÚ-K), 1196/30 prez.

boli okresný náčelník, komisár politickej správy, radca politickej správy, aktuársky adjunkt (aktuár – nižší štátny úradník), účtovný tajomník, účtovný elév, hlavný veterinárny komisár, hlavný zdravotný komisár, vedúci sprostredkovateľ práce, kancelársky oficiál, technický komisár, technický úradník, vicinálny cestmajster, hlavný kancelársky oficiant, kancelársky pomocník a zriadenec.

Okresný úrad v Kežmarku bol po svojom vzniku v roku 1923 umiestnený v mestskej budove, ktorú mesto na základe zákona 126/1920 Zb. prepustilo štátu a ktorá ako jediná vyhovovala jeho potrebám. Bola to budova bývalého súdu nachádzajúca sa takmer v centre mesta – na rohu Tökölyho námestia a Hradskej ulice.¹⁸ V nej dovtedy sídlil na prvom poschodí policajný kapitanát a na prízemí vojenskej veliteľstvo. Budova bola postavená v roku 1880 a rekonštruovaná v roku 1915. Okresný úrad spolu s mestom Kežmarok sa rozhodli spoločne postaviť novú budovu. Stavbu novej budovy začali 26. augusta 1931 a dokončená bola v roku 1933.¹⁹ Okresný úrad sa do nej presťahoval 12. septembra 1933.²⁰ Okrem okresného úradu bol v tejto budove umiestnený školský inšpektorát, četnícka stanica, okresné četnícke veliteľstvo a expozitúra zemeľskej rady, neskôr pribudli úrad práce a vicinálny cestmajster.

Úradné hodiny boli na základe Rokovacieho poriadku pre krajinské a okresné úrady stanovené počínajúc dňom 1. januára 1931 od 8.⁰⁰ – 12.⁰⁰ h a 14.⁰⁰ – 18.⁰⁰ h. V sobotu a nedeľu vykonávali pracovníci OÚ inšpekčné služby, v sobotu od 14.⁰⁰ – 17.⁰⁰ h a nedeľu od 9.⁰⁰ – 11.⁰⁰ h v prítomnosti jedného konceptného a kancelárskeho úradníka a jedného zriadenca. Stránkové dni boli v pondelok a štvrtok od 8.⁰⁰ – 12.⁰⁰ h. V roku 1935 sa stránky prijímali v pondelok, keď sa v Kežmarku konali týždenné trhy, ktorých sa obyvateľstvo a tiež notári zúčastňovali. V roku 1941 boli už 3 stránkové dni – pondelok, utorok, štvrtok od 8.⁰⁰ – 12.⁰⁰ h.²¹

Prvé zasadnutie okresného výboru v Kežmarku sa konalo 3. marca 1924. Členovia prvého okresného výboru boli: okresný náčelník a predseda OV Dr. Edmund Engelmayer, Alexander Bugsch, Andrej Šoltz, Martin Stencl, Július Mohr, Jakub Kaul, Michal Palencsár, František Hospotzky, Ján Bombara.²²

Ďalšiu zmenu vo vývoji okresného zriadenia na Slovensku priniesol rok 1928.²³ Zrušené bolo župné zriadenie a tiež dovtedajšie okresy. Slovensko sa stalo samosprávnou krajinou s krajinským úradom, na čele s krajinským prezidentom.²⁴ Okres riadil okresný náčelník. Samospráva okresov sa prehĺbila. Bolo zriadené okresné zastupiteľstvo pozostávajúce z volených členov (2/3) a z členov menovaných (1/3). Jeho funkčné obdobie bolo 6 rokov. Okresné zastupiteľstvo volilo zo svojich členov okresný výbor.

¹⁸ Dnes Hradné námestie.

¹⁹ ŠA Le, pob. Poprad, OÚ-K, 1426/1931 prez.

²⁰ ŠA Le, pob. Poprad, OÚ-K, 155/1933 prez.

²¹ ŠA Le, pob. Poprad, OÚ-K, 1434/1942 prez.

²² ŠA Le, pob. Poprad, OÚ-K, inv. č. 1.

²³ Zákon č. 125/1927 Zb. zo dňa 14. júla 1927 o organizácii politickej správy.

²⁴ Niekoľkoročná prax ukázala, že župy boli finančne príliš slabými územnými jednotkami, aby mohli poriadne plniť svoje úlohy a práve v župách najslabších, kde bolo obyvateľstvo najchudobnejšie, bola ich pôsobnosť najrozsiahljšia a najnákladnejšia. Pozri bližšie: Československá vlastivěda, c. d., s. 676.

Okresné zastupiteľstvo rozhodovalo vo veciach hospodárskych, mohlo zriaďovať rôzne verejné zariadenia a ústavy. Okresný výbor zostavoval rozpočet a záverečný účet okresu, spravoval okresné hospodárstvo a schvaľoval rozpočty a záverečné účty obcí. Schválený bol nový rokovací poriadok okresných zastupiteľstiev a výborov.²⁵

Okresný úrad v Kežmarku 1939–1945

Mníchovské rozdelenie Československa, vznik samostatného Slovenského štátu a vypuknutie 2. svetovej vojny boli udalosti, ktoré znamenali podstatný zásah do systému verejnej správy na Slovensku. S účinnosťou od 1. januára 1940 bolo vykonané opäť nové územnosprávne členenie Slovenska.²⁶ Krajské zriadenie bolo zrušené a obnovené bolo župné zriadenie. Zrušená bola okresná samospráva – okresné zastupiteľstvo, okresný výbor a finančná komisia. Všetka právomoc týchto orgánov s právami a záväzkami, majetkom a fondmi prešla na župu. Okres Kežmarok bol začlenený do Tatranskej župy so sídlom v Ružomberku. Časť agendy sa presunula z okresov na župné úrady, časť na notárske úrady. Expozitúra stavebno-technického oddelenia Župného úradu v Spišskej Novej Vsi vybavovala agendu aj pre okres Kežmarok, lesné oddelenie bolo naďalej v Poprade.

Pre okresné úrady bol vládny nariadením č. 316/1939 Sl. z. vydaný nový kancelársky a rokovací poriadok.

Tabuľka 3: Prehľad okresných náčelníkov v Kežmarku (1923–1945)²⁷

Roky	Okresný náčelník
1923–1935	Dr. Edmund Engelmayer
1935–1939	Jaroslav Bravený
1939–1945	Alexander Luštšek

Tabuľka 4: Prehľad počtu zamestnancov Okresného úradu v Kežmarku (1923–1945)²⁸

Roky	Počet zamestnancov
1923	11
1931	12
1940	10

²⁵ Vládne nariadenie č. 98/1928 Zb. zo dňa 28. júna 1928, ktorým sa vydávajú rokovacie poriadky pre krajské zastupiteľstvá, krajské výbory, okresné zastupiteľstvá a okresné výbory na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi.

²⁶ Zákon č. 190/1939 Sl. z. zo dňa 25. júla 1939 o verejnej správe vnútornej.

²⁷ Vlastné spracovanie z písomností: SA Le, pob. Poprad, OÚ – K, 1923 – 1945.

²⁸ Tamže.

Okresný národný výbor v Kežmarku 1945–1960

Slovenské národné povstanie a koniec 2. svetovej vojny boli medzníkmi významných spoločenských zmien, verejnú správu nevynímajúc. Národné výbory ako nový prvok verejnej správy zohrali významnú úlohu už v období SNP, plnili dôležité poslanie pri obnove povojnového života a neskôr slúžili komunistickej strane pri upevňovaní jej moci. Právne boli národné výbory uvedené do života nariadením Predsedníctva SNR o národných výboroch zo dňa 7. apríla 1945 č. 26/1945 Zb. nar. SNR. Nariadenie zároveň zrušilo okresné úrady a na okresné národné výbory sa preniesla právomoc, ktorú malo predtým okresné zastupiteľstvo, okresný úrad a okresný náčelník. Okresný národný výbor si na miesto zrušeného okresného úradu zriaďoval sebe podriadený úrad okresného národného výboru. Úlohou národných výborov bolo postarať sa o verejný poriadok v spolupráci s vojenskými útvarmi, chrániť národný majetok, organizovať rekonštrukcie ciest a vojnou zničeného hospodárstva, obnoviť priemyselnú a poľnohospodársku výrobu, starať sa o zásobovanie obyvateľstva. Okresné národné výbory boli zriaďované na základe výsledkov volieb, vykonaných podľa schváleného volebného poriadku.²⁹ Členmi národných výborov mohli byť len ľudia zo širokých vrstiev pracujúcich. Jadro tvorili účastníci odboja. V národných výboroch nebolo miesto pre občanov nemeckej národnosti, všeobecne a takmer bez preverovania považovaných za zástupcov fašizmu a kolaborantov. Nemali ani volebné právo. Bývalí úradníci okresných úradov mohli pracovať na okresnom národnom výbore len pod podmienkou, že prešli previerkou a boli uznaní za politicky a národne spoľahlivých. Nadriadeným orgánom okresného národného výboru bola Slovenská národná rada. Pre správu okresov s väčšinou obyvateľstva nemeckej alebo maďarskej národnosti menovalo Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre veci vnútorné správne komisie s pôsobnosťou, akú mali podľa tohto nariadenia okresné národné výbory.³⁰

Kežmarský okres bol oslobodený jednotkami Sovietskej a Československej armády v dňoch 27. a 28. januára 1945. Hneď po oslobodení mesta Kežmarku, t. j. 28. januára 1945, sa konala ustanovujúca schôdza Revolučného národného výboru v Kežmarku. Schôdzu viedol Ondrej Devečka, ktorý referoval o ilegálnej práci v roku 1943 a o činnosti národného výboru vytvoreného v roku 1944. Prítomní ilegálni pracovníci zvolili za predsedu národného výboru Ondreja Devečku, riaditeľa štátnej obchodnej školy v Kežmarku, člena Demokratickej strany a za podpredsedu Vojtecha Bodižára. Tajomníkom sa stal Tomáš Vondrák. Revolučný národný výbor pozostával z 12 členov, 6 za KSS a 6 za DS. Boli zvolení aj delegáti do Okresného národného výboru v Kežmarku.³¹

Národný výbor utvorený dňa 28. januára 1945 bol súčasne Miestnym aj Okresným národným výborom v Kežmarku až do 8. februára 1945, do ustanovujúcej schôdze Okresného národného výboru v Kežmarku, na ktorej delegáti zvolili z 28

²⁹ Nariadenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 26/1945 zo dňa 7. apríla 1945 o národných výboroch.

³⁰ KUFČÁK, Emil: Okresné národné výbory 1944–1960. In: *Slovenská archivistika*, roč. 13, 1978, č. 1, s. 7.

³¹ ŠA Le, pob. Poprad, Okresný národný výbor v Kežmarku (ďalej len ONV-K), 38/1945 prez.

miestnych národných výborov členov ONV. Predsedom sa stal Ondrej Devečka. Dňa 23. mája 1945 bolo zvolené 6-členné predsedníctvo ONV, ktoré riešilo bežné záležitosti.³²

Nové voľby do ONV v Kežmarku sa konali dňa 17. júna 1945. Zvolený ONV mal 18 členov vrátane predsedu, dvoch podpredsedov a tajomníka, z ktorých polovicu tvorili členovia komunistickej strany a polovicu demokratickej strany. Za predsedu bol zvolený Ondrej Devečka, za prvého podpredsedu Šteran Murňák, za druhého podpredsedu Michal Krajňák a za tajomníka Tomáš Vondrák.

Tento NV existoval až do októbra 1946. Dňa 26. mája 1946 sa konali voľby do Národného zhromaždenia.³³ V Kežmarskom okrese získala väčšinu Demokratická strana. V dôsledku toho došlo dňa 26. októbra 1946, podľa nariadenia číslo 92/1946 Zb. SNR o obnovení národných výborov na Slovensku, k úprave zloženia vedenia Okresného národného výboru v Kežmarku podľa pomeru hlasov odovzdaných pri voľbách politickým stranám. ONV mal 20 členov, z toho za DS 14 a za KSS 6. Rada ONV mala sedem členov, piatich za DS a dvoch za KSS. Členovia DS zvolili za predsedu ONV Ladislava Kudzbela a za I. podpredsedu Pavla Čekovského. Členovia KSS zvolili za II. podpredsedu Michala Kozicu. Podobne boli zvolené aj jednotlivé komisie.

Prvým prednostom úradu ONV bol Štefan Velgoš, menovaný ešte počas úradovania okresného náčelníka. Dňa 30. apríla 1945 bol z funkcie odvolaný a jeho dočasným nástupcom sa stal Dr. Michal Spišák. Do funkcie prednostu bol 22. júna 1945 dekrétom prezídia Povereníctva vnútra ustanovený Dr. Andrej Savka, radca v. s. v. Funkciu vykonával až do roku 1948, keď bol výnosom Povereníctva vnútra zo dňa 15. marca 1948 z tejto funkcie odvolaný a na jeho miesto bol dočasne ustanovený Jozef Poliak, hlavný aktuársky tajomník. 20. apríla 1948 sa funkcie prednostu ujal Juraj Jacko, hlavný komisár v. s. v.

V roku 1947 mal úrad nasledovné odborné oddelenia: zdravotnícke, veterinárne, agronómne a lesné. Agendu lesného oddelenia vybavoval Ing. Vladimír Cholvát, lesný radca na ONV v Poprade, ktorý na ONV v Kežmarku dochádzal raz týždenne. Okres patril do obvodu Štátneho stavebného úradu v Poprade, Štátneho strojného úradu v Liptovskom Mikuláši a Štátneho vodoprávneho, vodotechnického a vodohospodárskeho úradu v Košiciach.

Okresný národný výbor sídlil v dvojposchodovej budove na vtedajšej Stalinovej (dnes Hviezdoslavovej) ulici. Na prízemí mal 3, na prvom poschodí 4 a na druhom poschodí 14 miestností. V budove ONV sídlili aj Okresné veliteľstvo NB, Stanica NB, Školský inšpektorát, Okresná osvetová rada, Hospodárska kontrolná služba, Fond národnej obnovy, Okresné združenie jednotného zväzu slovenského roľníctva, a boli tu tiež 4 služobné byty. V suteréne budovy boli umiestnené archív a väznica, pozostávajúca z 2 miestností (jedna pre mužov a druhá pre ženy).³⁴

V roku 1947 pracovali na úrade 1 právny úradník, 3 aktuárski úradníci, 2 účtovní úradníci, 2 odborní úradníci, 14 kancelárskych zamestnancov, 2 kancelárski zriaden-

³² ŠA Le, pob. Poprad, ONV-K, 46/1945 prez.

³³ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-K, 67/1946 prez.

³⁴ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-K, 1195/1948 prez.

ci, 1 kurič. Zamestnanci pri nástupe do zamestnania skladali prisahu nasledujúceho znenia: „Prisahám a sľubujem na svoju česť a svedomie, že Československej republike budem vždy verný a jej vláde poslušný, že budem všetky štátne zákony zachovávať, všetky svoje úradné povinnosti podľa platných zákonov a nariadení vykonávať pilne, svedomite a nestranne, úradné tajomstvo neprezradím a vo všetkom svojom jednaní len o prospech štátu a záujem služby budem dbať.“³⁵ Zachované rozvrhy práce úradu ONV v Kežmarku z rokov 1945–1948 podrobne mapujú pracovnú náplň jeho jednotlivých zamestnancov.³⁶

Úradné hodiny boli určené denne okrem utorka a soboty od 7.⁰⁰ – 12.⁰⁰ h a 13.⁰⁰ – 16.⁰⁰ h, v utorok od 7.⁰⁰ – 12.⁰⁰ h a 13.⁰⁰ – 18.⁰⁰ h a v sobotu od 7.⁰⁰ – 13.⁰⁰ h. Prijímacími dňami pre stránky boli pondelok, utorok a štvrtok od 9.⁰⁰ – 12.⁰⁰ h. Inšpekčná služba bola vykonávaná denne od 12.⁰⁰ – 13.⁰⁰ h a od 16.⁰⁰ do 17.⁰⁰ h, v sobotu od 13.⁰⁰ – 17.⁰⁰ h, v nedeľu a vo sviatok od 9.⁰⁰ do 12.⁰⁰ h pri telefóne. Povinnosťou zamestnanca v inšpekčnej službe bolo počúvať rádiové správy a vykonať všetko potrebné podľa pokynov prijímaných rozhlasom, telefonicky alebo písomne. Službukonajúci zamestnanec otváral urgentné písomné zásielky a telegramy.³⁷

Od roku 1946 pracovali pri ONV nasledujúce komisie: okresná finančná komisia, okresná poľnohospodárska komisia, okresná zásobovacia komisia, okresná komisia sociálnej starostlivosti, okresná zdravotnícka komisia, okresná kultúrna komisia, okresná preverovacia komisia, okresná komisia pre preverovanie osôb nemeckej a maďarskej národnosti, okresná bezpečnostná komisia, okresná komisia pre telesnú a brannú výchovu, okresná kontrolná komisia, okresná komisia pre prerokúvanie škôd spôsobených živelnou pohromou, okresná úverová komisia, okresná reslovakiizačná komisia a okresná komisia pre prerokovanie vojnových škôd.³⁸

Dôsledkom prevratu vo februári roku 1948 bolo vylúčenie Demokratickej strany z NV a verejného života. Dňa 27. februára 1948 prevzal Michal Kozic na príkaz Okresného akčného výboru v Kežmarku Úrad Okresného národného výboru v Kežmarku.³⁹

Povereníctvo vnútra rozpustilo výnosom zo dňa 28. februára 1948 čl. 1559/1-I/1-1948 Okresný národný výbor v Kežmarku a ustanovilo Dočasnú okresnú správnu komisiu (DOSK) v Kežmarku. Prvé zasadanie DOSK, ktorá prevzala pôsobnosť pléna aj rady ONV, sa uskutočnilo dňa 12. marca 1948. DOSK pôsobila do 15. mája 1949, do ustanovenia nového ONV v Kežmarku. Predsedom DOSK sa stal Michal Kozic, 1. podpredsedom Štefan Huraj a 2. podpredsedom František Párek.⁴⁰

³⁵ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-K, 2/1945 prez.

³⁶ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-K, 479/1948 prez.

³⁷ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-K, 403/1946 prez.

³⁸ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-K, 7/1948 prez.

³⁹ Okresné národné výbory sa stali pravou rukou novej Gottwaldovej vlády, bolo v nich nutné v zmysle „nových“ pomerov vykonať reorganizáciu a preveriť ich zamestnancov a členov. Na to boli zriaďované Akčné výbory. Pamätná kniha, c. d., s. 523.

⁴⁰ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-K, 205/1948 prez.

Tabuľka 5: Prehľad predsedov ONV v Kežmarku (1945–1960)⁴¹

Roky pôsobenia	Predseda ONV
1945–1946	Ondrej Devečka
1946–1948	Ladislav Kudzbel
1948	Michal Kozic
1949–1954	Ján Bogár
1954	Ján Obertan
1955–1956	František Valenčík
1957–1960	Jozef Závada

Tabuľka 6: Prehľad prednostov ONV (1945–1949), tajomníkov ONV v Kežmarku (1949–1960)⁴²

Roky pôsobenia	Prednosta/tajomník ONV
1945	Štefan Velgoš
1945	Dr. Michal Spišák
1945–1948	Dr. Andrej Savka
1948–1950	Juraj Jacko
1951–1953	Imrich Gondek
1953–1960	Ján Siska

Začiatkom roka 1949 priniesol nový štátny spoločenský systém prvú zmenu aj v systéme národných výborov a ich vnútornej organizácii a zaviedol nové administratívno-politické usporiadanie štátu. Na Slovensku bolo zriadených 6 krajských národných výborov, 89 okresných národných výborov a v sídlach krajov jednotné národné výbory. Členov nových ONV a členov tých ONV, ktoré sa zriaďovali namiesto dočasných okresných správnych komisií, na návrh okresných akčných výborov Slovenského národného frontu menovali krajské národné výbory, resp. Poverenictvo vnútra. Funkcionárov ONV okrem tajomníka volilo prvé plenárne zasadnutie.

Vládne nariadenie o organizácii ľudovej správy v okresoch 139/1949 Zb. zo dňa 7. júna 1949 stanovilo, že ľudovú správu vykonáva plenárne zasadnutie a jeho výkonné orgány a to rada, predseda a jeho námestník, referenti a komisie.

Do pôsobnosti plenárneho zasadnutia patrilo schvaľovanie plánov výstavby okresu, rozpočtu okresu a záverečného účtu, zriaďovanie svojich výkonných orgánov a kontrola ich činnosti, vydávanie predpisov o ukladaní dávok, poplatkov a príspevkov, konštituovanie alebo zrušovanie komisií, rozhodovanie o zásadných politických a hospodárskych otázkach a veciach predpismi vyhradených plénu, zriaďovanie

⁴¹ Vlastné spracovanie z písomností fondu ŠA Le, pob. Poprad, ONV – K, 1945–1960.

⁴² Tamže.

alebo zrušovanie komunálnych podnikov. Plénum zasadalo najmenej štyrikrát do roka. Jeho zasadnutia boli verejné.

Rada ako výkonný orgán ONV pripravovala program na plenárne zasadnutie, zabezpečovala výkon uznesení pléna, riadila činnosť referátov, uznášala sa o finančných výdavkoch a o hospodárení s národným majetkom, rozhodovala o pracovno-právnych otázkach zamestnancov ONV. Zasadnutia rady boli spravidla neverejné. Členmi rady boli predseda, podpredseda alebo podpredsedovia a referenti.

Predseda reprezentoval ONV, riadil rokovania pléna a rady, v čase medzi zasadnutiami rady a komisií robil neodkladné opatrenia, pozastavoval uznesenia rady a rozhodnutia referentov ak odporovali právnym predpisom, koordinoval činnosť referátov, zodpovedal za vykonávanie kadrovej politiky na okresnom národnom výbore. Podľa počtu obyvateľov mohol mať jedného alebo dvoch námestníkov.

Referentov volilo plenárne zasadanie z členov ONV. Rozhodovali o veciach, ktoré nepatrili do právomoci rady, predsedu a komisií. Na čele referátu pre všeobecné vnútorné veci stál predseda ONV. Podpredseda riadil plánovací referát. Jeden referent mohol usmerňovať činnosť niekoľkých referátov.

Tajomníka ONV od roku 1949 menovala rada a menovanie potvrdzoval KNV. Tajomník bol výkonným orgánom predsedu. Bol povinný zúčastňovať sa na zasadnutiach pléna a rady, kde mal poradný hlas.

Komisie zriaďované plénom mali poradnú funkciu. Výkonnú právomoc mohli vykonávať len z poverenia rady. Predsedami komisií boli referenti. V rokoch 1949–1954 boli zriaďované uznesením pléna alebo osobitnými predpismi vládnych orgánov nové komisie a to kontrolno-inšpekčná, sociálno-politická, okresná osvetová, komisia pre školstvo, vedu a umenie, komisia pre telesnú výchovu a šport, okresná odborová komisia pre evidenciu mládeže vyžadujúcu osobitnú starostlivosť, okresná výberová komisia, trestné komisie, komisia pre miestne hospodárstvo a zásobovanie, okresná plánovacia komisia a iné.⁴³

Ustanovujúca schôdza obnoveného ONV v Kežmarku sa konala 15. mája 1949. Za predsedu ONV bol zvolený dovtedajší predseda DOSK Ján Bogár. Na jeho návrh boli zvolení vedúci novovytvorených referátov, ktorí sa zároveň stali členmi rady ONV. V zmysle reformy boli na ONV v Kežmarku zriadené nasledujúce referáty: plánovací referát a všeobecný referát pre veci vnútorné, referát vnútorného obchodu a výživy, pôdohospodársky referát, referát pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu, referát práce, sociálnej starostlivosti a zdravotný, finančný referát a bezpečnostný referát.

Po reforme v roku 1954 boli na ONV v Kežmarku zriadené nasledovné odbory:

1. všeobecný odbor s 9 pracovníkmi – vedúcim, inštruktormi pre MNV, referentkou pre výbor žien, organizačným a právnym referentom, referentom pre evidenciu a kontrolu úloh, kadrovým pracovníkom, cirkevným tajomníkom, pracovníkmi oddelenia práce a miezd a zapisovateľkou;
2. pôdohospodársky odbor so 4 samostatnými oddeleniami – oddelením pre jednotné roľnícke družstvá, oddelením rastlinným, oddelením živočíšnym a plánovacím oddelením s 33 pracovníkmi – vedúcim, referentom pre po-

⁴³ KUFČÁK, E.: c. d., s. 15–21.

- zemkové veci, mechanizačným referentom, referentom pre výber a výchovu kádrov, účtovným inšpektorom JRD, referentom pre správu investícií, referentom pre výživu a ochranu rastlín, referentmi pre hospodárenie a odmeňovanie JRD, referentom pre technické plodiny, referentom pre výrobu krmív, agronómom – propagandistom, referentom pre plemenný chov hospodárskych zvierat, obvodnými zooteknikmi, referentom pre štatistiku, okresným veterinárom, bitúnkovým veterinárom a administratívnymi pracovníkmi;
3. finančný odbor s 22 pracovníkmi, 4 oddeleniami – všeobecné a rozpočtové oddelenie, správa štátnych príjmov, majetkové odd., hlavná rozpočtová účta-reň;
 4. odbor pre školstvo a kultúru so 6 pracovníkmi – vedúcim, okresným školským inšpektorom, osvetovým inšpektorom, knižničným inšpektorom a administratívnymi pracovníkmi;
 5. odbor pre obchod so 4 pracovníkmi – vedúcim, referentom pre fondy potravinárskeho tovaru, referentom pre fondy priemyselného tovaru a referentom pre spoločné stravovanie;
 6. odbor pracovných síl, so 6 pracovníkmi – vedúcim, 2 náborovými inšpektorami, 1 dorastovým pracovníkom a 2 pracovníkmi začleňujúcimi pracovné sily;
 7. zdravotný odbor s 3 pracovníkmi – vedúcim odboru – lekárom, zamestnancom Okresného ústavu národného zdravia, okresným hygienikom a okresnou jaselskou sestrou;
 8. odbor pre výstavbu s 3 pracovníkmi, vedúcim, technickým pracovníkom a plánovačom;
 9. priemyselný odbor s 2 pracovníkmi;
 10. odbor pre miestne hospodárstvo s 3 pracovníkmi, vedúcim, hlavným účtovníkom a administratívnym pracovníkom.

Zároveň boli pri ONV v Kežmarku zriadené Okresná plánovacia komisia a Okresný výbor pre telesnú výchovu a šport.⁴⁴

V roku 1958 bola opätovne upravená organizačná štruktúra ONV v Kežmarku. Radu ONV tvoril predseda ONV, námestník predsedu ONV, tajomník ONV, 5 vedúcich odborov a ďalší 5 členovia. Do aparátu rady patrili odbor organizačný s 9 pracovníkmi (pretvorený zo všeobecného odboru), okresná plánovacia komisia so 6 pracovníkmi, kontrolný s 3 pracovníkmi a finančný s 18 pracovníkmi. Ostatnými odvetvovými odbormi boli odbor poľnohospodárstva a lesného hospodárstva so 16 pracovníkmi, odbor miestneho hospodárstva, dopravy, obchodu a výstavby s 9 pracovníkmi, odbor školstva a kultúry so 7 pracovníkmi, odbor pre vnútorné veci so 17 pracovníkmi, odbor pracovných síl, zdravotníctva a sociálneho zabezpečenia s 10 pracovníkmi a odbor výkupu s 9 pracovníkmi.⁴⁵

⁴⁴ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-K, org. odbor 042.3/1954.

⁴⁵ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-K, odb. PaM 5243/3-1958.

Tabuľka 7: Prehľad počtu zamestnancov ONV v Kežmarku v rokoch 1945–1960⁴⁶

Rok	Počet zamestnancov
1945	15
1948	27
1954	112
1959	105

Okresný národný výbor v Kežmarku pracoval v uvedenej štruktúre až do roku 1960, keď zákon č. 36/1960 Zb. o územnom členení štátu včlenil celý Kežmarský okres s účinnosťou od 1. júla 1960 do Popradského okresu. Okresný národný výbor v Kežmarku bol podľa tohto členenia zrušený. Žiaden dokument proti plánovanému zrušeniu okresu sa nepodarilo nájsť a pravdepodobne ani nikdy nebol vypracovaný. Jediné stanovisko k pripravovanej zmene obsahuje zápisnica zo záverečnej schôdze pléna ONV, ktorá sa konala 30. mája 1960 a počas nej bolo konštatované: „*Všetci pracujúci našej vlasti vrelo uvítali schválené opatrenia, ako ďalší dôkaz starostlivosti Komunistickej strany o sústavný rozvoj vyspelej socialistickej spoločnosti. Uznesenia Ústredného výboru KSC prejednal náš Okresný národný výbor na svojom mimoriadnom zasadnutí. Priebeh zasadania potvrdil správnosť prijatých opatrení Ústredného výboru KSC o novej organizácii. My všetci vynaložíme ešte väčšie úsilie, každý na svojom novom pracovisku, aby náš nový podtatranský okres ešte rýchlejšie napredoval v rozvoji a v kultúrnej a hospodárskej výstavbe.*“

Záver

Reformy verejnej správy pokračovali aj po roku 1960. Ich intenzita sa zvýšila hlavne po roku 1989 a mali administratívno-správny dopad aj na územie Kežmarku a jeho okolie. Do správy okresu Poprad patril Kežmarok do roku 1996. V tomto roku bol vytvorený okres Kežmarok a vznikol Okresný úrad v Kežmarku reorganizáciou Obvodného úradu v Kežmarku. Tento bol vytvorený ako orgán miestnej štátnej správy v obvode Kežmarok 1. januára 1991. S účinnosťou od 1. januára 2004 došlo k ďalšej zmene usporiadania miestnej štátnej správy. Boli zrušené okresné úrady, pretvorené na obvodné úrady a rozšírená sieť úradov špecializovanej štátnej správy podriadených priamo ministerstvám. Tento model s Obvodným úradom v Kežmarku existuje dodnes.

⁴⁶ Vlastné spracovanie z písomností: ŠA Le, pob. Poprad, ONV – K, 1945–1960.

THE DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATION
OF THE LOCAL STATE ADMINISTRATION IN THE DISTRICT OF KEŽMAROK
FROM THE BEGINNING OF THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC TO 1960

Martina Šlampová

The local state administration in Slovakia has undergone a number of reforms since 1918. By them, various offices were created and closed, competencies were transferred among various levels of state administration and the general and specialized state administration, as well as the transfer between state administration and self-government on the local, district and regional level. The most significant accelerations of the reforms in state administration during the aforementioned period were caused by the changes of social system in 1918 and 1945.

The offices of state administration on the district level in the period were the District Office (1923–1945) and the District National Committee (1945–1960).

The District of Kežmarok, which was established during the first administrative division of Slovakia in the common Czechoslovak Republic in 1923, was created from all villages in the area that had been the processus district of Kežmarok, with addition of the villages Ruskinovce and Vlková together with the hamlet Levkovce from the District of Levoča. It existed until 1960 when it was included into the District of Poprad. It was re-established in 1996.

The District Office of Kežmarok was founded as an office of local state administration on the basis of the statutory order No. 310/1922 Coll. effective from January 1st, 1923. It was headed by a state official – a district superintendent. There were established district committees with economical, assistant, judicial administrative and advisory functions at district offices. During the county reform in 1928, the self-government of districts was increased. There was founded the district agency, which decided economical issues and it could establish various public facilities and constitutions.

The end of the World War II and the Slovak National Uprising were milestones of important social changes, which also included state administration. National committees as a new element of state administration already played a significant role during the Slovak National Uprising, serving important functions at the renewal of post-war life, and later they were helping the Communist Party of Czechoslovakia strengthen its power. In 1945, national offices were dissolved and the authorities of district agencies, district offices and state officials were transferred to district national committees. District national committees replaced the cancelled dissolved district offices with the subordinated offices of the district national committees. The District of Kežmarok was liberated by the troops of the Soviet and Czechoslovak armies on January 27th and 28th, 1945. As early as the following day after liberating the town of Kežmarok, i. e. January 28th, 1945, the constitutive meeting of the Revolutionary National Committee in Kežmarok took place. The District National Committee existed with the aforementioned structure until 1960, when the Act No. 36/1960 Coll. on the Territorial Division of the State effective from July 1st, 1960, integrated the whole Kežmarok district into the district of Poprad. In accordance with this division, the District National Committee in Kežmarok was dissolved.

Translated by Michal Švec

VONKAJŠIE NÁLEŽITOSTI ÚKONOV *MORTIS CAUSA* SLOBODNÉHO KRÁLOVSKÉHO MESTA TRNAVY V ROKOCH 1700–1870

ADRIANA ŠVECOVÁ

Švecová, A.: The Outer Requisites of the Acts *Mortis Causa* in the Royal Free City of Trnava in the period of 1700–1870. *Slovenská archivistika*, Vol XLVI, 2011, No 1–2, p. 71–93.

The previous historical research into testamentary practice in Slovakia has been enriched with its legal-historical dimension by this paper. The research in the fond of the municipality of the city of Trnava made it possible to cover developmental phases in the period of late modern times in a legal-historical synthesis of a relatively constricted and integrated topic – the formal legal aspect of establishing the acts of *mortis causa* – and even more specifically in territorial terms, the paper concentrates on the royal free city of Trnava in the period of 1700–1870, as well as it especially takes into consideration verifying corroboration formula that proved fulfilling the formal facet of the whole testamentary act.

Acts *mortis causa*, testament, burghers, Trnava, outer requisites, formal features.

Doc. JUDr. PhDr. Adriana Švecová, PhD., Katedra dejín práva Právnickej fakulty Trnavskej univerzity, Hornopotočná 23, 918 43 Trnava

Už prostredníctvom výskumu úkonov *mortis causa*¹ slobodného kráľovského mesta Trnavy v rokoch 1800–1850² sa načrtli viaceré historicko-právne indicie, kto-

¹ V súčasnom slovenskom práve je *testament* považovaný za historizmus, ktorý sa pre jednoznačnú právnu kvalifikáciu dôsledne synonymne asociuje so závetom; v práci sa bude užívať pozitívno-právna terminológia, t. j. závet. Pre termín *poručiteľ* autorka ponechala zaužívanejší a právne užší termín *testátor*, teda ten, kto zriaďuje úkon *mortis causa*.

Závet patril bezpochyby k typickým, najčastejšie zriaďovaným, formálnym, jednostranným úkonom *mortis causa*. Jeho názov v staršom aj novovekom uhorskom práve vychádzal z latinskej etymológie, z rímskoprávneho termínu *testamentum*. Svoju podstatu v priebehu dejín nikdy nezmenil a ponímal sa ako jednostranný právny úkon poručiteľa (testátora), ktorý disponuje (alebo zriaďuje úkon *mortis causa*) svojím majetkom (alebo jeho časťou) pre prípad svojej smrti v predpísanej alebo dovolenej písomnej či ústnej forme. V polovici 18. storočia sa definoval ako slobodné rozhodnutie ľudskej vôle o tom, čo chce poručiteľ, aby sa po jeho smrti vykonalo, uskutočnilo. In *Bipartita Cynosura universi iuris Ungarici, I. Pars de rebus et actionibus*, Jaurini, 1749, s. 391, podobne HUSZTY, S.: *Iurisprudentia practica seu Commetarius novus in ius hungaricum*. Liber secundus, Agriae, 1757, s. 160; SZEGEDI, J.: *Tripartitum iuris Hungarici tyrocinium*. Tirnaviae : Typis cademicis societatis Jesu, 1751, s. 508; KÖVY, A.: *Elementa iurisprudentiae Hungaricae*. Cassoviae : Typis Francisci Landere de Fűskút, 1807, s. 230; KELEMEN, E.: *Institutiones iuris Hungarici privati*. Liber II., Budae, 1818, s. 317; JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*. Band II., Wien : B. Th. Bauer, 1818, s. 104–105, SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*. II. Tomus, Posonii : Typis Caroli C. Snischek, 1829, s. 105.

² Príspevok je rozšíreným pokračovaním výskumu, ktorého výsledky vo vzťahu k formálnym náležitostiam úkonov *mortis causa* autorka publikovala už skôr: ŠVECOVÁ, A.: Formálno-

ré sa v uvedenom príspevku bádateľsky rozšírili na obdobie 1700–1870. Je prirodzené, že nemôžu konkurovať rozsiahlemu a neukončenému všeobecnému archívnemu výskumu závetov na Slovensku, predsa však ho celkom iste extenzívne aj intenzívne rozvíjajú. Pre neskorý novovek v Uhorsku je totiž zrejme, že zákonnou cestou sa kreovali prvé čiastkové zákonné úpravy, ktoré si aj Trnava, vtedy multietnické mesto, vzalo za svoju úpravu alebo sa jej sčasti aspoň prispôsobilo.

Zo skúmaných úkonov *mortis causa* možno po počiatočnom výskume obhájiť pôvodné, historicko-právne názory priamymi príkladmi zo skoršej právnej praxe Trnavy (v rozmedzí rokov 1700–1870). Bohužiaľ sa o ne možno oprieť len čiastočne, bez kontinuity v nasledujúcich desaťročiach, uchopiť formu a obsah závetov do konca roku 1870³.

Z príkladu trnavských archívnych dokumentov 18., ako aj 19. storočia možno vyvodit' jednu formálno-právnu konzekvenciu o evidentnosti príklonu k verejným formám úkonov *mortis causa* v meste, ktorá sa oslabuje tým, že sa skúmal fond mestského magistrátu. Rovnako poukazujeme na dominanciu jedného z úkonov *mortis causa* a to verejného závetu. Obmedzene sa v danom fonde zachovali súkromné závetu, i z dôvodu obvyklej negramotnosti, ako aj momentu choroby samotného testátora. K dotknutému postupu testátorov prizývať mestských úradníkov a senátorov zrejme viedla i nižšia spoločenská akceptovateľnosť verejných notárov, prípadne vecne príslušných okresných súdov, ktoré by obohatili podskupinu verejných závetov. Trnavský fond *Testamentales* sa negatívne vymedzil voči ďalším úkonom *mortis causa* – dedičským zmluvám, darovaniam pre prípad smrti, ktoré po formálnej stránke nie je možné ani vhodné z niekoľkých exemplárov zovšeobecňovať. Navyše pre ne platilo všeobecné interpretačné a výkladové pravidlo, že ich formálne náležitosti sa spravovali všeobecnými formalitami platnými pre závetu. Z toho vyplynulo terminologické východisko, aby sa v nasledujúcom texte alternatívne používal termín závet aj pre ostatné úkony *mortis causa* ako všeobecný právny termín.

Úkony *mortis causa*, prirodzene, museli vychádzať nielen zo zákonných alebo obyčajových predpokladov slobody testovať (*activitas testandi*),⁴ no vtedajší uhorskí

právna stránka závetov trnavských mešťanov z prvej polovice 19. storočia. In: *Slovenská archivistika*, 2007, r. 42, č. 2, s. 53–77. Štúdia zosobňuje pôvodné bádanie k právnym dejinám dedičského práva na Slovensku a zaraďuje sa medzi originálne vedecké výstupy projektu VEGA č. 1/0062/10: *Postavenie a uplatnenie prameňov práva v historicko-právnom vývoji na území Slovenska*.

Predmet bádania vychádzal z niekoľkoročného výskumu originálov a ich odpisov (overených aj neoverených), uložených v Štátnom archíve v Bratislave (ŠABA), pobočka Trnava, vo fonde Magistrát mesta Trnavy (MG Trnava), *Testamentales*. Ďalej sa bude uvádzať len príslušné číslo signatúry (napr. 3-1-1). Skúmala sa vzorka cca 1500 listín úkonov *mortis causa*. Výnimocne sa vo fonde nachádzali aj iné druhy listín súvisiace s dedením: svadobné zmluvy, pozostalostné inventáre, dlžobné úpisy, rozličné potvrdenia, správy mestských deputácií a relácie magistrátu, vyšších štátnych orgánov, súdov a pod.

³ Po tomto roku magistrát prestal s archivovaním úkonov *mortis causa*, uložených vo fonde (t. j. kancelárii mestského notára). Po ňom verejno-notársku a archívnu úlohu v Trnave s najväčšou pravdepodobnosťou prebrala všeobecne sa rozširujúca sieť verejných notárov a už pôsobiacich okresných súdov.

⁴ Slobodného úkonu testátora, dosiahnuvšieho zákonného veku minimálne 14 rokov u mužov a 12 rokov u žien, ktorý vyplýval z jeho vôle a rozhodnutia (*arbitrio*). Vôľa testátora a jej

právní teoretici rovnako zdôrazňovali právne východisko dodržania vonkajších (*externae*) a vnútorných (*internae*) náležitostí, ktoré zároveň klasifikovali a diverzifikovali jednotlivé úkony navzájom.

1. Formálno-právna prax meštianskych závetov v 18. a prvej polovici 19. storočia

Uhorské právo voči meštianskym i šľachtickým závetom kontinuálne uplatňovalo ustanovenie Tripartita, III. časti, čl. 13: „*svedectvá vykonané medzi nimi (mešťanmi a šľachticmi, zdržiavajúcimi sa alebo bývajúcimi v meste) alebo vo veci akýchkoľvek hnutelností a nehnuteľností ležiacich v meste, nech naďalej platia*“.⁵ Úvedené ustanovenie mestskej praxe⁶ sa realizovalo pre zriadenie závetu vo fasii⁷ testátora pred samotným richtárom alebo pred ním poverenými dvoma svedkami (zväčša členmi veľkej mestskej rady – senátu) a notárom/jeho zástupcom alebo v súkromí pred svedkami určenými miestnou obyczajou.⁸ Menej početný šľachtický stav disponoval vo veci ich mestských majetkov aj pred uvedenými mestskými úradmi. Pre nemajetných šľachticov platila úprava mestského práva, v ktorom žili alebo sa v čase testovania zdržiavali.⁹ Mešťania zriaďovali verejné závetu v období prvých desaťročí 19. storočia postupom a podľa povinných náležitostí určených krajinskou obyczajou pre šľachtické závetu,¹⁰ ako sa o tom zmienil Szlemenics, za predpokladu, že miestna obyczaj ako špeciálna právna úprava (*legis speciali*) mohla samotný testovací úkon modifikovať podľa miestnej úpravy.¹¹

Po roku 1715 slobodné kráľovské mestá nemuseli prijať novú právnu normu zák. čl. XXVII, keďže uvedená norma v § 7 naďalej ponechávala v platnosti tamojšiu mestskú úpravu vo veci formálnych aj obsahových náležitostí. Preto za súčinnosti magistrátu sa zriaďovali verejné úkony *mortis causa*, u ktorých referovali vyslaní svedkovia magistrátu vo forme relácie do mestského protokolu; následne sa originál závetnej listiny deponoval v mestskom archíve do času publikácie. Súkromné závetu sa pridržali meštianskej praxe podľa domáceho právneho úzu.¹² V závetoch sa ob-

manifestácia vychádzali zo všeobecných zásad právnych úkonov: náležitostí vôle (skutočná, vedomá, vážna, slobodná a zrozumiteľná), prejavu vôle (dodržanie právom stanovenej formy), zhoda vôle s prejavom (vylúčenie omylu, bez vážneho úmyslu, simulovanie právneho úkonu). Bližšie HUSZTÝ, S.: *Iurisprudentia practica seu Commentarius novus in ius hungaricum*, s. 160; KELEMEN, E.: *Institutiones iuris Hungarici privati*. Liber II., s. 317; tiež LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. 2. vydanie, Bratislava : Iura edition, 2002, s. 227 n.

⁵ SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*, s. 116.

⁶ Pod ňou sa myslela prax niektorých typov miest: slobodných kráľovských a privilegovaných, napríklad banských.

⁷ Bližšie k nej pozri LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 385 n.

⁸ KÖVY, A.: *Summarium elementorum iurisprudentiae Hungaricae*, S. Patakani: Impressum per Andream Nádashey, 1822, s. 99; JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*. Band II., Wien : B. Th. Bauer, 1818, s. 112, SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*, Tomus I., s. 116.

⁹ JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*. II. Band, s. 114.

¹⁰ Pozri bližšie k verejným šľachtickým závetom a ich zriaďovaniu: KELEMEN, E.: *Institutiones iuris Hungarici privati*. Liber II., s. 322–323.

¹¹ SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*, Tomus I., s. 116.

¹² „*in relinquo autem civitatibus concedit, ut penes suum antea habitum usum manere possint*“, podľa SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*, Tomus I., s. 116.

dobne obligatórne vyžadovalo podľa § 7 zák. čl. XXVII/1715 prečítanie celého textu závetu¹³ a vyznanie testátorovej vôle (*eam ultimam esse voluntatem suam*), z čoho sa odvodil právny názor, že mešťan nemohol zriadiť závet vo forme zatvorených listín (*litterarum clausarum*).¹⁴ Ako však správne podotkol Jung, právo ponechalo v platnosti aj závetu zriadené v zatvorenej forme, pokiaľ tamojšia prax mesta už skôr uznávala uvedený druh.¹⁵ V závere § 10 zák. čl. XXVII/1715 poznámku o mieste testovania zahrnul medzi povinnú formálnu náležitosť.¹⁶ Alternatívnosť úpravy v praxi znamenala, že sa za platné považovali nielen závetu rešpektujúce zákonné normy zák. čl. XXVII, ale aj závetu zriadené podľa staršej miestnej obyčaje alebo štatútu.¹⁷

V zák. článku XXVII/1715 sa podporila zákonnosť zriadenia úkonov *mortis causa* aj bez verejno-notárskych úradov, nie však tajne a bez účasti svedkov a aj preto sa rozvinuli v sledovanom vývoji predovšetkým súkromné závetu a kodicily.¹⁸ Zák. čl. XIV/1840¹⁹ § 1, zriaďujúci meštiansky holografný (vlastnou rukou písaný) závet bez svedkov pre nepriviligované vrstvy, doplnil v skúmanom období zákonnú úpravu dedičského práva.²⁰

¹³ „*id necessarium esse statuitor: ut testatori, testamentum praelegatur, et is coram testibus viva voce esserat: eam ultimam esse voluntatem suam.*“ Zaužívanou, neopomenuteľnou formulou sa stalo vyjadrenie: „*hinc est ultimam suam voluntatem*“, „*a toto jest moja ostatna wola*“, in KHLOSZ, P.: *Praxis seu forma processualis fori spiritualis in Mariano Apostolico Hungariae regno usu recepta*. Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1761, s. 237.

¹⁴ „*Cives clausum testamentum condere non possent*“, na čo treba reagovať trnavskou praxou, ktorá daný druh používala bežne už v polovici 18. storočia. Pozri bližšie KELEMEN, E.: *Institutiones iuris Hungarici privati*. Liber II., s. 329.

¹⁵ K charakteru uvedeného diplomatického druhu listín typu *litterae clausae* pozri taktiež JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*. Band II., s. 113.

¹⁶ „*Sed in futuris condendis testamentis locum habebit et obtinebit*“.

¹⁷ SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*, Tomus I., s. 116.

¹⁸ Zák. čl. XXVII/1715 § 1: „*testamenta a testatore, ... etiam extra loca authentica, iudices regni ordinarii, magistrisque protonotarii condita, ... legitimum sortiatur vigore*“. K právnomu termínu kodicil pozri subkapitulu I.1.4.

¹⁹ Zák. článok XIV/1840 obsahovo označený ako novela zák. čl. XXVII/1715 sa stručne vyjadril: „*Ustanovenie § 7 zák. čl. XXVII/1715, podľa ktorého meštianske závetu majú príslušní svedkovia prečítať pred testátorom, sa mení tak že, § 1 tí meštania, ktorí svoj závet podpísali a napísali vlastnou rukou, nie sú povinní ho dať prečítať pred svedkom; § 2 inak nech je slobodným kráľovským mestám zachovaná existujúca obyčajová prax vo veciach osvedčovania závetov*“ (prek. aut.). Zák. čl. XIV nadviazal na zák. čl. IX/1836, ktorý umožnil testovať poddanému celý svoj nadobudnutý majetok, hnutel'ný aj nehnuteľný bez obmedzení, a taktiež výrazne oslabujúci zemepánovo právo na odúmrt'. Pozri MÁRKUS, D. (ed.): *Magyar Törvénytár. 1836–1868 évi Törvénczikkek*, Millenium emlékkiadás, Budapest: Franklin Társulat, 1896, s. 95, 109.

²⁰ Znenie zák. čl. XIV/1840 v preklade: „*§ 1 tí meštania, ktorí svoj závet podpísali a napísali vlastnou rukou, nie sú povinní ho dať prečítať pred svedkom. § 2 inak nech je slobodným kráľovským mestám zachovaná existujúca obyčajová prax vo veciach osvedčovania závetov*“. Luby nesprávne preložil meštianske závetu označiac ich za poddanské, LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 531.

1.1. Právna situácia v slobodnom kráľovskom meste Trnava (stav do roku 1848)

Normatívne hľadisko a konštituovaný právny stav zák. čl. XXVII/1715²¹ možno dostatočne, i keď len reprezentatívne, demonštrovať príkladom mesta Trnavy. Trnavský právny okruh nazýval najtypickejší úkon *mortis causa* – závet – najrozličnejšími termínmi a spojeniami: „*ultima voluntas, Testament aneb posledni ksaft, lezter Wilnis Meynung/ Willensmeinung, Willenvermächtnis, testamentarische Ordnung, ostatna/posledna wola aneb poradek*“. Zachovali sa nám archívne zdokumentované tieto druhy závetov:

- súkromné a verejné záveti,
- vlastnou alebo cudzou rukou napísané záveti,
- v ústnej a písomnej forme vyhovené záveti;
- kodicily.

V základnom členení závetov na verejné a súkromné sme nenašli výrazné zmeny vo formulári, preto jeho zovšeobecnenú skladbu možno rekonštruovať nasledovne:

- 1) úvodný protokol²²;
- 2) invokácia: *We Meno Otcze, y Sina, y Ducha Swateho Amen*;
- 3) intitulácia: *Ga Maria Sophia Protkopf*;
- 4) arenga – tzv. formula smrti: „*w czaskeg nemoczy biwsse postawena, porucsam dussy mu Panu Bohu, Tyelo pak do zeme, odkud swug poczatek wzalo*“;
- 5) promulgácia: *A zmaleho statku takito poradek czynim*;
- 6) testamentárna dispozícia rozdelená do jednotlivých bodov, označených arabskými číslicami alebo slovne: „*erstens, zweitens*“, tzv. „*punktoch*“;
- 7) koroborácia: „*Et haec est ultima ejus voluntas/ A toto jest wula ma ostatna/ Ez az én útolsó akaratom*“²³;
- 8) datovacia formula: *Actum Loco, Die et Anno prenotatis*;
- 9) podpis a odtlačok pečate testátora a podpisy a odtlačky pečatí svedkov.²⁴

Súkromné záveti prax modifikovala nepatrne, zväčša ich formulár bol zostavený bez úvodnej latinskej formuly, začínal invokáciou, pokračoval intituláciou, arengou, promulgáciou, napr.: *umynila sem poradek urobit*.²⁵ Kontext sledoval v obsahu závetnú dispozíciu v jednotlivých, zaužívaných odsekoch. Eschatokol obsahoval koroboráciu, t. j. vyjadrenie vôle testátora v obvyklej forme (formula však nebola bezpodmienečne prítomná), datovanie, podpisy obyčajne dvoch svedkov s pečaťami, nie vždy závet obsahoval podpis testátora.

Trnavská prax, na základe priameho dokladu testamentárnych úvodných alebo záverečných overovacích klauzúl, vychádzala pred aj po vzniku zák. čl. XXVII/1715

²¹ Išlo o základnú, aj keď len rámcovú právnu normu zriaďovania šľachtických súkromných testamentov, ktorá sa pre slobodné kráľovské mestá mohla, ale nemusela stať podľa § 7 zák. čl. XXVII zákonným podkladom, pretože odporúčala použiť ustanovenia zákona, nezaväzovala *in stricto iure*.

²² Pozri podkapitolu 1.1.2. Verejné záveti (*testamenta publica*).

²³ Napríklad 3-7-44, 3-8-17, 3-7-35,3-18-14.

²⁴ Závet Márie Žofie Protkopfovej z 15. októbra 1717, 3-8-29.

²⁵ 3-11-37.

zo stáročiami ustálených mestských právnych obyčají (viaceré závetý boli opatrené poznámkou zriadenia *more solito, more consueto*²⁶). Mesto ich veľmi rýchlo v 1. polovici 18. storočia harmonizovalo pre mestskú šľachtu s už vyššie zmieneným, zákonným ustanovením § 7 z. čl. XXVII/1715. Vo vzťahu k meštianskemu stavu možno uviesť zachovávanie pôvodnej obyčajovej úpravy, ktorá, ako štúdia poukáže nižšie, prešla už v 1. polovici 18. storočia istým vývojom ustálenia foriem a právnych úkonov nevyhnutných na zriadenie závetu. Možno diskutovať, či skutočne došlo k zjednoteniu, unifikácii zákonnej úpravy a pôvodnej mestskej obyčaje, pričom v zásade postihnutá písomná závetná prax vystihla situáciu miernej úpravy niektorých náležitostí, osobitne vo vzťahu k spomínanému § 7 zák. čl. XXVII/1715.²⁷

Z trnavského fondu možno zdokumentovať bezpečne obvyklý, riadny postup zriadenia verejného závetu, za ktorý sa považoval úkon testovania pred mestskou deputáciou, t. j. samotného vyznania dispozície *mortis causa* testátora, prečítania a uznania závetu testátorom ako úkonu *mortis causa*.²⁸ Prvotne však prax vychádzala z jeho žiadosti zriadiť závet pred povinným počtom svedkov. Testátor pred nimi ústne vyznal obsah testamentárnej dispozície a parafoval (prípadne i zapečatil) závet. Testovací úkon bezprostredného, ústneho alebo písomného prejavu dosvedčila záverečná publikačná, koroboračná (overovacia) klauzula. Potom závetnú listinu prítomní svedkovia (prípadne i sám testátor) podpísali, zapečatili a zaprotokolovaný uložili v archíve mesta.²⁹ Podpis testátora alebo jeho rovnocennej náhrady znameňím ruky (kríža)³⁰ sa nachádzal pri oboch druhoch závetov: verejného aj súkromného, ku ktorému sa obvykle pripájal aj odtlačok rodinnej (event. manželovej, rodinnej) pečate.³¹ Platným sa stal i vlastnoručne napísaný a podpísaný závet testátorom.³²

²⁶ Napríklad 3-7-29, 3-7-33, 3-8-2.

²⁷ Prečítanie obsahu testamentárnej dispozície a overenie úkonu *mortis causa* bezprostredne priamo testátorom podľa spôsobu a formy zaužívanej podľa miestnej právnej obyčaje.

²⁸ Svedecká účasť potvrdzovala testátorov úkon ústneho vyhlásenia, písomného zachytenia a signovania. Ako uvádzal závet Juliány Rácovej v typizovanej záverečnej koroborácii: „*testátorka prítomný testament, (pred úradnými svedkami) per extenso prečítaný, podpísala vlastnoručne krížikom a spečatila vyhlasujúc, že toto je jej posledná vôľa (per extensum perlectam testamentarium dispositionem propria manu formata cruce roboravit declarando : quod in hac ultima ipsius voluntas contineatur)*“, (3-28-3).

²⁹ Nasledujúci postup v stručnosti dokumentuje relácia úradných svedkov mesta pri zriadení testamentu Pavla Hakla z 18. decembra 1811, uvádzaná v preklade: *My richtár a konzul slobodného kráľovského mesta Trnavy, a senátori tohto mesta dávame na známosť prítomnou listinou, ktorá je určená všetkým, že na základe žiadosti múdreho a obozretného pána Pavla Hakla, obyvateľa tohto mesta, ktorý ležal v ťažkej chorobe a nemohol sa pred nás dostaviť, vyslali sme dvoch svedkov, urodzených pánov Jána Fridricha Fassingha a Jána Endrödiho, senátorov, a tiež tretieho svedka, mestského notára Štefana Mokoša, ktorí vypočuli a prijali jeho testamentárnu dispozíciu a poslednú vôľu, o čom nám (následne) referovali. Vyslali sme ich tiež k hodnovernému svedectvu roku Pána 1711, na základe ktorého nám oznámili hranice chotára Nitrianskej župy Následne prišli do domu testátora, ktorý ležiac v chorobe, ale so zdravou myslou zriadil testament, ktorý je tu následne zaznamenaný v latinčine.*“, 3-7-50.

³⁰ „*Und dies ist mein letzter Willen, den ich weil ich des Schreibens unkundig bin – mit den zu meinem unterfertigten Namen, eigenhändig gemachten Kreuzzeichnen, wie auch mit meinem gewöhnlichen Insigl bekräftiget habe*“, (3-18-14).

³¹ Uvedený postup doložila osobitná koroborácia v znení: „*Tento poradek, aneb testament učinila sem, v dome švagra meho Strbik Miska, pečetu vlasnu nebstika manzele meho potvrdena, a krizikem ruky mej vlasneh nahnačene.*“, (3-7-46).

Dotknutý právny úkon demonštroval originálny postup, pridŕžajúc sa celokrajinsky uznávanej praxe slávnostného a formálne perfektnému úkonu závetu.³³ Ak záveti pozostávali z viacerých hárkov (archov), mali sa zošit' niťou a oba konce nite sa pripievnili pečaťou závetcu, a v prípade nevyhnutnosti svedeckej účasti pečaťou jedného z prítomných svedkov (§ 2 zák. čl. XXVII/1715).³⁴ Forma ústneho vyznania (*testamentum nuncupativum*) pred svedkami prevažovala, pokiaľ vezmeme do úvahy testátorov stav „*lecto aegritudinis*“ (ležiak v chorobe), či rozšírený analfabetizmus u nižších vrstiev meštianskej spoločnosti.³⁵

Publikačná dorzálna poznámka oboznamovala tiež s obligatónnymi úkonmi prezentácie a publikácie.³⁶ Od novoustanoveného právneho stavu zák. čl. CVII/1723 sa odvíjal aj postup mestských úradov v nasledujúcich obdobiach, ktorý dodržiavali v Trnave už v polovici 18. storočia. Napríklad v záвете Juraja Levaya sa na dorze zaznamenalo: „*Testamentum Ci(vi)s Georgij /Levaj pistoris 1750 /conditum /1751 die 27^a Marzj /cor(am) Senatu Publicat(um)*“;³⁷ častejšou zostala dorzálna formula: *relatum est in senatu*³⁸.

³² Uvedený druh reprezentovali nepočtené záveti z druhej polovice 18. a 1. polovice 19. storočia: 3-20-2, 3-23-20, 3-21-23, 3-22-10, 3-22-5, 3-24-44, 3-28-47.

³³ Na slávnostnú formu vyhotovenia (*testamentum solemne*) v koroborácii upozornil závet K. Budákovej zo dňa 22. marca 1800, 3-19-3.

³⁴ Dotknutý spôsob zviazania a pečatenia závetnej listiny alebo jej extraktu opätovne doložila prax trnavských mešťanov, magistrátu i okresného súdu v Trnave počas 18. a 19. storočia, ktorý menované úrady vyhotovovali v opodstatnených prípadoch aj overené kópie závetov, upevniac na koniec šnúry rovnakým spôsobom vynikajúco zachovanú pretlačenú pečať s papierovou clonou, napríklad 3-9-14, 3-9-43, 3-24-8, 3-24-49, 3-27-41, 33-52. Uvedený overovací postup chránil závetnú listinu pred jej falšovaním, poškodením a navyše sa uvedená obyčajová úprava preniesla do zákonnej roviny § 8 zák. čl. XVI/1876.

³⁵ Obvyklá formula „*oraculo vive vocis declarantes*“, (3-7-23) „*a tato jest bila wula jeho posledna, ktoru on pred wissdolezenima Panmi oznamil*“, 3-17-45; priamo na ústnu výpoveď potvrdila úvodná poznámka testamentu E. Lajstríkovej z 3. februára 1842: „*in forma nuncupativi Testamenti mündlich eröffnet*“, 3-27-26.

³⁶ Napríklad vo formule: „*dňa 6. oktobra 1817 bol testament prezentovaný aj publikovaný (Anno 1817 die 6^a octobris in senatu cosidente praesentatum anno et die eiusdem etiam publicatum.*“), 3-22-25. Publikačná poznámka testamentu Eberharda Walza z 26. októbra 1801 dokazovala, že testament spísaný už 8. septembra 1801 priniesol sám testátor pri plnom zdraví s úmyslom oznámiť spísanie testamentu mestskému senátu. Súčasne prehlásil, že listina je autentická a splňa všetky náležitosti spísaného platného závetu. („*Anno 1801 Die 26 octobris Tyrnaviae in senatu cosidente circumspectus Eberhardus Waltz ... civis personaliter comparens mente et corpore sanus praesentem clausae confectam nobis exhibuit testamentariam dispositionem vivace vocis oraculo declarando : hanc esse ultimam voluntatem suam*“), 3-19-15, podobne 3-24-15.

³⁷ 3-12-34. V poznámke mestského notára Jána Szlovatseka, v záвете lekára Jána Nágla, prihliadol magistrát na kogentnú úpravu zmieneného článku: „*prítomný testament prezentovaný v senáte dňa 15. septembra 1832 v Trnave z úradnej povinnosti bol toho istého dňa intabulovaný podľa znenia z. čl. 107/1723 (presens testamentum ad mentem articuli 107/1723 publico civitatis huius protocollo ... insertum et intabulatum est ex senatu consulto.*“), 3-26-6, podobne 3-26-2.

³⁸ Napríklad 3-8-29. Celkom výnimočnú poznámku tvoril pohľad na zákonné právo slobody testovania: „*a týmto si rezervujem právo odvolať, znovu uvážiť a disponovať sčasti alebo v celom svojom majetku formou novej poslednej vôle*“ („*Quam quidem hanc meam ultimam vel modernam voluntatem reservo in parte vel in toto revocandi, retractandi et aliter disponendi recipiendique – facultatem.*“), 3-8-8.

Spoplatnenie úkonov spojených so zriadením písomného závetu, vlastne s jeho uschovaním v osobitnom archíve mesta, sa viazalo až na úkon publikovania závetu. Bohužiaľ však výška publikačnej taxy sa v záвете nezverejnila, dorzálné poznámky oboznamujú len s údajom o nezaplatení (*taxa testamenti restat, taxa nondum soluta*).³⁹

1.1.1. Svedkovia

Verejný závet sa zriaďoval zásadne pred dvoma členmi väčšej mestskej rady (senátu) a mestským notárom, naplniac povinnú účasť troch svedkov, pričom spoločne prítomní úradní svedkovia realizovali uvedenú staršiu obyčajovú úpravu, zachovávanú naďalej v priebehu 18. a prvej polovice 19. stor. Úlohy delegovaných, úradných svedkov pri kategórii predovšetkým verejných závetov⁴⁰ zastávali pravidelne viacerí, pevne určení členovia senátu, pričom išlo o výkon delegovanej činnosti mestského magistrátu prostredníctvom poverených úradných osôb. Svedkami preto mohli byť len osoby bezúhonné, primerané stavu testátora, požívajúce v meste pomerne vysokú autoritu. V 16. až 18. stor. sa ešte povolávali za svedkov duchovní – kňazi, kazatelia a svedníci,⁴¹ na rozdiel od 18. a 19. stor., keď sa overovali obe formy závetov, ako aj kodícilov takmer výhradne⁴² laikmi v postavení senátora, notára a podnotára, mestského pisára, mestského kapitána alebo mestského expedítora, advokáta.⁴³ V súkromných závetoch boli svedkami často susedia, priatelia.

Dosvedčovacia funkcia svedkov magistrátu sa sprítomnila nielen pri verejnom záвете, ako presvedčivo preukázal holografný závet Magdalény Sauerovej z 1. novembra 1807: „*my dolupodpisani sme priznali, že testátorka vyznala obsah svojho testamentu, ktorý vlastnou rukou napísala a urobila po zrelej a skutočne slobodne prejavenej úvahe so zdravou myslou*“. Sama testátorka priznala, že závet spečatila pred mestskou radou,⁴⁴ aj keď jeho charakter presvedčivo svedčí o súkromnej forme.

³⁹ 3-19-29, 3-19-43, 3-19-47, 3-19-53. Siedmy bod závetu Barbory Schwartzovej z 18. septembra 1842 ako jediný poznamenal, že poplatok za uloženie závetu až do jeho publikácie sa má zaplatiť po otvorení obsahu: „*Bey Gelegenheit der Eröffnung und Publizirung (!) diesen Testamentes sohlen (!) den Löbl. Magistrat gewöhnliche Magistratual Sitzungs Tax erlegt werden*.“ – 33-61.

⁴⁰ Spojenie: „*praesentibus nobis infrascriptis magistratualiter exmissis*“ je ojedinelý, 3-19-25, zvyčajne sa notifikovala ich účasť v slovnom spojení: „*coram nobis infrascriptis per perillustrem ac generosum dominum Georgium Hliniczky liberae regiae civitatis Tyrnaviensis ordinem iudicem exmissis*“ – 3-19-4, v 30. rokoch sa meno richtára vynechalo: „*coram nobis infrascriptis eatenus iudicialiter exmissis*“ – 3-26-40, v nemeckom vyjadrení: „*In Gegenwart meiner Nicolaus Istvanffy, Magistrats Rath als gerichtlich ausgeschiedten Zeugen*“ – 3-26-2. Uvedené verejné činné osoby mestskej honorácie a úradníctva, osobitne úradu mestského notára sa povolávali aj k testovaniu súkromných závetov.

⁴¹ Skúmaná vzorka závetov zo začiatku 18. storočia potvrdila uvedenú prax, napríklad 3-7-4.

⁴² 3-23-39.

⁴³ Zamestnanec mestskej kancelárie venujúci sa expedovaniu odoslanej mestskej korešpondencie.

⁴⁴ Koroboračná formula potvrdila: „*Infrascripti fidem facimus, et recognoscimus, quod testatrix Magdalena Bauer dum legata hance conderet, et prenifertum propria manu per extensum scriberet, sibi praesens fuerit ac praetacta legata mente lucida, sponte ac mantura cum deliberacione fecerit*“. Testátorka predtým sama vyznala: „*ich ... bey dem Löblichen Magistrat gefißelthet nider zu legen*“, 3-20-23.

Pre kategóriu súkromných závetov možno doložiť zákonom stanovených päť svedkov až v čase ustálenej praxe ich vydávania na konci 18. storočia. Predchádzajúca obyčajová prax uznávala účasť i nižšieho počtu svedkov, jedného až štyroch.⁴⁵

1.1.2. Verejné závetý (*testamenta publica*)

Meštianskou obcou preferovaný verejný závet zriaďovali testátori pred menšou mestskou radou, t. j. pred vyslanými úradnými svedkami magistrátu, konkrétne kancelária mestského notára vykonávala notifikačné a overovacie úkony. Závet Martina Winklera z 11. októbra 1762 spomínal v úvodnom latinskom protokole, že k nemu prišli úradní páni, vyslaní magistrátom (richtárom alebo mestským konzulom) za účelom zriadiť písomne závet a to obvyklým spôsobom „*mora solito*“⁴⁶.

Pre identifikáciu verejných závetov má kľúčový význam skúmanie potvrdzujúcej formuly mestskej rady a richtára (od prvej polovice 40. rokov 19. stor. sa zmenila jej latinská redakcia na maďarskú), ktorú možno stotožniť *de facto* s úvodnou publikačnou poznámkou i s mandátnym príkazom, ústnym poverením richtára pre úradne povolaných svedkov. Jej prvopočiatky datujeme do roku 1705, keď sa zachovali jej prvé latinské redakcie.⁴⁷ Predmetný úvodný magistrátny protokol, ktorý nadobudol počas nasledujúcich dvoch storočí v Trnave jednotnú a typizovanú podobu, obsahoval:

- 1) miesto a čas aktu testovania⁴⁸;
- 2) rodinný, spoločenský status⁴⁹ a povolanie testátora (u žien sa uvádzalo povolanie manžela);
- 3) *sana mente* formulu – obligatórna poznámka o plnej právnej spôsobilosti zriadiť úkon *mortis causa*;
- 4) akt mandátu richtára alebo magistrátu k svedeckému úkonu úradne povolanými (*magistratualiter exmissis/ per ordinem iudicem NN exmissis*) svedkami;⁵⁰
- 5) údaj o bezprostrednosti, ústnosti a verejnosti úkonu *mortis causa* testátorom pred svedkami.⁵¹

Príklady uvedenej typizovanej formuly (v preklade aut.) možno doložiť viacerými mierne upravenými štylistickými variáciami z obdobia 18. storočia.⁵² Z obdobia

⁴⁵ „*Tento Testament stal se pred timito osobami, jaksto pred Panom Kotlar Gurkom, obivatelom slavneho mesta Trnavy, a pred Michalom Czeleszom, Jurom Zabokreckim a mna rektorom Joannes Michaleizkom. Testament pak nikoly tupit a rusit sa nedopuca. Pisano v dome mem vlastnem, dne archu vissdolozeneho.*“, 3-7-34.

⁴⁶ 33-24. Priamy výkon zriadenia úkonu *mortis causa* dokumentoval napríklad závet Judity Filovej z 27. marca 1850: „*pred slavnu zkrzeva to povolanu magistratualsku deputatiu hodnoverne a spravedlive to zeznavany cinim*“, 3-30-48, podobná formula v závete z 21. decembra 1839: „*persönlich dem hiesigen löblichen Magistrat in seiner Rathversammlung zu ihrer wollständigen Giltigkeit übergeben.*“, 3-30-100.

⁴⁷ 3-7-22, 3-7-29.

⁴⁸ Išlo o miestne a časové datum, v skrátenej záverečnej datovacej formuly (odkaz na vyššie uvedenú datáciu): „*Anno, mense, die, locoque ut supra*“.

⁴⁹ Najčastejšie občan mesta, šľachtic, kňaz a pod.

⁵⁰ Pri zriadení mohli byť taktiež prítomní aj blízki príbuzní, najčastejšie deti alebo manžel.

⁵¹ Realizujúc dôsledne § 7 zák. čl. XXVII/1715 v znení: „*oraculo vivae vocis declarando: eam esse ultimam suam voluntatem*“, 3-20-27.

počiatku 19. storočia sa však štylisticky ustálila definitívne do nasledujúcej podoby: „V roku 1800, 15. apríla v Trnave v dome občana Konráda Ottentala, Alžbeta Kráľová (Kralín), manželka Konráda Ottentala rukavičkára, ležiac chorá na lôžku so zdravou myslou pred nami dolu podpísanými, prizvanými skrze váženého a urodzeného pána, trnavského richtára Imricha Hlinického, vyznala obsah testamentu deklarujúc zároveň, že toto je jej posledná vôľa“.⁵³

⁵² „Prítomnými urodzenými a rozváznymi páni, vyslanými pánom richtárom Imrichom Huzom, Matejom Pankovičom, Ladislavom Benickým, senátormi, a Štefanom Mokošom, hlavným mestským notárom tohto slobodného kráľovského mesta Trnavy a tiež Františkom Hailovičom a Jurajom Šimovičom, občanmi mesta a pred celou mestskou komunitou za účelom vypočútia a prijatia uvedenej testamentárnej dispozície (testamentu) pána testátora Adama Fülösa, senátora a občana mesta Trnavy, sa uskutočnil, zriadil a bol vyhlásený (celebrata) závet pánom testátorom pri zdravej mysli a slobodnej vôle. V Trnave, v dome prvmenovaného pána testátora, dňa 25. septembra 1701“ (*Praesentibus itaque generosis ac circumspicis Dominis Mathiae Pankovics, Ladislao Beniczky senatoribus, et Stephano Mokus primario notario huius liberae ac regiae Civitatis Tyrnaviensis, vero Francisco Hailovich et Georgio Simovich civibus et medio comunitatis ab antelato domino Testatore Adamo Fülös praefate civitatis Tyrnaviensis cive ac senatore, pro audienda et excipienda praescripta testamentaria dispositione ipsius praesentibus et per dominum iudicem Emericum Huzo ad id debito modo exmissis facta et celebrata est praesentibus testamentaria dispositio per eundem testatorem sana mente et libera ipsius voluntate mediante. Tyrnaviae in domo prenomitati domini Testatoris residentionali die vigesima quinta mensis septembris anno domini Millesimo septingentesimo primo*), 3-7-1.

„V roku 1702 dňa 27. januára pred nami, prítomnými a úradne (legitime) vyslanými skrze pána testátora Abraháma Czvanzigera, preukázal pán testátor prítomnú testamentárnu dispozíciu a od slova do slova prečítal všetky jej body, a tiež ju podpísal a potvrdil. V roku vyššie uvedenom v dome pána testátora“ (*Anno 1702 die 27 Januarii presens testamentaria dispositio nobis infrascriptis ad legitime exmissis per eundem Dominum testatorem Abraham Czvanzinger exhibita eidemque de verbo ad verbum perlecta, et per tota puncta per Dominum testatorem conscripta et corroborate est. Anno et die ut supra in aedibus ejusdem domini testatoris.*), 3-7-5.

„Za prítomnosti vnešených a rozvázných pánov Andreja Halladu, Juraja Oczkaya, senátorov a Štefana Mokoša, hlavného mestského notára tohto slobodného kráľovského mesta Trnavy, úradne povolaných skrze pána richtára Michala Nadassyho, za účelom vyjadrenia žiadosti menovanej pani testátorky Alžbety Pallyaovej, vdovy po Tomášovi Horváthovi, menovaná pani testátorka ukázala a vyhlásila prítomnú testamentárnu dispozíciu, od slova do slova ňou prečítanú a vo všetkých svojich bodoch a klauzulách v stave zdravej mysle a slobodnej vôle ju potvrdila a ratifikovala. Dňa 30. januára, roku Pána 1704“ (*„Praesentibus generosis ac circumspicis dominis Andrae Hallada, Georgio Oczkay, senatoribus ac Stephano Mokus, iudicialiter notario liberae regiae Civitatis Tyrnaviensis per dominum iudicem primarium Michaelem Nadasy ad infraactam et postulationem praefate dominae Testatricis Elizabethae Pallya P.D. eorum Thomae Horvath relictiae viduae deputatis et exmissis, memorata domina testatrix exhibuit ac celebravit praesentibus testamentariam dispositionem earundem de verbo ad verbum sub perlectam in omnibus punctis clausulis et articulis sana mente et libera voluntate mediante confirmavit et ratificavit, die 30 mensis Martii Anno Domini millesimo septingentesimo quarto.*), 3-7-13.

⁵³ „Anno 1800, Die 15^a Aprilis Tyrnaviae in domo circumspicis Conradi Ottental Elisabeth Kralin Conradi Ottental maniarum magistri consors, lecto quidem aegritudinis affixa, mente attamen sibi praesentissima coram nobis infrascriptis, per perillustrem ac generosum dominum Georgium Hliniczky liberae regiae civitatis Tyrnaviensis ordinem iudicem exmissis, hanc condidit testamentariam dispositionem vivae vocis oraculo declarando, eam esse ultimam voluntatem suam.“, 3-19-4. Modifikovaná úvodná formula je prítomná v latinskom teste Kataríny Budákovej: „*Infrascripti presentibus per vigorem fidei facimus, quod Anno 1800 die*

Mestská kancelária zriaďovala na požiadanie testátora alebo iných oprávnených subjektov aj par vydania, najčastejšie za účelom vydania duplikátu v prospech dedičov po otvorení a publikácii obsahu závetu.⁵⁴ Zachovali sa predovšetkým z prvej polovice 18. storočia.⁵⁵

Prax trnavských závetov zachovala tiež nepočtené zachovania výpisov zo závetov. Uvedené extrakty pochádzali z konca 18. a 1. polovice 19. stor., ich vydavateľom bol nielen magistrát mesta, ale aj iná hodnoverná osoba či úrad (napríklad vikariálny úrad Ostrihomskej kapituly, mestské kancelárie iných miest). Testátormi sa stávali zvyčajne klerici katolíckej cirkvi, ktorí fundovali mestské alebo cirkevné charitatívne domy, kláštory a cirkevné fundácie.⁵⁶

K verejným závetom sa priradili aj tie, ktorým chýbala obvyklá latinská poverovacia formula a testátori sa uspokojili s podpisom mestských úradníkov, oprávnených dosvedčiť úkon testovania. Podpis úradného svedka a jeho poznámka: „*predo mnou NN, senátorom mesta Trnavy, ako úradne povolaným svedkom, podobne predo mnou NN, senátorom tohto mesta a predo mnou NN, mestským notárom, ako úradne povolaným svedkom*“⁵⁷ plne verifikoval identifikáciu k verejnému závetu.

Vzhľadom na vonkajšie činitele (v súkromí, najčastejšie priamo v dome testátora) sa overovacia funkcia magistrátu rozvíjala pri závetoch, ktoré pôvodne zriadil testá-

22^a mensis martii in liberae regiae civitatis Tyrnaviensi, honesta faemina Catharina Budak, circumspecti Thomae Medek consors, lecto quidem aegritudinis suae graviter affixa, mente tamen sibi presentissima, coram nobis infrascriptis ad actum hunc a per illustro ac generoso domino huius iudice exmissis, sequentem eluceret declarationem, dicendo hanc esse suam ultimam voluntatem.“, 3-19-3.

„Anno 1808 Die 8-a Martii Tyrnaviae in domo residentionali nobilis dominae Veronice Bertok, ... eadem domina Veronica Bertok, lecto quidem aegritudinis affixa, mente tamen sibi praesentissima coram nobis infrascriptis, per illustrem et generosum dominum Martinum Mentler, liberae regiae civitatis huius surrogatum iudicem, pro hoc actu specialiter exmissis, praesentem condidit testamentariam dispositionem, vivae vocis oraculo declarando: eam esse ultimam suam voluntatem“, 3-20-27.

⁵⁴ Ako uvádzal manželský závet Jána Juraha Pratingera a manželky Zuzany, závet bol otvorený a prečítaný v dome Michala Pontela a jeho par vydanie bolo tranzumované *per extensum*: „Anno 1720 die 23 mensis novembris in domo per illustris domini Michaelis Pontel ordinarij iudicis istius civitatis inlyto magistratu considente presens testamentariam dispositionem relata, et perlecta est, cuius paria extradanda et suo modo expedienda est“, 3-8-10.

⁵⁵ K jej identifikácii pozri nasledujúcu formulu: „So súhlasom a schválením slávneho senátu mesta Trnavy bola vydaná par kópia uvedeného testamentu podľa pravého originálu, bez zmenšenia alebo rozmnoženia tohto na požiadanie vyššie menovaného Tomáša Pivonku s použitím riadnej, autentickkej pečate mesta.“ (*Ex consensu itaque et annuentia amplissimi senatus antelatae civitatis Tyrnaviensis haec preinserti testamenti paria ex suo vero, ac genuino originali extracta sunt, ac sine diminutione vel augmento aliquali ad instantiam supranominati Thobiae Pivonka sub sigillo eiusdem civitatis usuali et authentico extradata. Tyrnaviae, 29. Decembris Anno 1708.*), 3-7-38.

⁵⁶ Stručný protokol uvádzal druh listiny: „*Extractus testamenti a reverendissimo quondam domino Adalberto Taro. De Nagy Emöke, preposito de Grába, M. e. Strigoniensis Canonico, Archidiacono Comaroniensi Protonotario apostolico, die 13. december 1817 pro defuncto conditi*“, 3-22-43, podobne 3-19-61, 3-20-22, 3-24-49.

⁵⁷ Napríklad: „*Coram me Joanne Szüandy antelato civitatis Tyrnaviensi senatore qua specialiter requisito et iudicialiter exmisso teste. Me quoque presente Joanne Nepo. Reszny ejusdem civitatis senator. Coram me Joanne Szlovatsek, eiusdem civitatis ordine notario iudicialiter exmisso teste.*“, 3-25-2.

tor vlastnou alebo cudzou rukou. So zámerom zabezpečiť platnosť úkonu povolal následne svedkov magistrátu k povinnému prečítaniu, parafovaniu⁵⁸ a archivovaniu závetu; zásadne však testátor uvedený závet parafoval, prípadne i pečatil *manu propria*.⁵⁹

1.1.3. Súkromné závety (*testamenta privata*)

Špeciálnym druhom závetov zostala skupina listín označená ako tzv. „*litterae clausae*“.⁶⁰ Predmetná kategória je skutočne diskutabilná (nevedno, za aký druh ho považovali mešťania, či za verejný alebo súkromný). Pri nej sa trnavský magistrát menej angažoval pri zriadení závetu. Totiž pred úradnými svedkami sa prezentoval uzavretý a zapečatený úkon *mortis causa* priamo testátorom, ktorého existenciu prítomní svedkovia len overili, o čom svedčí úradný záznam na dorze závetnej listiny.⁶¹ Uhorské súkromné právo ich zaradilo bezpečne medzi súkromné závety,⁶² vyhotovené v uzavretej forme, svedkovia manifestovali a potvrdzovali svojimi podpismi len tú skutočnosť, že písomnosť obsahovala testátorovu ostatnú vôľu (uvedený výrok musel pred nimi testátor zreteľne vyjadriť – postačilo, ak sa pred nimi vyslovil, že listina obsahovala úkon *mortis causa*). Táto skupina narastá výrazným spôsobom po roku 1800, čím sa rozširuje i kvantita súkromných závetov.

Súkromné závety z 18. storočia v trnavskom fonde predstavovali nepomerne menej početnú skupinu dokumentov. Zároveň ich charakterizoval totožný formulár a vyjadrenie testamentárnej dispozície, obligatórna koroboračná formula svedkov a testátora ako u verejných závetov. Prítomné boli nielen cudzou rukou spísané závety, ktoré prevažovali, ale aj vlastnou rukou spísané závety, vykazujúce taktiež zre-

⁵⁸ „*per extensum perlectam testamentariam dispositionem propria manu formata cruce roboravit declarando : quod in hac ultima ipsius voluntas contineatur.*“, 3-28-3.

⁵⁹ „*Undt (!) dieser unser letzter Wille aus mangel oder gebreden der Solenitäten nicht als ein solenti. Testament beständig seyn, so wollen wir doch es derselbih (!) Kraft macht gabe eines Codicills oder sont eines beständigen letzter Wille. Zur besere bekräftigung haben wir dieses Testament aus freyen Wile mit eigener Hand unterschrift und gewöhnlichen Petschaft unterschriben, undt (!) besigelt, auch geschlossen existierten Zeug Rahts Herrn undt Herrn Stadt Notario alhier, pro authenticatione prasentirt, in Löbl. Stadt Notariats oder Archiv eingeliefert*“, 3-8-10.

⁶⁰ Pod uvedeným názvom (poznámenaným v dorzálnej poznámke) a formou sa zachoval tento diplomatický druh, početnejším zostal v Trnave v 2. polovici 18. storočia, v 19. storočí ustúpil v prospech verejných otvorených listín, zriadených v kancelárii mestského notára. K charakteru uvedeného diplomatického druhu listín typu *litterae clausae* pozri taktiež JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*. Band II., s. 113.

⁶¹ „*Prítomná testamentárna dispozícia urodzeného pána Mateja Jambrekoviča zriadená v uzavretej forme, spečatená jeho obyvkou pečatou bola pred nami, richtárom tohto mesta úradne vyslanými svedkami preukázaná a prezentovaná*“, (*Praesens testamentariam dispositio generosi Domini Mathiae Jambrekovics clausae confecta, et usuali suo sigillo consignata nobis infrascriptis per generosum Dominum Adamum Fiscus ordinarium Iudicem istius Civitatis exmissis, exhibita est et praesentat*), 3-9-12, podobne 3-9-28, 3-9-35.

⁶² Zaradenie k súkromným závetom podporuje ich formulár, ktorý mierne vybočuje v obyvklo rade ní formúl mestského verejného závetu, na prvom mieste zostala invokácia, napríklad 3-9-12, 3-9-28, 3-9-35.

teľnejší stupeň subjektivity a individualizácie prejavu testátora.⁶³ Na ich zriadenie poukazovali opätovne najmä koroboračné formuly.⁶⁴

1.1.4. Kodicily

Jung kodicil považoval za formu privilegovaného závetu.⁶⁵ Subsumoval pod neho každý úkon *mortis causa*, ktorý rozvíjal pôvodný závet tak, že tento buď modifikoval alebo doplňoval i v rozsahu podstatných obsahových zmien (v nemeckej redakcii označený ako *Nachtrag*), nemohol sa ale dotýkať celej pozostalosti. Vo veci jeho materiálnych, obsahových náležitostí sa spravoval všeobecnými podmienkami platnosti závetov.⁶⁶ V Trnave sa preň zaužívali redakcie: „*Codicilar Anordnung*“, „*tento poradek escze aneb codicil*“, „*Continuatio testamenti seu codicillus*“,⁶⁷ podobne „*k môjmu testamentu zo 6. januára 1819 som uvážila pripojiť nasledujúci poriadok alebo kodicil*“.⁶⁸

Stabilizácia pomerov na úrovni vydávania kodicilov sa ustálila vydaním spomínaného zák. čl. XXVII/1715. Pre kodicil zriaďovaný v Trnave v zhode so zákonným ustanovením § 6 zák. čl. XXVII, postačovala účasť troch svedkov,⁶⁹ inak sa kodicily a závetu formálno-právne zrovnoprávnili a unifikovali. Rozbor trnavských závetov poukázal ďalej na fakt, že účasť obligatórnych troch svedkov sa nevyžadovala tak bezvýhradne a *ex titulo consuetudinis* sa prijímal za platný taký kodicil, ktorý bol potvrdený len pečaťou a podpisom testátora.⁷⁰ Obsahovo často išlo o krátke doplnky skorších závetov, riešiace drobné dispozície s hnutelnosťami.

2. Formálno-právna prax Trnavy v rokoch 1848–1870

Keďže Uhorsko v marci 1848 novou ústavou, resp. zákonnými článkami revolučného bratislavského snemu odstránilo niektoré problematické a ťažko reformovateľ-

⁶³ Zdôrazňovali i menej dôležité fakty zo života, manželského súžitia, širšie postihovali duchovný svet testátora, jeho postoje a názory v priebehu celého života, viac sa pripodobňovali svojou voľnejšou a osobnejšou štylizáciou starším testamentom. Súkromné závetu, nakoľko sme mohli sledovať vzdelanostnú a stavovskú príslušnosť testátorov, napríklad 3-27-11.

⁶⁴ Napríklad „*pani Antónia Maider v našej prítomnosti nielenže podpísala tento testament, ale ešte raz v našej prítomnosti so zdravou myslou vyslovila, že toto je jej posledná vôľa, čo my vlastným podpisom svedčíme, v Trnave dňa 2. decembra 1849*“. Závet Antónie Maider, hoci je datovaný 2. decembra 1849, je príkladom skoršej praxe: „*Wir endesgefertigten bezeugen, daß die Frau Antonia Maider in unserer Gegenwart nicht nur dieser Testament eingehändig unterschrieben habe, sondern auch als durch einmal gegenwärtig bei reifer Vernunft erklärt, daß dießer ihr mit eigener Namensfertigung bestätigen.*“, 3-28-50.

⁶⁵ Ku kodicilu sa vyjadril v stručnosti aj LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 526.

⁶⁶ JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*. Band II., s. 123.

⁶⁷ 3-8-18.

⁶⁸ „*Zu meinen den 6-ten Jänner 1819 gemachten Testament habe ich mich bewogen, nach folgende Anordnung als Codicil nachzutragen und verordnen hiemit*“, 3-23-1.

⁶⁹ Doložené praxou najmä v 1. polovici 19. storočia, keď sa už vydávali ako samostatné, písomné právne úkony a nielen ako doplnenia zapísané za text pôvodného závetu.

⁷⁰ Tak urobila Jana Kaptová pripojac v závere ochrannú klauzulu: „*So haben sie auch von niemand keine Forderung mehr zu machen, darum habe ich es mit eigener Hand und Unterschrift gefertigt.*“, (aby si nikto v budúcnosti nerobil nárok na nič z uvedeného, potvrdila som (doplnok závetu z 15. júla 1835, pozn. aut.) vlastnoručným podpisom a pečaťou), 3-26-24.

né právne inštitúty (napr. aviticitu)⁷¹ pre oblasť dedičského práva, dovtedy ovládanom rôznymi partikulárnymi právami, to malo d'alekosiahly a oslobodzujúci účinok. Až po potlačení uhorskej revolúcie sa dedičské právo mohlo zásadným spôsobom reformovať, vlastne sa otvorila cesta k vytvoreniu jednotného dedičskoprávneho systému, bez ohľadu na rodové rozdiely a výsady, nie jeho reformy.⁷² Jeho zdĺhavé prijímanie by však iste spôsobilo problém *vacui iuris*, preto sa právny stav zakrátko, unáhle a nesystémovo vyriešil naoktrojovaním rakúskeho práva cisárskymi patentmi z 29. novembra 1852.⁷³ Vo väzbe na dedenie v Uhorsku sa aj po zavedení cudzieho právneho systému naďalej na prechodné obdobie ponechávala v platnosti skoršia právna úprava pre už vydané úkony *mortis causa*. Oba patenty však v danej právnej situácii pre formálno-právne náležitosti neskorších závetov nariadili používať ustanovenia rakúskeho Všeobecného občianskeho zákonníka (známeho pod nemeckou skratkou ABGB), a tým spôsobom sa po prvý krát v Uhorsku začali uplatňovať všeobecne záväzné jednotné pravidlá.⁷⁴ Problematickou sa ukázala byť uhorská právna prax, ktorá sa v ucelenej materii ABGB,⁷⁵ obsahujúcej zásady dedenia zo zákona a zo závetu, nevedela za tak krátky čas ľahko zorientovať (aj vzhľadom na

⁷¹ Bližšie k téme BÖSZÖRMÉNYI-NAGY, E.: Das ungarische Erbrecht zur Zeit des Dualismus. In *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1848–1945*, Csizmadia, A. – Kovács, K. (eds), Budapest : Akadémiai kiadó, 1970, s. 415.

⁷² Revolúcia nivelizovala rozdiely medzi aviticitným a nadobudnutým majetkom, majetkom určeným mužom a ženám i rozdiely medzi šľachtickým, meštianskym a poddanským majetkom.

⁷³ Pozri LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 533.

Íšlo o dva patenty č. 211 a 212, označené aj ako aviticitné patenty s účinnosťou k 1. máju 1853, akceptujúce zrušenie aviticitného princípu a naň viazucich sa práv šľachty. Patent č. 212 môžeme charakterizovať vzhľadom na väčšinu jeho paragrafov ako blanketovú normu, regulujúcu právne vzťahy viažuce sa k zákonnému aj závetnému dedeniu. V podstate jeho ustanovenia, dotýkajúce sa dedičskoprávnych vzťahov vytvorených pred účinnosťou ABGB, na prechodné, presne stanovené obdobia (šiestich mesiacov až troch rokov od účinnosti onoho patentu) ponechávali v platnosti rakúske právne normy. § 6 patentu ustanovoval, že úkony *mortis causa*, vytvorené už pred účinnosťou ABGB, alebo šesť mesiacov po jeho účinnosti alebo ak testátor zomrel pred účinnosťou patentu, sa budú spravovať skoršími právnymi normami. § 7 vymedzil totožnú prechodnú účinnosť skoršej úpravy vo veci vonkajších formálnych náležitostí úkonov *mortis causa*, vyhotoveného testátorom, ktorý zomrel po účinnosti ABGB, pokiaľ by stará úprava bola vhodnejšia z titulu rovnakého právneho postavenia zúčastnených („*In Bezug auf äußere Förmlichkeiten ist die Giltigkeit der vor der Wirksamkeit des allgemeinen bürger. Besetzbuches errichteten letztwilligen Anordnungen ... entweder nach den bisher bestandenen oder nach den neuen Erbfolge- Gesetzen zu beurtheilen, je nachdem die einen oder die anderen der Aufrechthaltung der letztwilligen Anordnungen günstiger sind*“). Citované podľa *Landesgesetz und Regierungsblatt für das Königreich Ungar*. III. Jahrgang – II. Hälfte, XII – XXIV Stück, 1852, Ofen aus der kais. Königl. Ung. Universitäts-Buchdruckerei, s. 489.

⁷⁴ Pre unifikačný zámer implementovania jednotného práva to znamenalo nevhodný a z dlhodobej perspektívy neudržateľný právny nástroj, ktorý ale na druhej strane ponechaním prechodnej platnosti starých zákonov a obyčají pôsobil vo svojom kompromisnom riešení čiastočne utlmujúco.

⁷⁵ Novozavedená rakúska občianskoprávna úprava našla svoju tlačenú podobu už v roku 1853, keď vyšlo nemecké vydanie ABGB pre Uhorsko a pripojené krajiny: *Allgemeines österreichisches bürgerliches Gesetzbuch kundgemacht mit dem Patente vom 29. November 1852 in den königreichen Ungarn, Croatien und Slawonien, der serbischen Woiwodschaft und dem Temeser Banate*, Wien, 1853 aus der Kaiser. – König. Hof. – und Staatsdruckerei. Jeho znenie porovnaj napr. s dostupným vydaním v českom preklade SCHELLEOVÁ, I. – SCHELLE, K.: *Civilní kodexy 1811 – 1950 – 1964*. Doplněk, Masarykova Universita : Brno, 1993, s. 137–164.

odlišný právny vývoj v minulosti bez zásadnejšej spoločnej právnej kultúry). Ako vidno z mnohých protestov právnej praxe (hlavne súdництва), neznalosť a najmä odlišnosť rakúskeho modelu práva spôsobili v otázkach materiálno-právnych celkom iste hlboký zásah do právnej reality. Ľahšie sa prispôbovala forma a formálne náležitosti závetov podľa ABGB než úprava dedenia zo zákona, ktorá sa okrem iného prirodzene dotýkala ďalších oblastí súkromného práva (napr. vlastníckeho, záväzkového, manželského majetkového práva, vzťahov rodičov a detí, poručníckych vecí a pod.), čím sa komplikovala úspešná realizácia ABGB v Uhorsku.

Vo všeobecnosti k formálnym náležitostiam závetov (rešpektovaním zákonnej a obyčajovej úpravy), opierajúc sa o obsah trnavských závetov z 1. polovice 19. storočia, patrili: presná a jasná identifikácia všetkých osôb uvedených v záвете; presná konkretizácia predmetu dedenia – dedičstva (tak aktív, ako aj pasív); vyhýbanie sa písomným zásahom do textu (bez škrtov, vpisov, vyškrabovania) a nečitateľnosti písma; obligatórny dátum a miesto vyhotovenia; nevyhnutnosť svedeckého signovania (príp. len pečatenia) notárom a testátorom (postačoval aj vlastnoručné znamenie ruky krížom); dodržanie zásady, aby závet bol spísaný v jazyku zrozumiteľnom testátorovi, prípadne, aby mu bol obsah písomného svedectva vysvetlený; povinná účasť predpísaného počtu svedkov podľa druhu úkonu posledného poriadku a konečne prezentácia (verejné zverejnenie o jeho existencii) a publikácia (jeho zverejnenie osobám v ňom uvedeným v miestnej komunite, v mestách pred mestskou radou) do jedného roka odo dňa smrti testátora.⁷⁶

Po zavedení platnosti rakúskeho Všeobecného občianskeho zákonníka 1. mája 1853 zákon poznal podľa miesta a spôsobu výpovede úkonu poslednej vôle nasledovné druhy závetov: súkromný písomný a ústny závet a verejný závet, vyhotovený verejným notárom alebo súdom. Pre verejný závet však v trnavskom archíve až na malé výnimky nenachádzame oporu, keďže ide o archív mestského magistrátu⁷⁷. Na druhej strane magistrátni úradníci a členovia mestskej rady (senátori) v minulosti zastávali posty úradne povolaných svedkov úkonov poslednej vôle, pričom Trnavčania o ich svedectvo a nevyhnutnú svedeckú parafu sami žiadali. Úrady mestskej samosprávy i v 50. rokoch stále zostávali akceptovanou verejno-notárskou inštitúciou, nie však jedinou.⁷⁸ Verejný závet vo forme súdneho protokolu upravovali

⁷⁶ Zákonnú formálnu povinnosť zverejniť akt testovania zaviedli z. čl. XLVI/1655, potvrdený z. čl. XXVII/1715 a CVII/1723 (o zaprotokolovaní a intabulácii právnych úkonov spojených s majetkovými pomermi v župách a mestách). Pozri bližšie ŠVECOVA, A.: Dedičské právo mešťanov v novoveku. (Východiská a základné schémy testovania na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy). In *Stát a právo v období absolutizmu*. Schelle, K. – Vojáček, L. (eds.), Masarykova univerzita : Brno, 2005. s. 148–149.

⁷⁷ Závet Kataríny Rilcherovej vo forme notárskej zápisnice, 3-30-20, závet žida Joachima Duszinského, vydaný v hebreičine, ale obsah závetného úkonu vyznali traja židovskí svedkovia pred trnavským okresným súdom v podobe súdneho protokolu, 3-30-41.

⁷⁸ Už v druhej polovici 18. storočia sa vyvinula v úrade mestského notára úvodná koroboračná formula závetu, ktorú používali až do 40. rokov 19. storočia, potvrdzujúca svedeckú účasť členov mestskej rady, vyslaných k uskutočneniu závetného aktu richtárom, alebo jeho zástupcom: „Anno 1808 Die 8-a Martii Tyrnaviae in domo residentionali nobilis dominae Veronice Bertok, ...eadem domina Veronica Bertok, lecto quidem eagritudinis affixa, mente tamen sibi praesentissima coram nobis infrascriptis, per illustrem et generosum dominum Martinum Mentler, liberae regiae civitatis huius surrogatum iudicem, pro hoc actu specialiter exmissis,

§ 587–590 ABGB. Preň sa vyžadovali rovnaké obsahovo-formálne náležitosti ako pre súkromný závet vyhotovený mimo súdu. Mohol sa vykonať písomne a ústne, posledne menovaná forma používala spísanie závetu formou výpovede do osobitného súdneho protokolu.⁷⁹ Následne podľa § 589 ABGB sa ustanovili k uvedenému úkonu dvaja súdni úradníci, z nich jeden mal zastávať sudcovský úrad. V § 590 ABGB sa úkon zápisu v súdnom protokole mohol v odôvodnených a nevyhnutných prípadoch realizovať i v byte testátora, tam prijať písomný alebo ústny úkon *mortis causa*, a potom o úkone spísať protokol.⁸⁰

Pokiaľ ide o trnavské závetu z 50. rokov, v drvivej väčšine sa stretávame s mimosúdnyimi písanými závetmi, vyhotovenými vlastnou alebo cudzou rukou.⁸¹ V zmysle ustanovenia § 578 ABGB sa pre holografnú formu prijímalo vlastnoručné spísanie a podpísanie testátorom. Použitie formy vlastnoručného zriadenia závetu (*manu propria*) bolo v Trnave veľmi zriedkavé (častejšie zdokumentované u mužov ako u žien).⁸² Pri alografných (vlastnou rukou písaných) závetoch sa vyžadovala podľa § 579 ABGB účasť troch svedkov, z nich jeden mohol byť zostavovateľom závetu. Nevyhnutný znak overenia obsahu závetu testátorom korešpondoval s podpisom *manu propria*.⁸³ Dôkaz o dodržiavaní predmetných ustanovení podávajú zachované

praesentem condidit testamentariam dispositionem, vivae vocis oraculo declarando: eam esse ultimam suam voluntatem“, 3-20-27.

⁷⁹ V znení § 566 sa uvádzalo, že „ak chce zostavovateľ svoju (poslednú) vôľu prejavíť ústne, spíše svoj ústny prejav do protokolu, ktorý sa zapečatí a rovnakým spôsobom sa uschová, ako bolo v predchádzajúcom paragrafe uvedené pri písomnej forme“.

⁸⁰ Vzhľadom na ojedinelú formu súdneho protokolu, ktorú skúmaná mikrovzorka trnavských mešťanov vlastne ani nevyužívala, sa však v spomínanom fonde našiel jeden nezvyčajný aktový materiál. V marci 1855 spísal Joachim Duszinsky, židovský obchodník z neďalekej dediny Brestovany svoj závet (zachovaný v hebrejskom jazyku). Keďže testoval ústne, navyše v cudzom jazyku a v noci, tesne pred svojou smrťou, po jeho skone sa vyskytli isté nejasnosti ohľadne obsahu závetu. Formou súdneho protokolu trnavského okresného súdu sa ešte raz potvrdili výpovede všetkých troch židovských svedkov, prítomných pri závetnom úkone, ktorých svedectvá sa našli v spomínanom fonde. Sú spísané v nemčine 30. augusta 1855 a písomný záznam vykazuje všetky potrebné formálno-právne znaky súdneho protokolu, 3-30-41. Všetky deponované súdne protokoly vo fonde Testamentov pochádzajú z konca 50. rokov, sú vedené v nemeckom jazyku na tunajšom župnom súde („k.k. Comitats Gericht in Tyrnau“) pod signatúrami 3-30-77, 3-30-87, 3-30-88, 3-30-98.

⁸¹ V jedinom prípade závetu Kataríny Rilcherovej z 18. apríla 1860 sa stretávame s verejno-notárskou listinou (v overenom odpise tzv. *Notariats-Akt*) trnavského notára Eduarda Orkónyiho, spravujúceho sa rakúskym notárskym poriadkom, 3-30-20.

⁸² Avšak aj v predchádzajúcom vývoji bol na základe zák. čl. XIV/1840 akceptovaný závet vlastnou rukou, napísaný a podpísaný bez svedeckej účasti. Testament Františka Medoviča z decembra 1856 je príkladom, keď testátor spísal závet vlastnoručne bez svedkov iba s overením svojej pečate. *Expressis verbis* uviedol: „Poručam a zanechavam ja ... že som tento testament z moju vlasnu ruku napisal, aby sa mojím ditkam žadna krivda nestala a spravedlive rovnim talom, abi rozdelené boli, a preto som aj zadních svedkov k tomu ne požadal, lebo som totiž tento testament z moju vlasnu ruku pisal“, 3-30-62.

⁸³ Ideálnym príkladom je závet Anny Škultétyovej z 5. novembra 1849, ktorý potvrdil prax preferovanej alografnej formy uskutočnenej: „A tato jest posledna moja vola ... ponevač žadnemu krivdu snu nerobim a z moju vlasnostu slobodu mam poradek urobit, kteri aj pri dorej pamati jak sto dobre zdrava, timto pismom, pri společnej pritomnosti požadanih svedkov vijevujem a takove vlasnu ruku podpisujem a pečatku familie podvrdujem. ... Niže podpisani jaksto pri-tomneho nezrušitelneho poručenstva svedkove požadani zeznavame a svečime, že pani pri

úvodné a záverečné overovacie formuly trnavských závetov. Výnimočne sa v niektorých prípadoch prekračoval povinný *numerus clausus* a testátori zachovávali účasť až piatich svedkov ako pri súkromných závetoch spred roka 1853, čím iste nijak neprekračovali alebo neobchádzali záväznosť ustanovení ABGB.⁸⁴ Prax realizácie cudzou rukou (*manu aliena*) zriadeného závetu dokumentujú koroboračné formuly, podľa ktorých napísaný závet testátor pred svedkami ústne potvrdil.⁸⁵ Vyznal, že ide o obsah závetnej dispozície (ukončená formulou: „*a toto je moja posledná vôľa*“), ktorú v prítomnosti svedkov aj vlastnoručne podpísal a prípadne spečatil.⁸⁶

Ďalší doložený druh predstavovali závetu, ktoré testátor nepodpisal vlastnou rukou, ale len znamením svojej ruky – parafovanie *manu aliena* (jeho meno pripojil zostavovateľ pod/nad testátorom vlastnoručne inšcribovanú siglu X za prítomnosti obligátnych troch svedkov v zmysle § 580 ABGB).⁸⁷ S osobitnou poznámkou sa stretávame od 50. rokov 19. storočia, keď sa v závetoch osôb, nespôsobilých parafovania *manu propria*, pripájala k menu prvého svedka (a príp. i pisára celého závetu) aj intitulácia „*svedek i mena podpisuvatel*“.⁸⁸

Nespôsobilosť svedeckej účasti upravovali ustanovenia § 591 až 596 ABGB v zmysle nedovŕšenia 18 rokov, nepočujúcich, nevidiacich a nemých osôb, ako aj neovládajúcich jazyk testátorovej výpovede. Podobne sa úkonu *mortis causa* nemohli zúčastniť zákonní dediči (manžel, deti, rodičia, súrodenci), ani príbuzní v línii švagrovstva, domáce služobníctvo či odkazovníci.⁸⁹ Po zohľadnení preštudovaných koroborácií v otázke formálnej platnosti závetov normatívnosť a záväznosť ABGB sa temer absolútne preniesla do roviny striktnej právnej realizácie.⁹⁰

dobrem zdravi a pamati bivse, toto sve nesrušitedelne a hodnoverne poručenstvi pri našej prítomnosti vespolec zejdenej za spravelive a nezmenitedelne zeznala.“, 3-29-22.

⁸⁴ Napr. závet Františka Fabuša z 1. apríla 1853 je parafovaný ešte piatimi svedkami, 3-30-25, ale v záвете Márie Götzovej z 2. júla 1853 figurovali už iba traja svedkovia, 3-30-24.

⁸⁵ Koroboračná formula závetu Gottfrieda Schäffera z 12. mája 1859 vyjadrila testátorov úmysel: „*daß Herr Gottfried Schäffer vor unseren und zugleichem Zeit gegenwärtigen erklärt hat, daß sei sein letzter Wille, welche er mit eigener Namensfertigung bekräftigt hat*“, 3-30-3.

⁸⁶ Formula svedkov sa vyvinula do podoby: „*Daß Herr Josef Klenko in unserer gleichzeitigen Gegenwart dieses Testament als seine letztwillige Verfügung erklärt und einhändig unterzeichnet habe, bestätigen wir hiemit*“, 3-29-43.

⁸⁷ Treba dodať, že v minulých desaťročiach (u nižšej spoločenskej a nemajetnej vrstvy mešťanstva a tiež viac u žien ako u mužov) dotknutá forma podpisovania v Trnave nebola výnimočná, skôr obvyklá. V záвете Magdalény Gärtnerovej zahŕňalo spoluúčasť svedkov spísanie obsahu závetu a podpísanie testátora *manu aliena*, uskutočnené prostredníctvom Alexandra Langa „*jak spolu prítomni svedek poslednej voli a podpisatel mena testament činenej Magdaleni Gärtner, rodenej Kojni*“ a prečítanie závetného textu Jozefom Susinskom, „*jak spolu prítomni svedek poslednej voli a testament čitajici*“, Pozri tiež bližšie koroboračnú formulu: „*Mi niže doloženi spolu prítomni zeznavame, že pani Gärtner Magdalena, rodena Kojni, toto pismo, ktere si sebe pri našej spolu prítomnosti skrz spolu svedka, niže podpísaneho Pana Susinsky Josefa, prečítat dala, za svoju poslednu volu, zeznala, a zretedlne opakovala*“, 3-30-2, podobne 3-30-19.

⁸⁸ 3-30-11, 3-31-17, 3-31-18, 3-31-21, 33-97.

⁸⁹ Nadobúdajúci výhradne niektorú aktívnu časť z dedičstva, napríklad hnutelné veci ako spomienku na testátora.

⁹⁰ Znenie koroborácie závetu Kataríny Bajzovej jasne formulovalo: „*toto jest moja ostatna vola, ktera mne přečítana bola a ja takovu za dobrou uznavam ... mi ale niže podpísani a naraz šeci shromážděni svedkove potvrzujeme, že tu podpísana Katarina Bajza, rodena Blaszek, toto poručenstvi za svu ostatnu volu pred nama vijavila, přijala a vlastnoručnim križikom potvrdila.*“, 3-31-54, podobne „*Dies ist mein letzter Wille, welchen ich bei gesunder Vernunft und*

K ďalším podstatným náležitostiam, ovplyvňujúcim platnosť závetu, patrila povinnosť uvádzať nielen časové (právnou obyčajou už v celom novoveku záväzne zaznamenávané), ale predovšetkým miestne datum, keďže uvedená požiadavka sa v skoršej novovekej praxi nepovažovala za obligatórnu náležitosť a zaznamenávala sa sporadicky. Uvedený stav platil až do roku 1853, keď na nezáväznosť uvádzať miestne datovanie upozorňoval zavedený rakúsky Všeobecný občiansky zákonník v § 578 pre vlastnoručné závety formuláciou, že sa „*to odporúča, aby sa predišlo sporom*“, avšak z dôvodu možnej časovej kolízie viacerých závetov (doplnkov) jedného testátora, záverečná datovacia formula predmetných trnavských archívnych dokumentov neomylné v každej písomnosti *mortis causa* len zdôraznila ocenenie praktickej stránky úplných datačných údajov (napr. „*Tyrnau, den 21. Jänner 1855*“).

2.1. Judexkuriálna konferencia a jej dedičskoprávna úprava vo vzťahu k formálnym znakom závetov

Radikálne a v krátkom čase realizované zásahy nielen do dedičského práva, ktoré sa snažil panovník vnútiť Uhorsku v čase Bachovho neoabsolutizmu, neprispeli ku konsolidovaným právnym pomerom, práve naopak, spôsobovali problémy v aplikačnej praxi. Zrejme len politické dôvody viedli reštituované uhorské vládne kruhy, aby odmietli úplný návrat k právnemu stavu v oblasti súkromného práva pred revolúciou v r. 1848. Kardinálny a nanajvýš aktuálny problém miery právnej kontinuity alebo diskontinuity voči rakúskemu právu po páde A. Bacha mala rozriešiť promptne zvolaná Judexkuriálna konferencia zo začiatku roka 1861.⁹¹

Konferencia v podstate vrátila právny stav pred rok 1848, ale v súvislosti s neakceptovateľnou neplatnosťou závetov, vychádzajúcich počas reštaurácie absolutizmu z platných predpisov ABGB, prijaté Dočasné súdne pravidlá (ďalej len SDP), v I. časti, v § 5, 6 a 19 obnovili platnosť a účinnosť rakúskych noriem, podobne ako to urobil spomínaný cisársky patent č. 212 v § 7. Problematické sa stali závety šľachticov, ktorí počas účinnosti ABGB testovali podľa rakúskeho práva. Podľa § 5 DSP vo „*veci vonkajších náležitostí posledného poriadku a kodicilu dané a na uhorských zákonoch a súdnej praxi spočívajúce rôzne predpisy majú rovnakú účinnosť*

klaren Bewusst sein äusserte und mit eigenen Hand Unterschrift meines Namens bestätigt habe. Dessen gänzliche Erfüllung ich wünche und erheisse zur Kraft, dessen ich auch die unterzeichneten Zeugen, die sämtlich auf einmal Zeugen sind, erbeten haben, und mit Ihrer Unterschrift dies mein Testament zu beglaubigen, ... dass gegenwärtige Urkunde Frau Theresia von Horváth geborene von Dusic in unserer der als erbetenen Zeugen auf einmal und zusammen in ihrer Wohnung anversenden infertigten bei willkommenen Geistesfähigkeit und Geisteskraft eigenhändig gefertigt, und als ihre letztwillige Verfügung erklärt hat, wie hiemit bestätigt.“, 3-30-92, podobne 3-30-65, 3-30-82.

⁹¹ Preklad záverov DSP pre novokonštituovaný systém dedičského práva pozri LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 533–535. K zvolaniu, zasadnutiam a rozhodnutiam Judexkuriálnej konferencie pozri napr. najnovšie ŠORL, R.: Prekonanie neoabsolutizmu v Dočasných súdnych pravidlách. In *Stát a právo v období absolutizmu*. Schelle, K. – Vojáček, L. (eds.), Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 196–199, taktiež LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 533; tiež staršiu štúdiu MÁDL, F.: Kodifikation des ungarischen Privat- und Handelsrecht in Zeitalter des Dualismus. In *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1848–1945*, Csizmadia, A. – Kovács, K. (eds.), Budapest : Akadémiai kiadó, 1970, s. 102 n.

bez ohľadu na občianske postavenie (testátora), a preto nemožno posledné poriadky šľachticov, ktoré boli urobené podľa predpisov vzťahujúcich sa na nešľachticov a naopak vyhlásiť za neplatné pre nedostatok vonkajších náležitostí“, a explicitne v znení blanketovej normy § 6: „také posledné poriadky ... môžu byť urobené aj podľa pravidiel rakúskych zákonov, ktoré boli dosiaľ v platnosti“.⁹² Podobne v § 19 sa dočasne ponechali v platnosti a záväznosti dedičské a vdovské práva vzniknuté podľa rakúskych zákonov. Uvedené prechodné ustanovenia umožňovali uznať za platné tie závetý, ktoré sa mali vykonať po prijatí DSP, preto až do prijatia nového zákona pre už vydané závetý zostala v platnosti rakúska úprava. Akými pravidlami sa však mali spravovať novovzniknuté závetý po účinnosti SDP? Tu konferencia obhajovala stanovisko návratu k pôvodnej uhorskej (obyčajovej a zákonnej) norme, platnej pred rokom 1848.

V praxi to znamenalo, že šľachtické verejné závetý, tak ako určoval zák. čl. XXIV/1715 a XXVII/1715, sa mohli vykonať pred kráľovskými verejnými úradmi (kráľovskej kancelárie a riadnych ríšskych sudcov), hodnovernými miestami, alebo dvomi úradnými svedkami týchto úradov, pred župnými úradmi ústnou alebo písomnou formou.⁹³ Tieto závetý sa uložili v archívoch daných úradov a súdov a mohli sa z nich vyhotoviť overené odpisy v prospech testátora. Zostávali v platnosti aj v súkromí vyhotovené závetý šľachticov, ktorých spísanie sa dosvedčilo piatimi svedkami toho istého stavu alebo na roveň im podobným.⁹⁴ Svedkovia museli byť nevyhnutne povolaní samotným testátorom (v skúmaných závetoch sa používali formuly „*als erbettener Zeuge*“, „*qua requisito teste*“, „*jaksto (uradne) povolani svedek*“). Prítomní svedkovia spolu s testátorom po úkone testovania písomný závet vlastnoručne podpísali a pripojili tiež svoje súkromné (prsteňové) pečate. Ak sa testátor nemohol podpísať, prizval sa ešte jeden svedok, ktorý podpisoval testátora v jeho mene,⁹⁵ tak ako určoval § 2 zák. čl. XXVII/1715. Svedkami však nemohli byť dediči, odkazovníci alebo s nimi príbuznené osoby.⁹⁶ Za platný sa uznával závet otvorený a podpísaný pred svedkami, ako aj zatvorený závet, ak testátor pred nimi zreteľne a jasne prehlásil, že v predloženom dokumente je spísaná, vyjadrená jeho posledná vôľa.⁹⁷

V súkromných meštianskych závetoch sa dodržiaval rovnaký postup ako u šľachtických závetov, už vyhotovený a spečatený závet sa prezentoval pred svedkami, ktorí na obálke závetu alebo na prednej strane zloženého a spečateného závetu potvrdili právny druh vydananej listiny a meno vydavateľa.⁹⁸

Normy prijaté v DSP sa prijali i v trnavských úkonoch *mortis causa*. Pre súkromné šľachtické závetý sa opäť zaviedla povinná účasť piatich svedkov, ktorá bola vo

⁹² LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 533–534.

⁹³ PUTZ, K.: *Der System des ungarischen Privatsrechtes*. Wien : Verlag der G.I. Manz'schen Buchhandlung, 1870, s. 337–338.

⁹⁴ Zásada privilegovanosti šľachtických svedkov („*nobilitari vel aequipollente praerogativa gaudentes vel in casu necessitatis alli etiam honeste conditionis testes*“) prijatá v § 1 zák. čl. XXVII/1715 sa stále zachovávala.

⁹⁵ „*Testatoris vero scripturae ignari, vices, et locum suae subscriptionis ac obsigillationis, sextus itidem requisitus, ac praesens testis suppleat*“.

⁹⁶ Zák. čl. XLI/1723 a XXVII/1729.

⁹⁷ PUTZ, K.: *Der System des ungarischen Privatsrechtes*, s. 338.

⁹⁸ V uvedenom prípade hovoríme podľa súdobého označenia trnavských závetov o *litterae clausae*, ktoré za súkromné závetý prijímala mestská kancelária i v predchádzajúcom vývoji.

väčšine prípadov rešpektovaná aj mešťanmi. Vo verejných závetoch sa uzákonila účasť v minulosti akceptovaných troch svedkov, z nich jeden mohol byť i pisateľom závetu. V Trnave však v tomto období možno pozorovať zaujímavý fakt: prítomnosť magistrálnych úradníkov už vôbec nebola požadovaná, tak ako v prvej polovici 19. storočia, čo dokázala intitulačná formula (preferovali sa priatelia, susedia, event. vzdialenejší príbuzní).⁹⁹ Zrejme prax podľa rakúskych predpisov poskytla testátorom väčšiu dôveru k právnym úkonom. Do popredia záujmu sa preto dostal súkromný závet.¹⁰⁰

V druhej polovici 19. storočia sa zároveň začalo intenzívnejšie vyskytovať samotné označenie jednostranného úkonu poslednej vôle: „*Testament, Letzwillige Anordnung, Letzter Wille, Verfügung*“. Formalizovaná a štylisticky zaujímavá koroboračná formula testátora a svedkov v dvoch oddelených výpovediach súkromného závetu Anny Hucovičovej z 31. decembra 1865 prezentovala zaužívaný formálny postup vydávania trnavského závetu z druhej polovice 19. storočia: „*toto jest moja ostatna vola, která mne od slova do slova přečítaná bola, a ja ju za moju ostatnú volu, pri přítomnosti níže podpisanich a na raz zhromaždenich svedkov, za dobrú uznávam, a víjevujem, že tento moj testament mne v nepřítomnosti svedkov jedine skrze jedného pána přečítani bol, čo som ja sama žádala. ... Mi ale níže podpísani a naraz zhromaždeni svedkove podvrzujeme, že pani Huczovits Anna, rodena Kubiček, a čo vladne, sama sebe nadobudla, víjevila pod jedním, že jej tento testament přečítani bol, kteri ona, za svu volu celkom přijima, a žádá, bi sa v ohledu jejej volí žádná preminka nikdy nestala*“.¹⁰¹ Predmetná koroborácia síce napĺňala literu rakúskeho

⁹⁹ Použijúc na identifikáciu svedka len jeho meno a priezvisko s poznamenaním „*jako svedek*“, „*als (erbetener) Zeuge*“, „*mint tanu*“.

¹⁰⁰ Už koncom 40. rokov možno zaznamenať stúpajúcu tendenciu vyjadriť poslednú vôľu formou súkromného testamentu a tento vzostupný trend dosiahol v druhej polovici 19. storočia viac ako 70% zastúpenie súkromných testamentov z celkového počtu.

¹⁰¹ 3-31-50. Koroboračné formuly trnavských závetov počas platnosti ABGB i po zavedení DSP vykazovali nepatrné štylistické odchýlky, z právneho hľadiska sú priamym dokladom záväznosti platného zákona pri jeho realizácii v Trnave. Na porovnanie predkladáme niektoré jej štýlotvorné obmeny:

„*Že Martin Ondrasek ešte celkom zdravi rozum majice pri našej přítomnosti, kteri sme naraz unho v jehovem přibitku zhromaždeni boli, a v tomto testamente dopísane poručenstva, za jeho ostatnu a nepřinačlivu volu přednama víjevil, a ju vlasnej ruku urobenim križikom přednama potvrdil, jak svetkove z vlasturučnima podpisi dosvečujeme, d'alej nám Martin Ondrasek víjevil, že jemu tento testament skrz pána Müller Franza, kteri teš jak svedek podpísani jest, důležitě přečítani bol, a že jeho celu volu obsahuje. V Trnave, dna 30-ho Martiusa 1865.*“, 3-31-38.

„*Daß Wittwe Sophie Jungmayer diese Urkunde um unser Gegenwart eigenhändig unterfertigte, und uns erklärte, daß Ihr der Inhalt genau bewust sei, und darin Ihr letzten Wille enthalten ist, bestätigen wie, als alle zugleich gegenwärtig mit unsere eigenhändigen Unterschriften. Tyrnau wie oben.*“, 3-31-83.

„*Daß diese schriftliche Anordnung, welche mir von Wort zu Wort vorgelesen wurde, mein freier Wille sei, bekräftige ich durch meine eigenhändige Namensunterschrift, und durch die Fertigung der eigens hiezu erbetenen und gleichzeitig gegenwärtigen Herrn Zeugen. Tyrnau am 25. May 1861.*“

(Podpis testátora mp.)

„*Wir Endesgefertigten als zur Vertigung der letztwilligen Anordnung eigenst ersuchten, und zugleich gegenwärtigen fünf Zeugen hiemit bestättigen, daß Frau Caroline Karner, geborenen Christz in unseren Gegenwart diese schriftlich verfaste letztwillige Anordnung eigenhändig*

zákona (§ 579 a 580 ABGB), ale skutočnosť účasti piatich svedkov, ktorých prítomnosť vyžadovala trnavská závetná prax pred rokom 1848, vedie k domnienke, že vo formálnom znaku (konkrétne počtu svedkov) sa pridržovali testátori predošlej praxe trnavského magistrátu (traja svedkovia pri verejnom záвете a piati pri súkromnom).¹⁰² Domnienku však v žiadnom prípade nechceme generalizovať pre celé Uhorsko, ako však vidno z uvedeného trnavského príkladu, formálne a ani obsahovo sa trnavské závetov zo 60. rokov v žiadnom z podstatných formálnych znakov nezmenili, no v neprospech jednoznačného záveru hovorí výrazne klesajúci počet zachovaných listín v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. Po zhodnotení koroboračných formúl – v súlade s neskoršími ustanoveniami zák. čl. XVI/1876¹⁰³ – svedkovia (príp. v osobitnej formule aj samotný testátor) potvrdili prečítanie obsahu závetu v prítomnosti testátora, parafovanie závetu testátorom *manu propria* alebo *manu aliena*, vyjadrenie sa testátora o autenticite závetu.

Záver

Záverečný sumár podnecuje ku konceptu formálno-právnej stránky trnavských závetov v tom zmysle, že mestské prostredie Trnavy 18. a prvej polovice 19. storočia pre závetov ako verejnoprávne listiny zachovávalo ich nekancelársku povahu. Odpoveď na to možno hľadať vo fakte, že formálne náležitosti trnavských závetov nezostali opätovne po vzore iných miest v Uhorsku predmetom úvah mestského zákonodarstva v novoveku. Testátori sa uspokojovali so zaužívanými staršími, partikulárnymi obyčajmi, platnými v Trnave, ktoré postupne smerovali k jednotnej forme verejných závetov, a ako dokázali aj zachované súkromné závetov, aj v nich sa až najskôr v prvej polovici 18. storočia forma i závetný formulár unifikovali a približovali celouhorskému úzu, t. j. po formálnej stránke platného zák. čl. XXVII/1715, prípadne ďalších, naň materiálne nadväzujúcich právnych noriem.

Jednoznačne vyššia kvantita archivovaných verejných závetov v Trnave poukázala na uprednostňovanie verejných závetov pred súkromnými a oba druhy sa formulárove vzájomne ovplyvňovali. V prvej polovici 18. storočia sa dotvoril najmä postup zriaďovania formálnych náležitostí verejného závetu, na čo poukázal úvodný man-

gefertiget, und hiebei erklärt habe, daß Ihr diese letztwillige Verfügung von Wort zu Wort vorgelesen ihren und freien Willen enthalten.“, 3-31-6.

„Und dies ist mein letzter unwiderrufliche Wille, welcher ich in Gegenwart der eben (berufenen) Zeugen mit meiner eigenhändigen Unterschrift bekräftiget habe. So geschehen Tyrnau im Hause N 174, den 21.ten Februar 1862.

(podpis testátora) Ignatz Schimek mp.

„Wir Endesgefertigten als erbettene Zeugen bekennen, und bezeugen hiemit, daß Herrn Ignatz Schümegeh Bürger, und Kupferschmidtmeister allhier sich geistig wollkommen bewußt, vor uns zur gleichen Zeit gegenwärtigen Zeugen diese letzte Willensmeinung mit eigenen Hand gefertigt, und feyerlichst erklärt habe, dieser .. sein letzter unwiderruflichen Wille, was wir mit unser eigenen Unterschrift bekräftigen.“, 3-31-63.

¹⁰² Klasickým príkladom je testament Dominika de Ronzyho z 27. októbra 1867 podpísaný *manu propria* spolu s odtlačkom rodinnej pečate a totožným signovaním a pečatením piatich svedkov, 33–95, podobne 3-31-17. Troch svedkov naopak uvádzal závet Jozefa Palkoviča z 8. októbra 1866, 3-31-51.

¹⁰³ Zák. čl. XVI/1876 predstavoval prvú kodifikovanú právnu normu k formálno-právnej stránke uhorských úkonov *mortis causa*, ktoré doplnilo nariadenie ministra spravodlivosti č. 27564 z roku 1887.

dátny protokol mestského magistrátu, a podľa jeho formy a obsahu sa prispôbilo zriaďovanie súkromných závetov a kodicilov. Najneskôr v priebehu prvých decénií 19. storočia sa definitívne zjednotili a pregnantne odlišili, resp. formálno-právne kreovali oba druhy závetov. Okrem toho sa v uvedenom čase taktiež zvýšila aj kvantita súkromných závetov, no zároveň treba negatívne hodnotiť provenienciu uvedeného fondu, ktorá determinovala archivovanie predovšetkým verejných závetov a menej už súkromných. Kodicily ako samostatný úkon *mortis causa* mal charakter doplnenia a rozšírenia pôvodného závetu a početnosťou nepresahoval približne 10 % z celkového počtu závetov.

Trnavská prax v počte svedkov nevykazovala ustálený úzus v 18. storočí, ten sa formoval v jeho priebehu pri verejných závetoch na troch svedkov, z nich dvaja boli senátormi mesta a tretím zostal mestský notár, prípadne vicenotár alebo jeho zástupca. Minimálny bol počet jedného svedka. Jednoznačne možno doložiť zriaďovanie úkonu *mortis causa* po zrelej úvahe v duševnom zdraví (povinná formula *sana mente*). Príklad Trnavy zdokumentoval povinné formálno-právne úkony datovania, podpisovania a pečatenia závetov (v oboch základných druhoch).

Výskum rokov 1848–1870 poukázal na skutočnosť, že prijatý rakúsky právny poriadok v máji 1853 napomohol až do záväznosti DSP zjednotiť všeobecne prijateľnú formu podľa ustanovení rakúskeho občianskeho zákonníka (ABGB). Príspevok tiež dokázal zásadnú skutočnosť, že DSP ponechali v platnosti rakúsku a opätovne konštituovali pôvodnú uhorskú legislatívu (pre formálne náležitosti sa opäť zlegalizovala platnosť zák. čl. XXVII/1715). Rozhodujúcim kritériom bol záujem právnej istoty pre občanov a platnosti skôr spísomnených (podľa stavu pred rokom 1848 aj podľa noriem, účinných po 1. máji 1853). Viac-menej išlo o torzovité a nekomplexné úpravy na báze zákonných článkov z 18. storočia a pre mešťanov Trnavy vychádzal právny stav opätovne z napospol partikulárnej úpravy obyčajového práva a tiež zák. čl. XXVII/1715.

Záverčné zistenie podporilo všeobecný právny postulát, vykazujúci stály, všeobecný charakter uhorských úkonov *mortis causa*, ktorý možno akceptovať aj pre slobodné kráľovské mesto Trnavu v skúmanej materiálnej vzorke. Nevyhnutne sa spájali s požiadavkami formálnosti, kauzálnosti a právnej záväznosti, a pokiaľ neboli splnené neopomenuteľné vnútorné (obsahové) a vonkajšie (formálne) náležitosti, prípadne vykazovali všeobecné chyby právnych úkonov ako takých, boli vyhlásené za neplatné od začiatku (*ex tunc*).

FORMALE ANGELEGENHEITEN DER HANDLUNGEN *MORTIS CAUSA*
IN DER FREIEN KÖNIGLICHEN STADT TYRNAU/TRNAVA WÄHREND
DER JAHRE 1700 – 1870

Adriana Švecová

Quantitative Dominierung von archivierten öffentlichen Testamenten in Tyrnau / Trnava zeigte eindeutig auf Präferenz von öffentlichen Testamenten vor den privaten. Beide Arten übten aufeinander im Bezug auf ihr Formular eine wechselseitige Wirkung

aus. Das einführende Mandatsprotokoll des städtischen Magistrats zeigt darauf hin, dass sich der Fortgang bei Entstehung und bei einzelnen formalen Angelegenheiten eines öffentlichen Testaments in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts vereinheitlichte. Dem Vorbild passte sich auch die Errichtung von privaten Testamenten und Kodizillen an. Die Formen von beiden Testamentarten vereinheitlichten sich und die beiden Arten unterschieden sich definitiv spätestens während der ersten Jahrzehnte des 19. Jahrhunderts. In derselben Zeit erhöhte sich auch die Quantität der Privattestamente. Als negativ muss man die Struktur des Archivfonds beurteilen, da die Archivierung von öffentlichen Testamenten mehr als die der privaten unterstützt wurde. Die Kodizillen als eine selbständige Handlung *mortis causa* hatten den Charakter der Ergänzung und Erweiterung des ursprünglichen Testaments, ihre Zahl stieg nicht über 10 % der Gesamtzahl von Testamenten.

Die juristische Praxis in der Stadt Tyrnau zeigte während des 18. Jahrhunderts im Bezug auf bestimmte Zahl von Testierungszeugen keinen einheitlichen Usus. Der formierte sich erst im Laufe des 18. Jahrhunderts bei öffentlichen Testamenten (die Zahl wurde auf 3 festgesetzt, wobei zwei Senatoren des Stadtrats und der dritte der Stadtnotar, Vizenotar oder ihr Stellvertreter gewesen ist). Die Schriftstücke beider Testamentarten aus der Tyrnauer Praxis dokumentieren auch pflichtige formal-juristische Handlungen wie die Datierung, Unterzeichnung und Besiegelung von Testamenten. Die Analyse der letzten 20 Jahren der untersuchten Periode – von 1848 bis 1870 – zeigte auf die Tatsache hin, dass die Annahme der österreichischen Rechtsordnung vom Mai 1853 bis zur verbindenden Annahme von „Provisorischen Gerichtsregeln“ eine Hilfe bei der Vereinheitlichung von allgemein annehmbarer Form (in Unterschiedlichkeit der einzelnen Rechtshandlungen *mortis causa*) nach den Festsetzungen des ABGB gewesen ist.

Die Studie wies auch auf eine wichtige Tatsache hin, dass die „Provisorischen Gerichtsregeln“ der judexkurialer Konferenz die österreichische Legislative in Kraft behielten und zugleich die ungarische erneut konstituierten (bei formalen Angelegenheiten wurde wieder die Gültigkeit des Ges. Art. Nr. XXVII/1715 legalisiert), wobei als das entscheidende Kriterium das Interesse der Rechtssicherheit für Bürger und der Gültigkeit von früher ausgestellten Schriftstücken (nach dem Stand vor 1848 wie auch nach dem nach dem 1. Mai 1853 in Kraft getretenen Normen) genommen wurde. Die Bürger der Stadt Tyrnau sollten sich wieder gemäß der Partikularregelung des Gewohnheitsrechts und gemäß dem Ges. Art. Nr. XXVII/1715 verhalten.

Die Schlussfolgerung der Studie unterstützte das allgemeine Rechtspostulat, dass die Rechtshandlungen *mortis causa* im Königreich Ungarn einen stabilen Charakter hatten, was auch im Falle der freien königlichen Stadt Tyrnau zu demonstrieren ist. Alle Handlungen wurden mit Forderungen der formalen Einheitlichkeit, der kausalen und rechtlichen Verbindlichkeit verbunden. Soweit die nötigen inneren (inhaltlichen) und äußerlichen (formalen) Angelegenheiten nicht erfüllt, oder soweit die Schriftstücke Fehler von allgemeinen Rechtshandlungen an sich zeigten, wurden sie für ungültig von Anfang an (*ex tunc*) erklärt.

Übersetzt von J. Šedivý

STREDOVEKÁ A RANONOVOVEKÁ KULTÚRA VÝCHODNÉHO SLOVENSKA VO SVETLE NAJNOVŠÍCH EPIGRAFICKÝCH, PALEOGRAFICKÝCH A HERALDICKÝCH ZISTENÍ

MIROSLAV ČOVAN

Čovan, M.: Medieval and Early Modern Times Culture of Eastern Slovakia in the Light of Latest Epigraphic, Palaeographic and Heraldic Findings. Slovenská archivistika, Vol XLVI, No 1–2, 2011, p. 94–111.

The author of the study refers to his current findings concerning medieval and early modern times architectural and fine art cultural artefacts from the region of Eastern Slovakia that also feature epigraphic, palaeographic and heraldic elements. By means of actual examples, he illustrates possibilities that the analysis of writing or heraldic symbols provides in terms of the research of history from 13th to 17th century.

Heraldry, palaeography, epigraphy, Eastern Slovakia, the history of Middle Ages and early modern times.

Mgr. Miroslav Čovan, PhD., Historické múzeum Slovenského národného múzea, Zámocká 2, 811 01 Bratislava

Akákoľvek snaha o zachytenie historického a kultúrneho obrazu územia východného Slovenska v stredoveku či ranom novoveku by nebola úspešná bez využitia potenciálu pomocných vied historických. Je zrejmé, že mnohé cenné poznatky v tomto smere ešte neboli dostatočne zohľadnené, a to aj z objektívnych dôvodov. Veď napríklad epigrafia, jedna z najmladších historických disciplín, sa s plnou vervou začala biť o svoje miesto na výslni až v poslednom desaťročí. Práve v súvislosti s epigrafickými pamiatkami musíme konštatovať, že drvivá väčšina bádateľskej obce nechávala a necháva bez povšimnutia ich výpovednú hodnotu pre dejiny, dejiny umenia, dejiny sociálne, kultúrne a hospodárske, ale tiež reštaurátorstvo, pamiatkovú starostlivosť či archeológiu.

Je bez akejkoľvek diskusie, že rozsiahle pozostatky či kompletne celky stavebných a umeleckých aktivít našich predkov predstavujú asi najvýraznejší, ale tiež najhodnotnejší prvok v súčasnej podobe starobyľých miest i obcí. Sakrálné pamiatky (kostoly) či stavby svetského charakteru (meštianske domy, kaštiele, hrady) sú, spolu so svojim vnútorným zariadením, živým svedectvom kultúrnej vyspelosti etník, žijúcich na našom území v období stredoveku i raného novoveku, oblasť východného Slovenska nevynímajúc. O to zarážajúcejšie pôsobí skutočnosť, že mnohé z týchto hmotných prameňov nielenže zostávajú mimo pozornosti relevantných odborných kruhov, ale stávajú sa objektmi, na ktorých stave sa odzrkadľuje nekultúrnosť súčasnej spoločnosti, a to či už vo forme ľahostajnosti alebo primitívneho vandalizmu.¹ Na druhej strane z charakteru týchto pamiatok priamo vyplýva nevyh-

¹ Príkladov takéhoto počínania by sa našlo veľké množstvo. Asi najflagrantnejším za posledné roky sa nám javí osud portálu renesančného kaštieľa v Kecerovciach. Portál, ktorý v regióne

nutnosť ich pomalého, zato istého zániku, predovšetkým u tých, ktoré sú vystavené nepriaznivým poveternostným podmienkam. Aj preto je predkladaný príspevok tematický zameraný na poukázanie výpovednej hodnoty stredovekých či ranonovovekých pamiatok, ktoré sú zároveň nosičmi epigrafických, paleografických či heraldických prvkov. Nie je náhodné, že medzi nimi dominujú pamätihodnosti sakrálne, ako stelesnení nositelia ideálov kresťanskej, v tých časoch univerzálnej kultúry. Viac ako kdekoľvek inde má epigrafický, paleografický či heraldický výskum svoj význam práve pri cirkevných objektoch. Ved' snáď netreba pripomínať tradičné obchádzanie, ba priam systematické ignorovanie výskumu cirkevných dejín, ktorého sme boli svedkami v druhej polovici 20. storočia. Multidisciplinárnym prístupom k problematike, s využitím poznatkov z dejín umenia, ktoré pokladajú predovšetkým epigrafiu a heraldiku za svoje pomocné vedy, ako aj pomocou archívneho výskumu možno dosiahnuť nové zistenia, obohacujúce naše poznanie o kultúrnych dejinách východného Slovenska.

Paleograficko-epigrafické zistenia

Nástenná maľba vo Veľkom Šariši

Určite nie je nijakou náhodou, že epigraf vo veľkošarišskom Kostole sv. Jakuba patrí medzi najstaršie zachované na celom území Slovenska a je zatiaľ jednoznačne najstarší v oblasti Šariša. Ide vskutku o nepatrný fragment nápisu, ktorý podľa našich zistení spadá do obdobia 13. storočia. Zrejme ešte románskou majuskulou vyhotovený nápis ilustruje známou skutočnosť, že to boli práve príslušníci duchovného stavu, ktorí mali k znalosti písma najbližšie. Nosičom nápisu je torzo nástennej maľby znázorňujúcej Piláta (?) a výjav s Bičovaním Krista. Žiaľ, z nápisu sa zachovalo príliš málo na to, aby sme ho z hľadiska paleografického mohli ľahko a jednoznačne identifikovať. Skutočnosť, že ide zatiaľ o najstarší zachovaný epigrafický prameň na území Šariša však okrem skromných paleografických dôkazov (*I* s nodusom; predovšetkým však kapitálne *H*) podporuje história kostola i lokality a výtvarné prevedenie ná-

Veľký Šariš, Kostol sv. Jakuba, fragment nástennej maľby, 13. st., detail.

a vlastne ani na Slovensku svojím výtvarným prevedením nemal obdobu, bol bezohľadným spôsobom, násilne (!) strhnutý niekedy po roku 1997. Predstavoval jeden z charakteristických renesančných prvkov kaštieľa, ktorý dal (ako nás informoval nápis na ňom) postaviť Andrej I. Kecer v roku 1580.

stennej maľby. Veľký Šariš formujúci sa do podoby mesta bol niekedy v polovici 13. storočia, teda v predpokladanom čase vzniku nápisu, najvýznamnejšou lokalitou celej stolice. Primárne to vyplývalo z titulu starobylého osídlenia, keďže tunajšie sídlisko patrí k najstarším slovenským lokalitám v regióne a fáza vrcholného stredoveku naň kontinuálne nadviazala. V 13. storočí bola geografická poloha Veľkého Šariša priamo pod hradom Šariš veľmi dôležitá. Aj to malo za následok, že sa tu už v tomto období konal najdôležitejší trh v celej stolici.² Niet sa preto čo diviť skutočnosti, že sa stal Veľký Šariš aj významným duchovným centrom stredného Šariša, čo malo svoj odraz vo vzniku šarišského vicearchidiakonátu v roku 1262, kde prvým vicearchidiakonom bol veľkošarišský farár Hypolit, spovedník Alžbety, manželky kráľa Štefana V.³ Je veľmi pravdepodobné, že práve z jeho iniciatívy epigraf spolu s nástennou maľbou vznikol. Čo sa výtvarnej stránky týka, dielo je jednoznačne ešte románskeho pôvodu.⁴ Po štýlovej stránke je veľkošarišské torzo nástennej maľby znázorňujúcej biblický výjav veľmi podobné románskej freske vo Feldebró v dnešnom Maďarsku. Tá je pri jednej z postáv sprevádzaná nápisom. Slovo *CAIM* označujúce Kaina, je vyhotovené románskou majuskulou s typickými kapitálnymi tvarmi litier. Maďarská umenovedná literatúra datuje maľbu dokonca do prvej polovice 12. storočia.⁵ Pripomeňme, že obe lokality okrem geografickej blízkosti spájala aj v tom čase jednotná politická správa, keďže boli súčasťou veľkého komitátu *Novum Castrum*, ktorý sa na tri samostatné stolice, Abovsko-novohradskú, Šarišskú a Hevešskú rozpadol niekedy pred polovicou 13. storočia.⁶

Je zaujímavé, že nástenné maľby na stenách šarišských kostolov sú v porovnaní s ostatnými typmi epigrafov zastúpené minimálne. Zatiaľ čo stredoveké nástenné maľby v okolitých regiónoch (Spiš, Gemer) sú tradične významným zdrojom nápisového materiálu, pre územie Šariša to neplatí. No nie preto, že by sa tu nástenné maľby nenachádzali. Sme presvedčení, že keď sa pozornosť reštaurátorov a pamiatkových inštitúcií upriami v tomto smere aj na tak trochu opomínaný Šariš, prinesie to nepochybné objavy aj z hľadiska epigraficko-paleografického.

Neznáme bardejovské epitafy

Aj keď bardejovské drevené epitafy boli objektom záujmu viacerých autorov,⁷ doposiaľ platí, že ich výpovedná hodnota z hľadiska epigrafického, paleografického či genealogického nie je dostatočne známa.⁸ Skôr ako sa budeme venovať dvom do-

² ULIČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice 1990, s. 349.

³ WAGNER, C.: *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis*. Posonii, Cassoviae 1780, s. 460–461.

⁴ Doteraz sme nezaznamenali nijaký konkrétny pokus slovenských umenovedcov podrobiť fresku detailnému výskumu, ktorý by spolu s ňou pomohol datovať aj nápis.

⁵ RADOCSAY, D.: *Wandgemälde im mittelalterlichen Ungarn*. Budapest 1977, s. 142–143.

⁶ ULIČNÝ, F.: Vznik a vývin Šarišskej stolice. In: *Slovenská archivistika*, 1978, roč. 13, č. 1, s. 144.

⁷ MYSKOVSKY, V.: *Bártfa középkori műemlékei* 1. Budapest 1879, s. 109–130; MIHALIK, J.: A bártfai epitáfiumok. In: *Muzeumi és könyvtári értesítő*, 1907, roč. 1, s. 102–104; DIVALD, K.: A bártfai szent Egyed templom 5. In: *Archaeologiai Értesítő*, 1918–1919, roč. 38, s. 65–92; GUTEK, F.: Meštianske epitafy z Bardejova. In: *Acta Musei Scepusiensis*. Levoča 2006, s. 113–136.

⁸ Autor tohto príspevku sa vo svojej práci zaoberajúcej sa šarišskými latinskými epigrafmi, venuje podrobne každému z bardejovských epitafov, pričom pri mnohých vôbec prvýkrát uvádza kompletnú transkripciu nápisov a ich preklad. Rovnako tak upozorňuje na ich pôvod, analyzuje

posiaľ neidentifikovaným fragmentom, pripomeňme, že tvorcami väčšiny bardejovských epitafov boli bratia Ján a Matúš Grünwaldovci.⁹ Je zrejmé, že epitafy nimi vyhotovené sa opierali o vzory, pochádzajúce zo sliezskych miest.¹⁰ Bardejovské s nimi jednoznačne korešpondujú nielen čo sa ich architektonickej podoby týka (tzv. edikulový epitaf), ale rovnako tak po epigrafickej stránke. Aj sliezske epitafy obsahujú nemecké texty vo fraktúre a latinské v kapitále. Takéto ovplyvňovanie sliezskymi vzormi nebolo vôbec náhodné. Úzko súvisí s pôvodom bardejovských Nemcov. Už staršie výskumy bardejovských písomností dokázali, že bardejovská nemčina mala blízko k sliezskemu nemeckému nárečiu.¹¹ Ďalší dôkaz o silných väzbách oboch regiónov poskytujú archívne pramene aj samotné epigrafy. V písomných prameňoch sa niekedy pri mene bardejovských mešťanov vyskytujú aj výrazy označujúce sliezsky pôvod dotýčnej osoby (silesig, Nissensis).

Práve výraz *Nissensis* výraznou mierou prispel k identifikácii prvého z dvoch doposiaľ neznámych epitafov, uložených v depozitári Šarišského múzea v Bardejove. Archívnym a epigraficko-paleografickým výskumom sme zistili, že osoba, ktorej bol epitaf dedikovaný, Ján Christ, nebol týmto prívlastkom bližšie označený len na vlastnej sepulkrálii z roku 1622, ale, že tak bol označovaný v písomných prameňoch on aj jeho otec Matej Christ. Zachovalo sa len torzo maľovaného epitafu s časťou Krista na kríži a s postavou sv. Jána stojaceho pod ním, pochádzajúceho z výjavu Ukrižovania. Tomu zodpovedá aj fragmentárnosť samotného nápisu vyhotoveného novovekou kapitálou : [- - -]IS DES A(NNO) C(RISTI) 1622 . / [- - -]ENEN EHRSAMEN . / [- - -] NISSENSIS / [- - -] MIT GLIHT BEY / [- - -] AVCH DER / [- - -] MEIN AL HIER / ALTERS 57 IAR / APRILIS.

Bardejov, múzeum (depozit),
torzo epitafu Jána Christa, 1622.

jazyk a druh písma. Pozri: ČOVAN, M.: *Stredoveké a ranonovoveké epigrafické pamiatky latinského kultúrneho okruhu na Šariši*. Dizertačná práca. Bratislava 2011.

⁹ Na tomto mieste musíme upozorniť na ustavične sa opakujúcu dezinterpretáciu mena Matúša Grünwalda. Súčasná odborná literatúra sa o ňom vyjadruje ako o Matejovi či Matiasovi. Pozri napr. GUTEK, F.: c. d., s. 118; MEDVECKÝ, J.: Maliari a maliarske dielne v ranom novoveku. In: RUSINA, I. (zost.): *Renesancia*. Bratislava 2009, s. 291. URBANOVÁ, N.: Bardejov, Radnica. In: RUSINA, I.: c. d., s. 705. Archívne pramene však uvádzajú takmer výlučne „Matthaeus“, čiže Matúš. Pozri napr. ŠA v Prešove, pobočka Bardejov, fond Magistrát mesta Bardejova (ďalej MMB), účtovná kniha mesta 1639–1647, sign. 1805, s. 125.

¹⁰ K sliezskym epitafom pozri: HARASIMOWICZ, J.: *Mors janua vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*. Wrocław 1992, s. 45, obr. č. 62, 63.

¹¹ JANKOVIČ, V.: V období vrcholného feudalizmu. In: *Dejiny Bardejova*. Košice 1975, s. 60–61.

-] MEIN AL HIER / [- - -] ALTERS 57 IAR / [- - -] APRI / LIS.¹² O Jánovi Christovi zatiaľ veľa nevieme. Aj to málo spolu s uvedeným epigrafom však postačuje k poznaniu, že to bol práve tento bardejovský mešťan, ktorému bola sepulkrália dedikovaná. Meštianske právo získal 17. februára 1602.¹³ Od roku 1605 až do svojej smrti bol pravidelne členom širšej mestskej rady. Ako sme už vyššie načrtli, často je v archívnych prameňoch spájaný s prídomkom Nissensis rovnako ako jeho otec Matej. Dokazuje to pôvod rodiny v sliezskom meste Nisa. V apríli roku 1622 sa aj on, podobne ako mnoho ďalších bardejovských mešťanov, stal vo veku 57 rokov obeťou morovej nákazy.¹⁴

Bardejov, múzeum (depozit), torzo maľovaného epitafu Joachima Angerna, 1567.

Druhým bardejovským epitafom, doposiaľ neidentifikovaným, je sepulkrália, tentoraz dedikovaná šľachticovi. Aj z nej sa zachovala iba časť. Táto skutočnosť, spolu s veľmi ťažko čitateľným nápisom vyhotoveným vo fraktúre, mala zrejme za následok, že epitaf, o ktorom písal ešte V. Miškovský,¹⁵ sa pokladal prakticky celé storočie za zaniknutý.¹⁶ Analýza litier maľovanej fraktúry a jej následná komparácia s Miškovského popisom epitafu nás jednoznačne presvedča, že ide o epitaf Joachima Angerna. Z celej sepulkrálie sa zachoval len nápis v epitafovom nadstavci, pôvodne osadeným nad erbom J. Angerna: *Also hat Gott die Welt ge[liebet] / dasz*

¹² ...v roku Pána 1622. ctíhodný nissenský člen (širšej mestskej rady) Tu (spočínul) ... vo veku 57 rokov, v mesiaci apríl. Pri prepisoch nápisov sú použité nasledujúce pomocné znaky: (abc) – rozpísanie skratky, napr. F(ERI) F(ECIT); [...] – približný počet nečitateľných písmen nahrádzajú bodky; [- - -] – počet nečitateľných písmen sa nedá zistiť alebo chýba celá časť textu; [ABC] – nečitateľný text možno na základe kontextu doplniť, napr. DO[MI]NVS; / – koniec riadku; // – prechod na iné nápisové pole; AB – nexus literarum (ligatúra) – spojenie dvoch či viacerých písmen; = – rozdeľovacie znamienko slov, hlavne na konci riadkov.

¹³ MMB, *Liber Civium et aliorum diversarum Memorabilium 1597–1640*, sign. 242, fol. 23a.

¹⁴ MMB, účtovná kniha mesta Bardejov 1604–1625, sign. 1797, fol. 452b.

¹⁵ MYSKOVSZKY, V.: c. d., s. 115.

¹⁶ Za taký ho pokladal v roku 1919 Kornel Divald. DIVALD, K.: c. d., s. 76. V skutočnosti až do nami realizovaného výskumu ležal fragment epitafu neidentifikovaný v depozite Šarišského múzea v Bardejove.

*er seinen eingeboren Sohn / gab [aus] dasz alle die an Ihn glau / ben nicht [verloren] werden / [sondern das] ewige / Leben haben.*¹⁷ Čo sa nezachovaného erbového znamenia týka, podľa Miškovského ním bol štít s dvoma prekríženými železnými hákmi. Rovnaký motív sa mal opakovať v klenote, kde bol sprevádzaný jelením parožíom. Podľa nemeckej heraldickej literatúry však boli hlavnou erbovou figúrou rodu dva šípy zakončené hákom, položené na seba vo forme ondrejského kríža.¹⁸ Joachim Angern bol príslušníkom nemeckého rodu pochádzajúceho z okolia Magdeburgu. Veľmi pravdepodobne bol súčasťou početnej armády, ktorá sa v čase pred jeho smrťou sústredila aj v oblasti východného Slovenska a pripravovala na ťaženie proti Turkom. Takýchto vzácnych funerálnych pamiatok, dokladajúcich pôsobenie cudzej, zväčša nemeckej šľachty na území východného Slovenska, máme pre obdobie 16. storočia viac.¹⁹

*Kežmarský hrad a jeho doposiaľ neznáme epigrafy*²⁰

Dejiny kežmarského hradu sú od sklonku 16. a v priebehu 17. storočia nerozlučne späté s rodinou Tököly (Thököly). Dvaja príslušníci rodu, Sebastián Tököly a jeho syn Štefan I., výrazne zasiahli do podoby tohto objektu niekoľkými renesančnými úpravami. Predovšetkým za ich pôsobenia sa na hrade sústredil bohatý kultúrny život, usporadúvali sa tu koncerty či divadelné predstavenia, viedli sa filozoficko-teologické dišputy. Nimi prevedené stavebné úpravy hradu boli doplnené rozsiahlou výtvarnou výzdobou, z ktorej sa do dnešných čias zachovali nástenné maľby, hoci len vo fragmentárnej podobe. Doterajšia literatúra sa obmedzovala len na konštatovanie o ich existencii bez bližšieho určenia, keďže už na začiatku 19. storočia boli silne poškodené.²¹ Len prednedávnom však publikovala historička umenia Z. Janošiková zásadnú štúdiu, v ktorej autorka prezentuje svoje nové zistenia o týchto nástenných maľbách.²² Z nášho hľadiska je dôležitý fakt, že viaceré z nich sú sprevádzané tiež fragmentmi maľovaných nápisov. Skôr ako sa k nim dostaneme, pripomeňme, že výtvarné zdobenie hradu rozhodne nebolo samoučelné. Vyjadrovalo filozofický svetonázor a náboženské presvedčenie objednávateľov týchto diel. Pochopiteľne, plne sa to vzťahuje aj na sprievodné nápisy. Z konca 16. storočia pochádzajú nekompletné latinské texty, namaľované v špaletách pôvodných okenných otvorov, dnes voľne viditeľných z hradného nádvorja. Kedysi však boli súčasťou miestnosti, ktorú Tökölyovci využívali na už spomínané filozoficko-teologické dišputy. Reštau-

¹⁷ *Tak Boh miloval svet, že obetoval svojho jednorodeného syna, aby nikto, kto v neho verí, nezomrel, ale mal život večný* (Ján, kap. 3, v. 16).

¹⁸ KNESCHKE, E. H.: *Die Wappen der deutschen freiherrlichen und adeligen Familien. Vierter Band*. Leipzig 1857, s. 12.

¹⁹ ČOVAN, M. – JANOŠIKOVÁ, Z.: Tri figurálne náhrobky zo Šariša. In: *Pamiatky a múzeá*, 2010, roč. 59, č. 2, s. 27–32.

²⁰ Problematike spišských epigrafov v novoveku (16.–18. st.) sa systematicky venuje Z. Janošiková. Pozri JANOŠIKOVÁ, Z.: Vybrané problémy renesančného umenia na Spiši v 16. a v prvej polovici 17. storočia. In: HOMZA, M. (zost.): *Historia Scepusii, Vol. II – Dejiny Spiša, II.*, v tlači.

²¹ GENERSICH, Ch.: *Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmárk*. Caschau 1804, s. 22–26; BRUCKNER, V.: *Késmárk szabad Királyi város műemlékei*. Késmárk 1908.

²² JANOŠIKOVÁ, Z.: Renesančné nástenné maľby na hrade v Kežmarku a humanistický odkaz rodiny Thököly. In: KOMÁREK, F. – KONEČNÝ, M. (zost.): „*Ani spolu, ani bez sebe...*“. *Interdisciplinárta v dejinách umění*. Brno 2009, s. 47–52.

rátori pôvod týchto textov nepoznali a zničené či ťažko čitateľné pasáže vyplnili šrafovaním. Nám sa však oba nápisy, ležiace na protiľahlých stranách podarilo skompletizovať a odhaliť ich pôvod. Prvý je na ľavej strane a komentuje život dominikánskeho mnicha a kazateľa z Florencie Savonarolu:

[*HIERONYMV(S) SAVONAROLA MONACHVS] DOMINICANV(S) CELEBERIMV(S) CONCIONATOR FLORENTIAE, VIXIT A(NN)O / [- - - DE ARTICVLO GRATVITAE IUSTIFICA]T[I]ON[IS] PER FIDE[M] IN CHR(IST)VM RECTE SENSIT, HVMANAS TRADITIONES [ELAVAVIT] / [COMMVNIONEM SVB UTRAQVE SPECIE DEFENDIT] IN[D]VLTGENTIAS DAMNAVIT PAPAЕ, CARDINALIV(M), OMNIV(M)Q(VE) / [SPIRITVALIVM TVRPEM SCELERATAMQVE, VITAM ET OFFICII] NEGLE[C]TIONE(M) GRAVISSIME AC[CVS]JARE SÓLITV(S), NEGAVIT QVOQ(VE) / [PRIMATVM PAPAЕ, CLAVES DOCVIT ECCLESIAE TOTI, NON] VNI PETRO TRADITAS ADHAEC PAPA(M) NEC VITA(M), NEC DOCTRINA(M) / [CHRISTI RETINERE, QVIA PLVS SVIS INDVLTGENTIIS ET TRA]DITIVNCV[L]IS, QVAM CHRISTI MÉRITO TRIBVAT, IDEOQ(VE) / [EVM ESSE ANTICRISTVM ASSERVIT] Q(VO)Q(VE) PAPAЕ EXCOMMVNICATIONEM CVRANDVM NON / [ESSE, QVOD QVI PAPAЕ IMPIAS] EXCOMMVNICATIONES TIMEAT ET FVGIAT, EVM IN DEI / [EXCOMMVNICATIONEM INCI]DERE STRANGVLVS EST AC POSTEA CREMATVS / [FLORENTIAE POSTVLATV] PONTIFICIS ALAXANDRI VI, ANNO D(OMI)NI 1498.²³*

Kežmarok, hrad, nástenná maľba, 1639.

²³ H. S. (Hieronymus Savonarola), slávny mních, kazateľ z Florencie žil [...] Správne zmyšľal vo veci ospravedlnenia (očistenia) hriešnikov vierou v Krista, vo svojich kázaniach vyzdvihol humanistické prvky, obhajoval prijímanie pod obojakým spôsobom, odsúdil pápežské odpustky a veľmi vážne obvinil kardinálov a všetkých duchovných z bezbožného a zločinného života a zo zanedbávania si povinností. Odmietal tiež prvenstvo pápeža a učil, že kľúče od celej cirkvi boli Petrovi dané preto, aby sa zachovával život a učenie Krista, zatiaľ čo pápež o mnoho viac rozdával odpustky akoby pamätal na Krista. A preto ho (Savonarola) vyhlásil za Antikrista. Nedbal na to, že bol pápežom exkomunikovaný. Touto bezbožnosťou sa malo dosiahnuť, že sa Savonarola zľakne, že u Boha upadne do nemilosti a ujde. Nakoniec bol mučený a potom upálený vo Florencii na základe obžaloby pápeža Alexandra VI, v roku Pána 1498.

Text pochádza z diela chorvátskeho učenca Mathiasa Flacia.²⁴ Posledné dva riadky popisujúce Savonarolovu smrť sú však už z pera významného kalvínskeho vzdelanca Theodora Bezu.²⁵ Z toho istého knižného diela pochádza aj maľovaný nápis na protifaľej strane. Jeho obsahom je život a skutky Martina Luthera:

*POST HOS OMNES ANNO D(OMI)NI 1517 MARTHIN(V)S) LVTHERV(S)
EVANGELICAE [LVCIS FLAMMAE] / E DENSISSIMIS TENEBRIS SENSIM
PROFERENDAE PRAECO A DEO OPTIMO [MAXIMO HVMANI] / [GENERIS]
MISERTO [E]XCI[T]ATVS, ET QVIDEM (DICTV MIRABILE) EX [MEDIA
SATANAE SENTINA] / PSEVDO MONACHORVM VIDELICET
AVGVSTINIANORV(M) CAENOBIO A[D REPVRGANDVM DEI TEMPLVM] /
EVOCATV(S) EST EO IPSO ANTICHRISTO OCCASIONEM EI PRAEB[ENTE,
QVEM ARREPTO VERBI DEI] / FLAGELLO ERAT EX OCCVPATA CHRIST[I]
DOMO PROFLIGAT[VRVS, QVEM NON CAESARES, NON] / REGES, NON
FVLMINA EX ARCE TARPEIA VIBRATA NO[N VLLAE INNVMERABILIVM
SOPHISTARVM] / PHALANGE[S] VEL TANTILLVM TERRVERVNT, C[VIVS
DENIQVE LABORIBVS ECCLESIA] / INSTAVRATA QVANTV(M) A MVLTIS
SECVLIS VIX C[VIVQVAM DEBET, PLVRA TAMEN DEBITVRA].²⁶*

Oba epigrafy majú teda pôvod v dielach protestantských vzdelancov, ktorí vo svojich prácach opisujú a oslavujú životy osobností, ktoré stáli v opozícii voči pápežovi a mali svoj historický podiel na „obnove pravej viery“. Je zrejmé, že voľba práve týchto textov mala vyjadrovať náboženské presvedčenie objednávateľa, ktorým bol v tom čase Sebastián Tököly. Ako zaniatený protestant bol známy, okrem iného, aj organizovaním náboženských dišpút, ktorých sa zúčastňovali mnohé osobnosti. Keďže sa v knihe T. Bezu nachádzajú aj grafické zobrazenia písomne prezentovaných osobností, je veľmi pravdepodobné, že nápisy v špaletách sprevádzali aj maľby Luthera a Savonarolu, vychádzajúce práve z knižnej predlohy.²⁷

Ďalšie nástenné maľby sa nachádzajú v miestnosti prvého poschodia vstupnej veže. Vznikli v období druhej renesančnej úpravy hradu za Štefana I. Tökölyho, teda najskôr v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 17. storočia. Z. Janošikovej sa tieto figurálne výjavy, značne poškodené neodbornými reštaurátorskými zásahmi či viacerými požiarimi, podarilo takmer úplne dešifrovať a nájsť predlohy, na základe ktorých boli vytvorené. Navyše, práve vďaka nápisom ich môžeme aj presne datovať. Letopočet 1639 je súčasťou nápisovej pásky lemujúcej figurálny výjav, s ktorým očividne korešponduje. Ide o známy príbeh z gréckej mytológie, v ktorom kúpajúca sa

²⁴ FLACIUS, Mathias. *Catalogus testium veritatis, qui ante nostram aetatem reclamarunt Papae*. Basileae : per Ioannem Oporinum, 1556, s. 988–989.

²⁵ BEZA, Theodor. *Icones id est verae imagines virorum doctrina simul et pietate illustrium quibus adiectae sunt nonnullae picturae quas Emblemata vocant*. Genevae : apud Ioannem Laonium, 1580.

²⁶ *Po všetkých týchto udalostiach z roku 1517, Martin Luther, služobník najlepšieho a najväčšieho Boha, vynášajúci z hustých temnôt pochodeň evanjelia, pohnutý biednym osudom ľudského rodu, bol vyvolaný (obdivuhodné čo i len vysloviť) zo samého stredu diabolského spolku augustiniánskych pseudomnichov, aby očistil boží chrám. Po uchopení slova božieho sa stal bičom, ktorý hodlá vymiesť chrám Krista a ktorého nezastrašili cisári ani králi, ani blesky vymršťované z vrchu Tarpeinho (narážka na pápeža, pozn. autorky), či nespočetné množstvo všelijakých mudrcov. Skrze jeho útrapy obnovenej cirkvi je súdené pretrvať mnohé stáročia, čo je sotva dané komukoľvek inému.*

²⁷ JANOŠIKOVÁ, Z.: c. d., s. 52.

nahá Diana premieňa thébskeho hrdinu Actaeona na jeleňa. Predlohou, z ktorej maliar vychádzal, bola grafika z roku 1603 od Crispijna de Passe. Grafik ňou ilustroval Ovídiove *Metamorfózy*.²⁸ Nápisovú pásku sa nám zatiaľ rekonštruovať nepodarilo. Okrem letopočtu však výpovednú hodnotu majú nepochybne aj zachované slová na konci pásky: *QVI RERVM SOL[E] LVX [- - -]E [- - -] X [- - -] [V]MBRA LVTVM 1639*. Slová *umbra* a *lutum*, teda tieň a blato, vysvetľujú dôvod zobrazenia scény: poukázat' na nebezpečenstvo ľudskej žiadostivosti. Text je očividne analógiou k stredovekým a renesančným filozofickým textom a básnickým zbierkam vyjadrujúcim márnosť a ničotnosť ľudskeho bytia.²⁹

Vedľa tejto scény je v kapitále a humanistickej minuskule namaľovaný veľmi ťažko čitateľný osemriadkový nápis, ktorý sa nám napriek tomu podarilo kompletne zrekonštruovať: *MORS TUA IUDICI[UM INFERNUS GAU]DIA COELI / Quatuor ho[m]o n[ov]i[s]sim[a] me[- - -]a die / Mors tua mors [Christi fra]jus m[undi] gloria [coeli] / E[ti] dolo[r] inferni sunt] medita[nda] tibi / M[or]s sol[et] in[num]e[ris m]orbis co[r]rumpere] vitam / O[mnia] mors [rostro devorat ipso suo] / R[ex prin]cep[s] stultus [sap]iens [miser] a[eger] / Sis [quicumq]ue velis p[u]lvis et umbra [sumus].³⁰ Posledné štyri riadky predstavujú verše tzv. akrostichonu. V takejto básni vytvárajú začiatočné alebo aj koncové (telestich) hlásky slovo alebo aj slovné spojenie.³¹ V našom prípade to je slovo *MORS* (smrť). Vedľa nápisu sa nachádza ďalší figurálny výjav: postavy bláznov – šašov hrajúcich na rôzne hudobné nástroje sú zachytené vo veselých polohách. V tomto prípade sa maliar inšpiroval drevorezmi Hansa Sebalda Behama, resp. grafickou sériou štyroch bláznov Franza Bruna, ktorá z diela H. S. Behama priamo vychádza.³² Tieto nástenné maľby spolu s nápismi vznikli z popudu Štefana I. Tökölyho. Vieme o ňom, že to bol vysoko-vzdelaný muž, ktorý v mladosti precestoval značnú časť Európy, čo bolo zaznamenané aj na jeho dnes už nejestvujúcom náhrobnom kameni.³³ Pri svojich potulkách po Európe získal početné kontakty a priateľstvá s významnými osobnosťami. Okolo roku 1600 sa stal členom akademického krúžku humanistov v Padove a jedným z jeho priateľov sa stal známy škótsky vzdelanec Thomas Seget.³⁴ Je viac ako isté, že práve týmto spôsobom sa Štefan oboznámil so súdobou architektúrou, renesančným výtvarným prejavom a humanistickou literatúrou. To všetko sa snažil pretaviť do podoby svojho rodového sídla.*

²⁸ Tamže, s. 49.

²⁹ Napríklad verš z básne stredovekého učenca Jána zo Salisbury (okolo 1120–1180) vymenúva, čo je vlastne človek: „[...]Terra, cinis, vermis, faex, vapor, umbra, lutum?“ SARESBERIENSIS, J.: *Entheticus de dogmate philosophorum*. Hamburg 1813, s. 34.

³⁰ *Tvoja smrť, (posledný) súd, peklo, nebeská radosť. Posledné štyri veci človeka. Smrť tvoja, smrť Kristova znamenajú nešťastie na zemi a radosť v nebi. O pekelnom utrpení musíš premýšľať. Smrť zvyčajne pretrhne niť života pri niektorej z nespočetných chorôb. Svojím zobákom smrť všetkých zožerie. Kráľ či knieža, hlupák či mudrc, bedár či človek chorý, kýmkoľvek by si chcel byť, aj tak sme všetci len prach a tieň.*

³¹ Akrostichon si získal veľkú obľubu už v antike. K dokonalosti ho priviedol predovšetkým rímsky básnik Publilius Optatianus Porfýrius v 4. storočí n. l.

³² JANOŠÍKOVÁ, Z.: c. d., s. 50.

³³ GENERSIICH, CH.: c. d., s. 462–463.

Prešovský kamenár Baltazár Herman

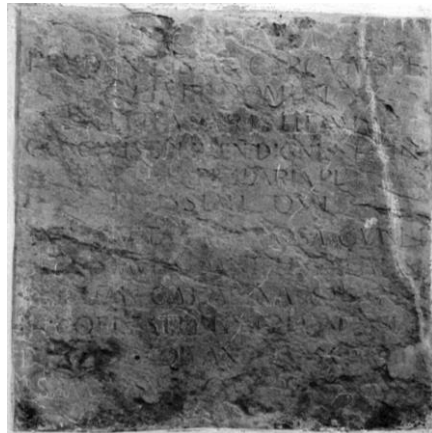
Viacerí historici i umenovedci sa venovali dejinám Prešova aj z hľadiska jeho mimoriadne cenných architektonických a výtvarných pamiatok.³⁵ V rámci toho sa autori často zaoberali aj konkrétnymi osobnosťami, či už to boli stavitelia, umelci alebo remeselníci. Jedno meno však odbornej i laickej verejnosti zostávalo neznáme a to napriek tomu, že mnohí Prešovčania, ale aj návštevníci šarišskej metropoly sa na vytesanú podobu mena tohto majstra mohli pravidelne pozerat' bez toho, aby si to uvedomovali. Príklad nápisových prameňov, spojených s menom prešovského kamenára Baltazára Hermana, dostatočne potvrdzuje jedinečný potenciál pramennej hodnoty epigrafov, ktoré môžu v ojedinelých prípadoch prevyšovať svojim významom všetky ostatné pramene vrátane tých najpočetnejších, písomných.

Prvým epigrafom, ktorý nám priblíži tohto majstra činného v prvej polovici 17. storočia je nápis vytesaný do mramoru, osadeného na severnej stene západnej predsieň v podveži prešovského Kostola sv. Mikuláša:

*TURRIS HAEC RENOVATA / SUB IUDICATU G(ENEROSI) D(OMINI) IOHANI
PUTTENBERGERI / AEDILIB(US) EXISTENTIB(US) / D(OMINO) ADAMO
CZIMMERMANN / D(OMINO) DANIE[L]LE SHNEIDERO / ANNO MDCXLI /
BALTSAR HERMAN LAPICI SCULP(TOR).*³⁶

Prešov, Kostol sv. Mikuláša, vytesaný nápis v podveži s menom a povolaním B. Hermana, 1641.

Prešov, ev. a. v. kostol, epitaf B. Hermana, 1645(?).

³⁴ BARLAY, Ö. Sz.: Thomas Seget's (from Edinborough) Middle European connections in reflection of Cod. Vat. Lat. 9385. In: *Magyar Könyvszemle*, 1981, roč. 97, č. 3, s. 204–220.

³⁵ Pozri predovšetkým DIVALD, K.: *Eperjesi templomai*. Budapest 1904; JANICSEK, J.: Az eperjesi régibb renaissance stílű házak ornamentumai általános tekintettel a díszítő művészetre és ennek szelemére. In: *Eperjesi Lapok*, 1904, roč. 24, č. 4, s. 1–2; JANICSEK, J.: Nevezetesebb épületek Eperjesen. In: *Eperjesi Lapok*, 1910, roč. 35, č. 12, s. 1–3; IVÁNYI, B.: *Eperjes szabad kir. város műtörténeti adatai I.–II.* Budapest 1917–1918; URBANOVÁ, N.: *Prešov. Pamiatková rezervácia*. Bratislava 1986; ŠVORC, P. (zost.): *Spríevodca po sakrálnych pamiatkach a cirkevnom živote Prešova*. Prešov 1999.

³⁶ *Táto veža bola renovovaná za richtára vznešeného pána Jána Puttenbergera a aedilov, pána Adama Zimermanna a pána Daniela Schneidera. V roku 1641, Baltazár Herman kamenosochár.*

Je veľmi pravdepodobné, že Herman bol jednak tvorcom samotného nápisu, a zároveň sa sám podieľal na renovácii veže kostola. O Hermanovi zatiaľ toho veľa nevieme. Na základe prebiehajúceho archívneho výskumu však možno o ňom s určitosťou tvrdiť, že pochádzal z Levoče a meštianske právo v Prešove získal 24. augusta 1624.³⁷ Dôležitým zdrojom informácií je aj jeho epitaf v ev. a. v. kostole, ktorý bol doposiaľ pokladaný za už nečitateľný³⁸ a zostával tak neidentifikovaný. Nápis sa v dôsledku zvetrania kameňa vskutku ťažko lúštil:

[- - -] OBITVM / PRVDENTIS AC CIRCVM SPE / CTI VIRI DOMINI /
 BALTHASARIS HERMAN / CONCVIVIS EPERIEN(SIS) DIGNISS(IMI) ET IN /
 ARTE LAPI[C]IDARIA PE / RITISSIMI QVI / [EX] HAC VITA [- - -]RIOSA CVM
 LI / BE[RIS] SVAVISS(IMIS) DANIELE [BA]LTHASA / RE, IOHAN CATHAR[I]NA
 ET S[V]SAN[N]A / IN COELESTEM P[A]TRIA[M] T[IRAN]SI(B)AT / DÍ[E] XX
 OCTOB(RIS) AN(N)O [164]5 C[ONIV]GIA / LIS AMORIS ERGO GERT[RUD]A
 [- - -] / [- - -].³⁹

Aj keď sú isté časti textu nečitateľné, dozvedáme sa, že spolu s Baltazárom zomrelo 5 jeho detí. Predpokladáme, že sa spolu s nimi stal obeťou morovej nákazy, ktorá v roku 1645 zasiahla Prešov aj Bardejov. Práve na základe toho si dovoľujeme doplniť nečitateľný rok úmrtia.

Heraldické a heraldicko-epigrafické zistenia

Henryk von Treskow (Treschow, Druskaw)

Pozostatkami tumb v Kostole sv. Egídia v Bardejove sme sa zaoberali už vo viacerých našich prácach.⁴⁰ Od samého vzniku moderného bádania pamiatok v Uhorsku v polovici 19. storočia sa uhorskí a neskôr aj slovenskí umenovedci a historici obmedzovali na konštatovanie o sepulkrálii neznámeho rytiera. Pri jej identifikácii sa okrem u nás jedinečnej výtvarnej podoby⁴¹ akosi pozabudlo na možnosti, ktoré poskytuje reliéfne vyhotovený kompletný erb v dolnej časti veľa, kedysi dotvárajúceho tumbu. Práve to bol pre nás kľúč k odhaleniu identity neznámeho šľachtica. Erb má v štíte tri doprava orientované vtáčie hlavy s krúžkom na krku. Štítové znamenie je aj v klenote, kde je doplnené dvoma pávimi perami. Po dôkladnom preskúmaní domácej i zahraničnej heraldickej literatúry sa potvrdil predpoklad umenovedného výskumu a cudzieho pôvodu nebola len tumba, ale aj šľachtic, ktorému bola dedikova-

³⁷ ŠA v Prešove, Magistrát mesta Prešova, sign. 2118. Matricula seu receptaculum civitate donatorum.

³⁸ ŠVORC, P.: c. d., s. 56.

³⁹ *(Na počesť) skonania skúseného a rozvážneho pána Baltazára Hermana, ctihodného prešovského občana, vynikajúceho v umení (remesle) kamenárskom, ktorý sa z tohto (krutého, ťažkého?) života spolu so svojimi najdrahšími deťmi Danielom, Baltazárom, Jánom, Katarínou a Zuzanou odobral do nebeskej vlasti. 20. októbra 1645. Z manželskej lásky (dala vyhotoviť) Gertrúda...*

⁴⁰ Pozri hlavne: ČOVAN, M. – JANOŠÍKOVÁ, Z.: c. d., s. 27–32; ČOVAN, M.: Význam epigrafického výskumu pre cirkevné dejiny východného Slovenska. In: *Pontes ad Fontes. Cirkevní dějiny ve světle pomocných věd historických*. Brno 2011, v tlači.

⁴¹ Práve na základe výtvarnej stránky Z. Janošiková určila, že ide o dielo pochádzajúce z dielne florentského majstra Santi Gucciho, pôsobiaceho od roku 1557 v Krakove. ČOVAN, M. – JANOŠÍKOVÁ, Z.: c. d., s. 28. Podrobne v monotematickej štúdii JANOŠÍKOVÁ, Z.: Sepulkrália nemeckého rytiera poľskej proveniencie v Bardejove. In *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach*. Trnava, v tlači.

*Bardejov, Kostol sv. Egídia,
veko tumby Henryka von Treskow
(Druschaw), 1580–1600.*

*Bardejov, Kostol sv. Egídia,
veko tumby Henryka von Treskow
(Druschaw), detail.*

ná. Erb prináleží nemeckému rodu Treskow (Tresckow, Treszkow, Treschkow, Druschau). Čierne hlavy vtákov so zlatým krúžkom v ich rodovom erbe bývajú znázorňované buď ako kačacie, inokedy ako pávie, niekedy ako orlie.⁴² Ide o saský rod, ktorý svoj pôvod odvodzuje od hradného panstva Treskow ležiaceho pri Belgerne. Neskôr svoje majetky rozšíril do oblastí Pomoranska, Magdeburska, Braniborska a východného Pruska. Tradične významnými sídlami príslušníkov rodu boli predovšetkým lokality Milow a Schlagenthin v regióne Jerichower Land. V tunajších kostoloch sú dodnes zachované náhrobné kamene či epitafy viacerých predstaviteľov tohto rodu.⁴³ Pri úvahách nad časom a príčinami pôsobenia príslušníka tohto rodu na našom území, a v snahe odhaliť konkrétnu osobu, sme vychádzali z výtvarnej podoby sepulkrálie a z historických udalostí odohrávajúcich sa v 60. a 70. rokoch 16. storočia v okolí Bardejova. Z archívnych prameňov mesta Bardejova, hlavne zo šesťdesiatych rokov 16. storočia, vieme o pravidelných kontaktoch Bardejovčanov s vedúcimi predstaviteľmi cisárskej armády, akými boli vrchný veliteľ Lazarus Schwendi⁴⁴ a poľný maršál Hans Rueber.⁴⁵ Aj preto sme sa zamerali na štúdium písomností magistrátu z tohto obdobia tak ako nám to dovoľoval ich súčasný stav spracovania

⁴² KNESCHKE, E. H.: *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexikon* 9. Leipzig 1870, s. 267; MÜLVERSTEDT, G. A.: *Der abgestorbene Adel der Provinz Preussen* 6. Nürnberg 1876, s. 98, tab. 71.

⁴³ ZEDLER, J. H.: *Zedlers Universal Lexicon*. Bd. 45. Leipzig, 1745, s. 488–494.

⁴⁴ MMB, Účtovný denník 1566, sign. 1762, fol. 4.

⁴⁵ MMB, Účtovný denník 1569, sign. 1765, fol. 37.

a prístupnosti.⁴⁶ Pri jednom zo záznamov účtovnej knihy z roku 1567 sa stretávame s menom „Henryk Druschaw“.⁴⁷ Ťažko čitateľný text ho popisuje pri jednej z transakcií medzi mestom a cisárskou armádou ako kapitána jazdeckého oddielu. Henryk (Heinrich) von Treskow bol teda určite súčasťou cisárskych vojsk, ktoré sa v tom čase v hojnom počte zdržiavali na území východného Slovenska.

Erb rodu Haller v Bardejove

Meštiansky dom č. 19 na Radničnom námestí v Bardejove patrí medzi najväčšie architektonické pamiatky mesta. Dom, ktorý nepochybne vyrástol na stredovekých základoch, zaujme na prvý pohľad svojou renesančnou fasádou. Z nášho hľadiska sa však mimoriadne zaujímavé pramene, ktoré renesančnú prestavbu domu pomáhajú približne datovať, nachádzajú v interiéri domu. V prejazde objektu sa zachoval renesančný portál, v ktorého ostení je vytesaný tento nápis: *DER · SEGE · DES HER / MACHT · REICH · ON*⁴⁸ · *MVHE*.⁴⁹ Ten je rozdelený reliéfne vyhotoveným erbom, resp. erbovým štítom, ktorý je symbolom rodu Haller. Touto skutočnosťou, až na jednu výnimku v podobe stručnej zmienky,⁵⁰ sa naša odborná literatúra nijako nezaobera. V prípade tohto rodu pochádzajúceho z nemeckého Norimbergu ide o štvrtý štít; v prvom a štvrtom poli je na červenom podklade položená pravo šikmá strieborná krokva s čiernou výplňou.⁵¹ Druhé a tretie pole je delené: v hornej časti je na červenom podklade zlatý klin, v dolnej časti na striebornom podklade kráčajúci čierny lev.⁵² Čo sa však bardejovského portálu týka, ide o erb bez polychromie. Doposiaľ nebola presne ozrejmenej pôsobnosť rodu v Bardejove a ruka v ruke s tým zostávala nevyriešená otázka, aká konkrétna osoba dom v meste vlastnila a iniciovala vytvorenie výtvarno-architektonickej podoby, ktorá pretrvala do

Bardejov, Radničné nám. 19, portál, okolo 1544.

Bardejov, Radničné nám. 19, portál, okolo 1544, detail.

⁴⁶ Listiny po roku 1526 sa v súčasnosti spracúvajú a sú zatiaľ bádateľom neprístupné.

⁴⁷ MMB, Účtovná kniha mesta Bardejov 1567, sign. 1763, fol. 3a.

⁴⁸ Skrátená podoba slova *ohne* bez viditeľnej značky skrátenia.

⁴⁹ *Božie požehnanie obohacuje a to bez akéhokoľvek trápenia* (Príslovia kap. 10, v. 22).

⁵⁰ GUTEK, F. – KUTNÝ, M.: *Portály starého Bardejova*. Bardejov 2007, s. 62.

⁵¹ To bol pôvodný znak rodu. Tu popisovaný erb so štvrtým štítom udelil rodu cisár Karol V. v roku 1528. MELIÓRISZ, B.: *A heraldika köreből. Sárosvármegyei nemes családok címere*. Eperjes 1899, s. 39.

⁵² NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* 5. Pest 1859; MELIÓRISZ, B.: c. d., s. 39.

dnešných dní. Nám sa však podarilo zistiť, že pôvodcom nápisu s erbom ako aj celej renesančnej prestavby domu je Konrád Haller. Ten sa v roku 1526 presťahoval z Pešti do Košíc a patril k významným obchodníkom a dodávateľom striebra.⁵³ Jeho spojenie s Bardejovom dokladá manželka Felicitas Rauberová. Na začiatku 16. storočia pôsobil v meste ako richtár niekoľkokrát aj Andreas Rauber (Rueber). Felicitas s ním mohla byť príbuzensky spriaznená. Nepochybne najjasnejším dôkazom o Konrádovi Hallerovi ako o majiteľovi domu a iniciátorovi jeho renesančnej prestavby sú archívne pramene. Na základe nich vieme, že Konrád pôsobil v orgánoch mesta ako plnoprávny bardejovský mešťan. Zomrel 2. júla 1553 v Košiciach.⁵⁴ O čase vzniku prestavby domu uskutočnenej z popudu vlastníka Konráda Hallera, mnoho vypovedá paleografická analýza spomínaného nápisu v ostení. Ten je vyhotovený v ranohumanistickej kapitále a obsahuje niektoré typické prvky tohto písma: *D* zľava otvorené, mandorlovité *O*, zrkadlovo obrátené *N*. Nápis však už predstavuje neskorú fázu používania písma. Medzi literami aj tu už stále viac prevažujú tvary charakteristické pre novovekú kapitálu. Táto skutočnosť posúva vznik nápisu i prestavby domu ku koncu prvej polovice 16. storočia (štyridsiate roky), čo nepriamo potvrdzuje letopočet 1544 vyrytý do tehly v pivničných priestoroch domu.

Znaky bardejovských farárov

Protestantskí farári Bardejova v 16. a 17. storočí patria medzi významné osobnosti našej histórie. Výraznou mierou totiž obohatili kultúrny a vzdelanostný život nielen svojho mesta. Predkladané zistenia inšpirované objavom, resp. identifikáciou dvoch sepulkrálií v priestore Kostola sv. Egídia, znamenajú obohatenie našich vedomostí na poli meštianskych znakov evanjelických duchovných. Samozrejme, ani v tomto prípade nemôžeme, a ani nechceme, opomenúť epigrafický rozmer oboch sepulkrálií.⁵⁵

Bardejov, Kostol sv. Egídia, náhrobný kameň Michala Radašina, 1570, detail.

Bardejov, Kostol sv. Egídia, náhrobný kameň Michala Radašina, 1570, fragment.

⁵³ KUBINYI, A.: Die Nürnberger Haller in Ofen – Ein Beitrag zur Geschichte des Südosthandels im Spätmittelalter. In: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg*, 1963/64, roč. 52, s. 110.

⁵⁴ MMB, Účtovná kniha mesta 1552–1578, sign. 1746, s. 46.

⁵⁵ Pozri tiež ČOVAN, M.: Význam epigrafického výskumu..., v tlači.

V septembri roku 2010 sa nám naskytl smutný pohľad na zničený náhrobný kameň, voľne pohodený v severnej ohrade kostola. Krátko predtým bol objavený v podlahe presbytéria a zrejme značne neprofesionálnym a nešetrným spôsobom bol prenesený a ponechaný svojmu osudu na voľnom priestranstve. O neodbornej manipulácii svedčili tiež odlomené kusy kameňa s časťami nápisu, rovnako pohodené v priestore ohrady. Na naše obrovské prekvapenie sa ukázalo, že pieskovec predstavuje náhrobný kameň Michala Radašina, ktorý bol predstaviteľmi piatich východoslovenských miest ako prvý zvolený do funkcie seniora či superintendenta prvého seniorátu v Uhorsku vôbec.⁵⁶ Pre identifikáciu kameňa sa ukázal ako kľúčový kus pieskovca s fragmentom nápisu v novovekej kapitále: *[MI]CHAELIS RADASC[HINI]*.⁵⁷ To, že ide o čelného predstaviteľa bardejovskej a východoslovenskej reformácie päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 16. storočia však potvrdzuje znak v hornej časti kameňa, ktorý veľmi jasným spôsobom vyjadruje povolanie i náboženské presvedčenie M. Radašina. V štíte umiestnenom vo vavrínovom venci sú symboly typické pre protestantskú vieru. Reliéfne vyhotovený kalich tu je z oboch strán doplnený s najväčšou pravdepodobnosťou o hostie, čo je úplne prirodzené vzhľadom na vierouku protestantských učení, pokladajúcich za nevyhnutné prijímanie pod obojakým spôsobom. V hornej časti štítu sa nachádzajú iniciály M. Radašina. O jeho živote vieme stále veľmi málo. Radašin bol pôvodom Chorvát. Po štúdiách vo Wittenbergu pôsobil v roku 1539 ako kazateľ v Hainburgu, no už v roku 1540 sa zdržiava v Bratislave. O čase jeho príchodu do Bardejova nemáme presný údaj. Oporou nám v tomto smere môže byť denník šarišského farára Briccia Kokavina, ktorý nám pomáha pri datovaní jeho príchodu do Bardejova a potvrdzuje predpoklad o jeho chorvátskom pôvode.⁵⁸ Vráťme sa však ešte pár vetami k náhrobnému kameňu. Pri štúdiu archívnych prameňov mesta Bardejova sa nám podarilo zistiť autora tohto diela. Je ním majster Antonius „Lapicida“. Náhrobok bol vyhotovený na náklady mesta Bardejova v roku 1570, teda s istým časovým odstupom od smrti Radašina.⁵⁹ Majstrovi Antoniovi za prácu vyplatili 5 florénov.⁶⁰ Tento poznatok má pre nás veľký význam, keďže autorstvo tohto druhu prác v sledovanom období je inak veľmi ťažké doložiť historickými prameňmi. S menom majstra Antonia sa stretávame aj pri

⁵⁶ Stalo sa tak 2. 11. 1546 na schôdzke v Prešove. GUITMAN, B.: *A bártfai reformáció első évtizedei és kapcsolattrendszere*. Piliscsaba 2009, s. 111; JANKOVIČ, V.: Dve postavy zo začiatkov reformácie v Bardejove. In: *Historický časopis*, 1990, roč. 38, č. 5, s. 647; ZOVÁNYI, J.: *Magyarország protestáns egyháztörténeti lexicon*. Budapest 1977, s. 496.

⁵⁷ Celkovo sa z nápisu zachovalo naozaj len torzo. Vytesaný bol po krajoch kameňa a pod erbovým znamením v dolnej časti kameňa. Čitateľný je už len fragment nápisu po krajoch kameňa: *[MO]NMENTV(M) VENER[ABIL]IS [- - -]*. Ďalšie dva fragmenty nápisu sú na odlomených kusoch kameňa. Na prvom je vytesané spomínané meno, druhý veľkú výpovednú hodnotu nemá: *PRAEFVIT*.

⁵⁸ „Anno 1566. Michael Radaschinus Croata, Pastor Bartphensis et Superintendens, Vir Venerandus, Postquam annos 22 fideliter et cum magno fructu Euangelium in Ecclesia Bartphense docuit, sedendo animam Christo tradidit, seseque dulcissimis Euangelii promissionibus confirmans, ac Filium Dei inuocans placide obdormiuit.“ GUITMAN, B.: c. d., s. 88.

⁵⁹ Radašin zomrel 21. októbra 1566. MMB, účtovná kniha mesta 1552–1578, sign. 1746, s. 948.

⁶⁰ MMB, účtovná kniha mesta 1552–1578, sign. 1746, s. 1236. Je zaujímavé, že rok pred tým vyrobil Radašinovi náhrobný kameň iný kamenár, Michal Bakyš (Backysch). Mesto však zrejme s jeho prácou nebolo spokojné, a tak oslovilo iného majstra. Pozri: MMB, účtovná kniha mesta 1569, sign. 1765, fol. 50.

stavebných úpravách budovy mestských jatiek či pri výrobe nových okien na mestskej vinárni. Znovu ide aj o epigrafické pramene, keďže sa nám na oboch pamiatkach zachovali aj vytesané nápisy.⁶¹ Náhrobný kameň Michala Radašina má nesmiernu historickú hodnotu, čomu snáď časom bude zodpovedať aj jeho dôstojná prezentácia.

Na rozdiel od Radašinovej sepulkrálie bol náhrobný kameň inej významnej osobnosti na poste bardejovského farára verejne prístupný od poslednej štvrtiny 19. storočia. Náhrobný kameň, sekundárne osadený v podveží Kostola sv. Egídia, sa pôvodne nachádzal v blízkosti pastofória, v dlažbe hlavnej lode. V. Miškovský nápis na kameni interpretoval nesprávne a pripísal ho nejestvujúcej osobe, akémusi Partheimovi Saxovi,⁶² čo neskoršia maďarská a slovenská umenoveda aj historiografia nekriticky až doposiaľ preberali. My však na základe zachovaného nápisu môžeme jednoznačne tieto tvrdenia odmietnuť. Sepulkrália je dedikovaná bardejovskému pastorovi Abrahámovi Christianimu a jemu patrí aj reliéfne vyhotovený meštiansky znak, ktorý aj v tomto prípade očividne odráža v zobrazenej symbolike pozíciu, ktorú Christiani zastával takmer dvadsať rokov. Znak má podobu deleného štítu, v hornej polovici ktorého je umiestnený kalich s obláčkou (len veľmi ťažko viditeľnou) vpravo, vľavo zas baránok držiaci tyč s vlajkou (tiež už takmer neviditeľnou); v dolnej polovici tri rozety (2, 1). Nápis prebiehajúci po krajoch kameňa sa zachoval v tejto podobe:

*TVMVLVS REVER(ENDISSIMI) ET CLARISSI(MI) V[IRI] / [ABRA]HAMI
CHR[ISTI]ANI PARCHEIM SAX ECCL(ESI)AE BART(PHENSIS) P[A]STORIS
PER ANNOS PLVS MINVS / XX VIGILANTISSI(MI) QVI PIE [IN CHRISTO] /
OBDORMIVIT XXIX NOVEMB(RIS) ANNO M DC XIX AETATIS SVAE L VIII.*⁶³

*Bardejov, Kostol sv. Egídia, náhr. kameň
Abrahama Christianiho, 1619, detail.*

*Bardejov, Kostol sv. Egídia, náhr. kameň
Abrahama Christianiho, 1619.*

⁶¹ MMB, účtovná kniha mesta 1556, sign. 1751, fol. 22b.

⁶² MYSKOVŠKY, V.: c. d., s. 116–117.

⁶³ *Náhrobok ctihodného a slávneho Abraháma Christianiho zo saského(?) Parcheimu, kňaza bardejovskej cirkvi o ktorú čo najusilovnejšie dbal asi 20 rokov a ktorý zbožne v Kristu usnul 29. novembra roku 1619 vo veku 58 rokov.*

Text vyhotovený novovekou kapitálou pokračuje pod štítovým znamením, pričom na tomto mieste je už veľmi ťažko čitateľný:

SI FORTE IGNORAS S[- - -]ST / LOCVS ISTE VI[ATO]R / SACRA VIRI SAC[RI] /
MOLLITER OSSA [- - -] / NON TIBI CHRISTIANI NO[MINI] / PASTORIS
AB[RAH]AMI / AVDITVM ES[T] MAGNI / CLARAQ(VE) FAMA [- - -] / HOCCE
SVVM COR[PVS - - -] / SVB MARMORE [- - -] / CVM BIS QVINQ(VE) A[NNO]S /
OCTOQ(VE) NA[- - -]S [- - -] / NEC TAMEN HIC [- - -] / MEMORE SVR[- - -]S /
PARTE [- - -] OCVLOS / GAVDE [- - -] DEI.⁶⁴

Vďaka nápisu vieme určiť aj údaje, o ktorých nám nie je známe, že by sa v do-
terajšej historickej spisbe nachádzali – pôvod a presný rok narodenia. Abrahám
Christiani sa narodil v roku 1561. Pochádzal z mesta Parcheim v Mecklenburgu, čo
dokladá aj jeho prívlastok *Megapolitanus*,⁶⁵ nachádzajúci sa na tlačiarňach jeho literár-
nych diel.⁶⁶ Po štúdiách v Prešove pôsobil Christiani ako rektor v Spišskej Sobote.
V roku 1591 bol do tejto funkcie zvolený v Prešove. O dva roky neskôr už zastáva
pozíciu evanjelického kazateľa v Krížovej Vsi.⁶⁷ V Bardejove, ako to dokladá aj sa-
motný nápis, sa v pozícii evanjelického farára ocitá okolo roku 1600.⁶⁸ Meštianske
právo získal 12. mája 1609.⁶⁹ Príčinou jeho smrti v roku 1619 bol mor.⁷⁰

Záver

Už samotná geografická poloha východného Slovenska vytvára ohľadne vplyvov
na tunajšie hnutel'né i nehnuteľné hmotné pramene, ktoré sú vo funkcii nosičov
epigraficko-paleografických a heraldických prvkov, isté predpoklady smerodajné
pre celý neskorý stredovek a raný novovek. Badateľné sú štyri hlavné oblasti či kul-
túrne okruhy, ktorých vplyvanie na nami sledované územie sa v priebehu storočí
preukazovalo s nepravidelnou intenzitou: 1. Politické a kultúrne centrá krajiny
(Budín, Ostrihom, Jáger) a ich pôsobenie skrze predstaviteľ'ov šarišskej šľachty či už
v blízkosti panovníka na kráľovskom dvore alebo v cirkevných centrách. 2. Vplyv
Malopoľska s Krakovom, a to predovšetkým v severnej časti východného Sloven-
ska. 3. Oblasť rakúskych a nemeckých krajín, resp. územia s prevažne nemeckým
obyvateľstvom (Sliezsko), ktorých pôsobenie bolo prirodzene dané nemeckým živ-
lom na našom území, predovšetkým v období reformácie. 4. Taliansky kultúrny
okruh, ktorý sa silne spája s pôsobením Anjouovcov na uhorskom tróne. Otázke

⁶⁴ Ak to náhodou nevieš, pútnik, na tomto posvätnom mieste pokojne odpočívajú kosti kňaza
Abraháma Christianiho. No len telo spočíva pod mramorom. O jeho mene a veľkej sláve sa
zvest' šíri naďalej...

⁶⁵ *Megapolitanus* je staré latinské pomenovanie pre Mecklenburg. Práve výraz *Parcheim* inter-
pretoval Viktor Miškovský chybné ako meno *Partheim Sax*. Sepulkráliu tak chybné spojil s ne-
existujúcou osobou, ktorá vraj bola nástupcom Abraháma Christianiho vo funkcii farára.

⁶⁶ ČAPLOVIČ, J.: *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700*. Diel 1. Martin 1972,
s. 78.

⁶⁷ ZOVÁNYI, J.: c. d., s. 112.

⁶⁸ Marečková chybné uvádza začiatok pôsobenia Christianiho vo funkcii farára do roku 1610.
MAREČKOVÁ, M.: *Spoločenská štruktúra Bardějova v prvé polovine 17. storočia*. Brno 1979,
s. 77.

⁶⁹ MMB, *Liber Civium et aliorum diversarum Memorabilium 1597–1640*, sg. 242, f. 25.

⁷⁰ KLEIN, J. S.: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in
allen Gemeinen des Königreichs Ungarn*. Leipzig und Ofen 1789, s. 28.

cudzích vplyvov či pôvodu nápisovo-heraldických prameňov sa budeme podrobnejšie venovať v niektorých z našich ďalších štúdií.

Nateraz však možno konštatovať, a predkladaná štúdia to snád dokazuje, že pramenná hodnota takýchto pamiatok má nielen podstatnú výpovednú kvalitu z hľadiska historických disciplín, ale v sebe neraz nesie aj vysoké kultúrno-umelecké odkazy.

LA CULTURE MÉDIÉVALE ET CELLE DES TEMPS MODERNES PRIMITIFS
DE LA SLOVAQUIE ORIENTALE À LA LUMIÈRE
DES RECHERCHES ÉPIGRAPHIQUES, PALÉOGRAPHIQUES
ET HÉRALDIQUES LES PLUS RÉCENTES

Miroslav Čovan

Les objets historiques de nos villes et villages se trouvant sur le territoire de la Slovaquie orientale disposent toujours d'un matériel de source de qualité lequel, grâce à son caractère héraldique, paléographique et épigraphique, apporte de nouvelles connaissances à l'histoire régionale, religieuse ou bien à celle de l'art. Par une approche multidisciplinaire de ces monuments, en profitant des connaissances de l'histoire de l'art, lesquelles considèrent surtout l'épigraphie et l'héraldique aussi comme leurs sciences auxiliaires et, à l'aide des recherches d'archives, nous présentons progressivement nos connaissances provenant de différentes localités des régions de Šariš et de Spiš. Grâce à une analyse paléographique et héraldique d'une peinture murale de Veľký Šariš, nous avons constaté qu'il s'agissait d'un monument épigraphique datant de l'époque romane du 13e siècle. Le torse de l'inscription représente l'un des épigraphes les plus anciens trouvés sur le territoire de la Slovaquie tout entière. Nous avons réussi finalement à déchiffrer le secret des épitaphes des torsos de bois de Bardejov, non identifiés jusqu'à nos jours. Les personnes auxquelles on avait dédié les sépulcres datant du 16e, resp. du 17e siècle furent le noble Joachim Angern et le bourgeois Ján Christ. L'ensemble des inscriptions de Renaissance du château de Kežmarok lesquelles nous avons presque complètement déchiffrées et établi leur origine, nous apportent d'autres preuves portant sur le niveau intellectuel des membres de la famille Thököly. En général, c'est pour la première fois que nous informons le public professionnel du nom de Baltazár Herman, fumiste de Prešov, provenant de Levoča, grâce auquel nous gardons des monuments épigraphiques datant de la première moitié du 17e siècle, ayant été jusqu'à aujourd'hui soit mal interprétés, soit pris comme illisibles. En ce qui concerne les recherches héraldiques, resp. héraldiques et épigraphiques, c'est l'identité d'un noble, découverte sur un tombeau de Bardejov, laquelle occupe ici une place particulière. Grâce aux recherches intensives héraldiques et d'archives, nous avons justement appris qu'il s'agissait d'un des membres de la famille allemande (Treschaw, Druschau). Henryk Druschau (Heinrich Treskow) lequel, dans les années soixante du 16e siècle, avait certainement fait partie des armées impériales lesquelles, à l'époque, avaient séjourné, en grand nombre, sur le territoire de la Slovaquie orientale.

Traduit par Kristína Kapitáňová

PRÁVNA REGULÁCIA HERALDIKY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE¹

LADISLAV VRTEL

Vrtel, L: Legal Regulation of Heraldry in Slovak Republic. Slovenská archivistika, Vol XLVI, No 1–2, 2011, p. 112–123.

There is not an act in the Slovak Republic that would treat heraldry in a complex way. After the revolution in 1989, the legal environment suitable for renewing and developing heraldry started to be created. Nowadays, there are approximately fifty valid legal regulations in Slovak Republic that regulate or create legal environment for the creation, registration and usage of coats of arms, flags and stamps of the state, regional and local self-government, and other juridical as well as physical persons. The author attempts to list and analyse these regulations with emphasis both on their legal and even more on their factual classification.

Heraldry, Slovakia, legal regulations.

PhDr. Ladislav Vrtel, Heraldická komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, Križkova 7, 811 04 Bratislava

Podat' úplnú správu o právnej regulácii heraldiky na Slovensku v predchádzajúcich dvadsiatich rokoch by predpokladalo vykonať podrobnú analýzu právnych predpisov obsahujúcich ustanovenia o erboch, vlajkách, pečatiach či hymnách. Takýchto predpisov je pri prísnom výbere asi päťdesiat. V prípade, že by sa brali do úvahy aj všeobecne záväzné nariadenia samosprávnych krajov a obcí o svojich symboloch, rozrástol by sa súbor týchto zákonných a podzákonných noriem, týkajúcich sa heraldiky, tvorby a používania erbov, ale aj vlajok, pečatí a hymien na Slovensku na niekoľko tisíc.

Vykonať takúto dôslednú inventúru heraldických právnych predpisov by bolo isto veľmi namáhavé, navyše celá táto oblasť je v pohybe. Konštatovanie platí nielen pokiaľ ide o komunálnu heraldiku, pretože v súvislosti s novými komunálnymi erbmi pribúdajú aj s nimi súvisiace právne predpisy, no platí aj pokiaľ ide o používanie štátnych symbolov.² Napriek tomu považujeme za užitočné pokúsiť sa o určitú stručnú analýzu týchto predpisov a ich – nielen právnu ale najmä vecnú – kategorizáciu. Nie je potrebné zdôrazňovať, že ustanovenia sa spravidla netýkajú iba erbu,

¹ Text je upraveným znením príspevku, predneseného na seminári Symbolika miest a obcí ve střední Evropě, organizovanom v dňoch 3.–4. júna 2010 Zemským archívom v Opave, pobočka Olomouc, Centrom pre hospodárske a sociálne dejiny, katedrou histórie Filozofickej fakulty Ostravskej univerzity v Ostrave, Zemským archívom v Opave a Moravskou genealogickou a heraldickou spoločnosťou v Brne.

² Spomeňme napr. nové ustanovenia o štátnom smútku, vložené do zákona o štátnych symboloch, či nové ustanovenia o používaní štátnych symbolov v školách. Smernica č. 11/2010-R z 24. mája 2010 k umiestneniu vyobrazenia štátneho znaku Slovenskej republiky, štátnej zástavy Slovenskej republiky, textu štátnej hymny Slovenskej republiky a textu preambuly Ústavy Slovenskej republiky v priestoroch škôl so štátnym vzdelávacím programom a pod.

ale celého komplexu identifikačných znakov (erb, vlajka, pečať, hymna...). Pokiaľ teda v texte kvôli stručnosti spomíname len erb, konštatovanie sa analogicky vzťahuje aj na ostatné symboly.

Pri pohľade na množinu heraldických právnych predpisov sa ponúka roztriedenie zákonov, ale aj jednotlivých právnych ustanovení podľa toho, či sa týkajú:

1. konštituovania symbolu jeho nositeľom;
2. registrovania symbolu v Heraldickom registri SR;
3. používania symbolu v praxi;

a to v kombinácii s posúdením, či v konkrétnych prípadoch ide o:

- a) obligatórne nariadenia – vrátane sankcií za ich nedodržanie;
- b) fakultatívne ustanovenia – poskytujúce možnosť konštituovať, registrovať a používať erb;
- c) zákazy, podopreté v niektorých prípadoch aj sankciami.

Výsledkom takejto vecnej kategorizácie vzniknú tieto skupiny heraldických právnych ustanovení:

Konštituovanie erbu

1/a Povinnosť mať svoj erb

Zo zákona konštituuje svoje symboly štát a územná samospráva. Tu možno rozlíšiť dve skupiny právnych ustanovení. Jednak sú to tie, ktoré už priamo definujú (blazonujú) erb, a jednak tie, kde zákon určitým právnickým osobám iba prikazuje erb prijať.³ Do prvej skupiny patrí štátna symbolika, daná ústavou a zákonom⁴, ale napr. aj symbolika hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy,⁵ do druhej skupiny patrí symbolika ostatných miest a obcí, ako aj symbolika samosprávnych krajov.

Pokiaľ ide o štátne symboly je to predovšetkým Ústava Slovenskej republiky⁶ a na ňu nadväzujúci zákon o štátnych symboloch.⁷ Do tohto legislatívneho komplexu radíme aj zákon o štandarde prezidenta republiky.⁸

Povinnosť vzniku krajských erbov rieši zákon o samosprávnych krajoch;⁹ povinnosť vzniku mestských a obecných erbov ustanovuje zákon o obecnom zriadení.¹⁰ Povinnosť vytvoriť mestský erb Košíc určuje zákon o meste Košice.¹¹

³ Zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení; Zákon č. 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch), (ďalej len Zákon č. 302/2001 Z. z. o samosprávnych krajoch).

⁴ Zákon č. 63/1993 Z. z. o štátnych symboloch a ich používaní v znení neskorších predpisov, ktorým sa dopĺňajú niektoré zákony (ďalej len Zákon č. 63/1993 Z. z. o štátnych symboloch).

⁵ Zákon č. 377/1990 Zb. o hlavnom meste SR Bratislave.

⁶ Čl. 8–9, odd. 2, hl. I Ústavy Slovenskej republiky z 1. septembra 1992, účinnej od 1. januára 1993.

⁷ Zákon o štátnych symboloch.

⁸ Zákon č. 51/1993 Z. z. o štandarde prezidenta republiky.

⁹ Samosprávy kraj má svoje symboly, ktoré môže používať pri výkone samosprávy. Symboly samosprávneho kraja sú erb, vlajka a pečať. §1 ods. 6 zákona č. 302/2001 Z. z. o samosprávnych krajoch.

¹⁰ Zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení.

¹¹ Zákon č. 401/1990 Zb. o meste Košice.

Mestá a obce – prijímajú svoje symboly *uznesením* zastupiteľstva a ďalej ich upravujú vo svojich *štatútoch*, (prípadne aj vo *všeobecne záväzných nariadeniach*). Tieto štatúty a nariadenia často publikujú v obecných vestníkoch.¹²

1/b Možnosť mať svoj erb

Pre iné právnické a fyzické osoby ako tie, ktoré majú zo zákona povinnosť vytvoriť si erb, vytvára Ústava *možnosť* konštituovať si vlastný erb. Týka sa to neštátnych inštitúcií, univerzít a iných škôl, obchodných a finančných spoločností, občianskych združení, ale aj fyzických osôb. Všetkým týmto *fyzickým a právnickým osobám* zákon umožňuje vytvoriť si a používať vlastný erb.¹³

Zvláštnou sem patriacou skupinou sú *cirkevné erby*, na ktorých tvorbu sa vzťahujú aj iné ako všeobecne záväzné právne predpisy. Spomeňme najnovšie Smernice pre tvorbu heraldických symbolov (erbov) v Rímskokatolíckej cirkvi a Gréckokatolíckej cirkvi v Slovenskej republike,¹⁴ novelizovanú Ústavu Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku,¹⁵ na ňu nadväzujúci Cirkevný zákon o vonkajších symboloch Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku,¹⁶ ako aj Cirkevné nariadenie o používaní symbolov Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku.¹⁷

Spomenuté cirkevné predpisy priamo neprikazujú cirkevným inštitúciám a cirkevným hodnostárom vytvoriť si erb, no naberajú k heraldickej tvorbe a vymedzujú rámec, v ktorom by sa tvorba a používanie cirkevných erbov mali uskutočňovať.

1/c Zákaz vytvoriť si vlastný erb

Podstatnou črtou právneho štátu je, že štát môže vykonávať iba to, čo mu zákon prikazuje.¹⁸ Z toho vyplýva, že štátne orgány, ktoré majú zákonom prikázané používanie štátneho znaku nesmú používať iný symbol ako štátny znak. Tendencia iden-

¹² Napr. erby Galanty a Šale pozri: Vestník okresného úradu v Galante, čiastka 6, roč. II, jún 1993.

¹³ Prvá hlava 1, odd. 1, čl. 2, ods. 3 Ústavy: „Každý môže konať, čo nie je zákonom zakázané, a nikoho nemožno nútiť, aby konal niečo, čo zákon neukladá“.

¹⁴ Smernice pre tvorbu heraldických symbolov (erbov) v Rímskokatolíckej cirkvi a Gréckokatolíckej cirkvi v Slovenskej republike schválené dňa 10.–11. marca 2008 Konferenciou biskupov Slovenska.

¹⁵ Prvá časť Postavenie a poslanie cirkvi. Vonkajšie symboly Cirkvi. Čl. 2 Za čl. 1 Ústavy sa doplnia čl. 1a a čl. 1b nasledovného znenia: čl. 1a Vonkajšími symbolmi Evanjelickej cirkvi, ktorými sa Evanjelická cirkev navonok odlišuje od ostatných cirkví doma i vo svete sú erb, vlajka, pečať a hymna. Cirkevný ústavný zákon č. 1/2010, ktorým sa mení a doplnia Cirkevný ústavný zákon č. 1/1993 (Ústava ECAV na Slovensku) v znení cirkevných ústavných zákonov 7/00, 1/01, 1/02, 4/05, 1/07 a 1/08, Zbierka cirkevnoprávnych predpisov Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku, roč. 17, čiastka 2/2010 z 20. októbra 2010.

¹⁶ Cirkevný zákon č. 2/2010 o vonkajších symboloch Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku, Zbierka cirkevnoprávnych predpisov Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku, roč. 17, čiastka 2/2010 z 20. októbra 2010.

¹⁷ Cirkevné nariadenie č. 1/2011, o používaní vonkajších symbolov Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku, vydalo Generálne presbyterstvo Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku svojím uznesením č. 80/5-2010 v zmysle § 11 odseku (1) cirkevného zákona 2/2010 o vonkajších symboloch.

¹⁸ Prvá hlava 1, odd. 1, čl. 2, ods. 2 Ústavy: „Štátne orgány môžu konať iba na základe ústavy, v jej medziach a v rozsahu a spôsobom, ktorý ustanoví zákon.“

tifikovať sa v rámci štátnych orgánov je odôvodnená, pokiaľ sa v heraldickom embléme zachová štátny znak v dominantnom postavení.

Snaha niektorých štátnych orgánov používať štátny znak iba v pečiatke a pri označení budovy, no vo všetkých ostatných prípadoch (hlavičkový papier, informačné materiály, prezentácia na internete a pod.) používať logo nie je v súlade so zákonom,¹⁹ a je aj heraldicky neprijateľná.

Registrowanie erbu

2/a Povinnosť registrovať svoj erb

Heraldický register sa vedie na Ministerstve vnútra na základe zákona o organizácii činnosti vlády a o organizácii ústrednej štátnej správy.²⁰ Povinnosť registrovania erbu, teda jeho zapísania do Heraldického registra SR sa vzťahuje iba na územnú samosprávu (kraje, mestá²¹ a obce). Samosprávnym krajom táto povinnosť vyplýva z § 7, ods. 2 zákona č. 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch),²² mestám a obciam povinnosť registrovať svoj erb ustanovuje zákon o obecnom zriadení,²³ ktorý uvádza aj dátum 31. 12. 2006, do ktorého si mali obce túto povinnosť splniť.²⁴

Všetky ostatné právnické a fyzické osoby v SR nemajú povinnosť, ale právo požiadať o registrovanie svojich erbov do Heraldického registra Slovenskej republiky,²⁵ pravda bez záruky, že sa ich žiadosti vyhovie.

2/b Možnosť registrovania erbu

Podľa Vnútorného pokynu generálneho riaditeľa sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky o Heraldickom registri Slovenskej republiky²⁶ Heraldický register je ústredná evidencia erbov, vlajok, prípadne ďalších symbolov obcí, vyšších územných celkov a iných právnických osôb, ako aj fyzických osôb, pôsobiacich na území Slovenskej republiky alebo zahraničných právnických osôb a fyzických osôb, majúcich vzťah k Slovenskej republike. Obec a samosprávny kraj predkladá Ministerstvu vnútra Slovenskej republiky návrh symbolov na zápis do heraldického registra *povinne*. Pre ostatné právnické a fyzické osoby je zapísanie ich

¹⁹ Na prijatie a používanie loga štátne orgány nie sú splnomocnené žiadnym zákonom, v rozpore s ústavou konajú teda niečo, čo nie je v súlade so zákonom.

²⁰ Zákon č. 575/2001 Z. z. o organizácii činnosti vlády a o organizácii ústrednej štátnej správy v znení neskorších predpisov.

²¹ Podľa zákona o hl. meste SR Bratislave aj bratislavské mestské časti. Zákon č. 377/1990 Zb. o hlavnom meste Slovenskej republiky Bratislave (§ 20–24a).

²² Samosprávy kraj predkladá Ministerstvu vnútra Slovenskej republiky návrh symbolov na zápis do Heraldického registra Slovenskej republiky na základe §7 ods. 26 č. 302/2001 Z. z. o samosprávnych krajoch.

²³ Zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení.

²⁴ Obec, ktorá nepredložila ministerstvu svoje symboly na zapísanie do Heraldického registra Slovenskej republiky, urobí tak do 31. decembra 2006. §30, ods. 1 zákona č. 369/1990 o obecnom zriadení.

²⁵ Vnútorný pokyn generálneho riaditeľa sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky o Heraldickom registri Slovenskej republiky č. SVS-204-2004/00933 (Vnútorne pokyny Ministerstva vnútra SR, 10/2004 z 30.12.2004) (ďalej iba „vnútorného pokynu o heraldickom registri“).

²⁶ Čl. 1, ods. 2 vnútorného pokynu o heraldickom registri.

symbolov do heraldického registra *dobrovoľné*. Tieto môžu používať svoje erby, aj keď nie sú zapísané v Heraldickom registri SR.

V záujme vyššej ochrany svojich erbov môžu právnické, ale aj fyzické osoby požiadať o ich registráciu na Úrade priemyslového vlastníctva.²⁷ V sporných prípadoch Úrad priemyslového vlastníctva konzultuje prijateľnosť erbu alebo heraldickej kompozície – najmä pokiaľ obsahuje motív štátneho znaku – s Ministerstvom vnútra SR, Heraldickým registrom SR.

2/c Zákaz registrácie erbu

Ministerstvo vnútra SR môže do Heraldického registra zapísať len erb, ktorý je heraldicky správny, jedinečný, bol vytvorený v súlade s pravidlami a zvyklosťami erbovej tvorby.²⁸ Ministerstvo vnútra pri posudzovaní heraldickej správnosti erbov prihliada na odporúčania odborných poradných orgánov, najmä Heraldickej komisie Ministerstva vnútra²⁹ a Heraldického kolégia.³⁰ Ministerstvo do Heraldického registra SR nezapíše erb, ktorý nespĺňa heraldické pravidlá a zvyklosti, a ktorý kladne neposúdila *Heraldická komisia* alebo *Heraldické kolégium*. Pokiaľ ide o rímskokatolícke a gréckokatolícke erby, ministerstvo tiež prihliada na odporúčanie *Heraldického konzultorstva* a pokiaľ ide o erby cirkevno-organizačných jednotiek evanjelickej cirkvi prihliada na odporúčanie *Heraldickej komisie evanjelickej cirkvi* na Slovensku.

Námietky sa môžu týkať najmä obsahovej a formálnej stránky erbov, pri historických erboch najmä nedostatočného zdokumentovania právneho nároku na takýto erb.

Používanie erbu

3/a Povinnosť (správne) používať erb (symboly)

Podľa zákona o štátnych symboloch štátne orgány používajú štátny znak. Okruh povinného používania a podrobnosti správneho používania vymedzuje zákon o štátnych symboloch. Metodika používania štátnych symbolov štátnou správou aj kontrola správneho používania je (podľa kompetenčného zákona) v pôsobnosti Minis-

²⁷ Úrad priemyslového vlastníctva v zmysle § 5 ods. 1 písm. h) zákona č. 506/2009 Z. z. o ochranných známkach nemôže bez súhlasu príslušných orgánov za ochrannú známku uznať označenie, ktoré obsahuje označenia chránené podľa medzinárodného dohovoru. Takýmto označením je aj štátny znak, ktorý nemôže byť bez súhlasu Ministerstva vnútra Slovenskej republiky – Heraldickej komisie súčasťou emblému inej ako štátnej právnickej osoby.

²⁸ Čl. 2, ods. 2 Vnútorného pokynu generálneho riaditeľa sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky o Heraldickom registri Slovenskej republiky č. SVS-204-2004/00933 (Vnútorné pokyny Ministerstva vnútra SR, 10/2004 z 30.12.2004), tiež: Opatrenie ministra vnútra z 28. VIII. 1991 č. 5, ktorým sa vydáva Štatút Heraldickej komisie. Vestník vlády SR z 2. IX. 1991.

²⁹ Opatrenie ministra vnútra z 28. VIII. 1991 č. 5, ktorým sa vydáva Štatút Heraldickej komisie. Vestník vlády SR z 2. IX. 1991.

³⁰ Stanovy Heraldického kolégia registrované Ministerstvom vnútra dňa 3. júla 1997, pod č. VVS/1-900/90-12830. Tiež čl. 2, ods. 3 Vnútorného pokynu generálneho riaditeľa sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky o Heraldickom registri Slovenskej republiky č. SVS-204-2004/00933 (Vnútorné pokyny Ministerstva vnútra SR, 10/2004 z 30. 12. 2004).

terstva vnútra SR, ktoré vydalo viaceré smernice a pokyny o používaní štátnych symbolov štátnou správou.³¹

Mestá majú povinnosť používať štátny znak a štátnu vlajku na budove, v úradných miestnostiach,³² pri štátom mu zverených agendách aj v pečatiach, na úradných listinách priesvitka, podtlač, hlavičkový papier...

Podľa kompetenčného zákona patrí metodika používania štátnych symbolov nielen štátnou správou, ale aj samosprávou, rovnako ako kontrola správneho používania do pôsobnosti Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, ktoré túto oblasť usmernilo odporúčaním (teda už nie smernicou ani pokynom).³⁴

Osvedčili sa tiež „ad hoc“ komisie, zložené z pracovníkov ministerstva vnútra, heraldickej komisie a Združenia miest a obcí Slovenska na riešenie problematiky používania štátnych symbolov, najmä pečiatok so štátnym znakom mestami a obcami.³⁵

Používanie štátnych symbolov v školách upravuje zákon o štátnych symboloch, ale aj ministerstvo školstva vlastnými smernicami.³⁶ Aj pokiaľ ide o samosprávu, priniesla posledná novela zákona o štátnych symboloch (2010) nové ustanovenia týkajúce sa hrania štátnej hymny.³⁷

Používanie štátnej vlajky SR na námorných lodiach upravuje osobitný zákon a vyhláška, podobne ako používanie štátnej vlajky SR na riečnych lodiach iných štátov.³⁸

³¹ *Smernica* Ministerstva vnútra Slovenskej republiky číslo VVS 203-2005/02468 z 30. júna 2005 pre krajské úrady a obvodné úrady o dohľade nad používaním štátnych symbolov v znení neskoršej smernice z 19. decembra 2008; *Metodický pokyn* Ministerstva vnútra Slovenskej republiky z 11. decembra 2003 číslo 203-2003/09405 pre krajské úrady, obvodné úrady a úrady orgánov špecializovanej miestnej štátnej správy o vyhotovení, evidovaní, používaní a likvidovaní úradných pečiatok a o označovaní budov krajských úradov a obvodných úradov a budov úradov orgánov špecializovanej miestnej štátnej správy štátnymi symbolmi a tabuľami s názvom úradu. v znení neskorších pokynov Ministerstva vnútra Slovenskej republiky z 28. januára 2004 a 11. decembra 2008;

³² Zákon č. 63/1993 Z. z. o štátnych symboloch.

³³ Tamže, pozri tiež: Metodický návod Ministerstva vnútra Slovenskej republiky číslo SVS-204-2002/00260 z 10. apríla 2002 pre mestské úrady a obecné úrady na vypracovanie registratúrneho poriadku a registratúrneho plánu (Vestník vlády Slovenskej republiky roč. 12, čiastka 5 vydaná 29. apríla 2002.

³⁴ Zákon č. 575/2001 Z. z. o organizácii činnosti vlády a o organizácii ústrednej štátnej správy v znení neskorších predpisov § 13 zákona „Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky je ústredným orgánom pre... štátne symboly, heraldický register ...“ *Odporúčanie* Ministerstva vnútra Slovenskej republiky číslo 203/2005/06626 z 30. júna 2005 pre orgány územnej samosprávy na používanie štátnych symbolov, označovanie budov samosprávnych orgánov a používanie symbolov územnej samosprávy v znení neskoršieho predpisu Ministerstva vnútra z 19. decembra 2008.

³⁵ *Odporúčanie* pre tvorbu, používanie, ochranu a vyradovanie pečatí a pečiatok územnej samosprávy. *Obecné noviny* č. XII/25 a č. XII/26 z 18. 6. 1002 a 25. 6. 2002. Tiež *Heraldický register Slovenskej republiky* zv. III. (zost. Kartous, P., Vrtel, L.), Martin 2003, s. 13–18.

³⁶ Smernica č. 11/2010-R z 24. mája 2010 k umiestneniu vyobrazenia štátneho znaku Slovenskej republiky, štátnej zástavy Slovenskej republiky, textu štátnej hymny Slovenskej republiky a textu preambuly Ústavy Slovenskej republiky v priestoroch škôl so štátnym vzdelávacím programom.

³⁷ § 13 Zákona č. 63/1993 Z. z. o štátnych symboloch.

³⁸ Zákon č. 435/2000 Z. z. o námornej plavbe v znení neskorších predpisov; *Vyhláška* Ministerstva dopravy, pôst a telekomunikácií Slovenskej republiky č. 220/2001 Z. z., ktorou sa ustanovo-

Používanie štandardy upravuje zákon o štandarde prezidenta.³⁹ Následne Prezidentská kancelária vydala podrobnejšiu smernicu na používanie tohto symbolu.⁴⁰ Problematiku používania štandardy prezidenta na lodiach riešia už spomenuté zákony o námornej plavbe a o vnútrozemskej plavbe.

Spomeňme tiež Zásady používania štátnych symbolov v diplomatickom protokole, schválené vládou SR r. 2007, ktoré tiež upravujú niektoré podrobnosti používania štátnych symbolov (hoci v niektorých bodoch odchyľne od zákona o štátnych symboloch.)⁴¹

Vo všetkých ostatných prípadoch, keď zákon o štátnych symboloch neprikazuje územnej samospráve (krajom, mestám a obciam) používanie štátnych symbolov, sú povinné používať vlastné symboly, krajský, mestský resp. obecný erb⁴² a nesmú používať štátny znak.

3/b Možnosť používať erb

Občania môžu používať štátny znak, erby samosprávy alebo erby školské, cirkevné a pod. s určitými obmedzeniami (napr. nesmú používať štátny znak vo svojich súkromných pečiatkach, na súkromných hlavičkových listoch, na rovnošatách súkromných bezpečnostných služieb a pod). Obmedzenia sú stanovené najmä z dôvodu, aby nedošlo k neželateľnej zámene súkromnej osoby s orgánom štátu. Inak občania môžu používať štátne symboly – (napr. odznak so štátnym znakom, štátnu zástavu pri športových podujatiach a pod.)

Občania môžu používať svoje občianske erby, najmä erby zapísané v Heraldickom registri SR. Fyzické osoby a iné ako štátne a samosprávne právnické osoby môžu používať svoje erby bez obmedzenia.

3/c Zákaz používať erb

Z logiky veci a právnych predpisov vyplýva zákaz používať štátny erb v samosprávnej pečati v iných agendách ako tých, ktoré sú obci zverené osobitným zákonom.⁴³ Tu je predpísané používanie pečate so samosprávnym erbom. Podobne platí zákaz používať samosprávny erb v samosprávnej pečati v agendách, ktoré sú samospráve zverené osobitným zákonom. Tu je zasa predpísané používanie pečate so štátnym znakom.

Občania nesmú používať štátny znak ani erby samosprávy vo svojich pečiatkach, nesmú nimi označovať budovy. Súkromné bezpečnostné služby nesmú používať štátny znak na svojich uniformách.

vujú podrobnosti o používaní štátnej vlajky Slovenskej republiky a iných vlajok na námornej lodi; Zákon č. 338/2000 Z. z. o vnútrozemskej plavbe a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

³⁹ Zákon č. 51/1993 Z. z. o štandarde prezidenta republiky.

⁴⁰ Smernica o používaní štandardy prezidenta Slovenskej republiky. Kancelária prezidenta republiky, Bratislava 18. decembra 2000, č.: 508/11-2000.

⁴¹ Pravidlá diplomatického protokolu v Slovenskej republike. Schválené uznesením vlády SR č. 553 zo dňa 27. júna 2007.

⁴² Zákon č. 453/2001 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon 369/1990 Zb. o obecnom zriadení a menia a dopĺňajú sa niektoré ďalšie zákony §1b ods. 1: obec má právo na vlastné symboly. Obec, ktorá má vlastné symboly, je povinná ich používať pri výkone samosprávy.

⁴³ Mestá a obce používajú obecné pečiatky so štátnym znakom len vo veciach, v ktorých vykonávajú štátnu správu podľa osobitných predpisov. Zákon č. 63/1993 Z. z. o štátnych symboloch.

Úrad priemyslového vlastníctva nezapíše do registra ako ochrannú známku emblém, v ktorom je použitý motív štátneho znaku – prekonať to možno stanoviskom MV SR – Heraldickej komisie.

Zákaz používania erbov samosprávy inými právnickými osobami možno prekonať osobitným povolením orgánu samosprávy (rady, zastupiteľstva).

Niekedy sa možno stretnúť s neodôvodneným absolútnym zákazom používania erbov územnej samosprávy občanmi, zakotveným dokonca v konkrétnom Všeobecne záväznom nariadení. Symboly územnej samosprávy sa ako celok v takýchto prípadoch chápu nesprávne len ako symboly orgánov samosprávy, resp. symboly úradu, ktorý si samospráva zriadila a nie ako symboly všetkých občanov (s výnimkou erbovej pečate, erbu na úradných listinách a pod.) Mal by sa tu uplatňovať, a aj sa uplatňuje, podobný rámec ako pri používaní štátnych symbolov.

Je potrebné spomenúť aj komplikácie, spôsobené nevyňatím štátnej symboliky a symboliky v územnej samospráve z autorského zákona.⁴⁴ Niektorí autori často uzatvorili pri tvorbe symbolov s mestami a obcami autorské zmluvy, avšak už nie na autorské zmluvy naväzujúce licenčné zmluvy, oprávňujúce obce svoje symboly aj reálne používať. S odstupom viacerých rokov sa niektorí autori dožadujú dodatočného uzatvorenia licenčných zmlúv a finančného „odškodnenia“ za doterajšie používanie symbolov miest a obcí, čím miestnej samospráve vznikajú nepredpokladané finančné záväzky.

Samostatnú oblasť predstavuje registrovanie erbov v Heraldickom registri SR, čo súvisí s vývojom heraldickej agendy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. Začiatok renesancie erbovej tvorby na Slovensku je spojený s rokom 1976, konkrétne so zákonom č. 109/1967 Zb. o národných výboroch. Jeho prílohou bol vzorový štatút mestských národných výborov,⁴⁵ umožňujúci mestám, v prípadoch kde nebolo predpísané použitie štátneho znaku, používať aj mestský erb. Schválenie jeho definitívnej podoby bolo zverené do kompetencie pléna Mestského národného výboru a to po vyjadrení príslušného archívu (štátneho okresného archívu). V tom istom roku, t. j. v r. 1967, vznikla aj česká Komisia pre znaky miest.⁴⁶ Jej slovenský pendant – *Heraldická komisia* Ministerstva vnútra SSR bola ustanovená 27. mája 1975.⁴⁷ Prvých 15 rokov činnosti komisie, venovaných obnove erbov slovenských

⁴⁴ Zákon č. 618/2003 Z. z. zo 4. decembra 2003 o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom (autorský zákon). Návrh skupiny poslancov Národnej rady Slovenskej republiky z júna 2005 na vydanie zákona, ktorým sa doplnia zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 618/2003 Z. z. o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom (autorský zákon) obsahoval – podobne ako v niektorých iných štátoch – formuláciu, podľa ktorej: štátne symboly, symboly obce a symboly vyššieho územného celku sú z autorskoprávnej ochrany zákona vyňaté. Návrh, žiaľ, neprešiel. Vláda iba zaviazala Ministerstvo kultúry vypracovať vlastný návrh úpravy, čo sa dodnes nestalo.

⁴⁵ Vzorový štatút mestských národných výborov, schválený uznesením Národného zhromaždenia č. 109 z 1. decembra 1967.

⁴⁶ O jej činnosti pozri napr.: MÜLLER, K.: Současná komunální heraldická tvorba v České republice. In: *Heraldika na Slovensku* (zborník SGHS, zost. M. Šišmiš), Martin 1997, s. 227–232.

⁴⁷ Ustanovujúce zasadnutie Heraldickej komisie MV SSR sa konalo 27. mája 1975. Štatút Heraldickej komisie MV SSR 1975, schválený ministrom vnútra SSR na základe odporúčania kolégia ministra vnútra SSR pre civilno-správny úsek z 30. októbra 1975, č. SAS-2100/9c-1975.

miest bolo završené roku 1991 vydaním publikácie Erby a vlajky miest v Slovenskej republike.⁴⁸

Významné zmeny v právnej regulácii heraldiky v SR nastali po r. 1989. Novým impulzom pre heraldickú renesanciu na Slovensku bolo vydanie zákona č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení. Dôsledným oddelením obecnej samosprávy od miestnej štátnej správy sa vytvorili podmienky na používanie vlastných symbolov miest a obcí najmä v administratíve, no tiež v ostatných oblastiach.

Na nové podmienky reagovala aj Heraldická komisia. Jej nový štatút, vydaný r. 1991⁴⁹ podstatne rozšíril kompetencie komisie a zároveň sa konštituoval *Heraldický register SR*.⁵⁰

Pevnejšie organizačno-právne zakotvenie heraldickej agendy na Ministerstve vnútra SR sa datuje do r. 1992. Medzi kompetencie odboru archívnictva a spisovnej služby už patrilo nielen zabezpečovanie činnosti Heraldickej komisie, ale aj širšie chápané zabezpečovanie „heraldickej činnosti“.⁵¹

Nastala právna situácia, v ktorej mestá a obce mali povinnosť používať svoje symboly, no nemali povinnosť ich predkladať ani Heraldickej komisii ani na zapísanie do Heraldického registra SR. Vzhľadom na to, že Heraldická komisia nemala žiadny nástroj na presadenie koncepcie (heraldických pravidiel) v praxi – hľadala iné spôsoby zatraktívnenia Heraldického registra. Popri jednoduchých úradných oznámeniach o registrovaní erbov sa zaviedli aj slávnostné osvedčenia o zapísaní erbu do Heraldického registra SR – erbové listiny (od r. 1997). Z iniciatívy Medzinárodnej heraldickej akadémie sa postupne od r. 1996 vytvárali aj formálne insígnie herolda Slovensko, asistujúceho pri inaugurácii nového registrovaného erbu v rámci heraldických slávností. Herolda Slovenska ustanovuje Heraldické kolégium, poradný orgán Ministerstva vnútra,⁵² podľa svojich stanov.⁵³ Výsledkom bola oživená snaha obcí o konštituovanie skutočného erbu, ktorý by bol po posúdení v heraldickej komisii zapísaný do Heraldického registra SR, o čom by ministerstvo vydalo aj slávnostné osvedčenie (erbovú listinu), a obec ju mohla prijať za asistencie herolda v rámci ceremoniálnej heraldickej slávnosti.

K propagácii Heraldického registra prispeli aj seriály článkov o mestských a obecných erboch, registrovaných v Heraldickom registri Slovenskej republiky, naj-

⁴⁸ Katalóg mestských erbov a vlajok, KARTOUS, P., NOVÁK, J., VRTEL, L.: *Erby a vlajky miest v Slovenskej republike*. Obzor, Ministerstvo vnútra, Bratislava 1991, s. 37–307.

⁴⁹ Opatrenie ministra vnútra Slovenskej republiky z 28. augusta 1991 č. 5, ktorým sa vydáva Štatút Heraldickej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. (Vestník vlády Slovenskej republiky čiastka 5/ ročník 1, z 2. septembra 1991).

⁵⁰ Register symbolov miest a obcí v Slovenskej republike (Heraldický register Slovenskej republiky), čl. 2, ods. 4, čl. 4. ods. 4 Štatútu Heraldickej komisie.

⁵¹ Nariadenie Ministerstva vnútra SR z 13. 7. 1992 č. 46, ktorým sa zrušujú funkcie námestníkov ministra vnútra SR a vykonávajú niektoré organizačné zmeny na Ministerstve vnútra SR (Vestník Ministerstva vnútra Slovenskej republiky čiastka 46, ročník 1992 z 13. 7. 1992).

⁵² Vnútorný pokyn generálneho riaditeľa sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky o Heraldickom registri Slovenskej republiky č. SVS-204-2004/00933 (Vnútorné pokyny Ministerstva vnútra SR, 10/2004 z 30.12.2004).

⁵³ Stanovy Heraldického kolégia registrované na MV SR dňa 10. januára 1997 a registrované MV SR 3. júla 1997 pod č. VVS/2.12.2005, novelizované dňa 21.1.2008.-900/90-12830, novelizované 5. 5. 2006.

mä v dlhodobých heraldických seriáloch v časopise Ministerstva vnútra Verejná správa a v časopise Ministerstva kultúry Národná osveta.

Osobitný význam mala realizácia knižného projektu – vydávania Heraldického registra Slovenskej republiky od r. 2001 (I. zv. 2000, II. zv. 2001, III. zv. 2002, IV. zv. 2005, V. zv. 2006, VI. zv. 2008, VII. zv. 2009, VIII. zv. 2011) a naň nadväzujúceho Heraldického almanachu (I. zv. 2008, II. zv. 2009, III. zv. 2011).

Mimoriadny význam pre zakotvenie inštitútu Heraldického registra v legislatíve v Slovenskej republike mal rok 2001, v ktorom vyšli *tri zákony* zakotvujúce Heraldický register. Od tohto roku mali mestá a obce, ale aj samosprávne kraje nielen možnosť, ale zákonnú povinnosť, požiadať o zapísanie svojich erbov v Heraldickom registri SR. Zákon o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch),⁵⁴ ktorý stanovil, že „samosprávny kraj predkladá Ministerstvu vnútra Slovenskej republiky návrh symbolov na zápis do Heraldického registra Slovenskej republiky“.

Podobne novela zákona o obecnom zriadení⁵⁵ stanovila, že obec je povinná predložiť ministerstvu návrh na zápis symbolov obce do Heraldického registra Slovenskej republiky a tiež, že „obce, ktoré tak dosiaľ o registráciu nepožiadali, sú povinné tak urobiť do 31. decembra 2006“.⁵⁶

Napokon tzv. kompetenčný zákon, zákon č. 575/2001 Z. z. o organizácii činnosti vlády a o organizácii ústrednej štátnej správy⁵⁷ stanovil, že Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky je ústredným orgánom pre štátne symboly a heraldický register.

Ďalšie významné posilnenie pozície Heraldického registra v rámci Ministerstva vnútra Slovenskej republiky znamenal rok 2004. Organizačný poriadok sekcie verejnej správy zo dňa 15. decembra 2004⁵⁸ ustanovil, že Ministerstvo vnútra vedie Heraldický register Slovenskej republiky, sprístupňuje ho a publikuje údaje z neho, vydáva oznámenie o zapísaní symbolov do Heraldického registra Slovenskej republiky vrátane slávnostných oznámení – erbových listín. Takmer súčasne bol vydaný Vnútorý pokyn generálneho riaditeľa sekcie verejnej správy o Heraldickom registri z 30. decembra 2004,⁵⁹ ktorý ustanovuje ďalšie podrobnosti o Heraldickom registri.

Záver

Cieľom nášho príspevku bolo v stručnosti priblížiť právny rámec, v ktorom sa súčasná heraldika na Slovensku vyvíjala a v ktorom dnes existuje, a tiež predložiť vec-

⁵⁴ Zákon č. 302/2001 Z. z. o samosprávnych krajoch.

⁵⁵ Zákon č. 453/2001 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon 369/1990 Zb. o obecnom zriadení a menia a dopĺňajú sa niektoré ďalšie zákony.

⁵⁶ § 30 zákona č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení.

⁵⁷ §13 zákona č. 575/2001 Z. z. o organizácii činnosti vlády a o organizácii ústrednej štátnej správy v znení neskorších predpisov.

⁵⁸ Vnútorý pokyn generálneho riaditeľa sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, ktorým sa mení a dopĺňa vnútorý pokyn generálneho riaditeľa sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 6/2004, ktorým sa vydáva organizačný poriadok sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 201-2004/01959 (Vnútoré pokyny Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, sekcie verejnej správy, čiastka 11, ročník 2004 z 15.12.2004.

⁵⁹ Vnútorý pokyn generálneho riaditeľa sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky o Heraldickom registri Slovenskej republiky č. SVS-204-2004/00933 (Vnútoré pokyny Ministerstva vnútra SR, 10/2004 z 30. 12. 2004).

nú kategorizáciu právnych ustanovení ovplyvňujúcich tvorbu, prijímanie, registrovanie a používanie erbov, vlajok, pečatí a hymien. Právne predpisy neboli a nie sú ideálne, existuje v nich mnoho problematických oblastí, ako napr.: používanie erbov limitujúci autorský zákon, ktorý je v priamom protiklade s tradičným heraldickým právom, všeobecne nízka kultúra používania symbolov, neexistujúci jednotný protokol, ústup heraldických symbolov pred neheraldickými logami... Poukázanie na spomenuté rezervy však nemôže ovplyvniť konštatovanie, že významné úspechy, ktoré slovenská heraldika v posledných dvoch desaťročiach dosiahla, a vďaka ktorým získala aj v medzinárodnom kontexte veľké uznanie, boli podmienené priaznivo sa vyvíjajúcou heraldickou legislatívou, ktorá - a to je potrebné osobitne zdôrazniť - bola v priamom kontakte s heraldickou praxou a neraz pomerne pohotovo reagovala na jej potreby.

LA RÉGULATION JURIDIQUE DE L'HERALDIQUE EN RÉPUBLIQUE SLOVAQUE

Ladislav Vrtel

En République slovaque, il n'existe pas une loi qui réglerait l'héraldique d'une façon complexe. Cependant, après la révolution de 1989, on avait commencé à créer un milieu juridique dans lequel l'héraldique a pu se renouveler et se développer. À présent, il y a, en République slovaque, en vigueur à peu près cinquante prescriptions juridiques qui règlent ou forment le milieu juridique pour la création, l'enregistrement et l'utilisation des blasons, des drapeaux et des sceaux de l'État, de l'autogestion régionale et locale et des autres personnes morales mais aussi physiques.

L'auteur essaie de faire un inventaire et une analyse de ces prescriptions en soulignant non seulement leur catégorisation juridique mais surtout objective. Au cours de la systématisation, il prend comme base une appréciation de chaque prescription juridique (et ses dispositions) et son classement selon l'objet qu'elle concerne, s'il s'agit de:

1. constitution du symbole par son porteur,
2. enregistrement du symbole dans le Registre héraldique de la R.S.,
3. utilisation du symbole dans la pratique

et cela en combinaison avec le jugement s'il s'agit de:

- a. ordre obligatoire – y compris des sanctions causées par l'inobservation,
- b. dispositions facultatives – donnant une possibilité,
- c. interdits – défense d'utiliser – y compris des sanctions causées par une utilisation non justifiée.

Le résultat en est la catégorisation suivante des dispositions héraldiques juridiques, implantées dans différentes lois, qui sont valables aujourd'hui en République slovaque et qui arrangent, pour des personnes morales et physiques:

- 1/a la nécessité de posséder leur blason
- 1/b la possibilité de posséder leur blason
- 1/c la défense de créer leur propre blason
- 2/a le devoir d'enregistrer leur blason

- 2/b la possibilité d'enregistrer leur blason
- 2/c la défense d'enregistrer leur blason
- 3/a le devoir d'utiliser (correctement) le blason
- 3/b la possibilité d'utiliser le blason
- 3/c la défense d'utiliser le blason

L'auteur s'occupe de différents ensembles de dispositions des lois et des prescriptions juridiques liées avec elles et présente des exemples de leur application dans la pratique héraldique.

C'est l'existence du Registre héraldique de la République slovaque, tenu par le Ministère de l'Intérieur de la R.S., qui est la spécificité slovaque dans le règlement de l'héraldique juridique en Slovaquie. Il a ses organismes consultatifs: la Commission héraldique (surtout pour les blasons des régions, villes et communes autogestionnaires) et le Collège héraldique (pour les blasons familiaux contemporains civiques); à la période plus récente, c'est aussi le Consulat héraldique (pour les blasons des Églises catholique et romaine et catholique grecque) et la Commission héraldique de l'Église évangélique de la confession d'Augsbourg en Slovaquie. L'auteur met en évidence la naissance et les activités des institutions héraldiques nommées et leur coopération à la lumière des prescriptions héraldiques juridiques en vigueur.

Traduit par Kristína Kapitánová

NOVÁ WEBOVÁ APLIKACE „VEDUTY V ČESKÝCH ARCHIVECH VZNIKLÉ DO ROKU 1850“

Obnovený zájem o domovskou obec a její okolí, navázání přirozeného vztahu k prostředí, ve kterém žijeme, vede stále větší počet zájemců z řad odborné i laické veřejnosti, veřejné správy a samosprávy, k zájmu o dějiny měst a obcí a tedy i o obrazové prameny dokumentující vývoj těchto lokalit. Tento interes je podpořen rozvojem regionální historiografie, archeologie, dějin umění, památkové péče a řady dalších oborů lidské činnosti. V českých zemích bylo již napsáno mnoho prací zabývajících se dějinami grafiky a technikami tvorby grafických listů, velké množství vedut bylo publikováno v člancích a sbornících, většinou jako ilustrační materiál odborných statí. V posledních letech vznikaly i reprinty starších děl obsahujících ikonografické prameny, publikována byla řada prací zaměřených k jednotlivým sbírkám, lokalitám nebo oblastem. Tyto práce měly a mají svůj význam, přesto byla již delší čas postrádána centrální a všeobecně přístupná evidence obrazových pramenů. Pro obrazové prameny roztroušené v archivech po celém území České republiky to platilo dvojnásob, protože archivy nejsou primárně zaměřeny na práci s tímto typem archiválií. Situace se změnila až v polovině devadesátých let 20. století, kdy právě na poli archivnictví vznikla iniciativa směřující k podchycení velkého množství ikonografického materiálu v podobě přístupné jak odborné, tak široké badatelské veřejnosti.

Touto akcí byl soupis vedut vzniklých do roku 1850, který si kladl za cíl podchytit historická vyobrazení českých, moravských, slezských, ale také zahraničních lokalit, roztroušená v archivech po celém území České republiky.¹

Soupis vedut vzniklých do roku 1850

Odbor archivní správy a spisové služby MV stanovil jednotnou metodiku evidence vedut a archivy byly vyzvány, aby při pořádání a inventarizaci dalších archivních

¹ V celkovém kontextu nešlo zdaleka o ojedinělou iniciativu. Při České akademii věd vznikla Komise pro soupis a studium rukopisů, která se ujala rozsáhlého projektu mapujícího výskyt vedut ve starých tiscích na území České republiky (srv. *Anežka Baďurová, Lenka Blažková, Vyobrazení měst a jiných lokalit v tiscích 16.–18. století (se vztahem k území České republiky). I., Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století, Praha 2002–2008*). Paralelou tohoto výzkumu byl výzkum Katedry české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Ústavu českého jazyka a teorie komunikace ČSAV a několika dalších univerzitních pracovišť zaměřený na staré tisky v muzeích (*Jaromír Linda, Alexandr Stich, Alena Fidlerová, Martina Šulcová a kol., Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách, 2 sv., Praha 2003*). Veduty, které tvoří součást mapového materiálu, byly zpřístupněny v rámci jednotlivých svazků projektu Historický atlas měst české republiky (*Historický atlas měst České republiky, sv. 1 Litoměřice, Praha 1996; sv. 2 Pardubice, Praha 1996; sv. 3 České Budějovice, Praha 1996; sv. 4 Děčín, Praha 1998; sv. 5 Hradec Králové, Praha 1998, sv. 6 Slaný, Praha 1998; sv. 7 Tábor, Praha 1999; sv. 8 Jihlava, Praha 2000; sv. 9 Třebíč, Praha 2001; sv. 10 Telč, Praha 2001; sv. 11 Český Krumlov, Praha 2003; sv. 12 Trutnov, Praha 2004; sv. 13 Chrudim, Praha 2003; sv. 14 Praha-Libeň, Praha 2006; sv. 15 Tišnov, Praha 2005; sv. 16 Chomutov, Praha 2007; sv. 17 Kladno, Praha 2007; sv. 18, Jičín, Praha 2008; sv. 20 Opava, Praha 2009; sv. 21 Plzeň, Praha 2009; sv. 22 Kutná Hora, Praha 2010*).

souborů vedly evidenci vedut podle stanoveného vzoru a průběžně zasílaly nové záznamy editorovi soupisu. Autory záznamů se stali archiváři v jednotlivých archívech, organizací soupisu, vytvořením jeho metodiky a přípravou publikací byl pověřen autor tohoto příspěvku. Doposud se na soupisu autorsky podílelo 115 archivářů ze 120 archivních pracovišť (archivů a jejich poboček). V průběhu vytváření soupisu se ukázalo, že bohatství ikonografického materiálu obsažené v českých archívech je značné a po evidenční stránce jej bude možné zpracovat pouze v delším časovém horizontu.

Na počátku devadesátých let 20. století, kdy byl soupis iniciován, vznikla diskuse o způsobu jeho zpřístupnění. Nabízely se v zásadě dvě možnosti – buď cesta databázové aplikace, nebo tištěná publikace pro veřejnost. Nakonec bylo rozhodnuto o kombinaci obou metod. Vznikl jednoduchý program, který posloužil pro zpracování dat získávaných převážně v papírové podobě. Jeho tvůrcem a posléze řešitelem technických problémů spojených se zpřístupňováním vedut se stal Mgr. Josef Hora z odboru archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra. Zpracování touto formou umožnilo vhodnou unifikaci dat a rychlé zpracování rejstříků. Takto zpracované údaje se staly základem pro tištěnou publikaci soupisu. Zvolená strategie byla podmíněna skutečností, že badatelská veřejnost v polovině 90. let 20. století neměla ještě vhodné hardwarové vybavení a byla obecně zvyklá používat soupisy v tištěné podobě. Skenovací technika nebyla v té době v českých archívech k dispozici v dostatečném počtu a šířila se jen pozvolna. Zlom v tomto smyslu nastal až s příchodem nového tisíciletí a týkal se pouze některých velkých archivů. Zmíněné řešení tak odpovídalo možnostem doby. Díky databázovému zpracování však vznikla databáze vedut umožňující lepší práci s daty, která v delší perspektivě umožňovala vznik webové aplikace.

Publikace soupisu byla rozčleněna do několika řad podle jednotlivých typů archivů. Doposud byl publikován první svazek řady I (I/1 Národní archiv) a pět svazků soupisu vedut věnovaných vedutám ze státních oblastních archivů a jejich vnitřních organizačních složek – státních okresních archivů (řada II- II/1,2,3,4,5).² V době psaní tohoto příspěvku se připravovaly rovněž další svazky obsahující veduty ze státních archivů a probíhala jednání o smluvním rámci, který by umožnil zpřístupnění vedut uložených v archívech měst.

² Soupis vedut vzniklých do roku 1850, sv. I/1 – Národní archiv, Uspořádal a k vydání připravil Michal Wanner ve spolupráci s Josefem Horou a pracovníky Národního archivu, Praha, Odbor archivní správy MV 2006; Soupis vedut vzniklých do roku 1850, sv. II/1 – Státní oblastní archivy, Uspořádal a k vydání připravil Michal Wanner ve spolupráci s Josefem Horou a pracovníky státních oblastních archivů ČR, Praha, Archivní správa MV ČR 1999; Soupis vedut vzniklých do roku 1850, sv. II/2 – Státní oblastní archivy, Uspořádal a k vydání připravil Michal Wanner ve spolupráci s Josefem Horou a pracovníky státních oblastních archivů ČR, Praha, Archivní správa MV ČR 2001; Soupis vedut vzniklých do roku 1850, sv. II/3 – Státní okresní archivy, Uspořádal a k vydání připravil Michal Wanner ve spolupráci s Josefem Horou a pracovníky státních okresních archivů ČR, Praha, Odbor archivní správy MV ČR 2003; Soupis vedut vzniklých do roku 1850, sv. II/4 – Státní oblastní archivy a státní okresní archivy, Uspořádal a k vydání připravil Michal Wanner ve spolupráci s Josefem Horou a pracovníky státních oblastních archivů ČR, Praha, Odbor archivní správy MV ČR 2008; Soupis vedut vzniklých do roku 1850, sv. II/5 – Státní oblastní archivy a státní okresní archivy, Uspořádal a k vydání připravil Michal Wanner ve spolupráci s Josefem Horou a pracovníky státních oblastních archivů ČR, Praha, Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR 2010.

Klíčovým prvkem soupisu byla definice termínu veduta. Přijato bylo chápání veduty jako „prostorového zobrazení krajiny, města, obce, případně městských částí (včetně náměstí, ulic, fronty budov apod.) a budov v krajině (např. zámek, kaple).“ Toto široké pojetí nezohledňovalo úmyslně specifická hlediska kartografická či uměnovědná, umožnilo však podchytit množství vyobrazení bez ohledu na jejich umístění a techniku zpracování. Obrazy historických událostí byly do soupisu zahrnuty pouze tehdy, bylo-li její součástí rovněž zobrazení krajiny apod. Ze soupisu byly tedy vyloučeny nárysné a půdorysné návrhy budov apod. Součástí soupisu se na druhé straně staly rovněž nejstarší „pohledové“ mapy. Evidence se týkala všech vedut vzniklých do roku 1850, bez ohledu na charakter archiválie, na které je zobrazení provedeno a bez ohledu na jejich techniku zpracování.

Celkově lze říci, že soupis v tištěné podobě podchytil, popsal a zpřístupnil nemalé množství dosud nepřístupných obrazových pramenů. Nevýhodou zde byla nicméně skutečnost, že reprodukována mohla být jen část popsáných obrázků. Rovněž úlohu ochrany tohoto mimořádně atraktivního, žádaného a adekvátně tomu ohroženého materiálu soupis mohl splnit pouze částečně.

Veduty a skenovací technologie

S nástupem nového tisíciletí došlo k většímu rozšíření skenovacích technologií v českých archivech. V současnosti již existuje řada skenovacích pracovišť jak v archivech, tak mimo ně, které vytvářejí velké množství digitálních kopií archiválií, které jsou zpřístupňovány prostřednictvím webového rozhraní jednotlivých archivů, centrálních webových aplikací i mezinárodních portálů. Stav digitalizace v českých archivech podchytil jako první materiál „Konceptce projektu „Správa digitálních archiválií a zřízení Národního digitálního archivu“ z roku 2008. V tomto materiálu, který nemá závaznou povahu, si státní archivy samy určily priority a postup digitalizace v nejbližších pěti letech. V materiálu byl vybrán jediný zastřešující projekt, kterým byla právě digitalizace vedut.

Důvody, které k tomu vedly, byly nasnadě. Materiál určený k digitalizaci byl již dobře identifikován. Existovala k němu přesná metadata, která nebylo nutno dodatečně vytvářet, navíc v strukturované podobě. Vlastní práce tak spočívala ve snímání vedut, které lze provést poměrně snadno a rychle. Počty vedut v jednotlivých archivech a jejich jednotlivých součástech (státní okresní archivy) činí desítky či stovky, takže práce na nich může probíhat rovněž velmi rychle. Výjimku tvořily pouze výše uvedené velké soubory vedut uložené v Národním archivu, SOA Třeboň a SOA Plzeň.

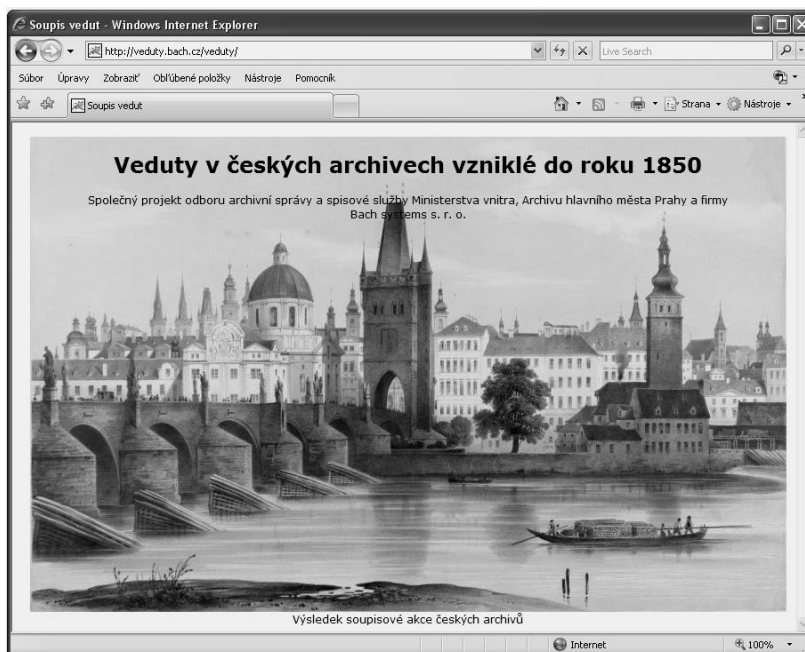
Odbor archivní správy a spisové služby vypracoval metodiku určující systém práce, rozlišení, barvy a formáty, ve kterých budou veduty snímány a v jakých budou ukládány, systém popisu souborů atd.³ Veduty jsou snímány ve větším rozlišení a ukládány v archivech ve formátu TIFF ver. 6, v nižším rozlišení jsou ve formátu JPEG zpřístupňovány prostřednictvím webového rozhraní. Metodika rovněž ošetřila

³ Metodický návod č. 1/2008 ředitele odboru archivní správy a spisové služby MV, který upřesňuje technické parametry, organizační podrobnosti a popis digitálních kopií obrazových archiválií podchycených soupisem vedut vzniklých do roku 1850 v rámci projektu „Správa digitálních archiválií a zřízení Národního digitálního archivu“ – <http://www.mvcr.cz/clanek/metodiky.aspx> .

autorská práva autorů jednotlivých záznamů, u autorů vedut to nebylo vzhledem k časovému vymezení zpřístupňovaných archiválií nutné. Skenování vedut bylo realizováno z prostředků jednotlivých archivů.

Webová aplikace

Od počátku se předpokládalo, že obrazy vedut budou spolu s popisy zpřístupňovány prostřednictvím webové aplikace, předmětný materiál nicméně neidentifikoval prostředky na jejich zpřístupnění. Hledáno bylo proto řešení, které bylo nakonec nalezeno v trojstranné dohodě mezi Archivem hlavního města Prahy, odborem archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra a firmou Bach Systems s. r. o. Na jejím základě Archiv hlavního města Prahy poskytl bezplatně prostor na svém serveru. Tam byla umístěna aplikace Vademecum poskytnutá rovněž bezplatně firmou Bach Systems s. r. o., která aplikaci upravila pro zpřístupnění vedut. Odbor archivní správy a spisové služby MV vzal na svá bedra veškerou práci spojenou se správou, doplňováním dat a opravou údajů. Aplikace je přístupná na adrese <http://veduty.bach.cz>.

Titulní stránka aplikace veduty v českých archivech vzniklé do roku 1850

Aplikace byla vytvářena pro širokou veřejnost. Důraz byl proto kladen na jednoduchost a intuitivnost. Systém umožňuje filtrovat záznamy v bázi podle stanoveného kritéria v hlavičce záznamu (pole *Veduty do roku 1850*). Hlavička obsahuje údaje: „označení svazku/číslo veduty ve svazku • datace • popis veduty“. Pole *Hledej* umožňuje vyhledávat fulltextově v celém záznamu veduty a filtrovat údaje podle toho, zda jsou k nim přiřazeny digitální kopie vedut. Po vyhledání se objeví řádkový

přehled nalezených záznamů, jednotlivý záznam se zobrazí po poklepu na příslušný řádek. Poklepem na obrázek nebo odkaz *detail* se postupně otevře obrázek v novém okně, kde s ním můžete pomoci jednoduchých funkcí dále pracovat. Volba *mozaika* umožňuje prohlížet zkrácené záznamy vedut včetně náhledů jednotlivých obrázků.

Záznam veduty ve webové aplikaci obsahuje následující údaje:

Popis veduty – na prvním místě je uveden *název lokality* v češtině nebo českém přepisu. Po pomlčce následuje *popis* zobrazené lokality.

Legenda – uveden je nápis na vyobrazení v původním jazyce a znění.

Země – uváděn je *název země v krátké české podobě* (např. Německo). U *českých, moravských a slezských lokalit* je v této rubrice uvedeno Česká republika. V případě, že zobrazená lokalita není ani statutárním ani okresním městem v současném správním členění, je v této rubrice uveden rovněž *příslušný okres*.

Druh dokumentu – uveden je *druh dokumentu*, na kterém je veduta zobrazena (např. volný list, mapa, dopisní papír apod.), případně *další identifikační údaje* (např. mapa nejvyššího soudního tribunálu pro Toskánsko se sídlem ve Florencii, parerga).

Autor předlohy – jméno je uvedeno v standardizované podobě: *příjmení, iniciála křestního jména*, místo jeho působení (pokud bylo na vedutě uvedeno), případně další identifikační údaje. V hranaté závorce jsou poté uvedeny *podoby tohoto jména na dokumentech a další nalezené podoby tohoto jména v soupisu* (tytéž údaje v hranaté závorce jsou uvedeny i u autorů technického zpracování, nakladatelů a neurčených jmen).

Autor technického zpracování – jméno je uvedeno v standardizované podobě: *příjmení, iniciála křestního jména*. Dále je obdobně jako u autorů předlohy uváděno místo působení a jejich bližší charakteristika.

Nakladatel – název nakladatelství nebo jméno nakladatele je uváděno v standardizované podobě – *příjmení, iniciála křestního jména*, místo vydání grafického listu resp. sídlo firmy, případně další identifikační údaje. *Názvy nakladatelských firem* jsou uvedeny v původní podobě.

Neurčené jméno – tato rubrika byla zavedena na základě zkušeností, které byly získány v průběhu tvorby soupisu. Většinou jde o *jména tiskařů, majitelů nebo knihkupců*, může však jít i o jména, vztahující se k předchozím rubrikám, která však nebylo možno blíže identifikovat. I zde je uváděno *příjmení a iniciála křestního jména*. Za čárkou následují *další identifikační údaje* (tisk, název lokality, v níž dotýčný působil), pokud byly zjištěny.

Datace – uveden je *rok vydání veduty*. V případě, že nebyl na vedutě uveden, je v rubrice záznam *nedatováno*, případně je slovně vyjádřena přibližná datace.

Technika – uvedena je *technika zpracování* (např. akvarel, litografie pérová, litografie křídová, mědiryt, oceloryt, dřevoryt, kresba tužkou, údaje o kolorování atd.).

Počet listů – uváděn je *počet listů, které tvoří zmíněnou vedutu*.

Rozměry rámečku (v mm) – uveden je *rozměr rámečku ohraničujícího vedutu*.

Rozměry obrazového pole (v mm) – uvedena je *maximální šířka a maximální výška neohraničeného obrazového pole veduty*.

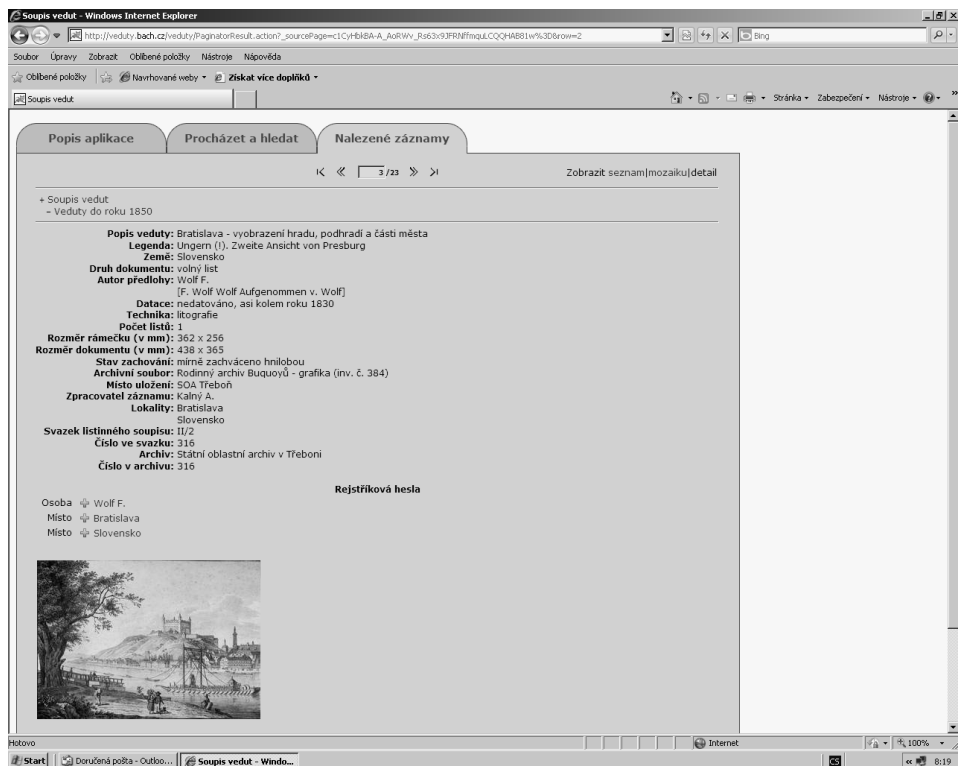
Rozměry dokumentu (v mm) – uvedeny jsou *maximální rozměry (šířka × výška) celého dokumentu*.

Stav zachování – uvádí se *charakteristika zachování* (např. dobrý, napadeno plísní, podlepeno apod.)

Archivní soubor – uveden je *plný název archivního fondu nebo archivní sbírky*, jehož je veduta součástí. V závorce jsou pak uvedeny *blížejší identifikační údaje* jako inventární číslo, číslo krabice nebo jiné určující údaje o dokumentu v rámci archivního souboru.

Místo uložení – uvedena je *zkratka archivu* a číslo oddělení, které archivní soubor spravuje.

Zpracovatel záznamu – uvedeno je příjmení a iniciála křestního jména autora záznamu.

Popis aplikace Procházet a hledat Nalezené záznamy

3 / 23 Zobrazit seznam[mozaiku]detail

+ Soupis vedut
- Veduty do roku 1850

Popis veduty: Bratislava - vyobrazení hradu, podhradí a části města
Legenda: Ungarn (1), Zweite Ansicht von Presburg
Země: Slovensko
Druh dokumentu: volný list
Autor předlohy: Wolf F.
[F. Wolf Wolf Aufgenommen v. Wolf]
Datace: nedatováno, asi kolem roku 1830
Technika: litografie
Počet listů: 1
Rozměr rámečku (v mm): 362 x 256
Rozměr dokumentu (v mm): 438 x 365
Stav zachování: mírně zachvácené hnilobou
Archivní soubor: Rodinný archiv Buquoyů - grafika (inv. č. 384)
Místo uložení: SOA Třeboň
Zpracovatel záznamu: Kalný A.
Lokalita: Bratislava
Slovensko
Svazek listinného soupisu: II/2
Číslo ve svazku: 316
Archiv: Státní oblastní archiv v Třeboni
Číslo v archivu: 316

Rejstříková hesla

Osoba ↕ Wolf F.
Místo ↕ Bratislava
Místo ↕ Slovensko

Záznam veduty s přiřazeným náhledem

Lokalita – uvedena jsou rejstříková hesla lokalit. Pokud má lokalita v češtině jiný zavedený název, zde je uvedena rovněž původní podoba. Lokality ukazují rovněž možnosti hledání v rejstřících umístěných níže (hledání podle země, historických území, okresů apod.)

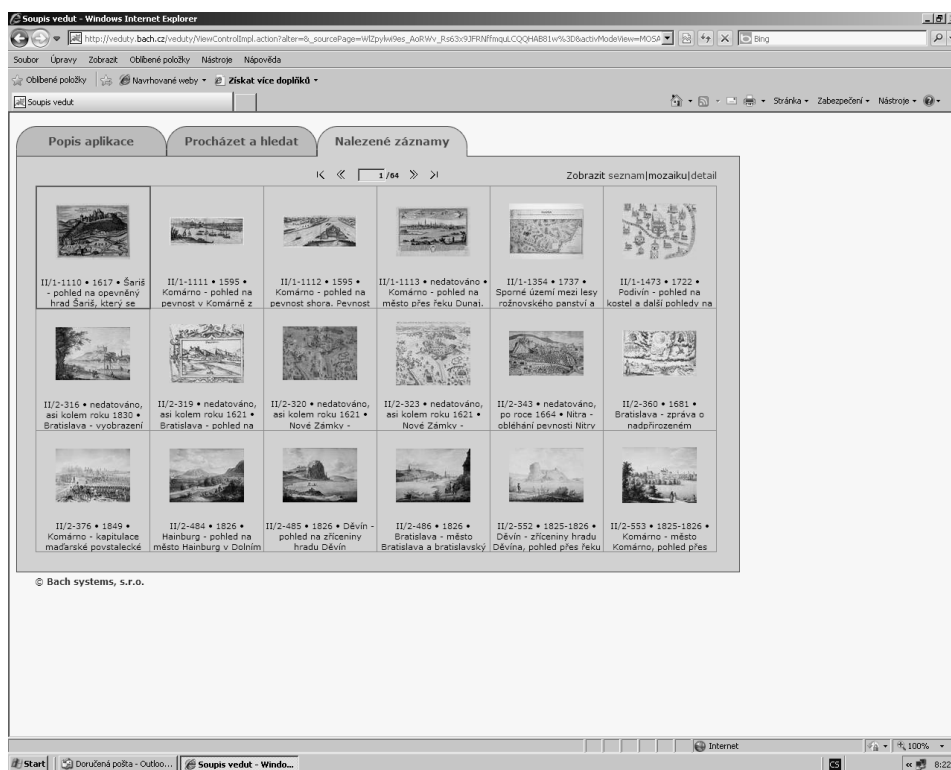
Svazek listinného soupisu – uvedena jsou čísla označující svazky listinného soupisu. (V budoucnu to budou pravděpodobně i svazky virtuální.)

Číslo ve svazku – uvedeno je průběžné číslo záznamu uvnitř příslušného listinného svazku.

Archiv – uveden je název archivu, ve kterém je archiválie uložena.

Číslo v archivu – uvedeno je průběžné číslo v rámci seznamu vedut konkrétního archivu. V listinném svazku je toto číslo označeno jako Lokální číslo.

Součástí záznamu veduty jsou rovněž odkazy do rejstříků. Poklepem na příslušný údaj se zobrazí všechny přiřazené záznamy. Rejstřík osob umožňuje hledat v původním rejstříku autorů předlohy, autorů technického zpracování a autorů neurčených jmen. Rejstřík nakladatelů umožňuje hledat podle jmen nakladatelů a názvů nakladatelských firem. Rejstřík míst umožňuje hledat podle lokalit, zemí, historických regionů, kontinentů apod.

Mozaika s náhledy.

Záznamy v soupisu zpracovávali archiváři jednotlivých archivů, tedy pracovníci, kteří nejsou odborníky v uměnovědné oblasti a zpravidla nejsou podrobně seznámeni s tímto typem archiválií. Mnozí z nich se proto dopustili dílčích chyb v určení popisovaných lokalit, grafických technik apod. Vznik aplikace mimo jiné poprvé umožnil přímou konfrontaci jednotlivých záznamů s obrázkem. To umožnilo a stále umožňuje opravu řady chyb, kterou provádí dálkovým přístupem editor soupisu. Na

některé z nich, především těch, které se týkají určení příslušných lokalit, upozornili již i uživatelé aplikace. Veřejnost se tak stává nejen uživatelem, ale i spoluvůrcem datové báze.

Součástí aplikace je upozornění badatelům, že reprodukční práva k vedutám mají jednotlivé archivy. Pokud má tedy badatel zájem příslušnou vedutu publikovat, musí se obrátit na archiv uvedený v záznamu. Ten mu rovněž poskytne obraz v rozlišení dostatečném pro reprodukci.

Rozsah a struktura soupisu

V doposud vydaných a do tisku připravených svazcích bylo podchyceno zhruba 10 000 záznamů vedut (nezapočítány jsou podchycené, ale v databázi doposud nezpracované záznamy). Tyto veduty pocházejí převážně ze sbírek grafiky, rodinných archivů, fondů cechů, archivů měst a obcí, archivních knihoven, fondů velkostatků, arcibiskupství a biskupství, farních úřadů, ale i osobních fondů. Vznik soupisu podnítl zpracování významných sbírek grafiky uložených v českých archivech.

V soupisu pochopitelně převažují vyobrazení lokalit z České republiky. K dnešnímu datu je jich 3 511. Zastoupení jednotlivých lokalit odráží jak jejich historický vývoj, tak jejich dobově podmíněnou atraktivitu. Příkladem může být velký počet obrazů z lázní, kde se koncentrovali hosté a turisté, kteří kupovali grafické listy místo dnešních pohlednic. Je pochopitelné, že nejvíce jsou zastoupeny veduty větších a turisticky atraktivních měst – Praha (584), Mariánské lázně (231), Brno (230), Karlovy Vary (104), Olomouc (98), Cheb (53), Kutná Hora (52), Jihlava (34), Hradec Králové (28), Plzeň (25), Liberec (22), Františkovy lázně (15), České Budějovice (12) a další. Soupis však především umožnil zpřístupnění velkého množství často jedinečných obrazů českých a moravských vesnic, panských sídel a výrobních objektů.

Soupis také zachytil obrazy velkého množství měst, panských sídel, klášterů a menších lokalit z Německa (1 784), Rakouska (988), Itálie (885), Francie (706), Nizozemska (304), Maďarska (119), Švýcarska (110), Velké Británie (106), Belgie (107), Polska (104), Slovenska (64), Španělska (57), Rumunska (38), Švédska (28), Ruska (23), Turecka (22) a řady dalších zemí.

V soupisu jsou významně zastoupeny i mimoevropské lokality. Především jde o rozsáhlé a cenné soubory vedut z Indie (169), Izraele (69), Egypta (43) a Japonska (14). Nechybí ale ani vyobrazení dalších měst v Asii (26), Africe (23), Americe (17) či Austrálii a Tichomoří (3).

Aplikace nalezla všestranné využití. Slouží jako nástroj k vyhledávání ilustračního materiálu k historickému vývoji jednotlivých lokalit, ale např. i soustředění podkladů pro rekonstrukci nemovitých památek v České republice nebo v Itálii. Přestože jsou data publikována v češtině, jednoduchá a přehledná struktura jeho zápisu a pečlivě vytvářené rejstříky obsahující odkazy na všechny formy názvů lokalit umožňují jeho využití badateli z mnoha zemí. Práce na soupisu i nadále pokračuje, připravují se další svazky, připojují se další typy archivů. Proto pokud nenajdete hledané vyobrazení hned, je možné, že jej najdete někdy v budoucnu.

PhDr. Michal W a n n e r, PhD., odbor archivní správy, MV ČR

LITERATÚRA

RECENZIE A REFERÁTY

FUKASOVÁ, Daniela: „*PRIPOMÍNAM, ŽE NEIDE O APRÍLOVÝ VTIP! GERGELYI.*“ *PRACOVNÉ ZÁPISKY ARCHIVÁRA Z HUMENNÉHO*. Bratislava : Slovenský národný archív, 2011. 107 s.

Najnovšia publikácia Slovenského národného archívu, ktorý sa v tomto roku prezentuje už druhým vydaným knižným dielom, predstavuje odbornej i laickej verejnosti unikátny historický prameň, viažuci sa k dejinám archívov a archívnicstva v období jeho formovania sa na Slovensku v 40.–50. rokoch 20. storočia. Ide o pracovný denník Otmara Gergelyiho, archivára a prednostu Oblastnej pobočky Pôdohospodárskeho archívu v Humennom, vedený od 21. apríla 1949 do 6. mája 1950. Denník obsahuje celkovo 252 zápisov, v ktorých je priblížená pracovná náplň archivára v polovici 20. storočia.

Dielo obsahuje štyri základné kapitoly doplnené predslovom a zoznamom skratiek. Prvá z nich v stručnosti oboznamuje čitateľa so životnými osudmi Otmara Gergelyiho (1919–1995), autorka v nej načrtáva skutočnosti, ktoré ho priviedli k povolaniu archivára. Okrem toho sa však venoval aktívne hudbe a jej dejinám, je napr. spoluautorom známej publikácie o historických organoch na Slovensku, venoval sa aj regionálnym dejinám. Druhá kapitola sa venuje dejinám Pôdohospodárskeho archívu, jeho vznik si vyžiadala nevyhnutnosť zriadiť vedeckú inštitúciu, ktorá by prevzala starostlivosť o archívne dokumenty pochádzajúce najmä zo skonfiškovaných majetkov bývalých veľkostatkov. Pôdohospodársky archív bol zriadený v máji 1948, jeho hlavnou úlohou bolo zhromažďovať archívny, knižničný a iný materiál historickej povahy, odborne ho spracovať a sprístupniť na štúdium. Autorka v tejto kapitole poukazuje na problémy, s ktorými sa zamestnanci Pôdohospodárskeho archívu a jeho pobočiek museli vysporiadať, či už išlo o adaptáciu priestorov pre potreby uloženia archívnych dokumentov alebo vyhľadávanie a prevoz materiálov z jednotlivých konfiškátov do archívov. Približuje tiež výsledky, ktoré Pôdohospodársky archív počas svojho pôsobenia dosiahol.

Pre lepšie vykreslenie prostredia, v ktorom vznikol pracovný denník O. Gergelyiho, je do knihy zaradená kapitola o Oblastnej pobočke Pôdohospodárskeho archívu v Humennom. Ako miesto jej zriadenia bolo určené západné krídlo humenského kaštieľa, ktorý v roku 1947 značne poškodil požiar. O. Gergelyi po svojom príchode do Humenného stál pred neľahkou úlohou prispôsobenia pridelených priestorov, ktoré našiel v alarmujúcom stave, pre potreby archívu. Musel sa vyrovnávať nielen s obmedzenými finančnými prostriedkami určenými na nákup stavebného materiálu a vnútorného zariadenia, ale aj s vyčerpávajúcim vybavovaním na úradoch, zháňaním remeselníkov a rôznymi komplikáciami, ktoré často brzdili jeho prácu, ako bol napr. pokazený traktor na zabezpečenie prevozu dreva na podlahu. Druhou zložkou jeho pracovnej náplne bola samotná archivárska práca spočívajúca v sústreďovaní

archívnych dokumentov z príslušného regiónu v pobočke a v ich inventarizácii. Množstvo zhromaždeného archívneho materiálu postupom času narastalo. V roku 1953, keď bol humenský kaštieľ odovzdaný vojenskej správe, prevzalo archívne dokumenty z tunajšej pobočky Archívne stredisko Pôdohospodárskeho archívu v Levoči, celkovo išlo o sedem archívnych fondov rôzneho rozsahu (napr. rodové archívy Drugetovcov, Stáraiovcov, Šeneiovcov, Véčeiovcov). Humenská pobočka mala aj pomerne bohatú príručnú knižnicu a opatrovala tiež knižnice bývalých šľachtických rodín (napr. Andrášiho knižnicu).

Nosnú časť publikácie tvorí prepis spomínaného denníka O. Gergelyiho, ktorý si viedol počas istého obdobia svojho pôsobenia v Humennom. Prostredníctvom viac či menej podrobných denníkových zápiskov môžeme nahliadnuť do zákulisia práce v archívoch, a to v období, keď ešte na Slovensku len prichádzalo k ich budovaniu a pracovníci archívov si nevystačili iba s vedomosťami z histórie, pomocných vied historických alebo so znalosťou jazykov. Často museli preukázať fyzickú zručnosť a vytrvalosť, čo dokazujú mnohé záznamy v denníku napr. o nutnosti rúbať drevo (v zápise z 21. 4. 1949 sa spomína dokonca jeho ukradnutie), hubiť hmyz, myši a netopiere či vyhotoviť police na uloženie archíválií.

Zo zápisov cítiť oduševnenie a tiež mimoriadne úsilie, ktoré O. Gergelyi vynakladal pri svojej práci, či už na zrealizovanie všetkých potrebných adaptačných prác v kaštieli, pri záchrane vzácných rodových archívov, či pri zdĺhavom vybavovaní úradnej agendy. Jeho pracovné povinnosti mnohokrát končili až vo večerných hodinách, 5. júla 1949 si v denníku poznamenal, že jeho pracovný výkon bol 15 hodín. Skutočnosť, že nepracoval v ideálnych podmienkach, dokazuje zasa zápis z 2. novembra 1949, podľa ktorého dosahovala teplota v kancelárii archívu len +10 °C. Denníkové záznamy sú v poznámkach doplnené a rozšírené údajmi zo správ a hlásení, ktoré o jednotlivých udalostiach zasielal O. Gergelyi Ústrediu Pôdohospodárskeho archívu. Aj cez ne môžeme spoznať detailnejšie osobnosť humenského archivára a jeho typické charakterové črty, ktoré vystupujú do popredia v celom jeho denníku. Publikácia je obohatená o rôzne fotografie, vhodne ilustrujúce text, napr. fotografie O. Gergelyiho, dobové fotografie kaštieľa v Humennom a ukážky zo samotného denníka. Autorke sa podarilo zostaviť zaujímavé a čitateľsky pútavé dielo a zároveň archivárom dala možnosť vyhodnotiť, čo sa od čias napísania denníka O. Gergelyim v našich archívoch zmenilo a čo naopak nie.

Ivana Fialová

RAGAČ, Radoslav a kol.: *ZLATÝ VEK CISÁRSKEJ REZIDENCIE V HOLÍČI V OBDOBÍ FRANTIŠKA ŠTEFANA I. LOTRINSKÉHO*. Regionálna rozvojová agentúra Skalica, 2010, 135 s. + DVD

Bývalý areál cisárskej holičsko-kopčianskej rezidencie patrí k vrcholným dielam barokovej architektúry a kultúrnej krajiny na Slovensku. Dlhodobý enormný záujem odbornej verejnosti a orgánov regionálnej samosprávy o národné kultúrne pamiatky

v Holíči a Kopčanoch podnietil Slovenský národný archív v Bratislave, aby vydal monografiu venovanú historickým objektom niekdajšieho holičsko-šaštínskeho panstva v spolupráci s Pamiatkovým úradom Slovenskej republiky v Bratislave a v súčinnosti s Regionálnou rozvojovou agentúrou Skalica. Slovenský národný archív uchováva v oddelení starších fondov až päť fondov obrovského rozsahu, ktoré sa týkajú cisárskych majetkov na Záhorí. V jednom z nich, vo fonde Cisárske panstvo Holíč, bolo vytvorené fondové oddelenie nazvané Zbierka máp a plánov panstva Holíč. V zbierke sa nachádzajú katastrálne mapy obcí, chotárov, panstiev, lesných revírov, pasienkov, komasačné mapy, plány budov, parkových úprav, návrhov oltárov i nerealizovaných fontán z 18.–20. storočia. Pre potreby reprezentatívnej publikácie, ktorá je dielom autorského kolektívu v zložení Radoslav Ragač, Ivana Fialová, Janka Hričovská, Martina Orosová, Katarína Kosová, bol vybraný unikátny konvolut kolorovaných rukopisných plánov budov panstva Holíč z roku 1762. Predpokladá sa, že autorom súboru plánov je stavitel' Tadeáš Adam Karner. Plány boli vyhotovené naraz na objednávku a zachytávajú stavebné aktivity Františka Štefana I. Lotrinského (1708–1765) na holičskom panstve od 30. rokov 18. storočia do začiatku 60. rokov 18. storočia.

V úvodných kapitolách autori podávajú základné informácie o majiteľoch holičsko-šaštínskeho panstva od stredoveku po druhú polovicu 20. storočia. Zaoberajú sa vzhl'adom mestečka Holíč v období, keď sa jeho majiteľom stal František Štefan I., lotrinský, neskôr toskánsky vojvoda, ríšskonemecký cisár a manžel cisárovnjej Márie Terézie (1740–1780). Panstvo skupoval od Jozefa Cobora postupne v rokoch 1736–1747. Autori venovali náležitú pozornosť stavebno-historickému vývoju holičského zámku, premenám mestečka Holíč v polovici 18. storočia a cielene formovanej kompozícii barokovej krajiny. Všeobecnú časť uzatvára pohľad do Zbierky máp a plánov panstva Holíč. Jadro publikácie tvoria katalógové heslá o jednotlivých objektoch na panstve sprevádzané farebnými reprodukciami plánov. Na niektorých sú okrem pôdorysov a legiend zakreslené aj hlavné fasády. Zachované plány sú vzácne pre poznanie pôvodnej barokovej podoby budov, ktoré boli postavené približne v rokoch 1736–1762 a ich pôvodnej funkcie. Nie všetky z týchto stavieb sa zachovali do súčasnosti alebo boli prestavané. Z pochopiteľných dôvodov heslo s najväčším rozsahom patrí holičskemu zámku, barokovo prestavanému na reprezentatívne obytné priestory pre potreby cisárskej rodiny. Zámocký park a objekty v ňom sú rovnako podrobne zachytené na plánoch, podobne ako rad ďalších administratívnych, hospodárskych, výrobných a obytných budov, ako napr. kláštor kapucínov a majoliková manufaktúra v Holíči, žrebčín a kačenáreň v Kopčanoch. Po heslách nasledujú poznámky, použitá literatúra a pramene. Na záver autori zaradili slovník odborných výrazov a resumé v slovenskom, anglickom a nemeckom jazyku. Prílohu tvorí DVD nosič, na ktorom sa okrem knihy v elektronickej podobe, súboru plánov a máp nachádza aj prezentácia holičského zámku na dobových plánoch, mapách, fotografiách doplnená o aktuálne fotografie interiéru a exteriéru s množstvom detailných záberov na unikátne barokové interiérové prvky.

Pri kapitolách ani heslách, okrem úvodného slova, nie sú uvedení autori, čo považujeme za závažný nedostatok. V úvodných kapitolách, v ktorých autori uskutočnili sondu do vlastníckych vzťahov holičsko-šaštínskeho panstva, chýbajú genealogické tabuľky, ktorými by sa spleť rodinné vzťahy Coborovcov, Bakičovcov a Révaiovcov sprehľadnili. Autori neuviedli konkrétny dôvod vytratenia Révaiovcov z panstva

v 17. storočí (s. 17), ani majiteľov holičského zámku po roku 1918 (s. 14, 44). Čitateľ sa nikde nedozvie o súčasnom vlastníkovi zámku, príp. o dnešnom čiastočnom využití na kultúrne účely. Veľký prínos pripisujeme uverejneniu prekladov legiend publikovaných plánov. Preklad paleograficky a jazykovo (nemčina, latinčina) náročných textov do modernej slovenčiny si vyžaduje odborníka nielen jazykovo a paleograficky zdatného, ale aj zbehlého v terminológii z oblasti architektúry, znalého historických reálií a termínov označujúcich funkčné využitie priestorov v technických, sakrálnych či hospodárskych budovách. Pravdepodobne k tlačovým chybám možno zaradiť zámenu prekladu legendy plánu IV. (s. 42) s legendou plánu VI. (s. 44). V preklade legendy plánu holičského úradu polkorába nie je uvedená miestnosť č. 14 – stará pivnica (str. 80) a v legende k plánu veľkého domu pred zámkom je priestor č. 9 – dvor nesprávne identifikovaný ako šopa (s. 54). Je na škodu veci, že autori nevysvetlili malé špecifikum barokových plánov – a to, že horné podlažia budov alebo časti dispozície, ktoré sa autorovi nevošili na hárok papiera plánu, bývajú niekedy na samostatnom nákrese prilepenom k danému plánu a vytvárajúcemu tak prekrytie spodných častí plánu budovy spôsobom akejsi „vystrihovačky.“ Je to veľmi praktické a úsporné dobové riešenie, ktoré však čiastočne komplikuje dôsledné publikovanie. Bez vysvetlenia sa takto stáva nejasným najmä detail, že v prekladoch legiend sú uvedené popisy všetkých miestností, teda aj tých, ktoré chýbajú na pláne, lebo sú napr. prekryté (str. 54–55, priestory č. 12–16; str. 56–57, priestory č. 20, 21, 23–28). Na väčšine publikovaných pôdorysných zachytení terénu stavieb, keďže boli vyhotovené retrospektívne na objednávku, sa nachádza aj časový údaj o výstavbe objektov. Nie vždy však korešponduje s textom katalógového hesla (s. 54–55, na pláne rok výstavby 1741, v texte 1754; s. 68–69, dvorové krídlo s vypaľovacími pecami podľa textu postavené v roku 1754, podľa plánu v roku 1755; s. 72, na pláne pekáreň je uvedený rok výstavby 1752, podľa textu chýba). Zostavovateľská práca pri diele, na ktorom spolupracuje viacero autorov, je značne redakčne náročná. Zostavovateľ vynikajúco zvládol koordináciu, ale niekoľkokrát sa objavuje takmer doslovné opakovanie určitých faktov. V prípade všeobecných kapitol a katalógových hesiel sa tomu nemožno vyhnúť, no niektoré sa opakujú aj v rámci všeobecných kapitol. V texte sa vyskytujú aj isté nedopovedané tvrdenia, ktoré navodzujú zvedavosť, ako už spomínané spojenie o vytratení Révaiovcov (s. 17, 23) či o jedinečnom riešení Božieho hrobu a zaujímavom hlavnom oltári v kláštore kapucínov v Holíči (s. 17). Nepresné sú vyjadrenia typu dom na poschodí (s. 22), štvoruholníková hviezda (s. 23), používanie dvojtvaru pri písaní priezviska baróna Toussaint/Touissant (str. 56, 60) či vyobrazenie Českej cesty (nevedla cez Galantu, ale Šaľu; s. 8).

Obsah je dušou knihy, ale grafická úprava jej tvárou. Erik Rangl ju v prípade monografie o cisárskej rezidencii v Holíči zvládol bravúrne. Vhodne je zvolený formát, text oživený zdobenými iniciálami a doplnený o kvalitné reprodukcie väčšinou historických ikonografických dokumentov, ktoré v podstate tvoria jadro monografie.

Celkovo možno hodnotiť recenzovanú reprezentatívnu publikáciu napriek drobným pripomienkam ako veľmi podarený edičný počín, ktorý vzhľadom na kvalitu svojho obsahu i grafiky a prístupný jazyk bude slúžiť nielen potrebám pamiatkarov a bádateľov, ale zaujme aj širšie vrstvy spoločnosti. Slovenský národný archív ako najvýznamnejší verejný archív na Slovensku s úlohou ochraňovať, vedecky spracúvať a sprístupňovať archívne dokumenty spolu s Pamiatkovým úradom SR, orgánom

špecializovanej štátnej správy zriadeným na ochranu pamiatkového fondu, sú najkompetentnejšie kultúrne organizácie, ktoré vydaním publikácie o areáli cisárskej rezidencie v Holíči zaplňajú prázdne miesta v dejinách jeho architektonicko-urbanistického vývoja a zároveň tak naplňajú jednu zo základných úloh v oblasti ochrany národného kultúrneho dedičstva – jeho prezentácie širokej odbornej i laickej verejnosti. Publikovanie originálnych historických plánov je mimoriadne dôležité a zmysuplné. Sprístupňujú sa tak často krát zásadné podklady pre ďalší odborný interdisciplinárny výskum umožňujúci napr. konfrontácie architektonicko-historického či urbanistického vývoja, umeleckohistorické analýzy a interpretácie vychádzajúce z identifikovania často dosiaľ nejasného autorstva a datovania vzniku stavieb. Ide vlastne o publikovanie pramenného materiálu nevyhnutného pre základný výskum. Preto je potrebné vyzdvihnúť mimoriadny význam a prínos monografie a vyjadriť podporu uvedenému publikačnému zámeru, aby neostal ojedinelým počinom. Netrepezlivo očakávame publikovanie ďalších zaujímavých sérií historických plánov vo forme podobnej monografie.

Henrieta Žažová

GENEALOGICKO-HERALDICKÝ HLAS 1–2/2010. Zostavil Milan Šišmiš. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť 2010, 104 s.

Dvojčíslo Genealogicko-heraldického hlasu, ktoré vyšlo v roku 2010, otvára úvodná úvaha prof. Jozefa Nováka s názvom *Zmysel spomínania*. Úvaha je venovaná zmyslu vydávania pamätí v kontexte vydania jeho vlastnej autobiografie. Dvojčíslo obsahuje spolu štyri väčšie príspevky. Frederik Feder Mayer v pokračovaní výskumu bratislavského Zuckermadla predstavuje renesančnú Prämerovskú kúriu, v ktorej dnes sídli Slovenské národné múzeum. Podľa jeho zistení ide o starobylú šľachtickú kúriu, ktorú v roku 1584 vlastnili Vörösovci z Nekeyjí, po nich Štefan Udvari (od 1628) a až sobášom so Štefanovou dcérou Žofiou sa majiteľom stal Ondrej Prämer pochádzajúci z Viedne. Po smrti jeho syna Františka sa majiteľom stala jeho vdova Eva Zuzana Gerambová, Krištof Ignác barón de Quarient (1709) a Weltishoferovci. Drahomír Velička predstavuje starobylý kysucký šľachtický rod Rudinskovcov z Rudiny v 17. storočí a začiatkom 18. storočia. Prvých predkov rodu poznáme už v polovici 14. storočia, ďalších v prvej polovici 15. storočia. Začiatkom 16. storočia rod presídlil z Rudiny do Kysuckého Nového Mesta. Jeho príslušníci pôsobili v samospráve, viacerí zastávali aj post richtára a ako zemepanskí úradníci. Juraj Rudinský starší bol evanjelickým farárom a počas prenasledovania musel odísť do exilu, neskôr rod rekatolizoval. Libor Bernát sa venuje dennikom a osudom Clementisovcov. Opisuje ich genealógiu od konca 16. storočia, učiteľské a knžské pôsobenie Juraja a jeho syna Zachariáša, ktorí boli aj autormi denníkov. Pôsobili na viacerých miestach na západnom a strednom Slovensku.

V rubrike Heraldický album Alena Kredatusová nadviazala na svoje predchádzajúce výskumy a predstavuje pečate príslušníkov známeho vzdelaneckého

spišského rodu Spilenbergerovcov zo 16.–18. storočia. V rubrike Skúsenosti Zdenko Alexy predstavuje peripetie genealogického bádania o svojom vlastnom rode, ktorý ho nakoniec prekvapivo doviedol až do Ruska. Dvojčíslo obsahuje aj hodnotenie všetkých prác súťaže Najlepšie genealogické práce 2010.

Z rubriky Anotácie-glosy upozorňujeme na krátky príspevok *Archivári v ofenzíve?*, ktorý referuje o znižovaní stavov pracovníkov v archívoch od roku 1990. Anotovaný je ďalší diel edície *Monumenta Vaticana Slovaciae* (ed. Vladimír Rábik) edujúci slovacikálne záznamy nachádzajúce sa v suplikačných pápežských registroch z obdobia rokov 1342–1415. Anotované sú zaujímavé vedecké konferencie *Stredoevropská šlechta v konfrontaci s totalitními režimy 20. století* (J. Županich – V. Horčíčka – Z. Hazdra), *Pontes ad fontes* z oblasti cirkevných dejín (M. Petrovičová) a *Symbolika měst a obcí ve střední Evropě. Proměny komunální heraldiky, sfragistiky a vexilologie v kontextu politického společenského vývoje středoevropského prostoru v období od počátku 19. století do současnosti* (T. Krejčík). Zaujímavé sú aj rôzne reakcie na (ne)zverejnenie zdigitalizovaných slovenských matrík na internete. Dvojčíslo obsahuje aj správu o činnosti Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti za obdobie rokov 2008–2010, predstavenie jej aktuálnych aktivít a plánovaných projektov.

Radoslav Ragač

Z MINULOSTI SPIŠA. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. Ročník XVIII., 2010. Zostavil Ivan Chalupecký. Levoča 2010.

Ročenka z Minulosti Spiša XVIII má svoje stále rubriky: Štúdie, Články, Recenzie a bibliografia, Zo života SDS a Osobnosti.

Do prvej rubriky bolo zaradených 7 príspevkov. V úvodnej štúdií *Doklady obchodných kontaktov na Spiši od praveku do súčasnej doby dejinnej* archeológ Marián Soják sleduje obchod, ktorý mal odpradáva rozličné podoby, od paleolitu (staršej doby kamennej) cez dobu bronzovú a halštatskú až po včasno-historické obdobie. Konštatuje, že na Spiši je od neolitu celý rad dokladov obchodných kontaktov, menuje konkrétne lokality medzi Vysokými Tatrami a Slovenským rajom, kde sú už výskumom doložené obchodné cesty. Komunikácie boli aj sú predpokladom rozvíjajúceho sa obchodu. Štúdiu dopĺňajú fotografie archeologických nálezov.

Ako sa postupovalo proti peňazokazectvu v Spišskej župe, rozoberá v druhej štúdií: *Opatrenia Spišskej stolice voči falšovateľom mincí v 16.–18. storočí* František Žifčák.

Na zistenia o tejto nekalej činnosti reagovala Spišská stolica na svojich zhromaždeniach – generálnych a partikulárnych kongregáciách. Písomné zmienky o tom sledoval autor vo fonde Spišská župa, konkrétne v kongregačných protokoloch, zachovaných od r. 1541 a v spisoch Spišskej stolice od r. 1500. V 16. storočí nenašiel veľa záznamov. Detailnejšie rozoberá list z archívu mesta Levoča od kapitána Spišského hradu Kristofa Pernera, týkajúci sa falšovania mincí na Muráni z roku 1529. O falšo-

vateľoch sa nachádzajú ďalšie záznamy u levočských kronikárov Konráda Sperfogla a Gašpara Haina. Konštatuje, že v 17. storočí sa objavujú dokumenty k tejto problematike iba sporadicky (našiel 5 záznamov). V 18. storočí ich počet vzrástol na cca 40 dokumentov, najmä mandátov panovníkov proti falšovateľom mincí. Podrobnejšie sa venuje trom prípadom peňazokazectva na Spiši v 18. storočí.

Autor Filip Fetko sa v príspevku *K prítomnosti židovského obyvateľstva na zálohovanom území Spiša* zaoberá etnikom, o ktorom sa všeobecne predpokladá, že jeho výskyt na sledovanom území je významnejšie doložený až od vlády Márie Terézie. V súvislosti s relatívne lepšími podmienkami usadzovania sa židovského obyvateľstva v Poľsku a so zálohovaním časti spišských miest poľskému kráľovi v roku 1412, sa pripúšťala skoršia prítomnosť tohto etnika aj na Spiši. Autor následne venuje pozornosť podmienkam usadzovania sa židovského obyvateľstva na území Poľska a na Spiši. Uvádza, že z roku 1623 pochádza najstarší dokument o prítomnosti Židov na Spiši. V závere príspevku konštatuje, že prítomnosť židovského obyvateľstva na Spiši sa ohraničuje len na obchodné vzťahy so zálohovanými mestami. V čase zálohu však k ich trvalejšiemu osídleniu na Spiši nedošlo.

Štúdiu *Spiš na Parížskej mierovej konferencii (1919–1920)* napísal Pavol Jakubec. Rozoberá v nej otázku československo-poľskej hranice na severe Spiša vo zvláštnej atmosfére tzv. sedemdnovej vojny na Tešínsku (23. – 31.1. 1919). Išlo vlastne o zásah proti konaniu volieb do Ústavodarného sejmu na tomto území, čo upriamilo pozornosť veľmocí pred Najvyššou radou konferencie na problém československo-poľskej hranice. Regionálna historiografia v monografiách obcí a miest, ktorých sa hranice tohto územia dotýkajú, sa tejto problematike venuje. Autormi sú väčšinou aj členovia SDS: Andráš, Čongva, Majeriková, Sulaček a iní. To, čo sa postupne krok za krokom odohrávalo medzi diplomatmi, autor vysvetľuje na základe materiálov z rokovaní. Je to už publikované v mnohých štúdiách, článkoch, konali sa k tomu obdobne osobitné konferencie. Štúdiá obsahuje mimoriadne bohatú citáciu prameňov. Čitateľ môže nadobudnúť až detailnú predstavu o priebehu rokovania. Veľmi ťažko sa rodila hranica, z ktorej miestne obyvateľstvo pociťovalo krivdu. Poľsko získalo 25 obcí horného Spiša a Oravy v rozlohe 584 km² s 24 700 obyvateľmi.

Autor štúdie *K prejavom religiozity spišských katolíkov v tridsiatych rokoch 20. storočia na príklade uskutočňovania Katolíckej akcie v okrese Levoča* Michal Marták poukazuje na religiozitu spišských katolíkov, ktorá sa prejavovala v organizácii a činnosti jednotlivých spolkov, zapojených do Katolíckej akcie, t. j. spolupráce laikov a kňazov na odporúčanie biskupského zboru na celoštátnej akcii v Olomouci v roku 1927. Zo známych dôvodov dosiaľ táto téma objasňovania dejín cirkvi nebola prezentovaná alebo len okrajovo. Autor mal podklady z fondu Okresný úrad v Levoči v levočskej pobočke Štátneho archívu v Levoči a z regionálnej tlače. K najstarším katolíckym spolkom v spišskom regióne patrili Katolícke kruhy. Levočský Katolícky kruh vznikol v roku 1895. Hlavným protektorom bol vždy spišský biskup a predsedom levočský rímsko-katolícky farár, tajomníkom kaplán. Katolícke povedomie posilňovali pobočky Katolíckej jednoty na Slovensku, Združenie katolíckej mládeže na Slovensku, Ústredná charita a iné. Celoštátne spolky mali pobočky aj v obciach levočského okresu. Religiozita spišských veriacich sa prejavovala aj v rôznych kultúrnych aktivitách.

Nasleduje štúdia Jozefa Sulačeka: *Židovskí obchodníci na Spiši*. Židia si uchovali svojrázny spoločenský a duchovný život v každom období dejín a vždy sa vyznačovali podnikateľsko-organizačným duchom. Ojedinele sa na Spiši vyskytlo aj odmietanie obchodu so židmi. Nie z rasových dôvodov, ale len preto, aby nepoškodili domácich obchodníkov. Usídľovanie sa židov na Spiši začalo po rôznych migračných vlnách v 18. storočí, väčšinou začínali podomovým obchodom. V 2. pol. 19. storočia sa obchod sústreďuje do miest a odvtedy na všetkých ekonomických, obchodných a podnikateľských pozíciách zaujímajú dôležité miesta. V rokoch 1847–1910 v Spišskej župe poklesol počet obyvateľov o 9 %, počet židov sa zvýšil o 365 %. Koncom 19. storočia židovskí obchodníci nadväzovali obchodné kontakty s domácimi i zahraničnými spoločnosťami. V spišských mestách po 1. svetovej vojne prevládali židovskí obchodníci. Tragickým vyvrcholením diskriminácie židovského obyvateľstva bolo deportovanie do vyhladzovacích táborov. Záver štúdie je podrobným opisom tejto smutnej kapitoly histórie židov na Slovensku.

V štúdiu *Architekt Anton Müller a kúpele* autorka Elena Dzurillová sa snažila predstaviť kúpeľnú architektúru niektorých spišských miest prostredníctvom tvorby levočského architekta Antona Müllera. O architektovi, staviteľovi a prevádzkovateľovi kúpeľov na Spiši autorka čerpala údaje z archívneho fondu rodiny Müller, ktorý je v ŠA v Levoči, pobočka Levoča, a z dobových pohľadníc. Vypracovala podrobnú genealogickú tabuľku jeho rodiny. Aj jeho 3 synovia boli architekti. A. Müller bol hlavným architektom Provincie 16 spišských miest a je tiež považovaný za prvého známeho projektanta vo Vysokých Tatrách. E. Dzurillová v štúdiu poukazuje na široký záber a kvalitu prác architekta. Štúdia je obohatená 14 obrázkami technických plánov budov – kúpeľov, reštaurácií a iných stavieb. Výsledky jej bádania považujeme za kvalitné doplnenie dejín Vysokých Tatier, Ľubovnianskych kúpeľov, Turzovských kúpeľov, kúpeľov v banskom mestečku Štós, Spišskonovoveských kúpeľov v Novoveskej Hute a Levočských kúpeľov.

Rubrika Články obsahuje päť zaujímavých príspevkov od rôznych autorov: Anton Karabinoš: *Perspektívy nových objavov z doby rímskej na východnom Slovensku so zreteľom na lokalitu Ražňany-Farské*; Štefan Lenčíš: *Katalóg Milosrdných bratov v Spišskom Podhradí v rokoch 1881–1950*; Dana Rosová: *Kúpele na Spiši*; Ivan Chalupecký: *Dokumenty k severným hraniciam Slovenska z rokov 1918–1920 v archíve Ministerstva zahraničia v Paríži* a článok Jána Olejníka: *Krčmy a pálenka na Spiši*. V prípade Lenčíšovho „Katalógu“ ide o pokračovanie prvej časti, ktorá bola uverejnená v spolkovej ročenke XIV z roku 2006.

Časť Recenzie a bibliografia obsahuje šesť recenzií: BITSKEY, István: Petrus cardinalis Pazmany, archiepiscopus Strigoniensis. Z maďarského originálu Pázmány Péter preložili Ladislav Tóth, Alžbeta Hološová (A. Nemešová). KOWALSKA Eva – KANTEK Karol: Uhorská rapsódia alebo tragický príbeh osvietenca Jozefa Hajnóczyho. Bratislava 2008. (Š. Eliáš). CHALUPECKÝ Ivan (ed.): Dejiny Betlanoviec. Levoča 2010, 248 s. (A. Nemešová). Zaolzie w świetle zarygramów polskiej placówki dyplomatycznej w Pradze oraz Ministerstwa spraw zagranicznych w Warszawie (1945–1949) /=Bibliotheca Tessinensis III, Bohemica 2/ ed. Jiří Friedl. Kongres Polaków w Republice Czeskiej, Ośrodek Dokumentacyjny, Czeski Cieszyn 2007. (P. Jakubec). ROŠOVÁ Dana: Gusztáv Matz a spol. Fotoateliéry na Spiši. Spišská Nová Ves: Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi, 2005, 53 s. (A. Žižňáková). LIŠOVÁ Zuzana: Fotografie v zbierkovom fonde SNM

– Spišského múzea v Levoči. In: *Z minulosti Spiša XVII/2009*, s. 219–228. (D. Rosová). V závere rubriky Ivan Chalupecký, z pozície predsedu SDS, vyjadril v 7 bodoch stanovisko k publikácii *SPISZ – KRAINA WIELU KULTUR: SPIS – STREDISKO MNOHYCH KULTUR*. Knihu vydala Gmina Nižné Lapše a vyšla v rámci Euroregiónu Tatry, v 4 jazykoch. Boli v nej hrubo porušené pravidlá etiky dobrých susedských vzťahov. Pod dojmom zblížovania miest a obcí v širšom regióne Vysokých Tatier, publikácia práve opačne uvádza nepravdivé vymedzenia hraníc, vylučuje významné osobnosti z tohto územia, kultúrne aktivity atď. So stanoviskom I. Chalupeckého sa stotožnili členovia SDS na valnom zhromaždení. V závere rubriky je pripojená bibliografia publikácií o Spiši vydaných najmä v rokoch 2009–2010.

Rubrika *Zo života SDS* už tradične obsahuje správu o činnosti SDS v roku 2010. Napísala ju tajomníčka spolku E. Dzurillová. Nasleduje menoslov funkcionárov a výboru SDS a zoznam členov k 31.12. 2010.

Záverečnou rubrikou sú *Osobnosti*. V nej Ivan Chalupecký predstavil grófa Štefana Čákiho (1741–1810) k dvestoročnici jeho smrti.

Zvláštnosťou tohto ročníka je, že po prvý raz vyšla k ročenke spolku aj osobitná príloha. Obsahuje štúdiu *Počiatky Toryského dekanátu vo svetle rotulusu z roku 1331–1332* a transkripciu rotulusu. Dokument bol napísaný v Nowom Sączu počas súdneho sporu o cirkevné desiatky a jurisdikciu medzi Jágerským biskupstvom a farármi Toryského dekanátu, patriaceho do sféry vplyvu ostrihomského arcibiskupa. Spišský rotulus obsahuje 30 dokumentov napísaných na 25 pergamenových listoch navzájom spojených. Meria 14,63 m a patrí k najdlhším v Európe. Nachádza sa v archíve Súkromného archívu Spišskej kapituly, ktorý je ako majetok Spišského biskupstva v súčasnosti na základe depozitnej zmluvy uložený v Štátnom archíve v Levoči. Autorom úvodnej štúdie i transkripcie rotulusu je Daniel Boľeš z Teologickej fakulty v Košiciach Katolíckej univerzity v Ružomberku. Publikácia o rozsahu 86 strán je určená hlavne odborníkom – medievalistom.

Agnesa Žifčáková

MANÁK, M.: *DRAHOVCE, DEJINY OBCE*. Drahovce : Magma, 2010, 432 s., ISBN: 978-80-89172-16-0.

Historiografia na Slovensku zaznamenala v uplynulých desaťročiach výrazný posun v oblasti regionálnych dejín a táto publikácia rozširuje jej rady. V poslednom období vyšlo množstvo monografií miest a obcí, ktoré však majú často rôznu úroveň.

Recenzovanú publikáciu zostavil miestny rodák, historik a pracovník Ústavu dejín Trnavskej univerzity Marián Manák s príspevom početného kolektívu autorov – odborníkov, čo treba považovať za pozitívum, pretože pomerne často sa stáva, že obecné monografie zostavuje jeden autor. Takáto práca obvykle býva poznačená autorovou subjektivitou a aj celková úroveň spracovania práce býva vtedy nižšia. V prípade Drahoviec však ide o spoločnú prácu erudovaných autorov, ktorí sa danej

problematike venujú aj v praxi. Niektoré pasáže vypracovali obyvatelia a rodáci z Drahoviec – ide najmä o príspevky týkajúce sa miestnych spolkov, spoločenských združení, kultúry či športu. Hlavnú dejinnú líniu publikácie však kolektív autorov čerpal priamo z archívneho materiálu, čo zvyšuje kvalitu a odbornosť publikácie.

Marián Manák a kolektív autorov sa snažili vypracovaním prvej komplexnej monografie o Drahovciach, ktorá mapuje život obce od najstarších čias po súčasnosť, poukázať predovšetkým na bohatú históriu obce a jej špecifiká. Publikácia je rozdelená do desiatich základných kapitol, ktoré sa ďalej členia na menšie podkapitoly, zaoberajúce sa konkrétnymi otázkami historického vývoja obce, cirkevných dejín, školstva a pod. Po príhovore starostu obce (Emil Hubinák) a zostavovateľa (Marián Manák) nasleduje I. kapitola *Obecné symboly* (Marián Manák, Radoslav Ragač), ktorá z heraldického hľadiska podrobnejšie popisuje symboly obce Drahovce. V II. kapitole *Poloha a prírodné podmienky* (Marián Manák) autor obec predstavuje na pozadí klimatických, geomorfologických či hydrogeologických pomerov. Nosnú časť práce tvorí III. kapitola *Historický vývoj*, v ktorej sa autori detailne venujú dejinám obce v jednotlivých historických obdobiach. Stať o archeológii vypracoval riaditeľ Vlastivedného múzea v Hlohovci Jozef Urminský, ktorý má s podobnými projektmi bohaté skúsenosti. Pomerne rozsiahlu podkapitolu o dejinách obce do roku 1526, názov a celkový vývoj Drahoviec v stredoveku podrobne zmapoval vedúci Katedry histórie FF TU, medievista Vladimír Rábik. Udalosti, ktoré sa v obci udiali v novoveku (obdobie rokov 1526–1914), spracoval riaditeľ Slovenského národného archívu (SNA) Radoslav Ragač a ďalší pracovník SNA – Jozef Pocisk – zmapoval prvú pozemkovú reformu, ktorá bola na priľahlých veľkostatkoch Dolné Voderady a Jozefov dvor uskutočnená v 20. rokoch minulého storočia. Dejiny obce od roku 1914 až po súčasnosť (autor Marián Manák), sú spracované predovšetkým na základe informácií z Pamätnej knihy obce Drahovce (kroniky) a podrobného výskumu v trnavskej pobočke Štátneho archívu v Bratislave. Príspevok o padlých Drahovčanoch počas 2. svetovej vojny (autor Jozef Brezovský) je založený najmä na podkladoch z Vojenského archívu v Trnave a Vojenského historického archívu v Bratislave. V samostatnej IV. kapitole sú obsiahnuté dejiny neďalekej osady *Dolné Voderady* (Marián Manák, Hadrián Radváni). Nasledujúcu V. kapitolu *Cirkevné pomery* spracovala na základe kanonických vizitácií absolventka odboru história, drahovská rodáčka Andrea Rebrová. VI. kapitola *Školstvo* je rozdelená na dve časti – školstvo v obci do začiatku 19. storočia zmapovala Andrea Rebrová a vývoj školstva v 20. storočí spracoval Ján Cesnek. VII. kapitola *Spoločenský a kultúrny život* si všíma najmä bohatú divadelnú a hudobnú tradíciu v obci, ale aj rodinné a výročne zvyky a popisuje tradičný drahovský ľudový odev (autori Emília Brezovská a Jozef Brezovský). VIII. kapitola nazvaná *Spolky a združenia* zachytáva históriu spolkov a združení, ktoré v obci pôsobili (resp. pôsobia) – rybári, hasiči, záhradkári, chovatelia, poľovníci, ale aj pozemkové spoločenstvo, červený kríž, zväz žien, jednota dôchodcov či materské centrum a v stručnosti sa zmieňuje aj o aktivitách a pôsobení politických strán v obci (autori Jozef Brezovský, Vilma Spálová, Jarmila Flajžiková, Rudolf Karaba, Vendelín Sedláčik, Marián Manák, Milan Rusnáčik, Marián Manák st., Jozef Hlavenka, František Cesnek, Michal Bednár, Martin Majtán, Martin Rusnák, Martina Schloserová, Karol Karaba, František Radošovský, Michal Rapavý, Al-

bín Zurek, Jozef Šoka). Deviata kapitola *Šport* je venovaná predovšetkým futbalu, hokeju, šachu, stolnému tenisu či iným športovým aktivitám, ktoré sa v minulosti odohrávali v obci (Jozef Brezovský, Milan Rusnáčik, Milan Holík, Jana Micháľková, Vladimír Rusnák ml). Záverečná X. kapitola *Rodáci a významné osobnosti pôso- biace v obci* obsahuje medailóny známych rodákov a osobností, ktoré v obci žili či pracovali.

K najkvalitnejším spracovaným častiam patrí III. kapitola o historickom vývoji obce, a táto má vysokú vypovedaciu a vedeckú hodnotu nielen pre užšiu skupinu záujemcov o históriu Drahoviec, ale aj pre bádateľov zo širšieho odborného spektra. Okrem nej sú nadštandardne spracované aj kapitoly I. až V. – čo vyplýva z faktu, že sú takmer kompletne napísané profesionálnymi historikmi. Tieto časti sú doplnené poznámkovým aparátom či zoznamom použitej literatúry.

Ako sám autor v úvode publikácie priznáva, viaceré z textov museli byť krátené, čo však nijakým zásadným spôsobom neovplyvnilo kvalitu publikácie. Rozsiahlejšia mohla byť azda stať venovaná 19. storočiu – Drahovce vtedy patrili k Hlohovskému panstvu a Slovenský národný archív v Bratislave poskytuje k tejto problematike veľký fond: Ústredný archív rodu Erdődy – Inšpektorát (prefektúra) uhorských ma- jetkov v Hlohovci, 1652 – 19. stor., 13,25 bm. Na druhej strane by sa zase dalo po- ukázať na pomernú rozsiahlosť častí z dejín obce v stredoveku a v takomto type monografie by sa žiadalo zaradiť aj viac etnografických informácií, prípadne sa tejto téme venovala samostatná kapitola.

Resumé je na konci publikácie preložené do dvoch jazykov – anglického (Martina Oleksová) a nemeckého (Vladimír Rusnák a Klaus Schmitt). Monografii chýba menný a vecný register, ktorý by uľahčil orientáciu a prácu s knihou, čo však pri tomto type publikácií býva bežné. Kniha je inak nápadná mimoriadne vysokou úrov- ňou grafickej úpravy a nachádza sa v nej množstvo pútavých čiernobielych i fareb- ných historických fotografií, ktoré zachytávajú aktivity obyvateľov obce v minulos- ti, rôzne kultúrne podujatia, stavebné pamiatky, dobové listiny a pod.

Recenzovaná publikácia, i napriek spomenutým drobným pripomienkam, predsta- vuje posun v spoznávaní regionálnych dejín jednotlivých obcí Slovenska, a takisto aj v ich spracovaní. Celkovo možno konštatovať, že monografia prekračuje bežný štan- dard publikácií tohto druhu, čo dokazuje aj fakt, že kniha bola ocenená 2. miestom v súťaži o Najkrajšiu monografiu obce Slovenska za rok 2010, ktorú organizoval Klub fotopublicistov Slovenského syndikátu novinárov.

Michal Franko

HUDEC, Ivan a kol.: *TRNOVÉ, MONOGRAFIA OBCE*. Žilina: Krajská knižnica v Žiline & Magma 2010. 447 s.

Kolektív autorov pod vedením Ivana Hudeca po dvoch rokoch práce vydal prvú reprezentačnú publikáciu z bohatých dejín Trnového, pôvodne samostatnej obce,

ktorá v roku 1970 bola pripojená k Žiline. Medzi autormi diela nechýbali ani archi-
vári zo Štátneho archívu v Bytči a jeho pobočky v Žiline. Vydanie knihy podporili aj
Ministerstvo kultúry SR a Žilinský samosprávny kraj.

Jeho predseda Juraj Blánár sa v úvodnom slove vyznal, že jeho rod po praslici
má svoj pôvod práve v tejto obci. Ako zdôraznil v úvodnom slove zostavovateľ diela
Ivan Hudec, skutočné vlastníctvo nie je trvalým presvedčením bez hlbokého po-
znania – najmä jazyka, histórie, kultúrneho dedičstva. Preto vychádza aj táto kniha,
ozrejmujúca prekvapivo bohatú históriu Trnového. Dielo sa člení na 10 kapitol spolu
s bohatými obrazovými a textovými prílohami. V jednotlivých kapitolách autori vy-
skladali pestrú mozaiku obrazu obce, od jej dejín, obyvateľstva, cirkevných dejín až
po opis prírody Trnového a jeho okolia.

Prvá časť prvej kapitoly sa venuje erbú a symbolom obce, kde ako hlavná heral-
dická figúra dominuje sakrálny motív – najprv len veža kostola, potom celý kostol
od 18. storočia.

Prvou rozsiahlejšou štúdiou z kapitoly dejín obce sú *Dejiny Trnového od konca
14. storočia do roku 1848*. Jej autor Miroslav Martinický sa venuje zemepánom
Trnového, teda majiteľom Lietavského panstva, trnovskému šoltýstvu, samospráve
obce až po život poddaných a urbársku reguláciu Márie Terézie. Priložené archívne
dokumenty vhodne ilustrujú a dopĺňujú text state.

Autor ďalšej štúdie Peter Štánský *Dejiny Trnového po roku 1848* poukazuje na
majetkové a hospodárske pomery obyvateľov obce a využíva aj súpis obyvateľov
z roku 1877, z ktorého vyplýva, že v obci došlo k výraznej majetkovej diferenciacii
jej obyvateľov. V súlade s tým sa ďalej venuje pôdnemu fondu, bonite pôdy a pridá-
va aj zoznam majiteľov domov a ich vlastníctvo pôdy. Autor informuje aj o vlastníct-
ve lesov Urbárskym spoločenstvom v obci. Miestne Jednotné roľnícke družstvo
vzniklo v obci v roku 1950. Zaujímavý je aj text o zamestnaní obyvateľov obce
a o vysťahovalectve po roku 1900, o tých čo sa vrátili a o tých, čo sa do obce do
roku 1921 už nevrátili. Záverečné časti sa venujú administratívne a politickému
vývoju Trnového, demografii s presnými počtami obyvateľov obce od roku 1850 do
roku 2009, stavebnému vývoju a napokon tým, ktorí padli v 1. svetovej vojne alebo
ostali invalidmi. Záverečnou časťou kapitoly dejín je *život obce počas 2. svetovej
vojny vrátane prípravy a priebehu SNP v Trnovom* a jeho oslobodenie 30. 4. 1945,
ktorú spracoval Dušan Halaj.

V druhej kapitole sa obyvateľstvo Trnového prezentuje cez optiku matrik rosín-
skej fary. Miroslav Martinický z matričných údajov upozorňuje na vek obyvate-
ľov Trnového, na ich profesiu, na živelné pohromy, cholery a hladomor. Ivan Hu-
dec upozorňuje na niektoré matrikové kuriozity. Všimá si najmä najstaršie matrič-
né záznamy narodených, sobášených a zomretých z roku 1734. Škoda, že nemal
k dispozícii aj najstaršiu matriku rosínskej fary z rokov 1678–1719, ako aj z rokov
1772–1805, ktoré sa autorovi týchto riadkov podarilo získať od farára z Rosiny až
v roku 2010. Dnes sú už v Štátnom archíve v Bytči.

Ďalšou kapitolou diela sú *cirkevné dejiny Trnového*, kde si autori (M. Holeš-
ová a E. V. Prikrýl) všímajú najmä dejiny farnosti, ktorej počiatky siahajú do
14. storočia. Pripomínajú dejiny dnes už neexistujúcej zvonice, križov v obci, kapln-
ky Panny Márie a Kostola sv. Cyrila a Metoda. V závere tejto časti je zoznam kň-

zov v rosinskej farnosti s vyzdvihnutím najvýznamnejších z nich. Na túto kapitolu logicky nadväzuje text o klenote obce, drevenom Kostole sv. Juraja v Trnovom z 1. polovice 15. storočia.

Adriana Bárdyová a Katarína Kendrošová v piatej kapitole *Z kultúry predkov* si všímajú trnovské nárečie, ľudovú slovesnosť (ľudové rozprávania, príslovia a porekadlá), výročné obyčaje na jednotlivé cirkevné sviatky a Nový rok, rodinné obyčaje (pri krstoch, svadbách i úmrtí), ľudovú architektúru od zrubových drevených domov až po murované rodinné domy, odievanie mužov i žien v minulosti aj zloženie stravy.

V šiestej kapitole *Školstvo a vzdelávanie* sa autori state zameriavajú na školstvo v obci, ktoré ani v prvej polovici 20. storočia nemalo ideálne podmienky pre samostatnú školskú budovu. Tú obec získala až v roku 1950. Stručná zmienka je o obecnej knižnici a o výstavbe školského viacúčelového ihriska v roku 2007. Kapitolu uzatvára neveliká história materskej školy, ktorá bola v obci založená roku 1948.

Rozsiahla siedma časť dokumentuje pozoruhodnú kvalitu a rozmanitosť verejného života, činnosť spolkov a združení. Kolektív autorov sa v nej venuje Slovenskému ovocinárskeму záhradkárskeму zväzu, urbárskeму spoločenstvu, Dobrovoľnému hasičskému zboru, Ružencovému spoločenstvu, folklórnej skupine Trnovčanka, ochotníckemu divadlu, miešanému speváckemu zboru Trnovčan, Slovenskému zväzu žien, Klubu mládeže, Heligónkovej škole, hudobnej skupine Dúbravanka a TIMEX, Slovenskému zväzu chovateľov a Poľovníckemu združeniu.

Dejiny športu v obci čitateľovi predstaví ôsma kapitola. V nej dominuje pasáž o miestnom futbalovom klube, o histórii stolného tenisu v Trnovom, o Tunist klube a o miestnom holubárskom športe.

V rozsahom malej deviatej kapitole jej autorky pripomenuli štyri významné osobnosti obce, ktoré sa výrazne zapísali do dejín Trnového najmä v kultúrnej a školskej oblasti.

Poslednou kapitolou v knihe je *Príroda Trnového a jeho okolia*. Päť príspevkov sa venuje geológii a geomorfológii trnovského chotára, vývoju využívania pôdy v obci, hydrológii a vodnému hospodárstvu, rastlinstvu a živočíšstvu Trnového a okolia.

V závere diela sú prílohy. Obsahujú abecedne zoradené pôvodné trnovské priezviská do roku 1848, ale aj doplnené súčasnými priezviskami, ďalej kompletný záznam sčítania obyvateľov obce podľa čísiel domov v roku 1930 zo Štátneho archívu v Bytči a výber literárnych zmienok o Trnovom.

Monografia obce Trnové svojím vedecko-popularizačným štýlom, početnými obrazovými a textovými prílohami a ilustráciami, kvalitou tlače a celkovou úpravou nesporne oslovila obyvateľstvo tejto mestskej časti Žiliny i Žilinčanov samotných. Určite sa dôstojne zaradí aj do série vedeckých a vedecko – popularizačných diel, ktoré sa dnes už v hojnom množstve venujú rozvoju regionálnej historiografie a dejinám našich miest a obcí.

Peter Kartous

ČAS V ROCE 2010. ROČENKA ČESKÉ ARCHIVNÍ SPOLEČNOSTI. Praha: Česká archivní společnost 2011. 223 s.

Už po deviaty raz uzrela svetlo sveta ročenka Českej archívnej spoločnosti. A opäť obsahuje veľa zaujímavých informácií a podnetov, ktoré chceme prostredníctvom tejto anotácie sprístupniť aj čitateľom nášho archívneho periodika.

Po úvodnom slove predsedníčky Českej archívnej spoločnosti (ďalej ČAS), Marie Ryanťovej, nasleduje správa z jubilejného valného zhromaždenia ČAS, ktoré sa rovnako ako po minulé roky konalo v kinosále Národného archívu v Prahe 25. marca 2010 (J. Smitka). K tomuto dátumu evidovala spoločnosť 527 členov, v roku 2009 vstúpilo 33 nových členov, 19 členov vystúpilo, 2 čestní členovia zomreli. Činnosť ČAS v roku 2009 v úvodnom príspevku priblížil tajomník ČAS Jiří Smitka. Nezabudol na medzinárodnú spoluprácu, aktívnu pomoc českých archivárov zruštenému mestskému archívu v Kolíne nad Rýnom, exkurziu do archívov južných Čiech, edičnú činnosť (vydanie ročenky ČAS, zhromažďovanie podkladov pre encyklopédiu českých archívov, práca na projekte „Hroby českých, moravských a slezských archivářů“, rozosielenie internetového občasníka NeČAS). Spomenú úspešnú spoluprácu s firmou Bach systems, s. r. o., ktorá sa stala patrónom Študentskej vedeckej súťaže v odbore archívniectvo nesúcej meno prof. S. Duškovej. Významným počínom ČAS bolo aj usporiadanie 13. celoštátnej archívnej konferencie v Brne na tému *České archivy a zahraniční inspirace* či zorganizovanie exkurzie do Archívu Národnej galérie a odbornej prednášky *Plakáty v českých archivech a muzeích*. Samozrejme ČAS aj v tomto roku úspešne viedla svoju internetovú stránku www.cesarch.cz. Po výročnej správe si účastníci valného zhromaždenia vypočuli pokladničnú správu a správu revíznej komisie. Potom nasledovali správy regionálnych pobočiek a sekcií. Na záver prvého bloku vystúpila predsedníčka ČAS Marie Ryanťová a prítomných oboznámila s návrhom plánu práce spoločnosti na rok 2010. Prvý blok rokovania uzavrelo slávnostné udelenie čestného členstva ČAS PhDr. Eliške Čáňovej, dlhoročnej zamestnankyni terajšieho Národného archívu v Prahe. Druhá časť valného zhromaždenia sa začala schvaľovaním nových stanov spoločnosti, ktoré plénu predložil ich autor, Daniel Doležal. Stanovy sú uverejnené v doslovnom znení v anotovanej ročenke. Do pozornosti ich odporúčame najmä výboru Spoločnosti slovenských archivárov, ktorý zvažuje zmenu či vytvorenie nových stanov našej archivárskej spoločnosti. Po schválení stanov vystúpil PhDr. Václav Babička, riaditeľ odboru archivní správy a spisové služby MV ČR a predniesol už tradičnú informáciu o činnosti odboru, v ktorej sa tento raz zameril najmä na problematiku digitalizácie archívnych dokumentov, participáciu českého archívniectva na Európskom archívnom portáli APENET a oblasť archívneho vzdelávania. O Vedeckej archívnej rade a o úvahe o možnej novej koncepcie českého archívniectva hovoril v ďalšom referáte doc. Václav Ledvinka. Ako posledný vystúpil Ing. Miroslav Kunt z Národného archívu, ktorý prítomným prezentoval prípravu nových Základných pravidiel pre spracovanie archiválií. Po jeho vystúpení nasledovala diskusia. Na záver 20. valného zhromaždenia bolo prijaté uznesenie. Predsedníčka ČAS, Marie Ryanťová, čitateľov ročenky informuje o ďalšom ročníku študentskej vedeckej súťaže, ktorá nesie meno univ. prof. S. Duškovej. V roku 2010 súťaži-

li 4 práce – 2 bakalárske, diplomová a seminárna. Zvíťazila seminárna práca Pavla Holuba *Oberhollabrunnský systém spisovnej služby a okresní úřad v Humpolci v první polovině 20. století*. Slávnostné vyhlásenie výsledkov súťaže sa uskutočnilo v Českých Budějoviciach 1. novembra 2010 za účasti súťažiacich, členov hodnotiacej komisie i zástupcu spoločnosti Bach systems, s. r. o. – sponzora, čím sa súťaž stala iste atraktívnejšou pre mladých nádejných archivárov. V ročenke nájdete aj štatút súťaže. Súťaž sa koná každoročne a obrok sa striedajú témy z archivnictva a dejín správy – pomocných vied historických. Z minuloročnej činnosti ČAS spomenieme ešte tradičnú jesennú exkurziu, ktorú opätovne pripravil tajomník spoločnosti Jiří Smitka. Českí kolegovia zamierili podobne ako my do Moravského kartografického centra vo Veľkých Opatoviciach. Okrem toho si pozreli SOKA Nymburk so sídlom v Lysej nad Labem, SOKA Šumperk, zámok Loučná nad Desnou, zámok a papierené Velké Losiny a drevený Kostolík sv. Michaela v Maršíkově.

Rubrika *Zahraníční styky* prináša podrobné informácie o XIV. archívnych dňoch v SR v Komárne (J. Smitka), o zjazde maďarských archivárov v Debrecíne (P. Koblasa), o zjazde nemeckých archivárov v Drážďanoch (D. Doležal), o česko-saskom stretnutí archivárov v Děčíne (J. Němec, M. Ryantová).

Bohatú činnosť v minulom roku vykázali aj jednotlivé sekcie, pobočky a odborné skupiny ČAS. Napríklad Odborná skupina špecializovaných archívov sa zamerala na archívnu legislatívu a vypracovala anketu, v ktorej zisťovala dopad novely archívneho zákona na postavenie špecializovaných archívov. Výsledok ankety zverejnil v odbornom periodiku. Ďalej zorganizovala exkurziu do Archívu Kancelárie prezidenta republiky a Archívu Pražského hradu. Následne si na spoločnom stretnutí zvolila aj nové vedenie. Pre zaujímavosť uvádzame, že skupina nemá vlastný rozpočet.

Z kultúrno-osvetovej činnosti českých, moravských a sliezskych archívov spomenieme len niekoľko podujatí a zaujímavých výstav, lebo nedá sa napísať o každej. Ako prvé podujatie sme si vybrali Medzinárodný deň archívov. ČAS, podobne ako u nás SSA, vyzvala archívy pripojiť sa k tejto akcii vyhlásenej Medzinárodnou radou archívov. Odozva bola podstatne väčšia ako u nás. Napríklad z 12 stredočeských okresných archívov sa zapojilo 9, ako o tom píše vo svojej správe Daniel Doležal. SOKA Benešov okrem komentovaných prehliadok archívu pripravil po prvý raz interaktívnu výstavu neidentifikovaných fotografií nazvanú „Poznej svého suseda“, ktorej cieľom bolo využiť poznatky návštevníkov pri určovaní zatiaľ nezaradených fotografií. Archivári vybrali 130 fotografií z rokov 1960–1990, rozdelili ich tematicky do skupín (napr. stavby, divadlo, šport, verejné akcie a i.). Výstava splnila svoj cieľ – polovica z fotografií bola identifikovaná, najväčší záujem u návštevníkov vzbudili miestne stavby. SOKA Kolín každému bádateľovi, ktorý v tento deň zavítal do archívu, dali na pamiatku odtlačok pečatidla. Vstupenkou do SOKA Příbram bola povinnosť zložiť archívnu škatuľu, čo bolo praktické riešenie aj z hľadiska presného určenia konečného počtu návštevníkov. Niektoré archívy zvolili variant týždňa otvorených dverí, čo sa ale v konečnom dôsledku neosvedčilo. Výsledok bol dosť podobný ako pri jednodennej akcii. O Medzinárodnom dni archívov v Moravskosliezskom a Olomouckom kraji informuje čitateľov Blažena Przybylová. Na seminári k téme Medzinárodného dňa archívov v roku 2009 sa táto skupina archívov dohodla na ďalšom spoločnom postupe – spoločnej propagácii a zvolení

ústredného čo najvšeobecnejšieho motta, ktoré by zastrešovalo všetky podujatia a prezentácie archívov v tento deň. Pre 9. jún 2010 si vybrali spoločné motto: *Profese: ARCHIVÁŘ(KA)* a zvolili si aj spoločnú propagáciu – plagát, na ktorom boli uvedené všetky podujatia participujúcich archívov (v roku 2010 ich bolo 13). Archív mesta Ostravy pripravil v študovni výstavu *Ostravská archivní nej...*, kde si návštevníci mohli pozrieť najstarší, najväčší, najťažší a iné naj- dokumenty. SOkA Nový Jičín sa zamerlal najmä na školskú mládež a pripravil dve besedy s ukázkami archívnych dokumentov. V popoludňajších hodinách odznela úvodná prednáška z cyklu „Po kom se jmenují ulice našeho města?“, v ktorej riaditeľ SOkA Vsetín, PhDr. Tomáš Baletka, PhD., predstavil postavu interbrigadistu Josefa Trlicu, zastreleného v Brne v roku 1941, po ktorom je pomenovaná ulica v Novom Jičíne. SOkA Olomouc pripravil odbornú konferenciu *Profese archivář, archivářka aneb půlstoletí novodobého severomoravského archivnictví od správní reformy v roce 1960*, ktorej cieľom bolo pripomenúť si 50. výročie novej organizačnej štruktúry okresných archívov. Oslavy Medzinárodného dňa archívov v západných Čechách čitateľom ročenky prináša správa Hany Hrachovej. Do tejto akcie sa v roku 2010 zapojili 4 okresné archívy v rámci SOA Plzeň. Priemerne ich navštívila tridsiatka záujemcov v tento deň. Väčší počet, 170 návštevníkov, zaznamenali v SOkA Rokycany, čo bolo iste spôsobené možnosťou vzhliadnuť najstaršiu pergamenovú listinu v ČR z roku 994 či faksimile Kosmovy Kroniky české, kde sa nachádza prvá písomná zmienka o Rokycanoch. Záujem bol aj o listinu s najstaršou pečaťou Rokycian i o najstaršie matriky z Rokycian, ktoré zapožičali kolegovia zo SOA Plzeň. Myslíme, že českí kolegovia môžu byť spokojní s prezentáciou svojich archívov, archívnej práce i archívnych dokumentov. Pre záujemcov zo strany širšej verejnosti pripravili naozaj zaujímavý, pestrý, mnohoraký, pútavý program. Na sklonku roku 2010 sa uskutočnilo už štvrté stretnutie zamestnancov juhočeských archívov, ktorého odborná časť bola venovaná výmenám skúseností so školskými fondmi – *Škola základ života aneb Od jeslí po univerzitu třetího věku* (Blažena Przybylová). Na konferencii odznel príspevok o najstaršej českobudějovickej škole (Daniel Kovář), zaznela aj veršovaná ospravedlňenka z roku 1942, ktorú napísala matka chorému dieťaťu zo Základnej deväťročnej školy v Černivsku a zachovala sa v SOkA Strakonice (Monika Bílá). Anna Kubíková zo SOA Třeboň popísala nemecko-český slovníček 9-ročného kniežaťa Josefa Schwarzenberga, ktorý obsahoval spočiatku modlitby, na ďalších stranách už výrazy z pohostinstiev (najmä jedálne lístky), frázy určené pre spoločenskú konverzáciu i termíny hospodárskych dvorov. Sprievodným programom ku konferencii bola aj výstavka dokladov zo študentských čias zamestnancov juhočeských archívov. Po odbornom programe nastala tá zábavnejšia časť – kulinárska súťaž a hraná scénka z prostredia archívnej bádateľne. *IV. celokrajská archivní konference jihočeských archivářů* splnila svoj cieľ – výmenu odborných skúseností i spoločenský účel – utužila kolektív, predstavila nové archívárske tváre a celkovo všetci prítomní (76 archivárov) príjemne strávili adventný deň. Veru, takéto podujatie by sa zišlo zorganizovať aj našim štátnym archívom s regionálnou územnou pôsobnosťou i ich pobočkám! Z výstavnej činnosti spomenieme aspoň výstavy príbramského archívu, ktoré ako aj názov správy napovedá „sa stretávajú s veľkým ohlasom verejnosti“ (Michaela Rozšafná). V roku 2010 to bola výstava zachytá-

vajúca históriu jezuitského rádu na Příbramsku a Kutnohorsku. Na výstave mohli návštevníci vidieť aj niekoľko unikátov – po česky písanú Kroniku českú od Václava Hájka z Libočan alebo strieborné pečatidlá mesta Příbram zo 17.–18. storočia. Po jezuitoch bola verejnosti sprístupnená výstava k 60. výročiu založenia firmy Hamiro, ktorá už v súčasnosti neexistuje, ale ešte nedávno sa z jej výrobkov – hračiek tešili generácie detí po celom svete. Na obidvoch výstavách bola využitá aj audiovizuálna projekcia (história jezuitského rádu, reklama na firmu Hamiro z 50. rokov).

Pre slovenských archivárov stále nedosiahnuteľná ostáva rubrika *Nové knihy* s množstvom vydaných odborných titulov. Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR stále pokračuje vo vydávaní dvoch odborných archívnych periodík – *Sborníka archivních prací* a *Archivní časopis* (prečo je u nás problém udržať vydávanie jedného odborného periodika?!). Národný archív vydal svoj zborník *Paginae historiae; Zpravodaj pobočky České informační společnosti; Historická fotografie 2008–2009. Sborník pro prezentaci historické fotografie ve fondech a sbírkách České republiky; Katalog a rejstříky k protokolům schůzí 15. československé vlády (1. Hodžovy) 12. 11. 1935 – 18. 12. 1935* atď. Mnohé okresné archívy vydali svoje zborníky – napr. *Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek 11; Jesenicko 11; Olomoucký archivní sborník 8; Západní Morava XIV*. Státní oblastní archív Zámrsrk vydal svojho stručného sprievodcu. Archív hlavného mesta Prahy vydal okrem svojho zborníka *Katalog medailí, plaket a odznaků Františka Palackého* a tak by sme mohli pokračovať vo vymenúvaní bohatej minuloročnej edičnej činnosti archívov Čiech, Moravy a Sliezska.

Ročenku uzatvára *Společenská rubrika*. Nechýba informácia o novonarodených archivároch, o životných jubileách českých kolegov i o odchodoch do archívneho neba, pretože život prináša aj smutné udalosti. Nájdete tu aj správu o ocenených archivároch – minister vnútra ČR M. Pecina udelil 22 osobnostiam medailu *Za zásluhy o české archivnictví*. Medzi ocenenými boli napríklad PhDr. Vladimír Spáčil, emeritný riaditeľ SOKA Olomouc; PhDr. Eva Šmilauerová, CSc., emeritná riaditeľka SOKA Praha-západ; PhDr. Ivan Štarha, emeritný riaditeľ Moravského zemského archívu v Brne; prof. Dr. Hartmut Weber, prezident Spolkového archívu SRN či JUDr. Pavel Zářecký, minister – predseda Legislatívnej rady vlády ČR a i. Všetkým oceneným aj touto cestou srdečne blahoželáme. Čestná členka ČAS prof. Zdeňka Hledíková sa stala dámou Rádu sv. Gregora Veľkého. Pápežský Rád sv. Gregora Veľkého (L'Ordine Equestre Pontificiodi San Gregorio Magno) patrí medzi päť vyznamenaní, ktoré udeľuje sám Svätý otec. Od roku 1994 môžu toto vyznamenanie dostať aj ženy. Ocenenou bola v roku 2010 aj PhDr. Eva Prochádzková, riaditeľka SOKA Benešov a dlhoročná členka ČAS. Za výstavnú i edičnú činnosť a samozrejme bohatú publikačnú v regióne Podblanicka získala ocenenie Blanický rytíř, ktoré sa každoročne udeľuje trom osobám, ktoré sa významne zaslúžili o ochranu a rozvoj prírodného a kultúrneho dedičstva tohto regiónu.

Aj tento rok *Ročenka ČAS* naplnila naše očakávania. Dúfame, že si ju prelistujú aj ďalší naši archivári a nájdú v nej veľa podnetov pre svoju prácu.

Júlia Ragačová

PÁTKOVÁ, Hana: *ČESKÁ STŘEDOVĚKÁ PALEOGRAFIE*, České Budějovice : Vedita 2008, 278 s.

Archivár, historik a vôbec každý, kto hlbšie analyzuje staršie historické texty, je konfrontovaný aj s ich paleografickou zložkou. Okrem praktickej stránky (prečítanie) je niekedy potrebné vyjadriť sa aj ku písmu daného textu. Po akých syntézach môže slovenský bádateľ v prípade potreby siahnuť? Na (aj moju) hanbu treba povedať, že našou prvou a zatiaľ aj poslednou paleografickou príručkou sú *Dejiny a vývoj nášho písma* od A. Húščavu z roku 1951. Na svoju dobu nebola zlá, ale nová nomenklatúra stredovekých písiem navrhnutá na medzinárodnom paleografickom kongrese v Paríži (1953) spôsobila, že Húščavova príručka zastarala skôr, ako sa vypredala v kníhkupectvách. Marketingovú dieru sotva zaplávajú české skriptá J. Šebánka (vydané: 1958, 1966, 1971, 1976) alebo dvojdielna práca o kaligrafii F. Muziku (1958, 2005). *Paleografické čítanky* (na Slovensku od J. Nováka a P. Olexáka) neponúkajú teóriu vývoja písiem, ale len praktický návod na čítanie. Pre tých, ktorým cudzie jazyky až tak nesedia, ponúka Hana Pátková z Katedry pomocných vied historických a archivního studia KU v Prahe modernú príručku paleografie.

Jej práca má sčasti charakter syntetickej príručky (monografie) s vedecko-kritickým aparátom, no dá sa využívať aj ako vysokoškolská učebnica. Venuje sa vývoju latinského písma od jeho počiatkov do 16. storočia. Po kapitole o *predmete, metódach a cieľoch paleografie* nasleduje stať o *dejinách odboru*. Tretia kapitola sa venuje *terminológii a kritériám analýzy*. Krátke, ale metodicky potrebné a inovatívne kapitoly 4 až 7 majú názov *Identifikácia a rozlišovanie písarských rúk; Spôsob písania a držanie pera; Spôsoby čítania, ich väzba na jazyk a súvislosti s grafickým usporiadaním textu; Výučba písania, traktáty o písaní, písarske vzorkovníky*. Nasleduje klasická kapitola o *pisacích látkach* (výroba a používanie papyrusu, pergamen, papiera, atramentov). Prekvapujúco kratučká (iba 1 strana) je kapitola o *vonkajšej forme rukopisu*. Gros knihy tvorí časť o *vývoji latinského písma* (s. 66 až 140). Samostatné kapitoly sú venované *vývoju číslic, ligatúr, skratiek, interpunkcii a diakritike*, ako aj *kryptografii*. Už skôr z oblasti kodikológie je posledná kapitola o *dôležitých typoch stredovekých kníh*. Knihu uzatvárajú *prílohy* (takmer 100 obrázkov písomností s ich prepisom, zoznam skratiek, register a zhrnutie v nemčine. Zo štruktúry práce vidieť, že autorka sa snažila o presahy do oblasti dejín písomnej kultúry (kap. 4 až 7, 9, 16), ale treba povedať, že preferuje knižné písomnosti. Aby bola práca vyváženejšia, nezaškodil by možno rovnako krátky exkurz o vonkajšej forme diplomatických písomností a ich hlavných druhoch. Pre úplnosť by napokon bolo vhodné zaradiť aj krátku kapitolku o nápisovej paleografii (kvôli vzťahu písma kódexového, diplomatického a epigrafického).

Pri uvažovaní o predmete paleografie zastáva autorka moderný pohľad a uznáva jej úzke prepojenie s epigrafiou. Definovaniu predmetu bádania venuje celkovo veľkú pozornosť (uvádza množstvo názorov domácich aj zahraničných autorov), no trochu mi chýba vysvetlenie cieľov tejto disciplíny a prostriedkov na ich dosiahnutie (napr. dôležitosť vydávania katalógov datovaných rukopisov, resp. úradných písomností, výskum skriptórií a kancelárií). Kapitola o *dejinách disciplíny* recipuje hlavne prácu k dejinám knižného písma, v prehľade však chýbajú aspoň najdôležitejšie prá-

ce k listinnému písmu (napr. W. Koch, W. Heine Meyer a iní). Pri prehľade bádání v jednotlivých krajinách som nepostrehol Benelux, kde napr. P. Gumbert patri k významným paleografom a kodikológom (iniciuje vznik jednotnej paleografickej terminológie v angličtine), ale napísal aj knihu o vývoji písomnej kultúry v Holandsku. Pritom tento trend v súčasnej paleografii (odklon od suchej analýzy písmen ku štúdiu písomnej kultúry) autorka považuje za nosný pre budúcnosť (s. 13). Pri uvedení najstaršej uhorskej práce k dejinám písma došlo k drobným chybám (na s. 26 má byť správne A. Mancini: *Compendiaria politioris...*). Pri novších maďarských bádaniach by bolo vhodné spomenúť aj aktivity skupiny *Fragmenta codicum* (najmä A. Vizkeletyho a E. Madasovej – druhá je dokonca členkou Medzinárodného paleografického výboru). Trochu nekorektné je zaradenie A. Húščavu ku paleografickým bádaniam „v českých zemích“ (s. 29), kam sú zaradené aj dva riadky o vývoji na Slovensku (R. Marsina, L. Sokolovský, J. Šedivý, s. 32). V ďalšom vydaní by som navrhol zaradiť aj J. Sopka, ktorého krátky prehľad vývoja knižných písiem v jeho súpise rukopisov bol na Slovensku dlho jedinou recepciou medzinárodnej nomenklatúry.

Kapitola H. Pátkovej o *terminológii* odzrkadľuje medzinárodné štandardy (autorka bola spoluvydavateľkou 7-jazyčného slovníka). Napriek tomu by som oponoval, že „modul písma“ (teda pomer výšky a šírky) môže byť „veľký, stredný a malý“ (lepší je Sopkov termín „písmená komponované do výšky / vyrovnaného modulu / do šírky“). Pochybujem, či termíny „vzorové písmo“ a „elementárne písmo“ (s. 34) prevzaté od Petrucciho budú prínosom pre opis písiem v strednej Európe. Ani termín „patka“ pre označenie náprahu pri sloňom chobote (typický jav pri fraktúre, s. 40) nie je práve najšťastnejší („päťka“ evokuje skôr spodnú časť drieku písma – tam, kde sa už dotýka základnej linky). Chýbajú mi aj pomenovania základných elementov písma (driek, oblúčik, horná dĺžka, dolná dĺžka). Asi pri zalamovaní vypadol obrázok pre koncové „okrúhle s“ (termín „gul’até s“ nie je správny, lebo by písmeno muselo byť priestorové).

Pri krátkej kapitolke o *spôsobe písania* by bolo vhodné zaradiť nejakú ukážku dobovej iluminácie (pisár držiaci pero, píšuci na naklonenom pulte). Aj stať o výučbe písania a pisárskych plagátoch by získala na atraktivite a názornosti, keby ju autorka doplnila o nejaký obrázok. Nedá mi v tejto súvislosti nepripomenúť, že jeden „vzorovník“ z Bratislavskej kapituly sa nachádza aj v Archíve mesta Bratislavy. Pri opise výroby a použitia písacích látok by som rád relativizoval všeobecne rozšírené tvrdenie, že „talianky pergamen“ je na rozdiel od „nemeckého“ opracovaný viac z mäsovej a menej z vlasovej strany. Tvrdenie je správnejšie pri listinách, kódexy však majú obe strany opracované na porovnateľnej úrovni.

Latinku člení autorka podľa základných období na písma staroveké (kapitála, staršia a mladšia kurzíva, unciála a polunciála), tzv. národné (merovejské, vizigótske, tzv. longobardské, kuriála, ostrovné), karolínske, gotické a humanistické. Pri nomenklatúre by som nahradil výraz „tzv. longobardské písmo“ za plurálny tvar (pričom ak sem autorka zaraďuje aj beneventánu, je lepšie použiť Húščavov výraz „staré talianske písmo“). Písma zo severotalianskych skriptórií sú totiž mimoriadne heterogénne, ťažko je im nájsť spoločné znaky (ako koniec koncov píše aj samotná autorka na s. 81). Zaradenie beneventánskeho písma do kapitoly o tzv. longobardskom písme nie je príliš vhodné. Toto písmo bolo používané nielen na juhu dnešného Talianska,

ale aj v Dalmácii a s Longobardmi malo len málo spoločné. Nie najšťastnejšia je aj formulácia, že „gotická bastarda stojí medzi formatou a cursivou“ (s. 110). Bastarda je totiž „zmes“ minuskuly (*textualis*) a kurzívy, pričom z prvého písma preberá spôsob zápisu a z druhého konkrétne tvary písmen.

Pochváliť treba najmä autorkinu snahu o postihnutie domáceho vývoja v teoretickej časti knihy a bohatý obrazový materiál z domácich zdrojov v „čítankovej“ časti knihy. Pre dejiny písomnej kultúry v českých krajinách je dôležitá kapitola o vývoji v 11. až 13. storočí (s. 95 až 106), v období gotiky (s. 113–136) a humanizmu (s. 138–140). Tieto kapitoly sú najcennejšou časťou knihy. Vidieť, že český a uhorský vývoj sa do veľkej miery zhodujú: najstaršie rukopisy predpokladáme na Veľkej Morave a v misijných centrách 11. storočia. Rozvoj domácej písomnej kultúry súvisí so sociálnou a intelektuálnou revolúciou 13. storočia (pekný opis spoločenských predpokladov pre rozvoj gotiky je na s. 120–121). Až do polovice 13. storočia sa v listinách často používa knižné písmo, ktoré postupne po tretine 13. storočia nahrádza kurzíva. Aj prienik humanistických písiem do Čiech kladie autorka približne do podobného obdobia (Uhorsko: po 1460, Morava: po 1470?, Čechy: 1. pol. 16. st. v katolíckom prostredí). Používanie pergamenu a papiera je približne rovnaké ako v Uhorsku (mladšia látka od 1. dekády 14. storočia, výroba od konca 15. storočia). Ak sa v Čechách arabské číslice objavujú v 14. stor. iba ojedinele v mestských knihách, tak v Uhorsku ich stretáme od poslednej tretiny 14. storočia už pomerne často v produkcii kráľovskej kancelárie, ale aj u notárov hodnoverných miest.

Z hľadiska formy treba pochváliť pedagogicky vhodné používanie dvoch veľkostných typov písma (menšie písmo je skôr pre rozširujúce a doplnkové texty). Naopak vadí mi, že autorka neodčlenila písmená, o ktorých hovorí, zo zvyšného textu kurzívou alebo úvodzovkami (miesto „cc – a je starší než a“ by bolo vhodnejšie napísať: *cc-a* je starší než *a*). Pri ukázkach je nepravdepodobné, že by zápis z Ostrovskeho žaltára (1260 až 1290) bol ešte len karolínsko-gotický (jednoduché lámanie je jasne prítomné, preto sa netreba báť označiť ho za ranogotické, dokonca hneď v 2. slove je Meyerove oblúčikové spojenie, ktoré napovedá, že gotizácia je už skôr vrcholná ako raná). Pri paleografických komentároch pod obrázkami niekedy chýba jasné uvedenie druhu písma (napr. s. 167, 182, 227).

Celkovo treba konštatovať, že autorka sa snažila venovať pozornosť aj písmu v diplomatickej oblasti, vývoj knižných písiem je však zachytený komplexnejšie. Použitelnosť práce (najmä ako učebnice) by sa zvýšila, keby autorka okrem opisu charakteristických písmen pri tom-ktorom písme uviedla aj nakreslenú abecedu (ako je to napr. v príručke *Bischoffa*). Pochváliť treba veľkú sčítanosť autorky, ktorá je najmä výsledkom jej dlhoročných stáží v Paríži a Mníchove. Rovnako pozitívne treba ohodnotiť snahu uvádzať vždy viac názorov rôznych autorov. Zhrnutie knihy v nemčine na 19 stranách zvyšuje recipovateľnosť práce v blízkom zahraničí. Záverom možno konštatovať, že práca momentálne predstavuje v českom a slovenskom priestore najmodernejšiu a najlepšiu jazykovo prístupnú príručku latinskej paleografie.

Juraj Šedivý

JEŽ, Radim (ed.). *LISTINY TĚŠÍNSKÝCH KNÍŽAT RENESANČNÍHO VĚKU (rekonstrukce knihy „Matrica privilegiorum ab anno 1558“)*. Český Těšín : Muzeum Těšínska 2010, 383 s. ISBN 978-80-86696-14-0

Muzeum Těšínska v Českom Tešíne je veľmi aktívnou inštitúciou na poli historického výskumu a s ním súvisiacej publikačnej činnosti. V rámci nej vydáva nielen vlastné periodikum, ale prezentuje sa aj monografiami, príležitostnými zborníkmi a v neposlednom rade edíciami, ktorými významným spôsobom prispieva k poznávaniu minulosti tejto časti horného Sliezska. V predkladanej edícii sú formou regestu sprístupnené ranonovoveké písomnosti, okrem troch prípadov, z druhej polovice 16. storočia. Editor sa v nej pokúsil, ako znie podtitul práce, o rekonštrukciu dnes nezvestnej najstaršej matriky kniežacej kancelárie, obsahujúcej opisy listín kniežat'a Václava III. Adama (1524–1579).

Prácu možno rozdeliť do troch väčších celkov. Okrem úvodného príhovoru obsahuje úvodnú štúdiu, samotnú rekonštrukciu prameňa a záverečná pasáž sa skladá z niekoľkých častí formálneho charakteru (miestny a menný register, zoznam prameňov a literatúry, chronologický prehľad edovaných listín a resumé). Úvodná štúdia *Prameny diplomatické povahy k dějinám těšínských Piastovců* (str. 9–74) má niekoľko podkapitol, v ktorých sa R. Jež venuje prehľadu o stave výskumu a edícií archívnych prameňov. Ďalej upriamuje pozornosť na stav spracovania prameňov právnej povahy vydaných v Piastovskej kancelárii. V tejto súvislosti spomína aj osobu učeného jezuitu, pátra Leopolda Jana Šeršníka, ktorý sa intenzívne zaoberal štúdiom a zbieraním prameňov. Na základe jeho zberateľskej činnosti vzniklo neskôr najstaršie múzeum v krajinách českej Koruny. Katalóg listín najstaršej matriky kniežacej kancelárie, ktorý sa nachádza práve v Šeršnikovej zbierke rukopisov, bol podkladom aj pre túto edíciu. V zbierkach tohto jezuitu, v súčasnosti sa nachádzajúcich v Książnici Cieszyńskiej v Cieszynie, sú aj písomnosti využiteľné v regionálnej slovenskej historiografii. Týkajú sa predovšetkým niekdajšieho sliezskeho pohraničia (ako príklad možno spomenúť denník jezuitu Leopolda Tempesa, vďaka ktorému sa podarilo objasniť okolnosti stavieb drevených kostolov v Skalitom na Kysuciach).

Následne editor sleduje osudy archívu kniežacej kancelárie a konštatuje, že archívne materiály k dejinám Tešínska za vlády Piastovcov sú roztrúsené a deponované v niekoľkých zbierkach a fondoch nielen na území Čiech a Poľska, ale aj v iných krajinách (v edícii je zastúpený aj fond Oravský komposesorát – Turzovská korešpondencia zo ŠA v Bytči). Pre ďalší výskum možno odporučiť štúdiom v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti, kde sa k tejto téme bezpochyby nájdu mnohé písomnosti, ale aj v slovenských archívoch. Predovšetkým tých, ktoré uchovávajú fondy miest a mestečiek s intenzívnejšími obchodnými stykmi s mestami tešínskeho Sliezska.

Na s. 27–37 sa R. Jež venuje opisu vývoja Tešínskeho kniežatstva v priebehu 16. storočia, popisuje činnosť kancelárie a jej personálneho obsadenia. V poslednej časti úvodnej štúdie charakterizuje a analyzuje matriky, ktoré by sa dali nazvať aj knihami elenchov, kde sa zapisovali všetky vydané listiny právneho charakteru, ako boli prevody či predaje majetku, zmluvy, testamenty, privilégia a pod. Ako uvádza R. Jež, pri inventarizácii kniežacieho archívu v roku 1654, po smrti kňažnej Alžbety Lukrécie, poslednej kňažnej z Piastovského rodu, bolo zistených 7 zachovaných

matrik. Do súčasnosti sa z nich zachovali len tri originály kníh, jeden zväzok konceptov, fragment zväzku kňaznej Sidónie Kataríny a dva katalógy z rokov 1558–1574 a 1573–1651. Záver štúdie tvoria vysvetlivky edičných zásad a zoznam použitých skratiek.

Vlastná edícia – rekonštrukcia knihy *Matrica privilegiorum ab anno 1558* začína na s. 75 a končí stranou 288. Obsahuje celkovo 412 regestov sprístupnených formou obsiahlejšieho, no častejšie stručného regestu. Ak sa k regestu zachovalo aj znenie listiny, je edované v úplnej podobe. Za veľmi prínosné a užitočné považujeme snahu editora o identifikáciu jednotlivých osôb (nielen tých s vyšším spoločenským postavením z radov šľachty, ale aj mešťanov či dedinských richtárov) a lokalizáciu miestnych názvov v poznámkovom aparáte s uvedením transliterovanej formy názvu či mena. Ako príklad môžeme uviesť – panu Mikulášovi Cigánovi ze Slupska (v poznámke Mikulassowi Czyganowi z Slupska, s. 79), čím sa práca stane vítanou pomôckou nielen pre historikov, ale bude využiteľná aj v oblasti onomastiky (antroponymia, hydronymia, toponymia).

V prípade, že listina bola už predtým publikovaná alebo sprístupnená aspoň v regeste, editor na túto skutočnosť upozorňuje s príslušným odkazom na literatúru na konci poznámkového aparátu. Rovnako na konci je uvedené miesto uloženia originálu listiny či jej odpisu s bližším popisom písacej látky, zachovania pečatí a margiálnych poznámok. Záhlavie regestov pozostáva z poradového čísla, dátumu, miesta vydania a následne je uvedený samotný text regestu. Pod každým regestom osobitne sú poznámky pod čiarou. V tejto časti nás zaujala zmienka o Janovi Rudinskom, jablunkovskom fojtovi, pretože by mohlo ísť o človeka pochádzajúceho z kysuckej Rudiny. V hornom Sliezsku sa totiž lokalita, od ktorej by mohlo byť meno odvodené nenachádza. Rod Rudinských v roku 1506 predal svoju časť rodového majetku v Rudine budatínskym Suňogovcom a opätovne sa v písomnostiach objavujú až v roku 1572 v susednom Kysuckom Novom Meste. Predstavitel' tohto zemianskeho rodu, ktorý svoju kúriu v spomenutom roku odpredal, sa tiež volal Ján. Hoci nemuselo ísť o totožnú osobu, mohol to byť niektorý z členov rodu. Migrácia v pohraničných oblastiach Sliezska a Uhorska nebola ničím výnimočným. Potvrdenie či negovanie tejto alternatívy však predpokladá ďalší výskum predovšetkým v prameňoch sliezskej proveniencie. Malou pripomienkou k tejto časti je, že prevod datovania z juliánskeho na gregoriánsky kalendár, ktoré editor uvádza v hranatých zátvorkách, sa azda mohlo odlišiť aj iným typom písma – kurzívou.

Záver práce tvorí chronologický prehľad edovaných listín, súpis použitých prameňov a literatúry (tu je treba poopraviť meno významnej slovenskej historičky venujúcej sa diplomatike, ktoré znie Darina Lehotská, nie Lhotská). Veľmi užitočná a praktická je konkordancia miestnych názvov s uvedením českej, poľskej a nemeckej formy, ďalej registre, ako aj resumé v poľskom, nemeckom a anglickom jazyku.

Edícia Radima Ježa *Listiny těšínskych knížat renesančního věku* je skutočne veľmi dôkladná, až minuciózne spracovaná práca. Editor, dlhodobo sa venujúci dejinám Sliezska v ranom novoveku, v nej zúročil niekoľkoročné skúsenosti, svoj prehľad a výbornú orientáciu v skúmanej problematike. Bezpochyby ide o veľmi podnetné dielo so značným potenciálom využitia v českej, poľskej i slovenskej historiografii, ktoré je pre Muzeum Těšínska veľmi pekným úspechom.

Drahomír Velička

MITTEILUNGEN DES INSTITUTS FÜR ÖSTERREICHISCHE GESCHICHTS-FORSCHUNG. 118. Band, Heft 1–2, 3–4, 2010, Böhlau Verlag Wien Köln Weimar, R. Oldenbourg Verlag Wien München, I–XIV, 1–321 s., 321–546 s.

Celý ročník obsahuje 12 štúdií, z ktorých 10 sa zaoberá problematikou obdobia stredoveku a päť krátkych príspevkov, z ktorých len jeden sa nevenuje obdobiu stredoveku; ako vždy, takmer tretina zväzku je venovaná kritickým recenziám a anotáciami novovydanej odbornej literatúry a je tu aj správa o činnosti základiny Pia (XI.) pre výskum pápežských listín za rok 2008 a niekoľko nekrológov významných historikov a archivárov.

V prvej štúdií Walter Berschin pod názvom *Svätý zlatník* sa zaoberá datovaním najstaršieho zachovaného rukopisu o svätom Elígiovi, ktorý bol vlastným povoláním skutočne zlatníkom a potom biskupom a misionárom († 659). Napísanie legendy možno položiť medzi roky 675–680, no v zachovanej verzii sú iste aj viaceré neskoršie dodatky až z karolovského obdobia. Problematike 7. storočia sa venuje aj štúdia *Zbožný kráľ a zlá kráľovná* od Georga Scheibelreitera. Zbožným kráľom na Pyrenejskom polostrove bol od r. 612 kráľ Sisebut, ktorý bol politikom, vojakom aj (na tie časy) vedcom. Vydal zákony o Židoch, v ktorých sa najprísnejšie trestalo prestúpenie (kresťanov) otrokov na židovskú vieru. Bol aj autorom Života či utrpenia (Passio) Desideria, biskupa z Vienne (od r. 596), ktorý bol veľkým bojovníkom proti simonii a časť svojho života strávil vo vyhnanstve. Ako dôvod napísania tohto dielka deklaroval úsilie vychovávať a povzbudzovať kresťanov k napodobňovaniu zbožného života. O Fridrichovi Barbarossovi ako zakladateľovi talianskych miest Lodi, Alessandria novým pomenovaním Caesarea (lebo bola založená cisárom) a Crema píše Ferdinand Oppl. Pri Alessandrii išlo o fiktívne založenie (1185), lebo pôvodne bola založená Lombardskou ligou už roku 1168 proti cisárovi. Najväčšiu pozornosť venoval Fridrich Barbarossa mestu Lodi, ktorá bola na dôležitej ceste medzi Milánom a Janovom a bola aj súčasťou jeho falce. Obyvateľmi týchto miest boli aj rytieri, takže mestá predstavovali oporu cisára v bojoch o jeho mocenské postavenie.

Hans Eberhard Mayer sa zaoberá spôsobom potvrdzovania dohôd križiackymi kráľmi Jeruzalema. Jestvujú názory, že nemeckí kráľi spravidla neskladali prísahu, ale namiesto nej svoje záväzky potvrdzovali podaním ruky. Prísahy v mene kráľov skladali ich vazali. Podľa Zákonníka Sachsenspiegel kráľ skladal len korunovačnú prísahu alebo ak bol obvinený z herezy. Podobne to bolo aj v Anglicku a Francúzsku. Pri skladaní prísah sa používali rozličné formuly. Aj križiacki kráľi neradi osobne prisahali. Podanie ruky ako menej slávnostná forma potvrdenia kráľovského záväzku sa pokladalo za dostačujúce, hoc často aj hodnostári Ríše k nemu dopĺňujúco prisahali. Výnimkou bol len Janov, kde sa pri dohodách so zahraničnými mocnosťami kládol veľký dôraz na zaprisahanie (prísahu).

Hubertus Seibert v príspevku nazvanom *Dilectus et fidelis noster* sa zaoberá vzťahom (welfovca) Ota IV. k juhovýchodu ríše (Bavorsko, Rakúsko, Štajersko a Korutánsko) v rokoch 1198–1212; Oto IV. po zavraždení svojho tiež formálne právoplatne zvoleného konkurenta (štaufovca) Filipa Švábskeho roku 1208, zvolal na 11. novembra 1208 do Frankfurtu (nad Mohanom) politické zhromaždenie, na

ktorom mnohí poprední z Franska, Bavorska a Švábska (ktorí to dovtedy neurobili) prijali ho za svojho právoplatného a jediného kráľa. Na zhromaždení išlo aj o obnovenie poriadku v ríši a vyhlásenie ríšskej kľiatby (preklatia) – postavenie mimo zákona vrahov Filipa Švábskeho a ich predpokladaných spoločníkov. Luc Duerloo sa venuje vzťahom medzi Rudolfom II. a jeho dvoma mladšími bratmi Matejom a Albrechtom. Kým Matej sa venoval predovšetkým Habsburgovcami vtedy ovládanej časti Uhorského kráľovstva, Albrecht sa usiloval už za života svojho najstaršieho brata Rudolfa, byť zvolený za nemeckého kráľa, lebo Rudolf sa venoval len svojim záľubám (alchýmii, zberateľstvu a pod.) a zanedbával svoje vládárske povinnosti, nestaral sa ani o armádu, ba ani nevyplácal apanáž svojim mladším bratom, pričom väčšinu prostriedkov vydal na nákup zbierok a pod. O snahách Albrechta Rudolf vedel, v súperení s ním používal aj pomoc brata Mateja. Albrechtovi, ktorý zomrel až r. 1621) sa nepodarilo stať sa zvoleným nemeckým kráľom ani po smrti Rudolfa II. (20. 1. 1612), lebo ešte pred voľbou nečakane zomrel 17. 2. voliteľ/kurfiršt kolínsky arcibiskup, ktorý bol jeho prívržencom.

Éva Somogyi z Historického ústavu Maďarskej akadémie vied v Budapešti v štúdiu nazvanej *Profesionalizácia a zmeny národnej identity maďarských úradníkov v spoločnom ministerstve zahraničia* rozoberá rozličné aspekty obsadzovania miest v zahraničnej službe, čo záviselo vždy aj od koncepcie práve pôsobiaceho ministra. Jedným z problémov profesionalizácie po štátoprávnom vyrovnaní (1867) bolo aj otvorenie zahraničnej služby ľuďom nešľachtického pôvodu (aby „zahraničné ministerstvo nebolo šľachtickým kasínom“); no v tomto smere proces nepokročil ani do roku 1914. Predpisovali sa podmienky na vzdelanie a dovzdelávanie, no dlho sa vyskytovali prípady, keď aj dvaja príslušníci tej istej rodiny boli na tom istom veľvyslanectve či veľvyslanectve. Ide tu len o prvú časť štúdie, ktorá je zrejme skrátením z obširnejšieho spracovania tejto problematiky.

V krátkych príspevkoch sa Bertina Pferschy-Maleczek zaoberá za sfalšovanú pokladanou listinou cisára Henricha VI., údajne z roku 1191 pre kláštor v Himmerode a dokazuje, že nejde o falšovanie, ale že ide o listinu Henricha VII. z roku 1231. V ďalšom príspevku Klaus Birngruber a Christina Schmid opisujú typárium pečate nájdený na hrade Reichenstein, patriaci presnejšie neidentifikovateľnej Alžbete, najpravdepodobnejšie z prvej polovice 14. storočia. Günter Katzler vo svojom príspevku kriticky akoby recenzuje knihu sanktpöltenského emeritovaného svätiakeho biskupa Heinricha Faschinga o viedenských konštitúciách regulárnych augustiniánskych kanonikov v Rakúsku v 15. storočí. Elena Taddei na základe novoobjavenej súkromnej korešpondencie z rokov 1875–1893 uverejňuje rozličné paberky (podrobnosti a doplnky) k životopisu známeho rakúskeho medievistu Emila v. Ottenthala (1955–1931), ktorý bol od roku 1904 aj riaditeľom Ústavu pre rakúske historické bádanie. Zo správy o činnosti základiny Pia (XI.) pre výskum pápežských listín 2008 (zostavenej asi prof. Wernerom Maleczkom) sa dozvedáme, že konkrétne prípravné práce prebiehajú najmä na nemeckých pracoviskách a že za (stredovekú) *Hungaria Pontificia* nepodal pán Zsolt Hunyadi, PhD., zo Szegedu správu. Na pracovisku v Erlangene pokračujú prípravné práce nového vydania (spracovania) *Regesta pontificum Romanorum* od Filipa Jaffeho.

V druhom dvojzošite (3–4) štúdia *František z Assisi, pápež Inocent III. a pápežská kúria v roku 1209* od Wenera Maleczka sa usiluje zistiť, akou frekventova-

nou bola v zachovaných kuriálnych písomnostiach problematika začiatkov minoritov a opísať rozhodujúce stretnutie Inocenta III. s Františkom. Prekvapujúce je zistenie, že o tomto stretnutí dobové zachované kuriálne písomnosti úplne mlčia a všetko, čo sa o tom traduje, je z františkánskych análov, ktoré vznikali postupne v neskorších rokoch. W. Maleczek ale dokázal, že stretnutie pápeža Inocenta III. s Františkom sa uskutočnilo v situácii, kúrie s časťou valdenských radikálov (či heretikov), keď bezprostredne predtým (1208) došlo k určitému kompromisu pápeža a rímskej kóri zložili vyznanie svojej pravosti, akceptovaný bol ich spôsob života a priznané pomenovanie „Pauperes Catholici“. V takto vzniknutej atmosfére boli preto aj v kuriálnom prostredí akceptovateľnejšie názory Františka, opierajúce sa v praktickom živote výlučne o výklad evanjélií, takže František dosiahol od pápeža schválenie (aprobatio) v právne nezávisle forme (a potom až za pápeža Gregora IX. roku 1223 došlo k definitívnemu potvrdeniu rehole). Teda pápež Inocent III. dvanásťčlennú skupinu na čele s Františkom nepokladal za fantastov, ale dal im šancu rozširovať sa; ale dovolenie kázať mimo diecézu Assisi dostalo toto spoločenstvo až neskôr za prísnych podmienok. Nemožno vylúčiť, že k celému výsledku stretnutia prispel aj biskup Guido z Assisi, ktorého prítomnosť (návšteva) v pápežskej kúrii v príslušnom čase sa dá doložiť.

Remedio Schmitz-Esser v príspevku *Nápisy ako sprostredkovateľ vzdelávania sa* zaoberá (dnes už veľmi poškodeným) triptychom, ktorý bol pôvodne oltárnym obrazom v kláštore v Stams-e; vo svojej textovej časti je tento gotický triptych najstarším zachovaním traktátu obhajujúceho učenie o panenstve Panny Márie, ktorý napísal okolo roku 1420 viedenský dominikán Franz v. Retz (hoci v tom čase dominikáni, na rozdiel od františkánov, nezastávali vždy jednoznačne tento názor). Claudia Feller (*Listy do Mantovy*) komentuje a uverejňuje niekoľko listov rakúskych vojvodov a vojvodkyň zo 14. storočia z archívu rodu Gonzaga v Štátnom archíve v Mantove. (Listy sa našli pri výskume pre edíciu „Regesta Habsburgica“, ktorá bola výskumným projektom už od roku 1894, ale opäť sa v nej pokračuje až po sedemdesiatročnom prerušení.) Alexander Koller komentuje a vydáva pohrebnú reč jezuitu Jána Vivaria na pohrebe pápežského nuncia Ottavia Santacrosse, ktorý pôsobil pri dvore Rudolfa II. v Prahe necelé tri mesiace a zomrel štyridsaťročný 3. 9. 1581.

Štefan Schima (*Revolúcia 1848 a právne postavenie Židov v Rakúsku od čias pred revolúciou až do konca šesťdesiatych rokov 19. storočia*). Pri nepokojoch vo Viedni 13. marca 1848 žiadal židovský lekár Adolf Fischhof, medzi iným, zaistenie náboženskej slobody. Cisársky patent z 15. marca výslovne predpisoval, že pri porádach o náboženských záležitostiach mali byť prizývaní katolícki a evanjelickí duchovní, ale v nijakom prípade nie rabíni. V tom čase bola aj veľká nechť obyvateľstva k úľavám (zrovnoprávneniu) Židov. Celkove v revolúcii 1848 hrala úlohu požiadavka či prianie pripustenia celkového zastúpenia rakúskych Židov. Táto požiadavka nebola splnená ani neskôr a nezmenilo to ani vydanie izraelského zákona 1890. Až od 2004 jestvuje ako štátny zväz organizovaný Strechový zväz (Dachverband) izraelskej kultovej obce akoby spoločná reprezentácia rakúskych Židov (no neexistuje podobná organizácia ani evanjelická ani katolícka).

Jediný kratší príspevok v tomto druhom dvojzôšite od Elisabeth Gruber sa zaoberá rozsudkom z roku 1477 vo Freistadte v manželskom spore, ktorý, pokiaľ ide

o zachovanie, je zriedkavým prípadom dokumentácie spôsobu riešenia tejto problematiky mestským súdom: dôvody sporu sa nespomínajú, no tehotná žena a jej manžel mali bývať oddelene, muž jej mal vrátiť veno, ale ostala mu aj povinnosť sa o ňu starať.

Okolo tretiny celého zväzku zaberajú recenzie a anotácie, takmer výlučne z nemeckej (po nemecky písanej) odbornej historickej literatúry, prevažne zo starších dejín. Od Juraja Šedivého (z Bratislavy) je tu informatívna recenzia katalógu rukopisov od Stanislava Petra (*Soupis rukopisů knihovny při farním kostele sv. Jakuba v Brně*); recenzent pripomína chýbanie konkordancie českých a nemeckých názvov spomínaných v tomto katalógu. Manfred Stoy recenzuje spoločné dielo maďarských a rumunských historikov o Sikuloch v Sedmohradsku. Z recenziu knihy Wolfganga Schmale o dejinách a budúcnosti európskej identity (sledovanej ním až od 15. storočia) vyplýva, že ide viac o politologické ako historické úvahy. Fritz Fellner v recenzii práce zredigovanej Karlom Hruza o vybraných 26 rakúskych historikoch (univerzitných profesoroch, archivároch a knihovníkoch) z rokov 1900–1945, pôsobiacich v Rakúsku, Nemecku a Československu, vytýka ich výber a uprednostňovanie tých, čo pôsobili v Čechách, pričom najobširnejšie spracúva K. Hruza Heinricha Zatscheka na 116 stranách (kým spolupracovníkom dal na jednotlivé portréty 30 strán). Netradične sa stretávame aj s recenziou napísanou po anglicky o po nemecky napísaných memoároch dôstojníka rakúsko-uhorského generálneho štábu. V anotáciách Jakob Wühler informuje o edícii listov Pavla Pálffyho a Maximiliána Trauttmansdorfa (1647–1650) vypracovanej vrátane (relatívne) obširného úvodu pracovníčkou Historického ústavu SAV v Bratislave Annou Fundárkovou. Práca vyšla ako prvý zväzok novej edície Publikácie maďarského historického bádania vo Viedni, ktorú vydáva Ústav pre maďarské dejepisné bádanie vo Viedni, Collegium Hungaricum vo Viedni a maďarská archívna delegácia pri domácom dvornom a štátnom archíve vo Viedni.

V nekrológoch, tu pravidelne uvádzaných absolventov kurzov Ústavu pre rakúsky dejepisný výskum, sa spomínajú Eva Obermayer-Marnach (1923–2008), dlhoročná hlavná redaktorka Rakúskeho biografického lexikónu vydávaného Rakúskou akadémiou vied a Fritz Steineger (1924–2009) archivár a univerzitný prednášateľ v Innsbrucku. V plnej aktivite vo veku 92 rokov zomrel Friedrich Hausmann (1917–2009), rodák z južnej Moravy, začal ako pomocná vedecká sila vo viedenskom oddelení Monumenta Germaniae historica a potom po štyri a polročnej vojenskej službe v námorníctve sa tam vrátil; jeho práca Kancelária Henricha V. a Konráda III. vyšla v MGH 1956, edícia listín dokončená 1958 vyšla až r. 1969. Od r. 1964 bol riadnym profesorom dejín stredoveku a pomocných vied historických na univerzite v Grazi. Zomrel aj Rainer Egger (1935–2009), dlhoročný riaditeľ Vojenského archívu, Kurt Peball (1928–2009) generálny riaditeľ Viedenského štátneho archívu a Alois Zauner, ktorý bol v rokoch 1979–1989 riaditeľom Hornorakúskeho krajinského archívu.

Richard Marsina

A BUDAI MÉSZÁROSOK KÖZÉPKORI CÉHKÖNYVE ÉS KIVÁLTSÁGLEVELEI / ZUNFTBUCH UND PRIVILEGIEN DER FLEISCHER ZU OFEN AUS DEM MITTELALTER, ed. István Kenyeres et alii, Budapest : Archív hlavného mesta Budapešti a Historické múzeum v Budapešti 2008, 423 s. + 14 s. obraz. príloh + CD-ROM

Málokedy sa zachová archív stredovekého cechu v takom stave, ako sa to stalo v prípade budínskych mäsiarov. Jeho najvýznamnejšou písomnosťou je cechová kniha so zápismi z rokov 1500 až 1529 uložená v mestskom archíve. Archív a Múzeum mesta Budapešti sa podujali vydať nielen cechovú knihu, ale aj 16 cechu určených listín z rokov 1405 až 1519 (a formou regestu sprístupnili aj ďalšie dve deperditá od Belu IV. a Ľudovíta z Anjou). Edícia možno nezaujme až tak obsahom, zato svojou formou (spojením tlačenej a digitálnej edície spolu s facsimile) je v stredoeurópskych pomeroch „bielou vranou“.

Po krátkom úvode redaktora knihy Istvána Kenyeres a nasledujú štyri vedecké štúdie. V prvej z nich András Kubínyi (po maďarsky na s. 15 až 55, resp. po nemecky s. 87 až 138) podrobne rozoberá cechovú knihu a listiny ako zdroj poznatkov pre historika hospodárskych a spoločenských dejín. Konštatuje, že najstaršie uhorské cechy vznikli po polovici 14. storočia (1376 sú doložené v Bratislave a v Sedmohradsku). Autor však predpokladá existenciu nižšej formy organizovania remeselníkov s podobným zameraním už od 13. storočia (Budínska právna kniha sa odvoláva na bližšie nedatovanú listinu Bela IV., ktorou panovník mäsiarom v Pešti povolil predaj koží v ich domoch). Prvé spisovnené pravidlá datuje Kubínyi do posledných rokov panovania Ľudovíta z Anjou (voľba cechových majstrov do niekoľkých dní po voľbe richtára, funkcionári skladajú prísahu pred mestskou radou, porážať zvieratá môžu iba na bitútku v istej časti dňa, mäso možno predávať len ráno – s výnimkou stredy a soboty a pod.). Väčšinu zo zachovaných listín dostali budínski mäsiari až po roku 1474 (11 z 18 kusov).

V Budíne boli dve skupiny mäsiarov – nemeckí (predávali pri Kostole Panny Márie) a maďarskí (ponúkajúci tovar okolo kostola sv. Magdalény). Napriek etnickej či skôr jazykovej „segregácii“ sa Kubínyi domnieva, že aj menšiu časť „nemeckých“ mäsiarov tvorili Maďari. Snaží sa ich identifikovať podľa mien (maďarský tvar krstného mena či priezviska, poradie priezviska a po ňom krstné meno), ale ako sám zistil, mäsiar menom Ko(v)acz bol Nemec, podobne ako iný mäsiar, ktorého pisár napísal ako Nüssel Hans. V pomeroch stredoveku, keď môže mať tá istá osoba dve aj tri rôzne priezviská (nejde len o preklady typu *Hans Kren / János Torma*, ale aj o úplne iné pomenovania – ako *Hans Nemesember / Hans Siebenbürger*) je zistenie etnicity problematické. V prípade Budína však register uvádza mená členov cechu pred vyhnaním Nemcov v roku 1529. Kubínyi sa preto domnieva, že všetci, ktorí v meste mohli ostať, boli považovaní za Maďarov. Pri určovaní významu cechu si Kubínyi všimá, že mäsiari boli na čele sociálnych nepokojov v meste (1402 a 1439) a mali zástupcu v takmer každej 12-člennej mestskej rade. Podľa počtu mäsiarskych „prevádzok“ (Budín 42, Bratislava 28, Pešť 24, Šopron 14) usudzuje aj na vedúce postavenie budínskeho cechu voči ostatným v Uhorsku.

V nadväzujúcej štúdií (s. 57 až 72 resp. 139 až 158) sa András Véggh venuje historicko-topografickým informáciám, ktoré sprostredkúva cechová kniha. Podobne

ako v iných mestách sa aj v Budíne nachádzal bitúnok pri blízkej rieke, naproti tomu mäsiarstva boli na námestí budínskeho hradu. Vďaka zachovanému trhovému poriadku mesta Budína mohol zrekonštruovať presnú polohu krámov jednotlivých remesiel na trhu. Cech vlastnil 4 nehnuteľnosti (3 domy a 1 kuchyňu). Lokalizuje postupne aj domy jednotlivých majstrov (tu treba poznamenať, že písanie „Eperges“ pre lokalitu, ktorá sa volala Eperjes, nemusí byť pisárova chyba, ale možno prejav českého pravopisu používajúceho bežne grafému *g* pre fonému *j*).

János Németh analyzoval v lingvistickej štúdií (s. 73 až 81 resp. 159 až 168) jazykovú stránku cechovej knihy. Určil písárske ruky a snažil sa zistiť, či patrili len Nemcom. Zisťuje, že prevažujú notári juhonemeckého pôvodu. Tretí pisár knihy prepisoval niektoré mená maďarským spôsobom (napr. *š* písal konzekventne ako *s*, *ph* ako *f*, na viacerých miestach si nebol pravopisom istý – napr. *fachschang* miesto *faschang* a pod.), kvôli čomu Németh usudzuje, že išlo o pisára maďarského pôvodu.

Prekvapivo pomerne krátka je kapitola od Marianne Rozsondai (s. 83 až 85 resp. 169 až 171), ktorá sa venuje formálnej stránke cechovej knihy. Analyzuje skladbu (tu chýbajú rozmery knihy), písaciu látku (identifikovala papiereň v Innsbrucku), podrobnejšie sa venuje väzbe a jej výzdobe. Práve v tejto kapitole by sa patrilo uviesť obsirnejší paleografický rozbor, ktorý absentuje (autorka sa uspokojila iba s jednou vetou, identifikujúcou všetky ruky ako „nemecké kurzívne písma zo začiatku 16. storočia“. Nie veľmi korektné je uvedenie lokality Bartfeld v zátvorke ako Bártfa. Správne tam malo byť Bardejov (keďže kniha je vďaka prekladu určená aj po nemecky hovoriacim historikom, tí nemusia poznať všetky historické formy uhorských toponým – navyše lokalita nie je ani v registri ku cechovej knihe). Podobne ponúka nezorientovanému čitateľovi ako vysvetlenie nemeckého tvaru dnes už neaktuálne toponýma: Leutschau (Lőcse) a Weißenburg (Gyulafehérvár).

Pokiaľ môžem posúdiť, tak preklad štúdií z maďarčiny do nemčiny od Andreasa Schmidt-Schweizera je na pomerne vysokej úrovni. Iba niektoré termíny mu neboli známe (dvojlist prekladá ako Blattpaar – správne Doppelfolio, zložku prekladá ako Bogenheft – správne Lage, drevené dosky väzby mali byť Holzdeckel – nie Holztafel a pod.).

Najrozsiahlejšiu časť práce tvorí edícia 143 fólií cechovej knihy a ďalších 18 listín, ktoré pripravili István Baraczká, István Kenyeres, Enikő Spekner a Katalin Szende. Pravidlá edície sú prispôbolené historikom (všetky bežné skratky sa rozpisujú bez použitia zátvoriek, mená prepisujú v pôvodnej podobe s konvenčnou formou v registri, interpunkciu uplatňujú v čo najmenšom rozsahu bez modernizácií). Samotná cechová kniha je predovšetkým zdrojom poznatkov o hospodárskom živote v stredovekom meste a o fungovaní cechu a jeho členov (sumy za nákup dobytky, pôžičky a ich splácanie, organizácia vnútorného života cechu, kontakty so zahraničnými kupcami a pod.). Okrem toho, že budínsky mäsiarsky cech bol vzorom pre iné uhorské profesijné bratstvá, existovali aj priame personálne prepojenia na slovenské mestá (napr. Ján Korponai pochádzal zrejme z Krupiny, Martin Czerner mal prídomek „z Košíc“, mäsiar Pankráč mal v Bratislave sestru Margarétu, vydatú za tunajšieho mešťanostu a pod.). Edíciu sprevádza rozsiahly menný register a krátky glosár nemeckých pojmov. Nasleduje edícia listín podľa klasických zásad, navyše má každá z nich obsiahlejší regist prechádzajúci miestami až do historického úvodu objasňujúceho kontext spísomnenia.

Maďarskí kolegovia publikovali nielen atraktívnu knihu (tvrdá väzba, kvalitný papier, farebné obrazové prílohy), ale prostredníctvom CD-ROM-u sprístupnili všetky v knihe publikované texty (vrátane edície) aj v elektronickej podobe. To umožňuje napríklad full-textové vyhľadávanie v edícii cechovej knihy, ktoré je nepochybne lepšie ako akýkoľvek tlačенý register. Ba čo viac – používateľovi priložený CD-ROM ponúka aj digitálne facsimile celého rukopisu. Vychádzanie v ústrety čitateľovi (nem. „Benutzerfreundlichkeit“) sa neobmedzuje len na dvojitú formu knihy (digitálnu a tlačенú), ale dvojjazyčný text, ktorý umožňuje širšiu recepciu celej knihy. Edíciu spolu so sprievodnými štúdiami môžeme z hľadiska formy označiť za vzorovú a nasledovania hodnú. Spoločný projekt budapeštianskeho archívu a múzea by mohol inšpirovať aj medziinštitucionálnu spoluprácu našich archívov, hoci tie sa, žiaľ, v súčasnosti boria s inými problémami. Možno istou útechou je, že aj recenzovanú maďarskú edíciu začali pripravovať už v roku 1963.

Juraj Šedivý

SEEDOCH, Johann: *DIE GEMEINDENAMEN DES BURGENLANDES IM WANDEL DER ZEIT*. Eisenstadt : Burgenländisches Landesarchiv 2010. 202 s.

Ako jubilejný stý zväzok edície *Burgenländische Forschungen*, ktorú už dlhé roky vydáva Burgenlandský krajský archív, vyšla koncom roku 2010 miestopisná práca Johanna Seedocha, ktorá sa venuje historickým zmenám názvov burgenlandských obcí. Burgenland bol po stáročia súčasťou historického Uhorska a až v roku 1921 bol pričlenený k Rakúskej republike, ktorej súčasťou je až doteraz. Vzhľadom na to, že ide o historický región priamo susediaci so Slovenskom, je nepochybné, že anotovaná práca môže byť veľmi užitočnou pomôckou pri archívno-historickom a jazykovednom výskume či pri spracúvaní archívnych dokumentov.

V úvodnej časti práce sa autor venuje predstaveniu práce, konkrétne štruktúre jednotlivých hesiel, ktoré majú encyklopedický charakter a dejinám skúmaného regiónu. Autor popisuje politické dejiny tohto po stáročia hraničného regiónu a ich vplyv na tamojšie osídlenie, ktoré tvorilo okolo 330 obcí. Pozornosť venuje napríklad intenzívnemu ranonovovekému doosídleniu tohto bojmi s Turkami ťažko skúšaného regiónu vlnami chorvátskych utečencov pred Turkami, ale aj tamojšej rómskej komunite. Predstavuje multietnický a viacjazyčný charakter tamojšieho obyvateľstva a skúmanú pramennú bázu, edované pramene a literatúru. Autor sa venuje aj menám obcí v rokoch 1921–2001. Opisuje vznik rakúskej štátnej správy na novo pripojenom území a viaceré etapy premien názvov obcí a ich spájanie do väčších celkov. Zlučovanie obcí malo pomerne široké rozmery. Zo spolu 327 obcí, ktoré v Burgenlande existovali v čase jeho pripojenia k Rakúsku, dnes existuje už len 171. Venuje sa aj dvojjazyčným chorvátskym a maďarským názvom obcí, ktorých používanie upravujú viaceré zákonné normy. Posledné zachytené zmeny názvov pochádzajú z roku 2010, keď sa obec Breitenbrunn premenovala na Breitenbrunn am

Neusiedler See. Úvodná časť práce je ukončená zoznamom použitej literatúry a skratkovým aparátom.

Druhú časť práce – heslár, ktorej názov je zhodný s názvom celej práce, tvoria heslá venované jednotlivým obciam. Heslá sú usporiadané podľa súčasného územno-správneho členenia Burgenlandu, podľa jednotlivých okresov, ktorých je spolu sedem a „slobodné“ mestá Eisenstadt a Rust tvoriace samostatné mestské okresy. V rámci jednotlivých okresov sú heslá zoradené abecedne. Pomerne stručne koncipované heslá majú nasledovnú štruktúru: geografický popis polohy lokality v rámci okresu, opis prípadného hraničenia ich chotárov s okolitými okresmi, spolkovými krajinami Rakúska a inými štátmi. V ďalšej časti hesla sú v chronologickom slede zoradené historické názvy lokalít s citovanými prameňmi. Tretia časť každého hesla je venovaná vysvetleniu etymológie názvu obce, jeho historickým premenám až do súčasnosti, druhu pôvodného osídlenia a prípadne aj ďalším historickým súvislostiam. Práve usporiadanie heslára je najväčšou slabinou práce. Vzhľadom na to, že anotovanej práci chýbajú registre, je usporiadanie hesiel podľa okresov a až v rámci nich abecedne, pre nerakúskeho používateľa dosť neprehľadné a znižuje využiteľnosť tejto, inak veľmi užitočnej, pomôcky.

Radoslav Ragač

BERZEVICZY, Klára – LŐKÖS, Péter – HORNYÁK, Zsófia (zost.): „*ARS LONGA, VITA ACADEMICA BREVIS*“. *STUDIEN ZUR STAMMBUCHPRAXIS DES 16. – 18. JAHRHUNDERTS*. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár 2009. 198 s.

Anotovaný zborník štúdií vydaný v nemeckom jazyku Sečénihho knižnicou v Budapešti sa, ako napovedá jeho názov, venuje praxi vedenia pamätníkov v Uhorsku v ranonovovekom období. Upozorňujeme naň aj v nadväznosti na príspevok Juraja Spiritzu, ktorý sa pamätníkom ako zaujímavému a doposiaľ často prehliadanému viacstranne využiteľnému historickému prameňu našich kultúrnych dejín prednedávnom venoval na stránkach Slovenskej archivistiky. Rovnako nad nimi môžeme uvažovať aj v kontexte nedávno realizovaného výstavného projektu Slovenskej národnej galérie: *Dejiny slovenského výtvarného umenia – Renesancia*, kde im bola rovnako venovaná pomerne veľká pozornosť. András Viskolety sa v úvode pozerá naspäť na už viac ako 70 rokov trvajúci systematický záujem o štúdium pamätníkov v Maďarsku, ktorého počiatky sa spájajú s výskumom dejín šopronského evanjelického lýcea, spolu s náčrtom súčasnej situácie, kde významnú úlohu zohráva výskumná skupina z Inštitútu germanistiky katolíckej univerzity Petra Pázmáňa a tiež Univerzita v Segedíne, kde vznikla nižšie spomínaná databáza a ktorých výskumníci sú spoluautormi zborníka. László Jónácsik a Péter Lőkös predstavujú zachované pamätníky zo zbierok Sečénihho knižnice. Autori opisujú okolnosti vzniku prvých pamätníkov (nem. *Stammbuch*, lat. *album amicorum*) v akademickom prostredí na začiatku 16. storočia, venujú sa ich typickým prvkom a štruktúre a tiež

ich rozšírení v Uhorsku. Príspevok je obohatený viacerými ukázkami reprezentatívnych exemplárov pamätníkov. Ďalší príspevok dvojice tých istých autorov sa venuje rozboru obsahu pamätníku Jána Hossmana pochádzajúceho zo Sedmohradska, konkrétne citátu z diela Martina Opitza (1597–1639), ktorý obsahuje. Werner Wilhelm Schnabel sa venuje osobnosti Theodora Lebrechta Pitschela (1716–1743) a jeho dielu „Gedanken über die Stammbücher“. Theodor, pochádzajúci z farárskej rodiny, vyštudoval teológiu na univerzite v Lipsku, zomrel však veľmi mladý vo veku 27 rokov. András Viszkelety predstavuje pamätník tübingenského univerzitného študenta (1719–1723) Michala Weissa pochádzajúceho zo Sopronu, ktorý je rovnako uložený v Sečéního knižnici. Prostredníctvom neho na viacerých príkladoch predstavuje kultúrne hodnoty tohto bohatého, prevažne nemecko-jazyčného, slobodného kráľovského mesta ležiaceho na historickej západnej hranici Uhorska. Viaceré ďalšie príspevky uverejnené v zborníku sú prevažne literárneho charakteru. Péter Lőkös predstavuje pamätníkový záznam z roku 1772, ktorého autorom bol göttingenský univerzitný študent a neskôr významný nemecký básnik Johann Martin Miller (1750–1814) pochádzajúci z Ulmu. Uhorský vlastník, alebo asi skôr vlastníci albumu študovali na nemeckých univerzitách v Jene a Göttingene (1769–1783) a pohybovali sa aj v bratislavskom prostredí. Péter Lőkös je aj autorom ďalšieho kratšieho príspevku venovaného podľa názvu „flemingovskej strofe“. Úryvok z diela nemeckého ranobarokového básnika Paula Fleminga (1609–1640) sa podarilo identifikovať v jednom zo spracovaných pamätníkov, ktorý pochádza z druhej polovice 18. storočia. Pamätník patril wittenberskému študentovi (od 1781) a neskoršiemu evanjelickému farárovi Jánovi Bilskému (Bilszky) z Dolnej Strehovej a skúmaný citát doňho vpísala istá bližšie neznáma Elisabeth Ritterová. Tünde Katona predstavuje zaujímavý projekt databázového sprístupnenia pamätníkových záznamov na internete, vrátane predstavenia kritérií, zistenej kvantifikácie a štruktúry edovaných záznamov. Záznamy v databáze nazvanej „Inscriptiones Alborum amicorum“ sú prístupné na internetovej stránke www.iaa.jgypk.hu. Ide o veľmi zaujímavú a obsiahlu databázu, ktorá obsahuje aj množstvo historických slovacikálnych záznamov. Edované sú v nej jednotlivé rukopisné záznamy v pamätníkoch. Klára Berzeviczy a Péter Lőkös sa v pomerne rozsiahlej štúdií venujú recepcii nemeckej literatúry 18. storočia (vzhľadom na materiál prioritne poézie) v spracovaných pamätníkoch uložených v Sečéního knižnici. Autori vo všeobecnosti predstavujú skúmaný problém vrátane pramennej základne, osobitne sa venujú analýze pamätníkov so zistenými uhorskými vzťahmi a bez uhorských vzťahov a výsledkom výskumu. Výsledky porovnávajúce početnosť jednotlivých zistených autorov v spomínaných dvoch skupinách pamätníkov sú predstavené aj v prehľadnej tabuľkovej forme. V rozsiahlej prílohe príspevku sú „in extenso“ edované jednotlivé zistené pamätníkové záznamy obsahujúce citáty z nemeckých autorov. Zborník uzatvára osobný register.

Radoslav Ragač

BIBLIOGRAFICKÝ PREHĽAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNYCH PERIODÍK

THE AMERICAN ARCHIVIST. Published semi-annually by the Society of American Archivists. Volume 73, Number 2, Fall/Winter 2010; Volume 74, Number 1, Spring/Summer 2011.

2010, číslo 2. – Po predstavení autorov príspevkov v *Gallery of Contributors* (405–410) nasledujú listy adresované editorom časopisu v časti *Forum* (411–420). – Mary Jo Pugh, *Research: Intersecting Theory and Practice* (421–424). Editorial uvádza príspevky v aktuálnom čísle, ktoré sú venované prelínaniu teórie a praxe v troch nasledujúcich oblastiach: porozumeniu bádateľom, záznamom a samým sebe ako archivárom. – Paul Conway, *Modes of Seeing: Digitized Photographic Archives and Experienced Use* (425–462). Digitalizačná prax v archívoch a knižniciach nadobúda v súčasnosti digitálny obsah a s tým spojené nástroje a postupy, ktoré menia vzťahy medzi archívmi, bádateľmi a archívnymi fondmi. Výsledkom analýzy dát získaných z riadených rozhovorov so siedmimi bádateľmi bez archívneho vzdelania, ktorí majú dlhodobú skúsenosť s využívaním fotografií uložených v Kongresovej knižnici USA, sú poznatky o dôležitosti a vplyve vizuálnych aspektov, technických a archívnych vlastností digitalizovaných fotografií na zaradovanie do ich projektov. Autor začleňuje svoj výskum do kontextu literatúry, sumarizuje metodológiu výskumu a prezentuje zistenia získané z hĺbkových rozhovorov. Ak archivári porozumejú tomuto „spôsobu videnia“ digitalizovaných vizualizovaných archiválií, potom môžu lepšie pochopiť reprezentatívne implikácie digitalizačného procesu. – Juan Ilberbaig, *Specimens as Records: Scientific Practice and Record-keeping in Natural History Research* (463–482). V ostatných dvoch desaťročiach archivistika aj s pomocou teórií vychádzajúcich z interdisciplinárnych prístupov prehodnocuje tradičné koncepty pojmu záznam. Autor pokračuje v tomto trende výskumom podstaty neprototypických záznamov z oblasti vedy. Na základe štúdia praktík vytvárania vedeckých záznamov (vzoriek a terénnych poznámok) v Múzeu stavovcov na Kalifornskej univerzite v Berkeley skúma viaceré aspekty tvoriace ich podstatu: materiálnosť, symbolickú reprezentatívnosť a ďalšie. Výsledky týchto analýz môžu mať následne význam tak pre prácu vedcov, ktorá sa stáva čoraz závislejšou na vytváraní databáz a archívov, ako aj pre archivistiku, ktorá nadobúda väčší význam mimo svojich tradičných oblastí administratívy, obchodu a práva. – Heather Heckman, *Burn After Viewing, or, Fire in the Vaults: Nitrate Decomposition and Combustibility* (483–506). Hoci je riziko vzniku požiaru, spojené s archivovaním nitrátových filmov všeobecne známe, poznanie korelácie medzi rozkladom nitrátu a zápalnosťou je na veľmi nízkej úrovni. Autorka preštudovala a porovnala navzájom si odporujúce opisy rozkladu a horľavosti nitrátových filmov v súčasnej archívnej literatúre s opismi chemikov a vedcov zaoberajúcich sa stabilitou obrazu. Keďže autorka ukazuje, že komunikácia medzi zainteresovanými skupinami odborníkov nie je adekvátna a žiadna skupina nevie uspokojivo zodpovedať otázku rozvoja zápalnosti v procese rozkladu nitrátu, navrhuje realizovať plán praktických i teoretických

opatrení, rozvrhnutý do troch na seba nadväzujúcich etáp. – Magia G. Krause, *Undergraduates in the Archives: Using an Assessment Rubric to Measure Learning* (507–534). Cieľom terénneho výskumu autorky bolo zistiť, čo sa univerzitní študenti odboru história naučia z informácií poskytovaných archívami. Autorka identifikovala a preskúmala štyri kategórie zručností archívnej gramotnosti v dvoch skupinách študentov: pozorovanie, interpretácia/historický kontext, zhodnotenie/kritické myslenie a výskumné zručnosti. Výsledkom výskumu je zistenie, že inštrukcie archívárov majú pozitívny dopad na vzdelávanie študentov. – Morgan G. Daniels a Elisabeth Yake1, *Seek and You May Find: Successful Search in Online Finding Aid Systems* (535–568). Autorky vykonali sériu experimentov s vyhľadávaním v systémoch archívnych pomôcok dvoch archívnych inštitúcií sprístupnených online s cieľom identifikovať stratégiu úspešného vyhľadávania. Analýza miery úspešnosti vyhľadávania vykonaná na vzorke 43 osôb ukázala, že najúspešnejší mali predchádzajúcu skúsenosť s archívami a používaním vyhľadávačov, využívali tiež širšiu paletu vyhľadávacích stratégií a techniky preformulovania otázky. Mnoho testovaných osôb malo ťažkosti s výberom vhodných vyhľadávacích slov a pochopením archívnej terminológie. – Wendy M. Duff, Elisabeth Yake1, Helen R. Tibbo, Joan M. Cherry, Aprille McKay, Magia G. Krause a Rebecka Sheffield, *The Development, Testing, and Evaluation of the Archival Metrics Toolkits* (569–599). Kolektív autoriek referuje o predbežných výsledkoch Projektu archívneho merania. Jeho cieľom je vypracovať, otestovať a vyhodnotiť súbor nástrojov vyvinutých na vykonanie vyhodnotenia založeného na bádateľovi v univerzitných archívoch ako prostriedku na získanie spätnej väzby a informácií o bádateľovi. Projekt sa uskutočnil v spolupráci s univerzitnými učiteľmi, študentmi a archívami z akademických archívnych inštitúcií. Štúdia sa venuje predošlým výskumom takéhoto vyhodnocovania bádateľov vykonaného v archívoch a knižniciach, procesu vývoja a testovania piatich dotazníkov, metodológii, ako aj vyhodnoteniu vyvinutých nástrojov. Príspevok ukončuje diskusia o otázkach týkajúcich sa prijatia a rozširovania týchto nástrojov. – Amber L. Cushing, *Career Satisfaction of Young Archivists: A Survey of Professional Working Archivists, Age 35 and Under* (600–625). Keďže podľa zistení Spoločnosti amerických archívárov z roku 2006 dochádza v archívárskej profesii ku generačnej výmene, spoločnosť odporučila vytvoriť priestor pre nových pracovníkov a pracovať na nasadení mladých profesionálov do vedúcich pozícií v profesijných organizáciách. Autorka v štúdiu vyhodnocovala výskum vykonaný ešte pred vznikom hospodárskej krízy koncom roku 2008, do ktorého zahrnula 262 zamestnaných archívárov vo veku do 35 rokov. Zisťovala úroveň spokojnosti tak s pracovnými povinnosťami a prostredím, ako aj s ich vzťahmi s profesijnými organizáciami. Aj keď sú mladí archívári vo všeobecnosti spokojní so svojou každodennou prácou, iba málo z nich zastáva funkcie v profesijných organizáciách, pričom mnohí vyjadrili pochybnosti o svojej dostatočnej kvalifikovanosti pre takéto posty. – Maggie Dickson, *Due Diligence, Futile Effort: Copyright and the Digitization of the Thomas E. Watson Papers* (626–636). Snahy o digitalizáciu archívnych fondov a ich sprístupňovanie on-line, ktoré vychádzajú v ústrety požiadavkám bádateľov, súčasne narážajú na problém zachovania autorských práv. Autorka informuje o vlastných skúsenostiach získaných z on-line sprístupňovania fondu rukopisov politika Thomasa E. Watsona, ktorý je uložený v zbierke *Southern Historical Collection* na Univerzite Severnej Karolíny v Chapel Hill. Snaha o dodržanie zákona viedla

k časovo a finančne náročnému, no napokon márnemu úsiliu vypátrať každého možného vlastníka autorských práv rukopisov, ktoré sú súčasťou fondu. Autorka upozorňuje na ustanovenia zákona o autorských právach, vzťahujúce sa k nekomerčnému, resp. korektnému použitiu ako možnosti pre digitálne sprístupnenie archívnych fondov, ktoré obsahujú dokumenty chránené autorskými právami. – Sonia Yaco, *Balancing Privacy and Access in School Desegregation Collections: A Case Study* (637–668). Pred približne 50 rokmi štát Virgínia prijal stratégiu masového odporu proti desegregácii škôl, výsledkom čoho bolo dlhodobé uzatvorenie základných a stredných škôl pre vyše 14 000 študentov. Dôvodom nedostatočného poznania tejto problematiky je skutočnosť, že fondy dokumentujúce toto obdobie obsahujú osobné údaje o študentoch a politicky citlivé informácie. Prístup k týmto fondom upravujú navzájom si odporujúce zákony obsahujúce ustanovenia o práve na ochranu súkromia a prístupe verejnosti k informáciám. Prípadová štúdia skúma ako tri inštitúcie, kde sú uložené tieto fondy, uplatňujú pravidlá o prístupe k dokumentom, resp. o práve na ochranu osobných údajov. Autorka si kladie otázku o zákonnosti a etike obmedzeného prístupu k fondom, obsahujúcim dôverné informácie a vyzýva na vypracovanie pravidiel, ktoré by usmernili postup archívárov v prípade vzájomne konfliktných zákonov. – Laura Uglean Jackson a D. Claudia Thompson, *But You Promised: A Case Study of Deaccessioning at the American Heritage Center, University of Wyoming* (669–685). Autori prípadovej štúdie predstavujú program aktívneho vyradovania dokumentov vypracovaného v *American Heritage Center* na Univerzite vo Wyomingu. Termín vyradovania nezužujú len na fyzickú likvidáciu záznamov, ale chápu ho ako proces, v ktorom sa príslušná inštitúcia zbavuje uložených fondov. V štúdiu diskutujú o rozhodovaní, metódach, etických a právnych aspektoch uplatňovaných pri vyradovaní dokumentov ako nástroja správy fondov. Zdôrazňujú, že štruktúrny prístup zo strany archívov môže zvýšiť hodnotu zvyškov fondov, zmierniť nevôľu darcov vyradeného materiálu, vybudovať vzťahy s inými archívami a sprístupniť viac fondov. – *Reviews* (686–728) – *Society of American Archivists* (729–766) – *The American Archivist Editorial Policy* (767–769) – *Annual Index* (771–778).

2011, číslo 1. – Po predstavení autorov príspevkov v aktuálnom čísle v *Gallery of Contributors* (5–11) nasledujú listy editorom časopisu v časti *Forum* (12–15). – Mary Jo Pugh, *Categories and Connections* (16–22). Príhovor editorky o obsahu čísla. – Victoria Iron Walch, *Introduction to President Peter Gottlieb* (23–25). Príspevok predstavuje osobnosť predsedu Spoločnosti amerických archívárov (SAA) a uvádza jeho príhovor. – Peter Gottlieb, *Unifying the Archival Profession: A Proposal* (26–37). Prejav predsedu SAA prednesený na výročnej schôdzi spoločnosti 13. 8. 2010 obsahuje výzvu na preskúmanie početnosti profesijných združení archívárov a uváženie, či by ich prípadné spojenie do federácie neposilnilo pozíciu archívárov. – Emily Monks-Leeson, *Archives on the Internet: Representing Contexts and Provenance from Repository to Website* (38–57). Nositelka ceny T. C. Peasea za rok 2010 na príklade dvoch on-line archívov (Digitálny archív poézie I. svetovej vojny a Archív Walta Whitmana) skúma, či internetové archívy vytvorené osobami bez archívneho vzdelania popierajú princíp proveniencie, alebo ho reinterpretovali, čím vytvárajú nový a flexibilný kontext. Autorka prichádza k záveru, že dodržiavanie provenienčného princípu, obzvlášť v jeho postmoderných prejavoch,

sa prejavuje aj v on-line archívoch. Napriek zdanlivo voľnému prístupu k obsahu, kontext zostáva jednotiacim reprezentačným princípom on-line fondov. – Kate Theimer, *What Is the Meaning of Archives 2.0?* (58–68). Na prvý pohľad sa môže zdať, že termín Archív 2.0 sa môže vzťahovať na používanie aplikácií Webu 2.0, akými sú napríklad blogy, Twitter, Facebook a Flickr archívmi. Autorka poskytuje v článku širšiu definíciu tohto pojmu, zahŕňajúcu aj úplnú zmenu v archívnej teórii a praxi, ktoré súvisia s používaním nástrojov Webu 2.0, avšak nie sú na nich závislé. Táto koncepcia môže byť začiatkom diskusie o zameraní profesie archívára v budúcnosti. – The Archival Education and Research Institute (AERI), Pluralizing the Archival Curriculum Group (PACG), *Educating for the Archival Multiverse* (69–101). Článok sumarizuje výsledky diskusie účastníkov pracovnej skupiny PACG, ktorí sa v rámci prvého ročníka AERI usporiadaného v roku 2009 zúčastnili workshopu pod názvom Vypracovávanie kultúrne senzitivného archívneho vzdelávania. Z diskusie o terminológii vyplynul návrh nahradiť pojem diverzita výstižnejším termínom pluralizmus. V článku sú uvedené dôvody, prečo by pluralistický prístup mohol napomôcť dosiahnutie väčšej diverzity a kultúrnej senzitivity v archívnej praxi a vzdelávaní. Stanovuje tri kľúčové komponenty takého prístupu: identifikácia spôsobov, ktorými dominantné kultúrne paradigmy vstupujú do archívnej pedagogiky a praxe; vypracovanie a výskum alternatívy k týmto paradigmám; vypracovanie zodpovedajúceho rámca archívneho vzdelávania. Autori článku vyzývajú širšiu odbornú verejnosť k ďalšej diskusii o týchto problémoch. – George Maritz, Donna E. McCrea, Larry J. Hackman, Tony Kurtz a Randall C. Jimerson, *Leadership Skills for Archivists* (102–122). V súbore esejí jednotliví autori skúmajú štyri aspekty archívneho líderstva: ako môžu archivári kultivovať zručnosti vedenia; ako vedenie posilňuje infraštruktúru inštitúcií a vytvára príslušné archívne programy; ako líderstvo prispieva k zodpovednosti a vylepšuje vnímanosť k technologickým zmenám; a ako môže byť princíp vedenia včlenený do vzdelávacích programov. – J. Gordon Daines III, *Re-engineering Archives: Business Process management (BPM) and the Quest for Archival Efficiency* (123–157). Štúdia poskytuje príklad o užitočnosti aplikácie konceptov z iných oblastí, v tomto prípade manažmentu podnikového procesu, pre prostredie archívov. Autor vychádza z existencie početných nesprístupnených fondov a zbierok, ktoré v jeho ponímaní tvoria „nahromadené, resp. nevybavené objednávky.“ Manažment archívneho obsahu síce umožňuje archivárovi efektívne manažovať informácie o fondoch a zbierkach, ale nerieši, ba dokonca zachováva problém spomenutých restov. Autor skúma ako postupy podnikového manažmentu (napr. mapovanie a modelovanie procesu) umožnia lepšie pochopiť archívnu prax a vyzdvihuje dôležitosť holistického prístupu na dosiahnutie jej zmeny a väčšej efektívnosti. – Christopher J. Prom, *Using Web Analytics to Improve Online Access to Archival Resources* (158–184). Od konca 60. rokov archivári a technológovia vyvíjajú a zavádzajú inovatívne štandardy, postupy a technológie, ktoré uľahčujú inventarizovanie, sprístupňovanie a využitie archívnych materiálov. Hoci to verejnosti umožňuje nachádzať, používať a interpretovať záznamy a rukopisy novým spôsobom, archivárom chýba systematické poznanie vzájomnej interakcie verejnosti a informácií z inventárov, resp. digitalizovaných objektov, ktoré vytvárajú a umiestňujú on-line. Tento článok predstavuje analyzovanie webu ako metódu, pomocou ktorej môžu archivári vyhodnocovať činnosť bádateľov, porozumieť niektorým aspektom ich správania a zaviesť program na zlepšenie

on-line služieb. Vyhodnotením dát získaných analyzovaním webu z pohľadu cieľov archívov a iných informácií týkajúcich sa používania môžu archívy značne zlepšiť prístup k dokumentom, zvýšiť ich využívanie a zlepšiť spokojnosť bádateľov. – Kimberly Christen, *Opening Archives: Respectful Repatriation* (185–210). Autorka, špecializáciou etnografka, rozoberá v prípadovej štúdii projekt vytvárania webovej stránky indiánskych kmeňov Plateau, žijúcich v regióne USA Pacific Northwest. V posledných dvadsiatich rokoch mnohé inštitúcie prihlasujú k požiadavkám domorodých aktivistov integrovať domorodé postupy a vedomosti do všeobecne prevládajúcej praxe. Kým digitálne technológie zabezpečujú jednotlivým prameňom rýchlu virtuálnu repatriáciu, širokú cirkuláciu a nekonečnú anotáciu, rovnaké technológie predstavujú výzvu pre niektoré domorodé komunity, ktoré si želajú aplikovať svoju odbornosť na verejné zbierky, no súčasne aj zachovať niektoré ich tradičné kultúrne protokoly pre pozeranie, obeh a reprodukciu niektorých materiálov. Vedci tak získavajú príležitosť na skúmanie digitálnej repatriácie ako priesečníka archívnych záujmov, domorodých systémov manažmentu informácií, archívnych štandardov a rozdielných chápaní prístupu a ochrany súkromia. – Michelle Caswell, „*Thank You Very Much, Now Give Them Back*“: *Cultural Property and the Fight over the Iraqi Baath Party Records* (211–240). Štúdiá rozoberá nevyriešené politické, právne a etické otázky nastoľované v diskusiách o spravovaní dokumentov irackej politickej strany Baas zabavených počas vojny. Platné medzinárodné právo považuje tieto dokumenty za kultúrne dedičstvo a legislatívne upravuje otázky ich spravovania a odovzdania. Etické argumenty v prospech zhabania zdôrazňujú potrebu ochrany záznamov a ich sprístupnenie medzinárodnej odbornej verejnosti a obhajcom ľudských práv, oponenti zdôrazňujú ich dôležitosť pre formovanie národnej identity a budovanie štátu v Iraku. Kultúrne dedičstvo sa na jednej strane chápe ako vyjadrenie národného práva, uprednostňujúceho príslušníkov národa, na druhej strane ako univerzálne ľudské právo, ktoré možno využívať bez ohľadu na národnú príslušnosť. Autorka v závere štúdie ponúka tretí, postkoloniálny prístup k otázke kultúrneho dedičstva. – Marcus C. Robins a Jason Woolman, *Institutional Functional Analysis at Northern Michigan University: A New Process of Appraisal and Arrangement of Archival Records* (241–256). Autori prípadovej štúdie rozoberajú metodiku a prístupy, ktoré použili pri vyradovaní a usporadúvaní záznamov v archíve Severomichiganskej univerzity. Pri týchto činnostiach využili koncepciu makro-vyradovania vypracovanú Tomom Cookom a koncepciu Heleny Samuelsonovej, ktorá v procese vyradovania záznamov považuje za primárne vykonať analýzu hodnoty kľúčových funkcií inštitúcie, od ktorých sa odvíja hodnota záznamov dokumentujúcich túto funkciu. Na základe tejto koncepcie vypracovali vylepšený model vyradovania a usporadúvania záznamov, ktorý prispôbili použitiu v univerzitných archívoch s obmedzenými finančnými a personálnymi zdrojmi. – Lisa M. Schmidt, *Preserving the H-Net Email Lists: A Case Study in Trusted Digital Repository Assessment* (256–296). V roku 2007 Komisia národných historických publikácií a záznamov (*National Historical Publications and Record Commission*) poskytla dotácie na dvojročný projekt zameraný na vyhodnotenie a zlepšenie ochrany a uloženia univerzitných e-mailových zoznamov (špecifického druhu hromadného e-mailu) medzinárodného konzorcia vedcov a učiteľov pod názvom H-Net využitím metodológie TRAC (*Trustworthy Repositories Audit and Certification*), pomocou ktorej sa vykonáva audit a certifikácia dôveryhodnosti digitálneho archívu. Autorka

v prípadovej štúdií na výsledkoch projektu ukázala, že metodológiu TRAC možno aplikovať na archív, ktorý funguje ako aktívny a živý systém a použiť ju ako nástroj na vyhodnotenie zabezpečenia dlhodobej ochrany, uloženia a na vykonávanie potrebných zmien. – Barbara Rockenbach, *Archives, Undergraduates, and Inquiry-Based Learning: Case Study from Yale University Library* (297–311). Článok sa zaoberá problematikou začleňovania primárnych prameňov do vyučovacích kurzov pre vysokoškolských študentov prostredníctvom aplikácie špecifických teórií učenia. Učenie založené na otázkach študentov a kreatívnych úlohách je príkladom ako môžu knihovníci a archivári spolupracovať s fakultami na začlenení zbierok a prameňov do učebných osnov. Tieto otázky skúma autorka na niekoľkých prípadových štúdiách z univerzity Yale. – Tamar Chute, „*What Do You Mean the Museum Went Bankrupt? Lending Artifacts to Outside Institutions* (312–322). Autorka prípadovej štúdie popisuje situáciu, ktorá nastala po bankrote múzea, ktorému Archív Štátnej univerzity v Ohio zapožičal artefakty zo svojich zbierok. Opisuje skúsenosti získané v súvislosti s touto udalosťou ako radu pre archívy, ktoré zapožičiavajú svoj materiál. – *Review Essay Jeffrey Mifflin, „Visible Memory, Visual Method“: Objectivity and the Photographic Archives of Science* (323–341) – *Reviews* (342–360) – *The American Archivist Editorial Policy* (361–363).

Milan Belej

ARHIVSKI VJESNIK 2010, Zagreb 2010, 448 s.

Štúdie uverejnené v tomto ročníku nie sú tematicky jednotné. S. Babič: *Institucije i arhivsko gradivo o znanstvenoj funkciji hrvatskoga društva* (9–40). Autorka z Chorvátskeho národného archívu (HDA) sa zaoberá dokumentáciou vedy a chorvátskych vedeckých inštitúcií v národnom archíve. Konštatuje nedostatok archívnych fondov dokumentujúcich túto významnú oblasť života chorvátskej spoločnosti. Poskytuje prehľad o najstarších a pretrvávajúcích vedeckých inštitúciách i prehľad najdôležitejších prameňov k dejinám a vývoju vedy v Chorvátsku. Uvádza fondy v archívoch, v ktorých je priamo dokumentovaná veda i fondy inštitúcií, ktoré sa podieľali či vplývali na vedy v Chorvátsku. Štúdia je koncipovaná ako informácia pre bádateľov v oblasti vedy a jej histórie. Dvojica autorov z dvoch samostatných a pracovne zdanlivo nespolupracujúcich inštitúcií, Agentúry pre lieky a medicínske výrobky a Filozofickej fakulty Ivana Lučića v Záhrebe prináša v súčasnosti zaujímavé poznatky. A. Rajh, H. Stančić: *Planiranje, izgradnja i uspostava digitalnog arhiva* (41–62). Hovoria o skúsenosti z budovania digitálneho archívu v Agentúre, o možnosti aplikovania abstraktného modelu OAIS pre potreby tejto agentúry. H. Gržina: *Negativi u zbirkama fotografija – Povijest, identifikacija, obrada i zaštita* (63–84). V HDA sa zaoberá fotografiami. Svoje skúsenosti s identifikáciou negatívov a s úsilím o maximálne predĺženie ich životnosti, ale i s ich bádateľským využitím sformuloval do metodologických postupov.

Problémom životnosti archívnych dokumentov sa zaoberá aj pracovník Ústredného laboratória pre konzerváciu a reštauráciu pri HDA I. Kozjak: *Spašavanje arhivskoga gradiva nakon katastrofa* (85–100). Najväčšie ohrozenie archívneho materiálu predstavuje vlhkosť, voda. Preto ťažiskom štúdie je sušenie, liofilizácia zasiahnutých materiálov, metóda pôvodne určená medicíne a farmaceutickému priemyslu. S. Razum: *Biskupijski, kaptolski i samostanski arhivi. Nadbiskupijski arhiv Zagreb i Metropolitanska knjižnica Zagreb* (101–110). Zo zložitosti vnútornej štruktúry katolíckej cirkvi vyplýva aj rôznorodosť jej archívov. Okrem centrálnej inštitúcie (arcibiskupstvo, biskupstvo) majú archívy dekáni, farári, rádové orgány (provincie, kláštory). Najvýznamnejším archívom cirkevnej inštitúcie v Chorvátsku je Arcibiskupský archív v Záhrebe. V ňom sú dnes uložené archívy viacerých cirkevných inštitúcií i metropolitná knižnica. Svojím významom ďaleko presahujú hranice hlavného mesta, preto tento archív nepatrí pod Štátny mestský archív, ale je súčasťou Národného archívu Chorvátska. Opatruje dokumenty o 17 chorvátskych biskupstvách a 4 biskupstvách Bosny a Hercegoviny, hoci dnes je to samostatná republika. M. Katić Piljušić: *Knjižnica Državnog arhiva u Zadru. Od namjesničke do specijalne arhivske knjižnice* (111–136). Odborná knižnica Štátneho archívu v Zadare má svoje počiatky od r. 1894 ako príručná knižnica Dalmátskej vlády. Od svojho zrodu mala nárok na povinný výtlačok z tlače v Dalmácii. O. Kosanović: *Priplog bibliografiji objavljenih srednjovjekovnih dalmatinskih statuta te pravno-povijesnih studija o njima* (137–163). Už vyše sto rokov sa venuje pozornosť kritickému publikovaniu stredovekých štatútov v Dalmácii. Autor podáva bibliografiu k tejto téme ako príspevok k právnej histórii. A. Martek, S. Šute: *Bibliometrijska analiza časopisa Arhivski vjesnik u razdoblju od 2001 do 2009* (165–176). Názov bibliometria nie je presne definovaný ani prijatý. Chce byť náhradou za pojem „štatistická bibliografia“. Prvý raz ho použil Chorvátsky informačný a dokumentačný spolok v r. 2003. Ide v podstate o vedecký citačný index hodnotiaci periodikum (štruktúra periodika, počty štúdií, vecné ťažisko štúdií, ťažisko autorov štúdií, z akých inštitúcií sú príspevky, akých vedných disciplín sa týkajú a pod.). I. Horbec: *Slavonske županije između Banske Hrvatske i Madarske: Uspostava civilne uprave i pitanje poreznog sustava u 18. stoljeću* (177–196). Na základe štruktúry župnej správy sa venuje organizácii civilnej správy a daňovému systému v Slavónii koncom 18. a začiatkom 19. storočia. A. Strmota: *Pokrajinski rudarski ured u Zadru i uredsko poslovanje prema „Instrukcijama o radu kotarskih rudarskih službenika“ iz 1872 godine* (197–208). V Štátnom archíve v Splitte je uložená Inštrukcia pre obvodných bankských úradníkov vydaná Celokrajinským bankským úradom v Zadare v r. 1872. Týka sa vlastného chodu tohto „rezortu“, ale autorka upozorňuje aj na množstvo materiálov, ktoré sa vďaka nej zachovali. S. Lajnert: *Inspektorat željeznica kod vojne uprave jugoslavenske armije (VUJA) u Rijeci i željeznice Slobodnog teritorija Trsta (STT)* (209–239). Najprv je prehľadná informácia o zriadení Slobodného územia Terst a potom sa zaoberá riadením železničnej dopravy Inšpektorátom železníc pri vojenskej správe juhoslovanskej armády v Rieke.

L. Cingulin: *Organizacijska struktura sindikata u Hrvatskoj 1945–1955* (241–264). Autorka hovorí o problémoch, s ktorými sa stretla pri získavaní a sprístupňovaní materiálov rozličných syndikátov pôsobiacich v Chorvátsku v povojnovom ob-

dobí. Materiály Zväzu syndikátov sú v Beograde a v HDA sú materiály z činnosti 86 syndikátov pôsobiacich na nižšej úrovni. D. Kolić: *Vincenzo Virginio, pravnik i agronom (1752–1830) i osobni fond u Državnom arhivu u Zadru (265–278)*. Publikuje inventár k fondu právnika agrónoma V. Virginia. Vynikol pri rozširovaní pestovania zemiakov pre výživu obyvateľstva v Piemonte. V Zadare pôsobil ako profesor na lýceu. M. Stipančević: *Neznami svijet Emila Laszowskog (279–310)*. Emil Laszowský bol archivárom v Kráľovskom a neskôr Štátnom archíve v Zadare. Autor v štúdií odkrýva roky detstva a dospievania na základe zachovaných denníkov a spomienok. M. Bosnar: *Korespondencija Josipa Matasovića u njegovom osobnom arhivskom fondu u Državnom arhivu (311–321)*. Zaoberá sa štruktúrou osobného fondu historika a archivára J. Matasovića, ale najmä korešpondenciou s významnými osobnosťami.

V časti Udalosti (Dogadanja) (323–370) sú informácie o konferencii o konzervovaní a reštaurovaní archívnych dokumentov vo fínskych Helsinkách v r. 2009, o 3. kongrese chorvátskych archivárov v Osieku v r. 2009, o 41. konferencii Okrúhlehého stola na Malte a o jej záveroch (uzneseniach), medzi ktorými sa zdôraznila potreba vecnej prestavby vzdelávania študentov archívnictva tak, aby zodpovedala potrebám 21. storočia. Vo Viedni sa konala 5. medzinárodná porada o digitálnom spracovaní kartografických dokumentov i návšteva Rakúskej národnej knižnice s cieľom poznať praktické uplatnenie Portálu digitalizácie rakúskeho historického práva ALEX od r. 2003. Digitalizáciou sa zaoberala aj 8. európska konferencia v Ženeve v r. 2010. V HDA sa konalo zasadnutie konzorcia ICARUS, ktoré bolo zriadené na podporu spolupráce na projektoch sprístupňovania archívnych materiálov elektronickou formou. Vedeckým metódam ochrany a využívania historických kníh, novej technike sprístupňovania starých dokumentov sa venovala konferencia IFLA vo švédскеj Uppsale. Chorvátski a slovinskí archivári zorganizovali prvé zasadnutie za okrúhlym stolom k problematike „Živé a oživené kultúrne dedičstvo“.

V časti Posudky a recenzie (Prikazi i recenzije) (371–423) sú anotácie odborných periodík: amerického *The American Archivist* 2008, 2009, kanadského *Archivaria*, anglického *Archives* 2007, nemeckého *Archivar* 2009, rakúskeho *Scrinium* 2007–2009, časopisu archívov Srbska a Čiernej Hory *Arhiv* 2008, 2009, talianskeho *Atlanti* 2009, chorvátskeho *Studia lexicographica* 2009. Recenzuje zovšeobecňujúcu metodiku inventarizovania rodových archívov vydanú vo Varaždíne pod názvom „Analytické inventáre“ v r. 2009. Informuje o zaujímavej práci J. Reidera zaoberajúcej sa problematikou rozpracovania archívnej teórie. Ochrane archívnych fondov a zbierok v HDA a v ŠA Záhreb sa venuje práca D. Kovačiča z r. 2009. Sleduje vydané legislatívne normy z r. 1941–1945. O histórii archívu v Dubrovniku vyšla práca Z. Šundricovej pod symbolickým pomenovaním *Tajomstva škatúl dubrovnického archívu*.

V *Nekrológoch* (425–427) je zhodnotenie života a diela riaditeľa Historického archívu v Slavónskom Brode Gojko Drača.

V časti *Prírastky* (Prinove) (429–446) informuje o prírastkoch archívnych dokumentov HDA za r. 2009–2010 a o publikačnej činnosti HDA za obdobie 1899–2010.

Jozef Klačka

DER ARCHIVAR. Zeitschrift für Archivwesen. Herausgeber : Landesarchiv Nordrhein-Westfalen und VdA – Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e.V. 63. Jahrgang 2010. Heft 2–4.

Zošíť 2: Robert Kretschmar, *Auf dem Weg in das 21. Jahrhundert : Archivi-sche Bewertung, Records Management, Aktenkunde und Archivwissenschaft* (144–150). Príspevok do diskusie o budúcom zameraní a prioritách archívnej práce v digitálnom veku. Archívna práca sa v ostatných dvoch deceniách výrazne zmenila rovnako ako profesia a podstata archivára. Otázkou je, ako ďalej s archívnu vedou v 21. storočí, ako sa v nej zhostiť s požiadavkami elektronickej doby. V popredí sú aj otázky archívneho hodnotenia a rozčlenenia preberania archívnych dokumentov a records managementu, teda správy registratúry, či už analógových alebo digitálnych dokumentov. – Paul Flamme, *Herstellung und Vermarktung einer Auswandererdaten – Bank durch das Staatsarchiv Hamburg. Das Projekt „Link to your roots“* (151–157). Štátny archív v Hamburgu deponuje z obdobia rokov 1821 do 1932 rozsiahlu dokumentáciu vyše 60 miliónov ľudí, ktorí sa vystaňovali z Európy do zámoria. Pasažierske listy obsahujú osobné údaje migrantov, ich pôvod, dátumy odchodu a cieľový prístav atď. V úsilí o ľahší prístup k tejto vzácnej dokumentácii štátny archív v spolupráci s rozličnými inštitúciami, napr. s Nemeckým vystaňovaleckým múzeom v Hamburgu, pripravil projekt a postupnú realizáciu elektronickej databázy týchto písomností a fotografií. To umožní záujemcom spoznávať svojich predkov aj on-line („link to your roots“). – Oliver Sander, *„Der Bund mit Wiki“ – Erfahrungen aus der Kooperation zwischen dem Bundesarchiv und Wikimedia* (158–162). Spolkový archív Nemecka opatruje vyše 11 miliónov obrázkov, leteckých fotografií a plagátov k moderným dejinám Nemecka. V súlade s uzavretou dohodou medzi Spolkovým archívom Nemecka a Wikimédiou, spoločnosťou požadujúcou voľný prístup k poznatkom, sa od roku 2008 do roku 2010 zdigitalizovalo 220 000 obrazových dokumentov. Tie sa stali súčasťou aj portálu Wikimédie. Dosiahol sa tak dvojitý úžitok. O tieto fondy za dva roky prejavilo záujem vyše 3 tisíc registrovaných bádateľov, z toho 30 % zo zahraničia. – Grit Richter-Augwitz, *Der Archivverbund aus Stadtarchiv und Staatsfilialarchiv Bautzen : Ein Resümee nach fast zehn Jahren Gemeinsamer Arbeit* (163–169) rekapituluje jednoznačne pozitívne desaťročnú spoločnú činnosť Mestského archívu v Bautzene a Pobočky Štátneho archívu v tom istom meste. Intenzívnu spoločnú prácou sa vybudovalo stredisko pre dejiny mesta a regiónu. Zvýšila sa bádateľská činnosť. Autorka zdôrazňuje, že takýto spolok dvoch rovnoprávných partnerov môže byť príkladom aj pre iných, ale treba skoordinať, aby obaja partneri ťahali za jeden povraz, aby svojou činnosťou vytvárali komplexnú archívnu pramennú bázu pre štúdium daného mesta a regiónu, ktorý ho obklopuje. – Archivtheorie und Praxis (170–189). – Literaturberichte (190–202). – Mitteilungen und Beiträge des Landesarchivs NRW (203–218). – Mitteilungen und Beiträge des VdA (219–228). – Personalnachrichten (229–230). – Kurzinformationen und Verschiedenes (239).

Zošíť 3: *Archive in Dresden* (244–261). Kolektív autorov informuje o pôsobnosti, štruktúre archívnych fondov a možnostiach ich využívania vo viacerých – siedmich archívnych inštitúciách pôsobiach na teritóriu mesta Dráždany. Sú to: Saský štátny archív a jeho oddelenia sídliace v meste, ďalej Pobočka archívu býv. štátnej polície STASI, Mestský archív v Drážd'anoch, Krajský archív ev. a. v. cirkvi v Sasku, Uni-

verzitný archív Technickej univerzity v Dráždánoch a napokon Dokumentačný archív tlačiarne a vydavateľstva „Dresdner Druck- und Verlagshaus“, ktorý vydáva aj regionálne noviny „Sächsische Zeitung“ a „Morgenpost“. – Sabine Stropp, *Marketing im Archiv – Ein Denken vom Markt her* (261–266). Autorka konštatuje, že marketing v archíve ako metóda usmerňovania a aktívneho ovplyvňovania činnosti podľa potrieb občanov i právnických osôb, už nie je viac utópiou. Pisateľka tohto článku chce odbúrať niektoré neistoty, ktoré ešte v archívoch panujú a najmä poukázať na praktické možnosti využitia marketingových metód a inštrumentov v každodennom živote archívu. – Susanne Freund, *Werbestrategien für Archive – Neue Wege des Archivmarketings* (267–276) akcentuje, že marketingovo musí archív pôsobiť najmä v oblasti budovania historického vedomia občanov, a to koordinovane s inými kultúrnymi pamäťovými inštitúciami a médiami. Nie v zmysle konkurenčnom, ale kooperačnom, čím sa dosiahne synergický efekt. – Evelyn Brockhoff, *Attraktive Geschichtsvermittlung als archivisches Marketing. Das Institut für Stadt – Geschichte in Frankfurt am Main* (277–284). Frankfurtský Inštitút pre dejiny mesta je jedným z najväčších mestských archívov v Nemecku. Je umiestnený v karmelitiskom kláštore, historickom klenote mesta, vzácnym svojimi cennými stredovekými freskami. Inštitút atraktívnou formou buduje úzke vzťahy s občanmi mesta formou výstav, prednášok, koncertmi a pod. Inštitút tak ročne prijme okolo 100 000 návštevníkov. – Archivtheorie und Praxis (285–306). – Literaturberichte (307–315). – Mitteilungen und Beiträge des Landesarchiv NRW (316–324). – Mitteilungen und Beiträge des VdA (325–332). – Personalnachrichten (334–337). – Nachrufe (338–339). – Kurzinformationen und Verschiedenes (340). – Vorschau (341–348).

Zošit 4: Robert Kretzschmar, *Aktuelle Entwicklungstendenzen des archivari-schen Berufsbilds* (356–359) zdôrazňuje, že aj v súčasnosti je potrebné popri plnení tradičných úloh archívov zabezpečiť kontinuitu výkonu štátnej správy, dôsledne presadzovať archívne inštitúcie v demokratickom právnom štáte ako súčasť jeho kultúrnej pamäti. Rovnako je nevyhnutné aj plnohodnotné začlenenie archívov do digitálneho sveta. – Irmgard Christa Becker, *Zwischen Vergangenheit und Zukunft – Aus- und Fortbildung an der Archivschule Marburg* (361–365) sa zamýšľa nad vzdelávaním a doškolením archivárov z pohľadu dnešného sveta. Pozornosť venuje novým druhom záznamov – digitálnym, najmä problematike ich špecifických vlastností, ich pramennej hodnoty a archivovaniu. Naznačuje rozdiely medzi analógovými a digitálnymi záznamami a nastoľuje otázku nových metód ich spracovania, pramenno-kritického usporiadania, ktoré ešte neexistujú. Slabou stránkou vyučovacieho procesu je aj orientácia na dokumenty, ktoré vznikajú z rôznych riadiacich modelov v ekonomickej sfére a obchodného účtovníctva. – Hartwig Walberg, *Archivarische Aus- und Fortbildungsangebote der Fachhochschule Potsdam* (366–372). Článok ponúka záujemcom o archívne vysokoškolské štúdium možnosti Odbornej vysokej školy v Potsdame, ktorá sa špecializuje na informačné vedy vrátane archívniectva. V ponuke je bakalárske štúdium a magisterské štúdium. Študijné plány sú rozvrhnuté na 6-semestrové štúdium. V súčasnosti túto vysokú školu navštevuje z celkového počtu 353 vysokoškolákov 145 študentov, ktorí sa venujú archívniectvu. – Interview mit dem Präsidenten des niedersächsischen Landesarchivs Bernd Kappelhoff zum archivischen Berufsbild (373–383). – Interview mit der Leiterin des Heinrich-Heine Instituts Sabine Brenner-Wilczek zum archivischen Berufsbild (384–391). – Archivtheorie und Praxis (392–442). – Literaturberichte

(443–451). – Mitteilungen und Beiträge des Landesarchivs NRW (452–469). – Mitteilungen und Beiträge des VdA (470–477). – Personalnachrichten (478–480). – Nachrufe (481–483). – Kurzinformationen und Verschiedenes (484). – Vorschau/Impressum.

Peter Kartous

ARCHIVEN PREGLED, Dáržavna agencija „Archivi“, Sofija 2009, č. 3–4.

Rubrika *Meždunarodnata archivna obštnost i novija vek* (5–14). Redakčný článok (5–6) je venovaný medzinárodnej konferencii, konanej 6. a 7. apríla 2009 v Cambridge na tému *Transnárodná história medzinárodných organizácií: metodológia a epistemológia*. Konferencia bola organizovaná v rámci projektu „UNESCO a jeho história“. Konferencie sa zúčastnili univerzitní profesori, výskumníci, bádatelia a archivári z celého sveta. Medzi približne pätnástimi prednášajúcimi bola aj Kalinka Ančova. Kalinka Ančova, *Nacionalnoto dokumentalno nasledstvo za JUNESKO – slučajat za Bâlgarija* (7–14). História UNESCO je históriou začleňovania sa nových krajín k hodnotám tejto organizácie. Okrem archívu UNESCO v Paríži sa mnoho dokumentov nachádza aj v archívoch jednotlivých krajín. V Ústrednom štátnom archíve v Sofii a v Archíve Ministerstva zahraničných vecí sú uložené najdôležitejšie dokumenty týkajúce sa spolupráce Bulharska s UNESCO. Dlhá bola cesta Bulharska k prijatiu za člena UNESCO. 17. mája 1956 sa Bulharsko stáva 75. krajinou – členkou tejto organizácie. História UNESCO píše každá jedna krajina. Národné dokumentárne dedičstvo je súčasťou spoločnej pamäte ľudstva Organizácie spojených národov pre vzdelanie, vedu a kultúru.

Archivistika – Stefka Petkova, *Štrichi kâm istorijata na bâlgarskite archivi* (15–29). Autorka v úvode, vychádzajúc z vlastných skúseností, poukazuje na mnohé nepresnosti v dátumoch, ktoré sa omylom dostali do literatúry a prijali sa ako fakt. Príkladom je aj dátum postavenia kamennej budovy vo Velikom Târnove (1853), v ktorej je dodnes uložená časť dokumentov Štátneho archívu pre Velikotârnovskú oblasť a taktiež iných údajov. Ďalej rozvádza otázku, či je dobre známa história bulharských archívov. Budovanie archívov a archívnictva vôbec, zaostávalo za vyspelými európskymi krajinami. Archívy vznikali sporadicky. Archív Obrodzenia vznikol v roku 1904. V začiatkoch patrilo k Národnému múzeu a v roku 1908 bol pričlenený k novovytvorenému Národnému etnografickému múzeu. V roku 1921 sa stal archívnym oddelením Národnej knižnice v Sofii. Ďalšia časť je venovaná vývoju archívnictva v krajine, prekladu zahraničných publikácií a archívnej terminológii.

Reni Marčeva – Gergana Antonova – Ruža Simeonova, *Konservacionni dejstvija s cel opazvane na snimkov album ot kraja na XIX vek* (29–34). V poslednom období sa venuje veľká pozornosť starým fotografiám ako historickým dokumentom. S tým súvisí aj reštaurovanie a konzervovanie fotografií a následne ich uchovávanie pre ďalšie generácie. Priložené sú 4 fotografie z reštaurovania albumu.

Jubilej; Archivite v čužbina – Borivoj Indra, Stroitelstvoto na archivni sgradi v rebublika Čechija. Dobri i loši praktiki (41–47), (preklad z francúzštiny Valentina Petrova). V Českej republike bolo po roku 1989 vybudovaných 59 nových budov pre archívy. Úplne nových bolo postavených 22 a 37 starých budov, ktoré boli postavené na iné účely, bolo zrekonštruovaných. V rokoch 2006–2008 prebehla anketa medzi riaditeľmi archívov, pôsobiacich v týchto budovách. Publikované sú získané poznatky, prínosy a nedostatky pri výstavbe archívov; *Ličnosti – Mariana Ruseva, General-lejtenant Petâr Tantilov baštata na bâlgarskata artilerija* (48–63). Životopis generála Petra Tantilova (1861–1937), jedného z prvých bulharských dôstojníkov v oslobodenom Bulharsku. Aneta Marinova, *General Vladimir Zaimov i priznatelna Bâlgarija* (64–73). Životopis, činnosť a odkaz gen. Vladimíra Zaimova (1888–1942). *Istorija na instituciite*; Rumjana Dimitrova, *Sâzdavane i razvitie na Centralnija Dobrudžanski naroden sâvet – Babadag (1917–1919)* (po dokumenti, sâchranjavani v Dâržaven archiv – Varna) (74–82). Činnosť Ústredného dobrudžského výboru v rokoch 1917–1919, jeho úsilie aj na medzinárodnom fóre za pripojenie Dobrudže k Bulharsku. Petâr Conov, *Sanitarno-administrativnata služba na obštesvenoto zdrave i regionalnite ji strukturi prez 1910 g.* (83–89). Autor popisuje zdravotnícko-administratívne zriadenie v Bulharsku začiatkom 20. storočia, keď zdravotníctvo bolo úzko späté s miestnymi samosprávami.

Dokumenti (90–103); *Pregledi* (104–121); *Recenzii i otzivi*; (122–130). *Chronika* (131–154).

Anna Christovová

LA GAZETTE DES ARCHIVES. Revue de l'Association des archivistes Français. Paris 2010–11, No 217–220.

Číslo 217. Príspevky tohto čísla časopisu odznali na študijných dňoch Sekcie hospodárskych a podnikových archívov Spoločnosti francúzskych archivarov dňa 28. novembra 2008 na tému „*Archivár v podniku – povolanie vo vývoji*“. Príspevky tvoria štyri tematické celky: 1. Povolanie a funkcia podnikového archivára, 2. Podnikoví archivári podľa okruhu činnosti, 3. Nové potreby a miesto nových organizácií vo veľkých podnikoch. 4. Sú formácie – počiatočná a trvalá – prispôbené potrebám podnikov?

Olivier de Boisboissel, *Introduction* (5–9). Predseda Sekcie hospodárskych a podnikových archívov Spoločnosti francúzskych archivarov v úvode predkladá niekoľko svojich pripomienok, ktoré pomáhajú upresniť pertraktovanú tému. Na otázku „*Čo je podnikový archivár?*“ uvádza päť faktorov, ktoré podmieňujú jeho postavenie, úlohu a okruhy jeho pôsobenia. Kategorizuje štyri typy situácií, kde vykonáva svoju aktivitu. Pre predvídanie vývoja profesie uvádza štyri základné podmienky rozvoja. V prílohe prehľadne zhrňuje načrtnuté úvahy. – Clotilde Cucchi-Vignier, *Missions et organisation du service Archives et records management chez Total* (11–14). Autorka oboznamuje s činnosťou spisového manažmentu v rop-

nom koncerne Total, ktorý má aj početné medzinárodné filiálky. Predstavuje ciele politiky, spôsoby uchovávanía dokumentov. Snaží sa o načrtnutie skutočnej zmeny návykov a postojov vzhľadom na tvorbu, správu, uschovávanie a deštrukciu dokumentov. Pre uplatnenie tejto politiky uvádza tri projekty. – Marina Dal Soglio, Agnès Dejob, *Le référentiel métiers de L'Associations des archivistes Français* (17–26). Sekcia hospodárskych a podnikových archívov Spoločnosti francúzskych archívárov vypracúvala od roku 2001 do roku 2004 príručku „referentiel metiers“ pre podnikové archívy. Pohnútkou bolo zistenie v roku 2001, že existuje veľká nerovnosť v postavení podnikových archívárov vo Francúzsku, pretože ich postavenie bolo veľmi variabilné, podľa toho v akých archívoch pôsobili. Autorky objasňujú ciele tejto príručky, metódy a postup práce pri jej vypracúvaní. – Thierry Misrahi, *Recrutement d'un records manager: le témoignage d'un recruteur* (27–28). Uvádza stručne konkrétny príklad obsadzovania miesta *records manager*. Vysvetľuje pojem *records manager*, ako aj jednotlivé etapy prijímania od prvej, ktorou je požiadavka pochopiť čo je *records manager*, až po konečnú etapu jeho prijatia. – *Débats* (29–30). K predneseným príspevkom diskutovali traja účastníci. – Caroline Ménard, *L'archiviste en cabinet d'avocats: une position émergente dans le milieu des affaires* (33–45). Cieľom príspevku je objasniť funkciu archivára v advokátskej kancelárii a poukázať na špecifiká tejto funkcie. Pre lepšie porozumenie tejto problematiky sa v roku 2007 tvorila skupina „právne archívy“, ktorej cieľom je lepšie poznať funkciu archivára, identifikovať jestvujúce problémy a nájsť potrebné riešenia. Poznatky, ktoré skupina získala, hlavne poznatok, že postavenie archivára v advokátskej kancelárii nie je ľahké a jeho profil nie je homogénny, sú uvedené v článku. – Marc Rocage, *Les ressources humaines: une valeur stratégique. Le témoignage d'une société d'archivage* (47–51). Autor zdôrazňuje význam ľudských zdrojov, ktoré podmieňujú riadnu činnosť organizácie. Uvádza príklad spoločnosti pre archivovanie Novarchiv. Táto vznikla v roku 1991 a umožňuje archivovanie, správu, ako aj konzultácie. Má viac ako 2 000 klientov a uchováva 800 tisíc bežných metrov dokumentov. Uvádza popis činnosti spoločnosti. – Bureau Van Dijk – Ingénieurs Conseils, *La valeur ajoutée des prestations de traitements documentaire: perspective et enjeux* (53–56). Verejnú alebo súkromnú organizáciu stále viac zverujú uchovávanie dokumentov organizáciám zv. prestataire, ktoré zaisťujú ich gesciu. Dopyt po ich službách stále rastie. Príspevok stručne poukazuje na podstatu, činnosť a perspektívy tejto formy archivovania. – *Débats* (57–63). Obsiahla diskusia, v ktorej odznelo 19 príspevkov. Laurent Ducol, *L'archiviste d'entreprise, un pilote de processus: „être une interface pour éviter l'éviction“* (67–74). Autor sa zamýšľa nad postavením podnikového archivára. Rieši viacero problémov, ktoré podľa neho ovplyvňujú situáciu v archívoch, najmä formácia archivára, jeho postavenie, požiadavky podnikov. Kládie otázky, aké riešenia navrhne. – *Débats* (75–77). V diskusii k téme odznelo 6 príspevkov. – *Table ronde* (81–94). Náplňou *Table ronde* bola téma „Je formacia – počiatočná alebo trvalá – prispôbena potrebám podnikov?“. – *Débats* (95–98). V diskusii k téme pertraktovanej na *Table ronde* odznelo 15 príspevkov. – Dominique Pardo, *Conclusion* (99). Stručné zhrnutie študijného dňa. Autor zdôrazňuje dve dôležité črty, ktoré pôsobia na profesiu archivára. Je to evolúcia technológií informácií a vnímavosť podnikov.

Číslo 218. Príspevky boli uverejnené pri príležitosti 25. výročia strediska pre formáciu Spoločnosti francúzskych archivárov na tému „Profesionálna formácia: vklad včerajška a dneška“.

Christine Martinez, *Avant-propos* (5–6). Prezidentka Spoločnosti francúzskych archivárov z rokov 2007–2010 v predhovore objasňuje dôvody vydania osobitného čísla časopisu venovaného formácii. V roku 2009 sa slávil 25. výročie vzniku Strediska formácie Spoločnosti francúzskych archivárov. Počas tohto obdobia sa uskutočnili viaceré aktivity v oblasti formácie. Početné príspevky čísla časopisu sú rozdelené do troch častí. Prvá časť je venovaná stredisku, jeho histórii, používateľom a pracovníkom. Druhá časť venuje pozornosť francúzskym a frankofónnym iniciatívam. Tretia časť obsahuje skúsenosti zahraničných archivných spoločností. Príspevky prezentujú bilanciu činnosti a poukazujú na perspektívy formácie. – Margaret Crockett, *Le développement professionnel continu: une introduction* (7–30). Preklad anglického článku zapodievajúcim sa trvalým profesionálnym rozvojom (DPC – Le développement professionnel continu). Je úvodom do problematiky, objasňuje čo je DPC, aké sú jeho ciele, jeho vzťah k iným formám formácie, predstavuje ako DPC funguje, jeho prednosti a uvádza niekoľko programov DPC. V prílohe je stručne predstavená autorka a uvedená bibliografia. Na záver je uverejnený pôvodný anglický text článku. – Elisabeth Verry, *L'Association des archivistes français: un engagement résolu au service de la formation* (33–50). Vznik Strediska pre formáciu Spoločnosti francúzskych archivárov sa oficiálne kladie do roku 1984, avšak úvahy o problémoch, potrebách formácie a ich riešení možno badať už počiatkom roka 1980. Autorka podrobne informuje o vývoji aktivít v oblasti formácie od ich počiatkov až do súčasnosti. Poukazuje na vzrast aktivity prejavujúcej sa narastajúcim počtom sťaží, frekventantov a finančných nákladov. Zamýšľa sa aj nad perspektívami formácie. – Alice Grippon, *25 ans d'activité du centre de formation de l'Association des archivistes français: une évolution chiffrée* (51–73). Autorka sa zapodieva niektorými aspektmi činnosti strediska pre formáciu v jeho 25-ročnej histórii. Uvádza osobnosti, ktoré sa podieľali na jeho činnosti, informuje o zmenách v lokalizácii strediska. Zvýšenú pozornosť venuje priebehu sťaží. Na získanie názoru sťažistov o formácii sa uskutočnila anketa zaslaná 265 osobám. Uvádza sa hodnotenie ankety. V prílohe je uvedený dotazník ankety: „25 rokov očami používateľov“ – Alice Grippon, *Deux ans de formations de formateurs à l'Association des archivistes français* (75–82). Spoločnosť francúzskych archivárov v roku 2007 realizovala svoju starú ideu uskutočniť formáciu príležitostných formátorov. Formačné stredisko zamestnáva každý rok 100 až 200 príležitostných formátorov pre realizovanie svojich formácií. Autorka oboznamuje so spôsobom ich formácie, jej obsahom a uvádza bilanciu doterajšej činnosti. – Christine Martinez, Agnès Dejob, *Le référentiel métiers de l'Association des archivistes français: approche nationale et mise en perspective internationale* (85–101). Spoločnosť francúzskych archivárov približne päť rokov pripravuje projekt „référentiel métiers“. Jeho cieľom je vypracovať nástroj, ktorý by poskytol definíciu potrebných kompetencií pre fungovanie rôznych typov archívov a vyrovnanie kompetencií s úrovňou kvalifikácie a skúsenosti. Autorky podrobne oboznamujú s podstatou, obsahom projektu a zamýšľajú sa nad jeho medzinárodnou perspektívou. – Yves Jammet, Henri Zuber, *Assistant archivistes – archives matérielles et numériques* „une qualification professionnelle de

niveau intermédiaire pour les archives (103–113). Kvantitatívny nárast dokumentových i numerických archívov, ako aj ich rozmanitosť v oblasti podnikovej sféry si vyžiadala vytvorenie novej funkcie, pracovníka stredného stupňa – archivára asistenta. Autori podávajú podrobnú históriu vzniku a vývoja tejto funkcie od jej počiatkov v roku 2001. – Bénédicte Grailles, Patrice Marcilloux, *La formation continue des archivistes: une expérience universitaire* (115–129). Trvalá formácia má rozmanité formy a uskutočňujú ju rôzne inštitúcie, medzi nimi aj univerzity. Príspevok oboznamuje so spôsobmi a obsahom tejto formácie uskutočňovanej na univerzite v Angers. – Morgane Ballet, Cécilia Cardon, Clémentine Markidès, *Formations et associations, de nouveau acteurs dans le monde archivistique* (131–145). 20. storočie sa vyznačuje nárastom archívnych dokumentov a nebezpečenstvom strát dokumentov. Týmto vzrástla potreba kompetentných archívnych pracovníkov. Jediná škola pre výchovu archivárov École des chartres nestačila zabezpečiť potreby. Z týchto dôvodov počnúc rokom 1970 viaceré univerzity začali prípravu archivárov. V súčasnosti je ich viac ako desiatka. Vychádzajú z nich archivári rôznych úrovní a postavenia. Preto študenti a diplomovaní archivári pocítili potrebu sa zjednotiť a tak sa vytvorila sieť zv. Collectif A5, teraz Collectif A8, podľa počtu organizácií, ktoré ju tvoria. Príspevok podrobne informuje o úlohách, činnosti a perspektívach kolektívu. V prílohe sú uverejnené identifikačné karty organizácií tvoriacich Collectif A8. – Anne-Marie B ruleaux, *Une ressource archivistique essentielle: le PIAF et ses nouvelles opportunités* (147–155). V súčasnosti mnohí archivári tak vo Francúzsku, ako aj v iných krajinách používajúcich francúzštinu považujú za dôležitý prameň pre formáciu a šírenie poznatkov z archivistiky pomôcku „Le Portail international archivistique francophone“ (PIAF). Autorka uvádza históriu vzniku a vývoja pomôcky, jej obsah, používateľov, grafický a technický vývoj, ako aj jej nové možnosti. – Mireille Jean, *Formation initiale, formation continue: le diplôme d’université (DU) „Archives et métiers des archives“ de l’université de Poitiers* (157–162). Z iniciatívy viacerých inštitúcií sa vytvoril projekt DU (Le diplôme d’université) „Archívy a profesia archívov“. Diplom udeľuje univerzita v Poitiers. Sankcionuje špecifickú formáciu, vyplývajúcu z miestnych a regionálnych potrieb, ktoré nie sú pokryté národnými diplomami. Doba formácie je rôzna a prebieha od 50 do 600 hodín. Autorka uvádza dôvody vzniku projektu, jeho obsah, ako aj výsledky po jej jeden a polročnej existencii. – Miquel Serra, Remei Perpinyà, Alfred Mauri, *L’Association des archivistes de Catalogne: 24 ans au service de la formation de professionnels* (165–187). Článok informuje o stave formácie v Katalánsku. V prvej časti objasňuje históriu univerzitného štúdia archivistiky, ktorá sa dnes uskutočňuje na l’École supérieure d’archivistique et de gestion de documents (ESAGED), ktorá vznikla v roku 2002. V druhej časti venuje pozornosť trvalej formácii. Podáva krátky prehľad jej počiatkov, sústreďuje sa však hlavne na posledné roky a predstavuje plánovanie, program, organizáciu a náplň kurzov. – Gregor Egloff, *Formation et perfectionnement des archivistes en Suisse* (189–197). Autor informuje o špecifikách formácie a zdokonaľovania archivárov vo Švajčiarsku. Uvádza historický pohľad na problematiku, zdôrazňuje význam Spoločnosti švajčiarskych archivárov a poukazuje na ponuky formácie a zdokonaľovania tak v rámci Spoločnosti, ako aj na univerzitách. – Margaret Turner, Sarah Wickham, Caroline Brown, *L’accreditation et l’agrément des archistes et des records managers:*

l'expérience du Royaume-Uni et de l'Irlande (199–225). Society of archivist je profesionálnou spoločnosťou pre archivárov, records managerov a iných pracovníkov archívov v Spojenom kráľovstve a Írsku. Veľmi sa angažuje v podpore a napomáhaní vo výchove, formácii a rozvoji svojich členov. Jedným z dôležitých prostriedkov na dosiahnutie tohto cieľa sú dva programy, ktoré autori podrobne predstavujú v príspevku. Jedným je „Le plan d'accréditation“, ktorý hodnotí programy univerzít udeľujúce v Spojenom kráľovstve a Írsku diplomy v oblasti archívov a records managementu. Autori skúmajú súčasnú procedúru akreditácie, objasňujú jej vývoj a poukazujú na zmeny. Druhým je „Le plan d'agrément“, ktorý určuje postup, ako sa členovia Spoločnosti archivárov môžu stať jej plnoprávnymi, aktívnymi členmi. Článok je prekladom z angličtiny. V prílohe je uvedený aj anglický originál. – Robert Nahuet, *L'Association des archivistes de Québec: la formation et le perfectionnement en archivistique* (227–251). – Autor podrobne informuje o formácii a zdokonaľovaní, ktoré uskutočňuje Spoločnosť archivárov Quebecu. Poukazuje na viaceré spôsoby a metódy, ktoré zaisťuje členom Spoločnosti a frankofónnemu archívnemu spoločenstvu Kanady stálu a aktuálnu formáciu. V prílohe sa uvádza literatúra k téme. – Sigrid Mc Causland, *Formation des archivistes en Australie: le rôle de l'Association des archivistes* (253–262). Spoločnosť austrálskych archivárov bola založená v roku 1975 a v súčasnosti združuje viac ako 900 členov. Je predstaviteľom archívnej profesie a ponúka viaceré programy pre formáciu archivárov. Príspevok oboznamuje s históriou formácie a s rozmanitými formami zdokonaľovania archivárov počas jej 35 ročného pôsobenia. – Michael R. Bullington, *Les 20 ans de l'Academy of Certified Archivists: histoire d'un engagement* (263–282). Autor oboznamuje so špecifickou organizáciou severoamerických archivárov Academy of Certified Archivists. Táto v auguste roku 2009 pri svojom dvadsaťročnom výročí prijala svojho tisícneho člena. Akadémia je nezávislou organizáciou. Jej členovia musia spĺňať viaceré podmienky, aby dokázali spôsobilosť pristúpiť k prísnej skúške dokazujúcej ich ovládanie archívnej praxe. Akadémia participuje na rozvoji archívnej výchovy, koncepcií a rieši problémy vlastných archívnej profesii. Príspevok je preklad z angličtiny, uvedený je aj anglická verzia. – Thijs Laeven, *Le projet „TTRM“* (283–286). TTRM je skratka anglického programu „Train the Trainer in Records Management“. Ide o iniciatívu výboru profesionálnej formácie Medzinárodnej rady archívov a výboru EURBICA, ktorý vznikol v roku 2004. Jeho cieľom je zdokonaľovanie trvalej formácie archivárov všetkých stupňov. Príspevok informuje o vzniku, vývoji, obsahu a skúsenostiach s programom. – Christine Martinez, *Le mentorat: un cadre particulier pour le développement professionnel* (287–294). Spoločnosť francúzskych archivárov zriadila program zvaný „mentorát“. Jeho cieľom je pomáhať mladým archivárom lepšie sa adaptovať na členov spoločnosti a slúži aj ako forma rozvoja a zdokonaľovania. Jeho podstata spočíva v skutočnosti, že starší a skúsený archivár pôsobí ako poradca (mentor) mladého archivára. Autorka informuje o podstate mentorátu, úlohách a zodpovednosti mentorov a ich zverencov, o jeho obsahu a prednostiach. – Pauline Moirez, *L'avenir du centre de formation de L'association des archivistes français: un laboratoire d'expérimentation* (295–296). Články uverejnené v tomto čísle časopisu svedčia o bohatstve a originalite rozličných výchovných projektov. Dôležitú úlohu v tejto oblasti zohralo aj Stredisko pre formáciu Spoločnosti francúzskych archivárov, ktoré počas svojej

25-ročnej existencie zaist'ovalo trvalú, motivujúcu a inovujúcu výchovu. Autorka sa zamýšľa nad budúcnosťou strediska, ktoré by sa malo stať „laboratóriom“ experimentov a šírenia vedomosti. Rozoberá stručne, aké úlohy by malo plniť. V čísle je uverejnených osem farebných ilustrácií.

Číslo 219. Martine Tapie, *Avant-propos* (5–7). V predhovore prezidentka sekcie regionálnych archívov Spoločnosti francúzskych archivarov stručne oboznamuje s históriou regiónov vo Francúzsku, ktoré sa začali viac rozvíjať od polovice 20. storočia v dôsledku decentralizácie. Regionálne archívy sa rozvíjali v priebehu rokov 1980 až 1990. Sekcia regionálnych archívov sa vytvorila v roku 1996 a združovala 26 regiónov. V roku 2009 sa sekcia rozhodla venovať študijné dni v Marseille dňa 12. novembra 2009 bilancii a perspektívam archívov v regiónoch. V tomto čísle sú uverejnené príspevky zo študijných dní. – Pascal Koenig, *Vingt années d'activité: esquisse de bilan* (9–25). Autor bilancuje 20 rokov činnosti archívnych služieb v regiónoch. Pre ilustráciu cesty, ktorou prešli, vracia sa k dotazníku z roku 1993 pri príležitosti prvých stretnutí regionálnych archívov v Marseille. Pre lepšie objasnenie vývoja a činnosti uvádza analýzu troch typov služieb v regiónoch: v malom, ktorým je región Reunion, strednom – región Bretagne a veľkom – región Provence-Alpes-Côte d'Azur. – Table ronde, *Faire face à l'accroissement des fonds: les solutions adoptées* (29–35). Odznelo päť diskusných príspevkov, ktorých autori zaujali stanovisko k opatreniam archívov, aby sa čelilo narastaniu fondov. – Françoise Massaro, *Les bourses sanitaires et sociales* (39–40). Zákomom z 13. augusta 2004 boli od 1. januára 2005 prenesené na regióny niektoré kompetencie v zdravotnej a sociálnej oblasti. Autorka stručne informuje o postupe prechodu kompetencií a čo z toho pre regióny plyní. – Sybille Chabert, Béatrice Mayen, *La société du Canal de Provence: un exemple de gestion des archives lors d'un transfert des biens de l'Etat* (41–46). V regióne Provence-Alpes-Côte d'Azur významnú úlohu zaujíma voda, pretože stredozemné klíma sa prejavuje extrémami vo vodnom režime. Dôležité miesto majú veľké transfery vody – kanály. Autorky informujú o úsilí pri hospodárení s vodou. Jedným z výsledkov je aj zriadenie „Société du Canal de Provence“ v roku 1957 ako spoločnosti regionálneho charakteru. Príspevok informuje o vzniku spoločnosti, jej činnosti, ako aj spolupráci s archívmi. – Christine Heider, *Les archives de la gestion des fonds européens: l'exemple de la région Alsace* (47–50). Región Alsace od 1. januára 2003 ako jediný vo Francúzsku je zaangažovaný do experimentu s decentralizáciou správy európskych štrukturálnych fondov. Článok objasňuje okolnosti prevodu správy, jeho podstatu a vplyv na prácu regionálneho archívu. – Stéphanie Drault, *Les archives du port de Sète dans l'Hérault, ex-Syndicat maritime et de navigation du Languedoc-Roussillon* (51–54). Región Languedoc-Roussillon od 1. januára 2007 sa stal vlastníkom prístavného zariadenia Sète dans l'Hérault. Autorka informuje o archíve zaniknutého zariadenia a o jeho uložení do departementálneho a regionálneho archívu. – Delphine Dupond, *Décentralisation aéroportuaire en région Nord – Pas-de-Calais: quelques pistes de réflexion sur les archives d'équipement décentralisés et concédés* (55–63). Zákom z 13. augusta 2004 previedol 150 civilných letísk patriacich štátu do regionálnej správy. Išlo o letiská lokálneho a regionálneho charakteru. Na región Nord – Pas-de-Calais boli prevedené dve rozdielne letiská: letisko národného a medzinárodného významu Lille-Lequin a menšie letisko Merville-Calonne. Na výkon správy

letiska sa vytvoril syndikát. Autorka oboznamuje so situáciou pri prevode majetku, s kompetenciou a činnosťou syndikátu a s písomnosťami. – Brigitte Fournel, *Une nouvelle compétence en matière culturelle: le transfert des missions de l'Inventaire général du Patrimoine. L'exemple de la Provence-Alpes-Côte d'Azur* (65–71). V roku 1964 minister kultúry André Malraux vytvoril inštitúciu Inventaire général du Patrimoine Culturel. Inventár vznikol z potreby obnoviť a doplniť vedomosti o kultúrnom dedičstve. Jeho základnou úlohou bolo vytvoriť stály a dokumentárny súbor vedecky využívaný a publikovaný. Zákomom z 13. augusta 2004 boli kompetencie a úlohy inventára presunuté na regióny. Autorka uvádza okolnosti vzniku inventára, jeho vývoj a činnosť. Ako príklad prevodu inventára uvádza región Provence-Alpes-Côte d'Azur. – Cécile Vaniet, *Un service éducatif aux Archives régionales Nord-Pas-de-Calais: premier bilan* (75–84). V roku 2005 vzniklo v regionálnom archíve Nord – Pas-de-Calais oddelenie „service éducatif“, ktorého úlohou je uskutočňovanie výchovnej a vzdelávacej činnosti pre verejnosť, ale najmä pre školy. Autorka oboznamuje so vznikom, aktivitami oddelenia a podáva prvú bilanciu skúsenosti. – Séverine Ménet, *Développer le publique externe et faire connaître nos ressources: pratiques du pôle Archives de la région des Pays de la Loire* (85–94). Autorka predstavuje spôsoby a metódy, ktoré uskutočňuje regionálny archív Pays de la Loire pre rozšírenie vplyvu na verejnosť a na jej bližšie oboznámenie s činnosťou a dokumentmi archívu. Predstavuje okruh používateľov a spôsoby oboznamovania verejnosti prostredníctvom archívnych pomôcok a najmä internetu. – Martine Tapie, *La section Archives régionales au sein de L'Association des archivistes français* (97–108). Autorka ako prezidentka sekcie regionálnych archívov Spoločnosti Francúzskych archivarov a zakladajúci člen tejto sekcie, považuje za potrebné zhrnúť etapy budovania sekcie, úzko spojenej s históriou regionálnych archívov. Najprv predstavuje vývoj regionálnych archívov. Poukazuje na vznik sekcie a na význam tejto skutočnosti pre rozvoj regionálnych archívov. Potom popisuje fungovanie sekcie. – François Gasnault, *Intervention* (109–110). Minister kultúry François Gasnault na záver stručne uvádza niekoľko svojich poznámok k problematike. Poukazuje tiež na očakávané reformy správy, ktoré budú mať vplyv aj na archívy. – *Annexe: Bibliographie* (113–115). Obsahuje literatúru vzťahujúcu sa na problematiku regionálnych archívov. – V čísle je uverejnených 35 strán rozličných farebných ilustrácií (depozity, regály, študovne, budovy a i.).

Číslo 220. Číslo obsahuje príspevky z každoročných stretnutí Sekcie departementálnych archívov Spoločnosti francúzskych archivarov v dňoch 4. a 5. februára 2010 na tému „Archívne pomôcky: vývoj, verejnosť a stratégie. – Geneviève Étienne, *Avant-propos* (7–11). Autorka v predhovore poukazuje na dôležitosť témy pertraktovanej na stretnutí vzhľadom na súčasnú situáciu, ktorá si vyžaduje nové prístupy a metódy. – Brigitte Pipon, *Introduction* (13–18). Prezidentka sekcie departementálnych archívov Spoločnosti francúzskych archivarov v úvode zdôrazňuje, že archívne pomôcky počas desiatky rokov podstúpili veľký vývoj. Nové technológie poukázali na limity archívnej práce, ktorá si vyžaduje nové prístupy. Autorka poukazuje na niektoré výsledky ankety departementálnych archívov o archívnych pomôckach. Jej výsledky môžu poslúžiť ako základ pre rokovanie. – *Enquête préalable: „les instruments de recherche“* (17–18). Stručná anketa zaslaná departementálnym archívom obsahujúca šesť otázok týkajúcich sa archívnych

pomôcok. – Christine Nougaret, *De l'outil de gestion interne à l'outil scientifique publié: l'instrument de recherche dans tous ses états (XIXe–XXe siècle)* (21–32). Lokalizácia, identifikácia, analýza a kritické hodnotenie sú etapy historickej metódy, ktorá si vyžaduje využívanie prístupných, úplných a vierohodných archívnych pomôcok. Archívna politika sa viac ako jeden a pol storočia snažila, aby archívne pomôcky plnili tento účel. Autorka podáva podrobný pohľad na vznik, vývoj a význam najdôležitejších archívnych pomôcok, najmä inventárov. – Samuel Gibiat, *La recherche historique à l'appui des instruments de recherche, ou les apports de l'archiviste historien* (33–44). Autor sa zapodieva postavením archivára-historika. Nastoluje otázku, či zmeny, ktoré v archívniectve nastali, majú vplyv na toto postavenie. Uvádza výsledky ankety uskutočnenej v roku 2009 medzi departementálnymi archívami a snaží sa z nich vyvodit', do akej miery prínosy archivára ako historika inštitúcií a ekonomických štruktúr sú v strede záujmu súčasných používateľov. – *Débats* (45–47). V diskusii k témam sa vyjadrilo osem účastníkov. – Florence Beaume, *Du répertoire méthodique au géoréférencement: quels instruments de recherche pour les fonds atypiques?* (49–53). Anketa o archívnych pomôckach obsahovala aj otázku zachycujúcu atypické fondy: špeciálne (makety, orálne archívy audiovizuálne a i.) a hybridné (text – zvuk, text – ikonografia a i.). Na anketu odpovedal len malý počet archivárov, celkovo 19, čo nedovoľuje vyvodit' všeobecné závery. Autorka rozoberá odpovede, pretože predsa dávajú určitý obraz o situácii. – Séverine Ménet, *Inventorier des projets d'architecture: le traitement des maquettes aux Archives de la Région Pays de la Loire* (55–62). Autorka informuje o spôsoboch spracúvania makiet architektúry a o výbere vhodných pomôcok. – Christine Angoujard, *Inventaire et valorisation des collections de l'Institut national de l'audiovisuel* (63–70). L'Institut national de l'audiovisuel (INA) vznikol v roku 1974, keď francúzsky rozhlas a televízia (ORTF) bol rozdelený na sedem špecializovaných spoločností. Úlohou INA je starostlivosť o archív, výskum a formáciu. Autorka oboznamuje s fondmi INA, ich spracovávaním a ďalšími činnosťami. – Dominique Guillot, *De la fiche manuscrite à Internet: l'informatisation des collections d'objets du Musée du quai Branly* (71–75). Musée du quai Branly uchováva zbierky umenia a civilizácií Afriky, Ázie, Oceánie a oboch Amerík. Vyvíja veľkú aktivitu. Otvorené bolo v roku 2006 a je dedičom starých významných múzeí. Dokumentácia zbierok je odrazom tejto dlhej histórie a je kompletná, početná a heterogénna. Obsahuje celok 292 000 predmetov a 700 000 fotografií. Toto množstvo prinútilo zaviesť digitalizáciu. Autorka objasňuje dôvody digitalizácie a jej priebeh. – *Débats* (77–81). V diskusii odznelo 17 príspevkov. – Isabelle Chave, *Les questions récurrentes du public face aux fonds d'archives et à leurs instruments de recherche* (85–97). Francúzski archivári nevenovali pravidelnú pozornosť používateľom a ich potrebám, najmä čo sa týka archívnych pomôcok. Článok venuje pozornosť odpovediam na otázku ankety z roku 2009 „Aké sú otázky, ktoré kladie verejnosť vo vzťahu k vašim archívnym pomôckam?“ Na otázku odpovedalo 38 archívov. Autorka v článku podrobne analyzuje odpovede. Získané údaje majú význam pre vytvorenie obrazu o problémoch spojených s archívnymi pomôckami. – Philippe Charon, *Trancender le cadre de classement des Archives départementales?* (99–109). Zapodieva sa archívnou pomôckou „Le cadre de classement“ ako nástroja klasifikácie informácií. Jej obsah bol určený inštrukciou Riaditeľstva fran-

cúzskych archívov z roku 1998. Autor analyzuje pomôcku a uvádza jej prednosti a nedostatky. – *Débats*. K téme odznel len jeden diskusný príspevok. – André Brochier, *Instruments de recherche et Internet: référentiels et métadonnées* (113–125). Autor sa zapodieva využívaním internetu v Archives nationales d'outre-mer pri poskytovaní informácií. Porovnáva možnosti, ktoré poskytujú klasické archívne pomôcky a internet. – Françoise Baudat, *Aider le public à s'orienter dans les fonds: les principes appliqués aux Archives départementales de la Vendée* (127–132). Autorka oboznamuje s používaním internetu v departementálnom archíve Vendée. Snahou je pomáhať používateľom lepšie sa orientovať vo fondoch a uľahčiť prístup k nim. – Pierre Vernus, *Les intruments de recherche sont-ils adaptés à la demande des publics? Le cas du public universitaire* (133–141). Venuje pozornosť možnostiam, ktoré nové technológie informácií a komunikácie ponúkajú historikom. Ich rozmach nemôže ostať bez dôsledkov na prácu historikov, ktorých jednou zo základných úloh je skúmať pramene rôznej povahy. Vo svojej väčšine však historici nevyužívajú plne možnosti ponúkané týmito technológiami. Článok poukazuje na možnosti, ktoré ponúkajú. – Agnès Vatican, *Comment interroger les instruments de recherche existants pour répondre aux revendications mémorielles: l'exemple de la traite et de l'esclavage* (147–155). Príspevok vykresľuje históriu snáh od roku 1990 o uctenie si pamiatky obetí obchodu s černochoami a otroctva. Existuje požiadavka zaistiť dôležitejšie miesto tejto skutočnosti v školských osnovách, výskume a uľahčiť prístup k archívom. Autorka popisuje činnosť mestského archívu v Bordeaux pri sprístupňovaní prameňov k tejto problematike. – Pascal Carreau, *L'état des sources, un instrument de recherche pertinent pour la valorisation scientifique. L'exemple des journées d'études sur „Le Parti communistes français et l'année 1956“* (157–164). V dňoch 29. a 30. novembra 2006 sa uskutočnili študijné dni na tému „Francúzska komunistická strana a rok 1956“, Departementálny archív Seine-Saint-Denis využil túto príležitosť na predstavenie svojej činnosti a zhodnotenie vedeckých a kultúrnych fondov francúzskej komunistickej strany nachádzajúcich sa v archíve. Autor informuje o stave fondov, ich obsahu, archívnych pomôckach a získaných skúsenostiach. – *Débats* (165–166). Krátka diskusia k témam s diskusnými príspevkami troch účastníkov. – Simon-Pierre Dinard, *Stratégies multiples pour objectif unique* (169–177). Riaditeľ departementálneho archívu Drôme podrobne informuje o skúsenostiach so spracovávaním fondov v archíve. Na príkladoch hodnotí rôzne druhy archívnych pomôcok a ich využiteľnosť. – Claire Sibille de Grimouard, *Avantages et inconvénients d'un encodage en EAD* (179–194). EAD (Encoded Archival Description) vyvinula Spoločnosť amerických archivárov koncom rokov 1990. Vo Francúzsku záujem o EAD sa prejavil od roku 1999. V súčasnosti asi 40 inštitúcií (archívov, knižníc, rôznych spoločnosti a i.) používajú EAD. Autorka sa podrobne zapodieva problematikou využívania EAD. Uvádza jeho podstatu, využívanie a hlbšie rozoberá, aké sú jeho výhody a nevýhody, všíma si tiež jeho perspektívu. – Isabelle Aristide-Hastir, *Applications concrètes de l'EAD: le chantier de dématérialisation des instruments de recherche et le chantier „modèles de production“ des Archives nationales* (195–218). – V súvislosti s výstavbou novej archívnej budovy národného archívu v Pierrefitte-sur-Seine sa rozhodlo o digitalizácii niektorých archívnych pomôcok. V tejto súvislosti autorka uvádza konkrétnu aplikáciu EAD pri tejto činnosti. – Isabelle Chave, *L'instrument*

de recherche, un produit éditorial (219–228). Autorka sa zapodieva archívnymi pomôckami ako vydateľskými produktmi. Rozoberá odpovede 55 archívov na anketu sekcie departementálnych archívov z roku 2009, ktorá obsahovala otázku týkajúcu sa tejto problematiky. – Simon-Pierre Dinard, *Conclusion* (228–231). Autor v závere uvádza niekoľko svojich pripomienok k niektorým pertraktovaným otázkam.

František Palko

IZVESTIJA NA DÂRŽAVNITE ARCHIVI, DÂRŽAVNA AGENCIJA „ARCHIVI“, Sofija 2009, č. 98.

Snežka Panova, *Informacija za armensko naselenie v dokumenti ot Centralnija dâržaven archiv* (3–20). V Ústrednom štátnom archíve v Sofii sú uložené dokumenty o arménskych utečencoch z Odrinskej Trácie a Malej Ázie usadených v Bulharsku. Utečenecká vlna bola najsilnejšia v rokoch 1913–1922 a pokračovala až do roku 1925. Slabšia vlna bola už v rokoch 1903–1905. Arménski utečenci prichádzajúci do Bulharska, sa usadili vo väčších mestách, ako je Ruse, Varna, Plovdiv, Pazardžik a iné. Autorka analyzuje spôsob života, sociálne a ekonomické problémy utečencov, ktorí sa usadili v Ruse. Zachovaných je 342 súpisov majetku, hlavne poľnohospodárskeho, ktorý zanechali utečenci vo svojich domovoch. Údaje z týchto súpisov charakterizujú stredne zámožnú časť tohto spoločenstva a jeho rozvoj v čase osmanskej nadvlády. Napriek ťažkému položeniu Arméni dokázali zachovať si určitú samostatnosť, týkajúcu sa najmä prosperujúceho hospodárskeho rozvoja.

Martina Chagenmjuler, *Vâstanovjavane na povredeni pri požar archivni dokumenti* (21–36). Preklad článku M. Hagenmullera o požiari v depozitoch Štátneho archívu Landshut v zámku Trausnitz v Bavorsku 21. októbra 1961. Požiarom bolo zničených približne 4 000 protokolov a ďalších 4 000 dokumentov a kníh bolo veľmi poškodených. Článok rozoberá príčiny požiaru, postup pri záchrane dokumentov počas požiaru a venuje sa reštaurovaniu poškodených dokumentov. Ilustrácie môžu byť užitočné pri prijímaní opatrení na ochranu dokumentov.

Dokumenti (37–260) – Živko Lefterov, *Komitetât po vâprositate na Bâlgarskata pravoslavna cârkva i religioznite kultove* (37–100). Publikovaných je 21 dokumentov z rokov 1971–1990, týkajúcich sa činnosti štátneho orgánu, Výboru pre otázky Bulharskej pravoslávnej cirkvi. Dokumenty sledujú inštitucionálny vývoj tohto orgánu v časoch budovania socializmu, kádrové zabezpečenie lojálnych cirkevných hodnostárov na dôležitých cirkevných postoch. Výbor bol zrušený 1. januára 1991.

Cočo Biljarski, *Malko izvestni fakti ot života na Lazar Koliševski* (101–120). V Štátnom vojenskom archíve vo Velikom Târнове sú uložené dokumenty týkajúce sa politickej činnosti Lazara Koliševského (1914–2000). V roku 1941 bol odsúdený na smrť za vyvíjanie komunistickej činnosti v Mecedónsku. V dokladoch a žiadostiach o milosť sa hlási k bulharskej národnosti. Po intervenciách bol jeho rozsudok smrti zmenený na doživotie a bol premiestnený zo Skopije do väzenia v Plevene,

kde zotrval až do oslobodenia Bulharska v roku 1944. Jeho politická kariéra pokračovala v Macedónsku do roku 1963 a potom a rôznych postoch Komunistickej strany Juhoslávie.

Kostadin Nikolov, *Vladimir Karamanov i „Pârvoto masovo preseljavane v grad Kjustendil na makedonski Bâlgari sled osvoboždenjeto na Bâlgarija“* (121–182). Dejiny kjustendilského kraja po oslobodení Bulharska v roku 1878 boli predmetom tvorby významného bulharského historiografa, publicistu a verejného činiteľa Vladimíra Karamanova (1875–1969). Zaujímavé historické pramene obsahuje aj jeho autobiografia. Pozornosť si zasluhuje jeho rukopis z roku 1936 „Prvé masové presídľovanie“ macedónskych Bulharov do Kjustendilu po oslobodení Bulharska, čo je aj predmetom budúcej publikácie. Na základe Berlínskej dohody z roku 1878 a určení hraníc Bulharska, veľká časť Bulharov žijúcich v Macedónsku zostala pod Tureckom. V obave z prenasledovania a v snahe o lepšie životné podmienky sa mnoho Bulharov z Macedónska presídľuje do oslobodeného Bulharska. Uvedené sú súpisy presídlencov z jednotlivých dedín, ich povolanie, počet rodinných príslušníkov. Migračný proces priniesol aj premenu národnostnej demografickej štruktúry Kjustendilu. Dokumenty sú uložené v Oblastnom štátnom archíve v Kjustendile.

Roman Chadžikosev – Vasilena Biljarska, *Novoizdireni dokumenti za Jordan Jovkov* (183–209). Po prvýkrát je publikovaných 30 dokumentov zo života a politickej činnosti spisovateľa Jordana Jovkova (1880–1937). Viazu sa k jeho diplomatickej činnosti v Rumunsku a na Ministerstve zahraničných vecí v Sofii. Dokumenty sú uložené v Ústrednom archíve v Sofii.

Liljana Vanova – Ira Georgieva, *Dokumenty za prof. Ivan D. Šišmanov* (210–260). Publikovaných je 32 dokumentov z rokov 1894–1906 z pôsobenia prof. Šišmanova ako veľvyslanca na Ukrajine, profesora na Sofijskej univerzite a ministra osvet. Je to len časť dokumentov zo života a činnosti tohto významného bulharského dejateľa. Veľké množstvo dokumentov o jeho živote sa nachádza v Ústrednom štátnom archíve a Štátnom archíve v Sofii. *Dnevnici i spomeni*; Vârban Todorov, *Neizvesten izvor za bâlgarskata istorija ot kraja na XIX vek* (261–302). Spomienky Angela Peneva Angelova z Velikotârnovského kraja sú z konca 19. a začiatku 20. storočia. Popisuje históriu rodiny, rodného kraja, priebeh Rusko-tureckej vojny, Srbsko-bulharskej vojny, rusofílske hnutia, bulharskú armádu po oslobodení, rozvoj učiteľstva v Bulharsku, ako aj každodenný život obyvateľstva.

Otzivi i recenzii (303 – 309).

Anna Christovová

JOURNAL OF THE SOCIETY OF ARCHIVISTS. Volume 31, Number 1, April 2010, Number 2, October 2010;

Číslo 1. – Michael Moss, „*Without the data, the Tools are Useless; Without the Software, the Data is Unmanageable*“ (1–14). Obsahom eseje uvedenej citátom „bez dát sú nástroje zbytočné, bez softvéru sú dáta nevládnuteľné“ je súbor voľ-

ných úvah, v ktorých sa autor zamýšľa nad dôsledkami vplyvu virtuálneho prostredia (v štádiu Web 2.0) na zmeny v postavení archivárov a správcov registratúr i charaktere záznamov. Stáročiami vytváraný systém správy registratúry sa radikálne mení, záznamy strácajú svoju materiálnosť, menia sa ich formálne komponenty a autenticita. Autor skúma vzťahy medzi spravovaním informácií archivármi a správcami registratúr v digitálnom prostredí na jednej strane a podpornými technológiami na strane druhej. Poukazuje na vzájomné väzby pojmov obsah, resp. správca registratúry/archivár a softvér, resp. informačný technik, pričom existuje silná vzájomná súvislosť medzi obsahom a softvérom. Načrtáva deliacu čiaru medzi manažmentom záznamov a archívom, zamýšľa sa nad dôsledkami finančnej krízy a zdôrazňuje, že naplnenie očakávaní verejnosti na vyššiu mieru zodpovednosti a transparentnosti, ktorú majú plniť archívy, sa nezaobíde bez zvýšených výdavkov. – Margaret Procter, *What's an „Archivist“? Some Nineteenth-Century Perspectives* (15–27). Autorka ilustruje vývoj a zmeny chápania obsahu pojmu archivár a predstáv o jeho náplni práce v povedomí širokej verejnosti na základe článkov v *The Times* a ďalšej britskej tlači v druhej polovici 19. storočia. Ukazuje, že aj v ére poznačenej systematizáciou, klasifikáciou a „vedeckým“ prístupom k všetkému intelektuálnemu úsiliu, líčila tlač archivárov nejednoznačne ako kustódov, historikov, byrokratov, ba dokonca aj ako špiónov a ani spoločnosť nevedela vyriešiť neistotu a dvojznačnosť sprevádzajúcu pojem archivár. Táto mnohoznačnosť vyplýva z rôznorodých úloh, ktoré archivári vykonávali v každom období a aj v súčasnosti. Zdá sa však byť veľmi pravdepodobné, že pomenovaná neistota je v skutočnosti inherentnou a konštantnou vlastnosťou, ktorú by súčasní archivári mohli využiť vo svoj prospech v rámci vyžadovanej flexibility. – Angela Haighton, *Roman Methods of Authentication in the First Two Centuries AD* (29–49). Od vyvinutia elektronických záznamov archivári a správcovia registratúr sa začali znovu zaujímať o autentizovanie záznamov. Aj keď niektorých teoretikov to viedlo k opätovnému skúmaniu spôsobov autentizovania záznamov v minulosti, doposiaľ sa len málo pozornosti venovalo výskumu uvedenej problematiky v období Rímskej ríše v prvých dvoch storočiach n. l. Aj preto autorka v štúdiu poskytuje prehľad hlavných metód autentizovania v období raného cisárstva, medzi ktoré patrili najmä písomné svedectvá, pečate a svedkovia. Štúdia sa zaoberá i existenciou rímskych archívov, so zvláštnym zameraním na Egypt v období rímskej správy, keďže vďaka veľkému množstvu zachovaných papyrusov sa o systéme archívov v tejto provincii vie viac než kdekoľvek inde v ríši. Ďalej si všíma i problémy sprevádzajúce uvedené metódy autentizovania, vrátane falšovania, a tiež ich väzby k rímskemu náboženstvu a sociálnemu statusu. – Alan Akeroyd, *The Barcode Revolution* (51–62). Aj keď čiarové kódy existujú iba 35 rokov, predsa sa stali jedným z najviac všadeprítomných elementov moderného sveta, ktoré poskytujú oporu každému aspektu globálnej ekonomiky. V súčasnosti viaceré archívne služby miestnych úradov v Spojenom kráľovstve skúmajú možnosti aplikácie výhod čiarového kódovania i v oblasti archívov. Doposiaľ existujú tri archívne inštitúcie na úrovni grófstiev, ktoré zavádzajú čiarové kódy. Autor článku sa primárne zamerá na metodológiu a poznatky získané v *Cambridgeshire Archives and Local Studies*, pretože pokiaľ je známe, pobočka archívu v Huntingtone bola prvým archívom v Spojenom kráľovstve, ktorý po kompletnom označení fondov čiarovými kódmi presťahovali do novej budovy, pričom čiarové kódy sa využili na úspešnú kontrolu uloženia.

– Mark Allen. *The Conservation of the Flintshire and Denbighshire Enclosure Awards Including the Treatment of Multi-membrane Parchment Documents* (63–72). Autor v článku opisuje postup uplatnený pri konzervovaní pergamenových listín o pridelení ohradených pozemkov. Načrtáva procedúry použité v prvej fáze projektu, ktoré majú zlepšiť prístup k dokumentom. Problematickými sa javili najmä multimembránové komponenty spojené šelakovou pečaťou. Predstavujú jeden z najzložitejších problémov, ktorý musia riešiť archívni reštaurátori. V druhej fáze sa pristúpi k digitalizácii zreštaurovaných dokumentov. – *Reviews* (73–80) – *Notices of New Publications Received* (81).

Číslo 2. – Alexandrina Buchanan, Elizabeth Shepherd a Caroline Williams, *Editorial* (83–85). Editorky uvádzajú tematické číslo venované problematike zvukových prameňov vrátane orálnej histórie. – Caroline Williams, *Sir Andrew Motion: MLA, The Poetry Archive and the Value of the Acoustic* (87–93). Rozhovor s predsedom Rady múzeí, knižníc a archívov A. Motionom, zakladateľom Archívu poézie (*Poetry Archive*) o jeho úlohe pri založení tejto inštitúcie, jej cieľoch, perspektívach a akustickej povahe poézie. – Geoffrey Yeo, *Representing the Act: Records and Speech Act Theory* (95–117). Teóriu reči vypracovali v 20. storočí filozofi J. L. Austin a J. Searle. Autor v štúdiu podáva krátky úvod do teórie a pokračuje skúmaním niektorých aspektov, ktoré môžu byť dôležité pre koncepcie archivistiky, obzvlášť väzby medzi teóriou rečového aktu a konceptualizáciou záznamov ako trvalých reprezentácií. Štúdia sa zameriava na názory o úlohe reprezentácie vo vykonávaní rečového aktu, potenciálny dopad teórie aktu reči na vnímanie záznamu a dôležitosť spoločenských pravidiel pre chápanie príbuznosti záznamov s ľudským konaním. Autor dokazuje, že záznamy majú performatívne vlastnosti a že teória rečového aktu môže napomôcť pochopeniu vzťahov medzi záznamami, konaním a udalosťami. – Peter Monteith, *Can Records Speak for Themselves?* (119–133). Autor v štúdiu uvažuje nad možnosťami využitia teórie rečového aktu v archivistike. Prehľad literatúry naznačuje, že teória umožňuje zaujímavý prístup k štúdiu problému, akým spôsobom záznam vykonáva komunikatívny akt tým, že odráža zámery jeho tvorca a pôsobí na čitateľa. Autor hodnotí slabiny, limitácie i pozitíva tejto teórie s ohľadom na jej dosah na archívne záznamy. Hodnotí nielen teórie J. L. Austina, J. Searlea a J. Derridu, ale tiež ich aplikácie v archivistike, ktoré vypracovali P. Henttonen a W. E. Underwood. Autor si kladie otázku, či záznamy obsahujú dostatočné interné kontextuálne informácie, aby boli oporou rečového aktu, alebo či sa opierajú o provenienciu. Odporúča sa, aby analýza teórie rečového aktu v archivistike ako prostriedok štúdia komunikácie, umiestňovala do centra pozornosti vždy účastníkov a kontext. – Graham J. Thurgood, *Nurses' Voices from the Archives* (135–147). Fond orálnej histórie ošetrovateľstva v grófstve West Yorkshire, uložený v archíve Univerzity v Huddersfelde, je cenným prameňom pre poznanie jednej z doposiaľ málo preskúmaných oblastí regionálnej histórie. Aj keď fond obsahuje predovšetkým informácie o všeobecných sestrah zamestnaných v nemocniciach a komunitnom prostredí dvoch miest grófstva West Yorkshire (Halifax a Huddersfield), jeho význam prekračuje rámec dejín ošetrovateľstva a zdravotníctva, keďže informácie o rodinnom živote sestier, ich vzdelaní, náboženstve a sociálnych aktivitách začleňujú túto problematiku do širšieho sociálneho kontextu 20. storočia. Audionahrávky a prepisy rozhovorov so sestrami o ich detstve, školských rokoch

i pracovných skúsenostiach obsahujú tiež detaily o viacerých aspektoch regionálnych dejín dvoch uvedených miest (verejná doprava, nakupovanie, zábava). – Bridget Hanley, *Suffolk Voices Restored* (149–167). Projekt *Suffolk Voice Restored* je zameraný na ochranu, digitalizáciu a zlepšenie prístupu k fondom obsahujúcim nahrávky orálnej histórie grófstva Suffolk a uloženým v Suffolkskom archíve (*Suffolk Record Office*). Hlavný fond tvorí 640 rozhovorov zozbieraných v rokoch 1985–1988 a zaznamenaných na magnetofónových páskach a kazetách. Autorka opisuje vývoj a realizáciu projektu vrátane využitia dobrovoľníkov a študentov a podáva informácie o obsahu tohto prameňa. – Jez Stevens, „*No Diving*“: *Recovered Film and Recovered Memories* (163–176). Autorom článku je umelec, ktorý uviedol na kúpalisku Hilsa v Portsmouthe videoinštaláciu nazvanú *Zákaz skákania do vody*. Cieľom projektu bolo preskúmať vzťah medzi kolektívnou, resp. individuálnou pamäťou a konkrétnym miestom pomocou využitia filmových záznamov a prameňov orálnej histórie. Autor rozoberá projekt z hľadiska metodológie výskumu (vrátanie využitia archivárov a dobrovoľníkov pre vyhľadávanie záznamov), definuje ho ako predstavenie s prvkami „videodžokejingu“ a dokumentaristiky, analyzuje viacvrstvovú tematiku, ktorú obsahuje a napokon sumarizuje umelecký výsledok videoinštalácie. – Simon Rooks, *What Happened to the BBC Sound Archive?* (177–185). Autor v článku reaguje na situáciu, ktorá nastala po zrušení oddelenia zvukového archívu BBC a postu špecializovaného archivára zvukových záznamov. V úvode sa vracia do obdobia vzniku nahrávania v BBC, vysvetľuje dôvody jeho zavedenia a ukazuje, ako si nahromadenie nahrávok vyžiadalo existenciu správcu, keďže sa začala chápať hodnota ich obsahu. Autor uvádza prehľad prístupov, ktoré sa použili pri vzniku fondu a vývoj metód i praxe od začiatkov až po súčasnosť. Kládne si otázku, do akej miery si ešte archív v súčasnosti zachováva rozpoznateľný odkaz práce a cieľov jeho zakladateľov z 30. a 40. rokov 20. storočia. – Candida Fenton, *Use of Controlled Vocabulary and Thesauri in UK Online Finding Aids* (187–205). V Spojenom kráľovstve sa v minulosti venovalo len málo pozornosti používaniu riadených slovníkov a vecných kľúčových slov pre vytváranie indexov archívnych pomôcok. Autorka v štúdiu vyhodnocuje odpovede z dotazníka o využívaní vecných kľúčových slov a riadených slovníkov, zaslaného archívom, ktoré mali vypracované on-line archívne pomôcky. Odpovede jasne ukazujú na spôsoby použitia tezauru a rozdiely v názoroch. Respondenti najčastejšie komentovali problematiku: porovnávanie voľnotextového vyhľadávania s vyhľadávaním riadeným slovníkom, silné a slabé stránky jednotlivých tezaurov, nedostatok vhodných tezaurov, retrospektívna konverzia, konzistencia indexácie v úložiskách a sieťach. Autorka identifikuje možnosti ďalšieho postupu pre vytváranie vecných indexov archívnych pomôcok. – Viv Cothey, *Digital Curation at Gloucestershire Archives: From Ingest to Production by Way of Trusted Storage* (207–228). Archív grófstva Gloucestershire vyvinul program SCAT (*Scat is Curation and Trust*), ktorý je nástrojom digitálneho spravovania záznamov pre archivárov na úrovni miestnej správy. Pojem digitálna správa nemožno obmedziť len na zachovanie digitálnych bitov tvoriacich digitálny objekt, ale zahŕňa aj otázky životnosti, ktoré sú úzko spojené s problematikou prístupnosti a využiteľnosti. Článok obsiahne charakterizuje samotný program a jeho funkcie. Systém okrem iného archivárom umožňuje učiť sa digitálnemu spravovaniu praktickou činnosťou a zapojiť sa do príslušných diskusií, ktoré by nemali byť výlučnou domé-

nou technológov. Tento program je voľne dostupný a jeho tvorcovia dúfajú, že ho využijú aj iné archívy. – *Reviews* (229–244) – *Notices of New Publications Received* (245) – *Volume Contents and Index of Volume 31, 2010* (246–249).

Milan Belej

MITTEILUNGEN DES ÖSTERREICHISCHEN STAATSARCHIVS.
Band 54/2010. Herausgegeben von der Generaldirektion. Druck und Verlag:
Studienverlag, Innsbruck – Wien – Bozen, A-6020 Innsbruck, Erlenstrasse 10.
E-mail: order@studienverlag.at; Internet: www.studienverlag.at; Wien 2010, 738 s.

Príspevky 54. zväzku Správ Rakúskeho štátneho archívu „Rakúsko pod hákovým krížom“ informujú o práci a pomeroch v ústredných, krajinských, mestských a cirkevných archívoch počas obdobia národného socializmu, resp. od roku 1938 (1936) do roku 1945, keď bolo Rakúsko súčasťou Nemeckej ríše a oficiálne neexistovalo. Ide o prvé komplexnejšie spracovanie danej témy, vychádzajúce z podkladov 75. nemeckých archívnych dní v roku 2005. Niektoré údaje, týkajúce sa všeobecných zmien v rakúskom archívniectve po obsadení nemeckou armádou, sa opakujú vo viacerých príspevkoch. Veľmi podrobne spracovali autori obdobie do roku 1940, keď po tvrdých odborných-politických bojoch vznikol Ríšsky archív vo Viedni, ktorý musel prijať všetky pravidlá a podmienky, podľa ktorých a v ktorých fungovali archívy v Nemecku.

V úvodnej štúdii (*Viedenský ríšsky archív. Inštitucionálny a kompetenčno-historický vývoj*) prvej časti zborníka (*Ústredné archívy*) Rudolf Jeřábek podrobne rozoberá situáciu pred a po pričlenení Rakúska k Veľkonemeckej ríši. Víziu o novej štruktúre rakúskych archívov a o ich postupnom prepojení s nemeckými, predstavil aj riaditeľ Domáceho, dvorského a štátneho archívu Ludwig Bittner, národný socialista, ktorého podporoval zástupca ríšskeho miestodržiteľa Edmund Glaise-Horstenau a ďalší vysokopostavení úradníci. Domáci dvorský a štátny archív sa nakoniec stal jednou zo súčastí Ríšskeho archívu vo Viedni a predstavy Rakúšanov o určitej autenticite nebrali Nemci do úvahy. Dôstojné rakúske archívniectvo európskeho významu, ktorého korene siahali hlboko do histórie, bolo až do konca 2. svetovej vojny podriadené relatívne mladému archívniectvu Nemeckej ríše. Keďže sa na jar 1938 politická situácia v Rakúsku neustále menila a bola neprehľadná, navrhovali niektorí zúčastnení otázku archívniectva presunúť na neskoršie obdobie. Autor podrobne opisuje dlhodobé úsilie rakúskych politikov a archivárov o získanie čo najsamostatnejšieho postavenia rakúskych štátnych archívov v rámci archívniectva Tretej ríše. Kandidáti na šéfa Ríšskeho archívu sa navzájom očierňovali rôznymi spôsobmi a neváhali svojich konkurentov napádať aj pre politické názory pred ich vstupom do NSDAP, Rakúšanom Nemci dávali otvorene najavo, že majú menšie šance. Boj o úradnícke pozície bol všeobecne veľmi tvrdý, lebo byť vysokopostaveným úradníkom znamenalo nenastúpiť do armády (Wehrmacht). Nariadenie, podľa ktorého bol založený Viedenský ríšsky archív pod vedením L. Bittnera, priamo podria-

dený Ríšskemu ministerstvu vnútra, vstúpilo do platnosti 1. februára 1940. Jeho oddeleniami boli: Domáci, dvorský a štátny archív, Štátny archív vnútra a spravodlivosti, Dvorský komorský archív, Finančný archív a Archív školstva – vyučovania. Čo sa týka štúdia archívnych dokumentov aj platenia poplatkov, všetky museli postupne prijať poriadok platný v nemeckých archívoch.

O počiatočnom úsilí L. Bittnera o zachovanie aspoň čiastočnej samostatnosti rakúskeho archívniectva a jeho boji o Ústredné riaditeľstvo píše Hartmut Weber (*Návrat do vlasti popri zachovaní samostatnosti? Stratený boj Ludwiga Bittnera o Generálne riaditeľstvo rakúskych archívov*). Od pričlenenia Rakúska k ríši 13. marca 1938 (Anschluss Österreichs) viedli Rakúšania s Nemcami zložitú rokovania vo všetkých sférach. Podľa vývoja situácie bolo postupne jasné, že všetko sa bude diať podľa nemeckého diktátu. Takže aj v archívniectve boli pochované všetky nádeje na zachovanie autenticity. To však neznamenalo, že medzi čelnými predstaviteľmi neboli dobré vzťahy – aspoň navonok. Ako vyplýva z osobnej korešpondencie L. Bittnera a E. Zipfela, spočiatku napäté a vyhrotené vzťahy sa menili na priateľské, až si nakoniec v poslednom roku vojny potykali. Ernst Zipfel (1891–1966), pôvodne generálny riaditeľ Pruských štátnych archívov a Ríšskeho archívu Potsdam, zastával neskôr najvyšší post v ríšskom archívniectve. Bol šéfom Správy ríšskych archívov, ktorá paradoxne nebola nikdy formálne potvrdená vodcom, pretože pre A. Hitlera, zaoberajúceho sa od začiatku štyridsiatych rokov 20. storočia najmä otázkami súvisiacimi s „vedením“ vojny nebola po vojenskej stránke dosť dôležitá. H. Weber informuje aj o situácii po vydaní výnosu ríšskych ministrov vnútra a financií o organizácii archívnej správy v Rakúsku (Ostmark) z 28. decembra 1939, ktorý presne určil aké archívy a kde majú byť zriadené – vytvorené.

O vnútornom vývoji Domáceho, dvorského a štátneho archívu, ktorý sa 28. októbra 1939 stal súčasťou Ríšskeho archívu Viedeň, informuje vo svojom príspevku Thomas Just (*Domáci, dvorský a štátny archív*). Od roku 1926 bol jeho riaditeľom odborník chivár L. Bittner, ktorý mal rozsiahle vedecké kontakty aj v Nemecku a politicky bol proti samostatnosti Rakúska. Odborných zamestnancov vyberal tiež podľa tohto kritéria; za tých, ktorí sa zúčastnili národnosocialistického puču 25. júla 1934, už vtedy intervenoval a bol proti ich prepusteniu zo štátnej služby; naopak, keď mal záujemca o miesto iné politické názory, nebol prijatý. Z archívneho hľadiska sa po „Anschluss-e“ stala veľká časť registratúr rakúskych ministerstiev archívnyimi dokumentmi a na ich prevzatie podľa nariadenia zo 17. marca 1938 dozeralo Ministerstvo zahraničných vecí v Berlíne. Niektoré súbory politických dokumentov sa do archívu vo Viedni dostali cez Berlín, iné zavreli do škatúl a zneprístupnili na mnoho rokov. Vo všetkých obsadených štátoch vznikli nemecké archívne komisie, ktoré rozhodovali o prinavrátení archívnych fondov, ktoré sa po rozpade Rakúsko-Uhorska presunuli do nástupníckych národných štátov. Archívne komisie dostávali aj neoprávnené žiadosti o súbory dokumentov napr. mimoriadneho kultúrneho alebo politického významu, ktoré si nástupnícke štáty v období okupácie nemohli dovoliť odmietnuť. V samostatnej kapitole autor opisuje úschovu dokumentov kvôli ochrane pred bombardovaním Viedne a takisto nové začiatky po oslobodení v roku 1945.

O ťažko skúšanom Štátnom archíve vnútra a justície, ktorý 15. júla roku 1927 krátko po presťahovaní do nových priestorov vyhorel, píše Rudolf Jeřábek. Riaditeľ Gustav Bodenstein (1883–1962) mal okrem mnohoročných priestorových aj personálne problémy, týkajúce sa počtu a odbornosti zamestnancov. K nim sa po

„Anschluss-e“ pridali ťažkosti s novozískanými archívnymi dokumentmi okupovaných štátov, ktoré len prednedávnom vyčlenili pre nástupnícke krajiny monarchie. Hlavnú záťaž tvorili milióny spisov z archívov Protektorátu Čechy a Morava, ktoré vybrali v rokoch 1920–1927 z tých istých fondov, do ktorých ich teraz opäť začleňovali! Z hľadiska bezpečnosti a ochrany archívnych dokumentov boli veľkým problémom nové štruktúry, napr. tajná štátna polícia (Gestapo), ktorá presadzovala sústredenie najdôležitejších fondov Tretej ríše na jedno miesto. Dôvodom bola možnosť kvalitnejšej ochrany. Z odborného archívneho hľadiska by išlo o trieštenie celkov, nerešpektujúc provenienčný princíp, s čím nemohli súhlasiť ani archívári, ktorí schvaľovali proces znovuzjednotenia Rakúska s Nemeckom. Autor podrobne rozoberá vývoj udalostí, týkajúci sa najmä archívov slobodomurárov, dobrovoľníckych zborov a vlasteneckého frontu. Samostatnú kapitolu tohto smutného obdobia nielen z hľadiska archívniectva, ale celej spoločnosti, tvorí zabavovanie archívov významných židovských rodín, napr. Rothschildovcov a sťahovanie archívnych celkov na bezpečnejšie miesta, napr. do banických štôlní kvôli ochrane pred bombardovaním.

Dejiny Dvorského komorského archívu na konci tridsiatych rokov a v prvej polovici štyridsiatych rokov dvadsiateho storočia približuje Herbert Hutterer (*Služba peknej veci. Národnosocialistický výskum osídlenia 1936–1945*) opisom pracovného a spoločenského života troch v ňom zamestnaných archívárov Josefa Kallbrunnera, Friedricha Waltera a Franza Stanglicu i samotnej inštitúcie. Prestavbu budovy na Johannesgasse, opätovné privezenie spisov českého dvorského finančného úradu z Prahy do Viedne a evakuáciu písomností do Dolného Rakúska a na južnú Moravu v poslednej štvrtine vojny vyzdvihuje ako kľúčové udalosti. Kallbrunnerovi (od 1932–1946 bol riaditeľom), Walterovi a Stanglicovi sa podarilo za peniaze, ktoré poskytli národní socialisti, vybudovať v archíve aj výskumné pracovisko zaoberajúce sa spolitizedovanými výskumnými témami: nemeckým osídlením v juhovýchodnej a severovýchodnej časti Rakúskej monarchie a podielom židovského obyvateľstva na jej finančnom a hospodárskom živote. Pre Kallbrunnera, ktorý sa výskumu osídlenia v 18. a 19. storočí venoval od príchodu do archívu v roku 1926 bolo typické, že si nevyšimával prisťahovalcov slovanského pôvodu.

Michael Hochedlinger (*Dvojité orol alebo hákový kríž? Vojenský archív Viedne 1938–1945*) píše o osude archívu, ktorý bol súčasťou rovnomennej inštitúcie v Nemecku, v širších súvislostiach vychádzajúc z udalostí po rozpade Rakúsko-Uhorska. V r. 1938, keď „noví“ politici zmenili jeho pôvodné základné poslanie, sa zo sebaavedomého inštitútu vojenských dejín stalo zberné miesto spisov bez vlastnej výskumnej činnosti. Obdobie úpadku vojenského archívniectva zavŕšilo bombardovanie Vojenského archívu v Potsdame (14. 4. 1945), ktoré zničilo archívny fundament prusko-nemeckých vojenských dejín. Vojenský archív Viedne sa tak stal najvýznamnejšou vojensko-historickou pramennou základňou v nemecky hovoriacej jazykovej oblasti. Autor podrobne popisuje vynútené prírastky archívnych dokumentov z inštitúcií vo vnútri Rakúska (Ostmark) i z obsadených štátov, čo nazýva archívnu lúpežou; samostatnú podkapitolu venuje pobočke Vojenského archívu v Prahe, z ktorej časť fondov Nemci odviezli do ríše a na to, čo sa v súvislosti s ňou dialo, použil výraz archívny kolonializmus. Riaditeľom až do r. 1946 bol Rudolf Kiszling (1882–1976). Štúdiá má dve prílohy: Rozdelenie archívnych dokumentov podľa vecných skupín, ktoré platilo v r. 1941–45 a zoznam zamestnancov v r. 1938 – 1945.

Maria Stagl v príspevku *Archív dopravy (1938–1945)* vysvetľuje, ako z archívov stavebných dokumentov vyhotovených za účelom výstavby železničných tratí v Nemecku od r. 1842 vznikol v r. 1897 Archív železnice, v r. 1920 Archív dopravy, ktorý v r. 1939 začlenili do obrovskej Organizácie ríšskych železníc. Tu sa však nestatil – Nemci rozpoznali jeho nesmierny význam nielen pre bývalé Rakúsko v súvislosti s dôležitými technickými údajmi o železničných tratiach, ale pochopili aj možnosti ďalšieho využitia na vojenské účely. Nasleduje podrobný popis personálneho stavu a zmien po r. 1938, priestorových a bezpečnostných podmienok archívu, prírastku a úbytku archívnych dokumentov, ich uloženia, výpočet strát a škôd. V samostatných kapitolách sa autorka venuje odbornej archívnej a vedeckej práci, situácii po skončení vojny až po normalizáciu archívnictva a bibliografiu zamestnancov Archívu dopravy.

Štúdiou o vzniku Rakúskeho štátneho archívu (14. 5. 1945) a postupnom vyrovnaní sa s dôsledkami vojny v ňom, ktorú napísal Rudolf Jeřábek (*K začiatkom Rakúskeho štátneho archívu 1945–1948*), končí kapitola o centrálnych archívoch a zborník pokračuje v mapovaní činnosti archívov v Rakúsku na krajinjskej úrovni. V prvom príspevku tejto časti píše Brigitte Rigele o Viedenskom mestskom a krajinjskom archíve, ktorý sa od septembra 1938 stal súčasťou novovytvorenej 8. správnej skupiny Magistrátu mesta Viedne, vtedy nazývanej „Kultúrny úrad“. Aj tento archív zasiahli zmeny vykonané v duchu národnosocialistických ideí, ktoré sa najprv prejavili v personálnej oblasti výmenou riaditeľa, potom aj v súvislosti s odborným nazeraním na spracúvanie či ochranu archívnych dokumentov. Zvláštnu úlohu dostal archív v súvislosti s požiadavkou vyhotoviť presný zoznam českej menšiny žijúcej vo Viedni, keď si na túto činnosť na jeden rok vyžiadala riadneho zamestnanca archívu (v archíve pracoval len 25 hodín týždenne) Bezpečnostná služba ríšskeho vodcu SS. Zaujímavá je informácia, že tento človek cestoval ešte v tom istom roku – oficiálne zo študijných dôvodov – do Archívu mesta Bratislavy. Autorka podrobne opisuje činnosť archívu ako inštitúcie, ktorá sa musela prispôsobiť národnosocialistickej byrokracii a nemeckým predstavám o fungovaní archívu mesta Viedne. Podobná situácia nastala po pričlenení Rakúska k ríši aj v ďalších krajinjských archívoch, ktoré sa počas trvania „Ostmark-y“ nazývali župnými (Gau-) a z odborného archívneho hľadiska v nich zanechala v určitom zmysle spúšť. Niektoré archívne fondy sa presúvali do Nemecka, niektoré z obsadených zemí zase do menovaných archívov. Výskumné témy boli predpísané takisto ako v centrálnych archívoch, niektoré aj zakázané. V súvislosti s usporiadaním a odborným spracovaním platili tvrdé regule nemeckých právnych predpisov a akékoľvek vybočenie z ich rámca nebolo možné bez tvrdých sankcií. O župných archívoch sa píše v nasledujúcich príspevkoch: Gernot Peter Obersteiner: *Župný archív Štajersko*; Wilfried Beimrohr: *Ríšsky archív Innsbruck*; Stefan Eminger: *Dolnorakúsky krajinjský archív 1938–1945*; Cornelia Sulzbacher: *Hornorakúsky krajinjský archív v časoch národného socializmu*; Wilhelm Wadl: *Korutanský krajinjský archív (Ríšsky archív Korutánsko) v období NS*; Oskar Dohle: *Salzburský krajinjský archív v období NS*; Alois Niederstätter: *Das Vorarlberger Landesarchiv 1938–1945*; Karin Sperl: *Keď Burgenland neexistoval. Filiálny archív Eisenstadt 1938–1945*.

Poslednú časť zborníka Mestské a cirkevné archívy otvára článok Waltera Schustera o Archíve mesta Linz počas NS diktatúry, v ktorom autor rozoberá aj pomery pred menovaným obdobím. Linz ako rodné mesto A. Hitlera malo výsadné

postavenie, nazývali ho aj zakladajúcim mestom Veľkonemeckej ríše, rodným mestom vodcu, mestom, nad ktorým prevzal vodca patronát apod. Špeciálnou úlohou, ktorou sa zaoberali zamestnanci tohto archívu bol výskum, týkajúci sa pokrvného príbuzenstva (Sippenforschung – aj genealógia). V rámci neho budovali kartotéku, ktorú vytvorili z protestantských a židovských matrík. Lístky, týkajúce sa židov, cigánov, černochoch, Mongolov atď. napísali dvakrát, čím paralelne vznikla kartotéka ľudí cudzieho pôvodu (Fremdstämmigen). Postupovali podľa pracovného návo- du o kartotéke cirkevných kníh mesta Linz z roku 1941, v ktorom boli detailne rozpracované pokyny ohľadne evidovania (zaregistrovania) ľudí cudzieho pôvodu. Obsiahly zborník uzatvára opis činnosti len niekoľkých cirkevných archívov v ro- koch 1938–1945, keďže rozmanitosť cirkevného archívnictva v Rakúsku nedovoľuje venovať sa im na tomto mieste, tak ako by bolo potrebné. Helga Penz (*V zovretí archívnej ochrany*) ponúka prehľad cirkevných a kláštorných archívov. Thomas Mitterecker (*Salzburský arcibiskupský diecézny archív v období NS*) opisuje ako príklad diecéznych archívov katolíckej cirkvi v Rakúsku vývoj salzburského arci- biskupského diecézneho archívu. Gerald Hirtner vysvetľuje prostredníctvom Ar- chívu benediktínskeho opátstva Sv. Peter v Salzburgu (Základina sv. Peter v NS ob- dobi) osud zabaveného kláštorného archívu. Waltraud Stangl ponúka pohľad na archívnictvo Evanjelickej cirkvi v Rakúsku počas obdobia národného socializmu (Evanjelická cirkev v Rakúsku v období NS). 54. zväzok Správ Rakúskeho štátneho archívu zakončuje zoznam vyobrazení a autorov.

Anna Buzinkayová

ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ АРХИВЫ, Moskva 2010, No. 1–6.

Časopis Otečestvennye archivy, ročník 2010, prináša veľmi širokú paletu tém. Zoradili sme ich do jednotlivých skupín a z nich vyberáme najzaujímavejšie mate- riály, ktoré sa netýkajú iba problematiky ruských archívov, ale majú širšiu nadregio- nálnu platnosť z aspektu teórie i práce archívov vôbec.

Takmer v každom zo šiestich čísiel časopisu sa nachádza aspoň jeden materiál z oblasti archívnej teórie. V 1. čísle je stať o vytváraní „poistného“ fondu dokumen- tov, považovaných za národné kultúrne a historické dedičstvo (18–27). Kritický pohľad na nový archívny zákon vo Francúzsku z r. 2008 poukazuje na jeho pozitíva i protirečivé stránky z pohľadu francúzskych archívárov, historikov i právnikov (59– 68). V 2. čísle je článok o príprave a štruktúre nového Súpisu typových administra- tívnych dokumentov (28–33). Stať M. M. Larina poukazuje na potrebu všestranného archívneho dokumentovania každého realizovaného pracovného projektu (48–54). V 3. čísle je kontroverzná úvaha, ktorej autor polemizuje so zaužívanou charakte- rikou periodickej tlače ako samostatného druhu historického prameňa (44–50). Toto číslo obsahuje až tri štúdie o elektronickej dokumentácii. Autori zdôrazňujú jej vý- znam najmä z pohľadu zapojenia sa do medzinárodnej spolupráce (51–73). S témou súvisí aj informácia v 6. čísle o perspektívach elektronickej dokumentačných cen-

tier v Číne (59–64). V 5. čísle sa autor článku zamýšľa nad možnosťami efektívneho využitia archívneho dokumentu v múzejných expozíciách (3–11). 6. číslo prináša informáciu o internetovej konferencii Vedecko-metodickej rady archívov Ústredného federálneho okruhu Ruska ako novej formy spolupráce (115).

V ročníku 2010 väčšina príspevkov pochádza od autorov z regionálnych archívov Ruskej federácie. V 1. čísle je článok o materiáloch z archívov východnej Sibíri o úradnej agende miestnych samospráv (tzv. stepné dумы) pôvodných obyvateľov v 19. storočí (14–17). Ďalšia stať sa týka prameňov o činnosti desiatich vidieckych divadiel v Nižnom Povolží po 2. svetovej vojne, ktoré sú na rozdiel od popredných scén verejnosti neznáme (32–38). V 2. čísle dva príspevky s regionálnou problematikou sú zamerané na hospodársky rozvoj príslušnej oblasti. Prvý dokumentuje zakladanie peňažných ústavov v Toboľskej gubernii v r. 1776–1917 (70–77); druhý sa zaoberá rozvojom colnej služby na území autonómneho Veľkého fínskeho kniežatstva v r. 1842–1884. Kniežatstvo bolo pripojené k cárskej ríši počas rusko-švédскеj vojny v r. 1808–1809. Autor upozorňuje, že jedinou platnou peňažnou jednotkou tu bola až do roku 1904 fínska marka a väčšina z dvanástich archívnych fondov je písaná vo švédčine, čo sťažuje ich štúdium (77–85). V 3. čísle upúta článok o málo známej skutočnosti – o organizovaní zdravotnej pomoci francúzskym vojnovým zajatcom v r. 1812–1814 vo Vjatskej gubernii (73–81). Štúdiá v 5. čísle ilustruje iniciatívu sovietskej moci v dvadsiatych rokoch na zmenu sociálneho postavenia žien v Magadanskej oblasti na severovýchode krajiny. Miestna správa usilovala o zapojenie žien do verejného a politického života (45–52). Vzápätí nasleduje stať o materiáloch dokumentujúcich výstavbu vodných diel na Volge v r. 1930–1980. Stavby sledovali len pragmatické ekonomické ciele bez ohľadu na dopad na životné prostredie, resp. na otrockú prácu tam nasadených väzňov. Autor zároveň upozorňuje na deklaratívny charakter a nízku dôveryhodnosť niektorých dokumentov (52–61). Jeden z príspevkov v 6. čísle informuje o budovaní ťažobnej a priemyselnej základne na Spicbergoch, čoho strategický význam sa plne prejavil počas 2. svetovej vojny (38–48).

Počtetné príspevky v ročníku 2010 sú venované otázkam ruskej pravoslávnej cirkvi v rôznych obdobiach jej vývoja. V 2. čísle je informácia o publikovanom zborníku dokumentov týkajúcich sa ruskej pravoslávnej cirkvi počas Veľkej vlasteneckej vojny. Zborník obsahuje aj korešpondenciu medzi J. V. Stalinom a vysokými cirkevnými hodnosťami (117–119). Táto téma dominuje aj v celom 4. čísle (10–70). Články sa týkajú stavu archívnych materiálov o činnosti pravoslávnej cirkvi, vnútorných problémoch cirkvi, napr. sporov medzi jednotlivými názorovými smermi, ako aj jej prenasledovania zo strany sovietskeho štátu.

Z materiálov, ktoré sa zaoberajú súčasnými aktuálnymi problémami ruského archívnictva vyberáme nasledovné. Úvodné state v číslach 2, 3 a 6 podávajú súborný prehľad o stave archívnictva v Ruskej federácii. Pre slovenských archivárov sú zaujímavé, až nečakané niektoré údaje: Z dvoch miliónov existujúcich organizácií odovzdáva na trvalú úschovu písomnosti len cca 110 tisíc organizácií; aj ruskí archivári majú krátky finančný rozpočet približne o 30 %. V 1. čísle je stať o zodpovednosti miestnych samospráv za ochranu archívnych dokumentov v súvislosti s prebiehajúcimi administratívnymi reformami. Že snaha o zvýšenie zodpovednosti samospráv nie je nová, poukazuje autor na súbore písomností o spolupráci troch gubernií so zemstvami v druhej polovici 19. storočia (38–45). Článok v 3. čísle popisuje skúsenosti archivárov, ktorí sú v súčasnom období boomerú súkromných genealogic-

kých bádání konfrontovaní s nereálnymi požiadavkami laických záujemcov o poskytnutie genealogických údajov (30–34). K problematike genealógie sa vzťahuje aj správa vo 4. čísle o príprave informačnej pomôcky na vyhľadávanie biografických a genealogických údajov v štátnych archívoch (15–21). Článok L. I. Budčenkovej v 5. čísle objasňuje právne základy a formy spolupráce oblastných archívov s mestskými inštitúciami (11–16). V tomto čísle zaujme aj stať, ktorá predstavuje archívne dokumenty o „koľajnicovej vojne“ – blokáde transsibírskej magistrály, ktorá trvala 20 dní. Aktéri akcie v r. 1998 demonštrovali proti sociálnym a ekonomickým podmienkam (75–80).

Okrem vyššie uvedených tematických okruhov čitateľa tohto ročníku Otečestvennych archívov môžu zaujať aj ďalšie zaujímavé informácie. V 1. čísle je to esej o obraze „archívneho mládenca“ ako bol chápaný v 19. storočí. „Archivnyj junosa“ pochádzal z moskovských šľachtických rodín a jeho obraz vykreslili aj súdobí klasiци ruskej literatúry (Puškin, Gribojedov, Saltykov-Ščedrin, Ilf a Petrov (3–11). V 2. čísle je článok o odtajnených materiáloch vedecko-technickej dokumentácie, týkajúcej sa najmä rozvoja sovietskej aviatiky v r. 1920–1946 (55–61). V 3. čísle je kuriózna informácia o starých hebrejských rukopisoch v zbierke barónov Ginzburgovcov (38–44).

Každý ročník tohto časopisu obsahuje rubriku Publikované dokumenty. V 2. čísle upúta korešpondencia známeho sovietskeho konštruktéra M. T. Kalašnikova s vládnymi a straníckymi orgánmi v Kazachstane, kde v r. 1942–1943 pracoval na vývoji známeho samopalu. Je zarážajúce, že musel opakovane žiadať nadriadené orgány o zabezpečenie základných životných potrieb (97–105). V tomto čísle je uverejnená aj diplomatická korešpondencia z obdobia 1. svetovej vojny medzi tureckými vyslancami vo Viedni a v Budapešti o možnostiach využitia zajatých ruských dôstojníkov – moslimov v prospech Turecka (109–116). V 3. čísle sú publikované armádne smernice z augusta – septembra 1941 o vstupe sovietskych vojsk na územie Iránu a o ich vzťahu k miestnemu obyvateľstvu a vláde (82–99). 4. číslo prináša tiež dva súbory dokumentov. Prvý pozostáva z protokolov riadiacich archívnych orgánov o budovaní sovietskeho archívnictva v prvom porevolučnom desaťročí (82–101). Druhý súbor obsahuje korešpondenciu z r. 1905–1907 medzi ruským filozofom N. S. Bulgakovom a poľským spisovateľom M. Zdziechowskim o nevyhnutnosti cirkevných i sociálnych reforiem v Rusku (101–111). V 6. čísle sú publikované materiály o zaradení evakuovaných civilných obyvateľov Leningradu do života v Ľumen-skej oblasti v období vojenskej blokády Leningradu 1941–1945 (101–110).

Z viacerých anotovaných prác v tomto ročníku upozorňujeme aspoň na dve. V 2. čísle je anotovaná encyklopédia „Holokaust na území ZSSR“. V ruskej historiografii je to priekopnícka práca, ktorá prináša dokumenty zo sedemdesiatich archívov o genocíde nielen ruských židovských občanov na nacistami okupovanom území bývalého Sovietskeho zväzu (119–121). Vo 4. čísle je anotovaný zborník „Československá kríza 1967–1969 v dokumentoch ÚV Komunistickej strany Sovietskeho zväzu“. Sú to v Rusku prvýkrát zverejnené dokumenty najvyšších straníckych orgánov svedčiace o ich úlohe pri potlačení tzv. obrodného procesu v Československu (112–119).

Lýdia Kamencová

SBORNÍK ARCHIVNÍCH PRACÍ. Vydává odbor archivní správy a spisovné služby MV v Tiskárně Ministerstva vnitra, p. o. Praha 2009, ročník LIX, číslo 1, 2; Supplementum ročníka LIX; 2010, ročník LX, číslo 1, 2.

Číslo 1. – Petra Váchová: „*Unter Aufsicht zu stellen!*“ *Policejní dohled v neoabsolutistických Čechách ve svědectví úředních dokumentů* (3–38). Štúdia vznikla prepracovaním a skrátením niektorých kapitol diplomovej práce s názvom *K mimosoudní perzekuci za neoabsolutismu v Čechách (Institut policejního dohledu a evidence tzv. politicky kompromitovaných v padesátých a šedesátých letech devatenáctého století)*, ktorú autorka obhájila v roku 2005 na FF UK v Prahe. – Pavel Trnka: *Regesty královských missivů určených úředníkům mince, nejvyššímu mincmistru a hornímu hofmistru v letech 1472–1489* (39–171). Štúdia približuje dôležitý prameň pre poznanie finančných aspektov vlády Vladislava Jagellonského. Pomocou listov môže záujemca bližšie spoznať mechanizmus kráľovskej správy v oblasti banského a mincového práva. Edícia obsahuje 339 listov – 71 listov pochádza z Topografickej zbierky Archívu národného múzea, 259 listov je zo SOkA Kutná Hora z Horního a mincovního fondu. Formou dodatkov sú spracované 3 listy z roku 1476 z fondu Akta různé proveniencie Národného archívu a 5 listov z fondu Archiv města Kutná Hora zo SOkA Kutná Hora. Časovo je edícia ohraničená rokmi 1472–1489. Autor stručne načrtol v prvej podkapitole štruktúru mincovej a banskej správy za Vladislava Jagellonského. Potom sa venuje diplomatickému rozboru listov – sleduje vonkajšie i vnútorné znaky kráľovských uzavretých listov. Všetky listy sú písané na papieri – predovšetkým bastardou a česky. Všetky majú kancelársku poznámku umiestnenú v dolnej časti pod textom. Z obsahového hľadiska najväčšiu skupinu tvoria listy, ktoré súvisia s mincovňou. Nasledujú listy vzťahujúce sa k banskému úradu a najmenší okruh tvoria listy súvisiace s kráľovskou hutou (napr. nakupovanie rudy hutným šafárom). Po týchto úvodných podkapitolách už nasledujú samotné registry 339 listov. Záver štúdie tvorí menný a miestny register. – Bohumil Jíroušek: *Jaroslav Charvát v květnu 1945, aneb ze zákulisí archivů v době osvobození* (172–190). Príspevok vznikol s podporou Grantovej agentúry ČR (projekt s názvom *Jaroslav Charvát a česká marxistická historiografie*). Autor v štúdiu prináša edíciu denníka Jaroslava Charváta z mája 1945, ktorý je uložený v jeho osobnom fonde v Archíve Národného múzea v Prahe. Denník, v podstate prázdny zošit, obsahuje záznamy iba z 10. – 17. mája 1945. Niekoľko strán pred prvým zápisom je vytrhnutých. Denník prináša cenné poznatky o májových udalostiach 1945, keď sa komunistická strana snažila zaujať významné pozície v oblastiach vedy a kultúry (o. i. archívniectva, múzejníctva) a vymedziť si určitý okruh ľudí, o ktorých sa v historickej vede bude môcť nastupujúci komunistický režim opierať, nie vždy išlo jednoznačne o komunistov alebo ich prívržencov (napr. Václav Vojtíšek). Z Charvátovho denníka sa dozvieme i o zákulisí zosadenia Jaroslava Prokeša z čela Archívu ministerstva vnitra, ktorý v úrade riaditeľa pobudol len 5 dní. Čítaním jednotlivých záznamov môžeme autenticky prežiť prvé povojnové dni i snahu českých komunistov ovládnuť sféru archívov i múzeí aj keď len na príklade jedného aktéra týchto udalostí, Jaroslava Charváta, až do roku 1945 archivára Národného múzea.

Rubrika Správy. Oskar Macek – Michal Wanner, *Americké projekty v oblasti digitalizace dokumentů, jejich dlouhodobého uchovávání a české archiválie v Hooverově institutu při Stanfordově univerzitě. Zpráva ze studijní cesty do USA*

(191–240). Autori správy, pracovníci odboru archivní správy a spisové služby MV a řešitelia výskumnej úlohy, v rámci projektu „Péče o dlouhodobě uchovávané digitální archiválie“ uskutočnili v októbri 2008 študijnú cestu do USA, aby získali poznatky, ktoré využijú pri budovaní Národného digitálneho archívu pri Národnom archíve v Prahe, ktorý má slúžiť nielen ako archív pre digitálne, ale i digitalizované dokumenty a má slúžiť ako Národný portál pre digitálne a digitalizované archívne dokumenty. V rámci cesty navštívili skenovacie pracovisko a dátové úložisko Genealogickej spoločnosti v Utahu, ktorú financuje Cirkev Ježiša Krista Svätých posledných dní (mormóni). Pracovníci genealogickej spoločnosti majú rozsiahle skúsenosti v oblasti digitalizácie klasických archívnych dokumentov, dlhodobého uchovávaní i sprístupňovania mikrofilmov i digitálnych kópií vo veľkom meradle. Za roky vyvinuli aj špičkovú technológiu, ktorá je všeobecne využiteľná pre akékoľvek typy záznamov. Počas svojej študijnej cesty navštívili aj knižnicu a archív Hooverovho inštitútu o vojne, revolúcii a mieri (Hoover Institution on War, Revolution and Peace). Inštitút založil v roku 1919 americký prezident Herbert Hoover s cieľom zachovať autentickú zbierku dokumentov k prvej svetovej vojne. Neskôr sa jeho pôsobnosť rozšírila aj na dokumentovanie politických povstaní a revolúcií, politických ideológií, disidentských hnutí, vlád v exile, zmien v postavení žien, vojenskej histórie a povojnovej obnovy. Archív obsahuje rukopisy a archívne zbierky, fotografie a plagáty. Stručný katalóg archívnych dokumentov sa nachádza na webovej stránke: <http://oac.cdlib.org/cgi-bin/aoc/hoover>. Na konci správy pripojili autori i súpis archívnych dokumentov k dejinám Československa a Českej republiky, ktoré sú dostupné bádateľom v tomto archíve. Pre zaujímavosť uvádzame, že tu nájdete napr. denník Štefana Tisu mapujúci politické a vojenské podmienky na Slovensku v poslednom roku druhej svetovej vojny; spisy z obdobia rokov 1918–1968 v rozsahu 54 škatúl k Jurajovi Slávikovi; 121 škatúl k Štefanovi Osuskému (spisy 1901–1992), 1 škatuľa k Jánovi Čarnogorskému (korešpondencia, prejavy, memorandá, rezolúcie a bulletiny z rokov 1978–1993 k politickým podmienkam najmä na Slovensku) a pod.

Rubrika Recenze prináša príspevok Tomáša Krejčíka *K nové české heraldické a sfragistické literatúre 1981–2005* (241–307). Ako už samotný názov napovedá, autor analyzuje pramene heraldiky a sfragistiky, podrobne rozoberá českú literatúru z oblasti panovníckej, štátnej, cirkevnej, šľachtickej, komunálnej heraldiky a sfragistiky a cechovej symboliky, ktorá vyšla v rokoch 1981–2005. Príspevok nadväzuje na príspevok Vladimíra Růžka *Česká heraldická literatúra od roku 1946 do roku 1980* (pozri SAP, 34, 1984, č. 2, s. 512–539). Profesor Ivan Hlaváček prináša recenziu zborníka *Herrscher- und Fürstentestamenten im westeuropäischen Mittelalter* (= Norm und Struktur Band 29) (308–312). Ide o výstup zo špecializovaného sympózia, ktoré sa konalo vo februári v roku 2006 na univerzite v Saarbrückene. Zostavila ho Brigitta Kastenová, ktorej sa podaril husársky kúsok – „donútila“ všetkých referujúcich odovzdať príspevok a tak si čitatelia môžu prečítať všetkých 32 príspevkov.

Číslo 2. – Jana Simkovičová, *Mezinárodní vztahy československého a českého archivnictví po roce 1918 do současnosti* (315–440). Štúdia sa zaoberá medzinárodnými vzťahmi českého, resp. československého archívnictva po roku 1918 do súčasnosti. Autorka štúdie si všíma aj obdobie rokov 1918–1945 aj napriek tomu, že skutočné medzinárodné vzťahy sa začali vyvíjať až po roku 1945. V rokoch 1918–

1938 prebiehala najmä archívna rozluka po zániku habsburskej monarchie, ale rozvíjali sa aj archívno-vedecké styky s rakúskymi a talianskymi archívmi. Obdobie protektorátu autorka charakterizuje ako obdobie tzv. antirozluky archívneho a spisového materiálu, archívne dedičstvo bolo vyvázané mimo nášho územia do nemeckých a rakúskych archívov. Obdobie po druhej svetovej vojne je medzníkom vo všetkých odvetviach i v archívniectve. Do centra diania sa dostali reštitúcie archívneho a spisového materiálu, obnovujú sa konkrétne archívno-vedecké styky, uzatvárajú sa medzištátne kultúrne dohody. Túto kapitolu autorka rozdelila podľa jednotlivých štátov, s ktorými Československo malo intenzívne vzťahy alebo viedlo reštitučné konanie. Samostatnú kapitolu vyčlenila aj vzniku Medzinárodnej archívnej rady. Po roku 1989 sa spolupráca začala orientovať intenzívnejšie aj na štáty mimo sovietskeho bloku, osobitá kapitola mapuje spoluprácu na úrovni medzinárodných organizácií. Predposledná kapitola štúdie sa venuje už medzinárodnej spolupráci samostatného českého archívniectva po roku 1993, ktorá sa od tohto roku rozvíja na základe uzatvorených medziarchívnych dohôd podpísaných najmä Archívnu správou MV ČR. Záverečná časť príspevku prináša čitateľom informáciu o zahraničných cestách archivárov zameraných na výskum v zahraničných archívoch, ktoré sa uskutočnili po roku 1954 do konca roku 2007. Cesty sú rozdelené podľa štátov, v rámci nich sú radené chronologicky. Každý záznam obsahuje dátum cesty, meno účastníka, pracovisko a účel cesty. Pre zaujímavosť uvádzame, že výskum bohemík v zahraničných archívoch a knižniciach má počiatky už v roku 1792, keď Josef Dobrovský uskutočnil bádateľskú cestu do Švédska a Ruska. Systematický výskum sa datuje od 70. rokov 19. storočia a je spojený s prácou na českom diplomatári. Príspevok J. Simkovičovej by sa mohol stať východiskom aj pre slovenské archívniectvo, aby sa pokúsilo zhodnotiť doterajšiu medzinárodnú spoluprácu a uskutočnené zahraničné cesty našich archivárov. Siahnuť po ňom by mali určite aj študenti archívniectva.

V rubrike Dokumenty, pod názvom *Komunistický převrat v Československu v únoru 1948 a demokratický Západ: československé diplomatické dokumenty* (441–571), je publikovaný súbor 54 dokumentov, ktorý dopĺňa doterajšie informácie o medzinárodných aspektoch prevratu v Československu vo februári 1948. Edíciu a úvodnú štúdiu pripravil Jindřich Dejmek z Historického ústavu AV ČR. Edované dokumenty pochádzajú z Archívu Ministerstva zahraničných vecí (ďalej Archív MZV). Ide najmä o (de)šifrované telegrafické správy zo zastupiteľských úradov, ktoré dopĺňajú telegrafické tlačové správy zasielané ministerstvu dôležitejšími (veľ)vyslanectvami a ďalšími misiami (napr. vojenskou misiou v Berlíne), ktorých ucelený súbor sa pravdepodobne v archíve nezachoval, a tak autor štúdie použil kópie týchto telegramov, ktoré sa nachádzajú v iných fondoch Archívu MZV (napr. vo fonde Generálny sekretariát ministerstva). Zároveň však v poznámke uvádza, že spisový materiál AMZV z rokov 1945–1949 bol neskôr umelo prerozdelený do fondov podľa tzv. teritoriálnych odborov a následne podľa jednotlivých krajín napriek tomu, že podobnú štruktúru získalo ministerstvo podľa sovietskeho vzoru až v roku 1949. Tento systém samozrejme sťažil prácu bádateľskej verejnosti i autorovi tejto edície. Edované dokumenty sú takmer všetky publikované in extenso. Okrem regestu každý publikovaný dokument je vybavený vedecko-kritickým a informačným aparátom. Pri došlých telegrafických správach sa v poznámke uvádza aj čas ich prijatia MZV, príp. čas prepisu z dešifrovanej formy. Pri každom dokumente sa uvá-

dza aj informácia o jeho uložení v príslušnom fonde spolu so signatúrou. Záver edície tvorí zoznam publikovaných dokumentov spolu s ich stručným registom.

Rubrika Zprávy obsahuje informáciu Michaely Hrubej, Ludmily Sulítkovej a Viléma Záborského o konferencii *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih*, ktorá sa uskutočnila v dňoch 30. – 31. októbra 2008 v Ústí nad Labem (572–583).

Rubrika Recenze prináša kritický pohľad Ivany Ebelovej na *Edice raně novověkých a novověkých písemných pramenů vydaných v letech 2000–2008* (584–618). V závere profesor Ivan Hlaváček upriamuje pozornosť čitateľov SAP-u na dve edície z produkcie Centra pre luxemburské stredoveké dejiny, skrátene CLUDEM (Centre Luxembourgeois de Documentation et d'Études Médiévales) (619–623). Prvá sa venuje účtom mesta Luxemburg od konca 14. storočia do polovice 15. storočia – *Die Rechnungsbücher der Stadt Luxemburg. Erstes Heft 1388–1399, Zweites Heft 1400–1430, Drittes Heft 1444–1453* – druhá je ďalším zväzkom diplomatáru Jána Luxemburského – *Urkunden- und Quellenbuch zur Geschichte der allluxemburgischen Territorien Band XI: Die Urkunden Graf Johann des Blinden (1310–1346) Teil 2: Die Urkunden aus den Archives Générales du Royaume, Brüssel*.

Supplementum ročníka LIX, 2009, 238 s.

Dodatok k dvom číslam v roku 2009 pod názvom *Bohemikální výzkum v Bavorském hlavním státním archivu v Mnichově v letech 1985–2003* vypracoval Karel Waska. Autor v úvodnej štúdií približuje históriu českých výskumov v zahraničných archívoch, so zameraním na Bavorsko, ktoré siahajú do konca 18. storočia. Priekopníkom v tejto oblasti sa stal Josef Dobrovský a jeho výskumná cesta do Švédska a Ruska v roku 1792. Sústavnejší výskum v zahraničných archívoch začal v 60. rokoch 19. storočia. Organizoval ho Český zemský archív. Vo výskume bohémik koncom 19. storočia pokračoval archív Muzea kráľovství Českého. V roku 1923 bola zriadená špecializovaná inštitúcia na výskum bohémik v Taliansku a vo Vatikáne – Československý historický ústav v Ríme. Po druhej svetovej vojne výskum priamo riadila archívna správa. Tá aj zhromažďovala všetky správy o výsledkoch výskumov. Od polovice 80. rokov 20. storočia prenechala iniciatívu v tomto výskume jednotlivým archívom. Napr. Státní oblastní archív v Plzni sa v rokoch 1985–2003 podieľal na výskume bohémik v Bavorskom hlavnom štátnom archíve v Mníchove. Zemský archív v Opave sa špecializoval od 70. rokov 20. storočia na výskum bohémik v poľských archívoch. V druhej časti úvodnej štúdie autor približuje metodiku výskumu a publikovanie jeho výsledkov. Potom už nasleduje samotný súpis bohémik, na začiatku ktorého je uvedený zoznam skratiek, ktoré sa nachádzajú vo veľkom množstve v nemeckých archívnych pomôckach. Súpisy bohémik sú zoradené do väčších súborov podľa skúmaných archívnych fondov. Základné informácie o fonde, jeho pomôcke i o spôsobe objednávaní originálov na štúdium uvádza úvodná pasáž, za ktorou už nasledujú očíslované registry. V záver práce sa nachádza menný, miestny a predmetový register.

Ostáva len veriť, že snáď aj u nás sa v blízkej budúcnosti dočkáme publikovania napr. komplexných výsledkov z výskumných ciest našich archivárov vo Vatikáne.

2010, ročník LX, číslo 1, 2.

Číslo 1. – Pavla Jirková: *Jihlavské testamety na přelomu 16.–17. století: prameny pro dějiny rodinných struktur, historickou demografií a sociotopografií* (3–239). Štúdia predstavuje záverečný výstup trojročného grantového projektu s názvom *Testamentární praxe v Jihlavě v 16.–17. století (testament jako pramen pro dějiny rodinných struktur, historickou demografií a sociotopografií)*, ktorý financovala Grantová agentúra Univerzity Karlovej v Prahe. Autorka analyzovala 968 jihlavských testamentov z obdobia rokov 1578–1624. Štúdia je rozdelená do deviatich kapitol. Prvé tri kapitoly sú úvodom do problematiky – prehľad doterajšieho bádania o testamentoch a ich využiteľnosť pre historicko-demografický výskum a poznanie rodinných štruktúr v minulosti; rieši otázky dedičského práva podľa jihlavského mestského práva a porovnáva ho s brnianskym mestským právom. Štvrtá až ôsma kapitola prezentujú výsledky štatistického spracovania dát poskytnutých testamentmi. Napríklad piata kapitola sa venuje testamentom a svadobným zmluvám, fungovaniu svadobného trhu v meste i svadobným stratégiám, na ktoré autorka poukázala na príklade rozvetvenej rodiny člena mestskej rady a podnikateľa Mathesa Stubika. Autorka si všimla aj dĺžku trvania manželstva v súvislosti s ďalšími uzavieranými manželstvami vdov a prechod remesla či živnosti z mužov na ženy. Nasledujúca kapitola sa venuje výskumu dejín postihnutých („The New Disability History“) v kontexte európskej historiografie posledných rokov, skúma preferovanie a zvyhodňovanie fyzicky a psychicky postihnutých dedičov. Posledná, deviatka kapitola štúdie je venovaná sociálnej topografii – podmienkam, možnostiam a limitom sociotopografickej analýzy na základe štúdia jihlavských testamentov. – Marek Starý: *Rytíři přijatí do českého panského stavu v době předbělohorské* (240–278). Autor pripravil úplný komentovaný prehľad 55 šľachticov, ktorí boli v rokoch 1526–1618 prijatí do českého panského stavu. Informácie čerpal najmä z fondov a zbierok uložených v Národnom archíve v Prahe (najmä f. Desky zemské, f. Salbuchy, zb. Stará manipulace) a z tzv. Extraktu inkolátů – rukopisu, ktorý vyhotovil Vavrinec Koutný, vtedajší stavovský úradník, ktorý sa dočkal aj vlastnej nobilitácie 12. novembra 1610. Výsledky výskumu konfrontuje s poznatkami Josefa Polišenského, Fredericka Snidera, Jiřího A. Kovaříka a Kaspara Pilata. Pri jednotlivých prijatých šľachticoch v poznámkovom aparáte uvádza aj odkazy na štúdie či monografie viažuce sa k danej osobe. V prílohe autor uvádza zoznam prijatých v rokoch 1526–1618 do panského stavu.

V rubrike Recenze Ludmila Sulitková prináša kritický pohľad na najnovšie slovenské a maďarské edície mestských písomností (279–289). Konkrétne ide o tieto tituly: Rábik, V. (ed.): *Mestská kniha Trnavy (1392/1393, 1394–1530)*; dve šopronské nemecko-maďarské edície Házi, J. – Néméth, J. (edd.): *Gerichtsbuch. Biróságí Könyv (1423–1531)*; Molay, K. – Goda, K. (edd.): *Gedenkbuch. Feljegyzési Könyv (1492–1543)* a Kol.: *Zunftbuch und Privilegien der Fleischer zu Ofen aus dem Mittelalter. A Budai meszárosok középkori céhkönyve és kiváltságleveli*. Recenzentka upozorňuje na potrebu precíznej práce s registrami, napríklad presné uvádzanie dnešných názvov lokalít a tiež na presahy a súvislosti v porovnaní s českými a moravskými reáliami. Profesor Ivan Hlaváček upriamuje svoju pozornosť zase na nové zahraničné diplomatické publikácie: Zehetmayer, R.: *Urkunde und Adel. Ein Beitrag zur Geschichte der Schriftlichkeit im Südosten des Reichs vom 11. bis zum frühen 14. Jahrhundert; Die Regesten der Bischöfe von Freising Bd. 1-739-*

1184; *Die Regesten der Bischöfe von Passau Bd. 3-1254-1282; Notare und Notarsignete vom Mittelalter bis zum Jahre 1600 aus den Beständen der Staatlichen Archive Bayerns*; Hochendlinger, M.: *Aktenkunden. Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit* (290–304).

Číslo 2. – Jiří Junok: *Neznámá obchodní kniha novojičinského obchodníka (pravděpodobně Blasia Österreicherera) z let 1585–1589 a její edice* (307–434). Ako už samotný názov napovedá predmetom štúdie je obchodná kniha uložená v SOKA Nový Jičín (vo fonde mesta Nový Jičín, inv. č. 347). Ide o zlomok obchodnej knihy pozostávajúci zo 17 papierových dvojlistov (34 fólií, 68 strán). Jednotlivé zápisy sú písané hnedým dubienkovým atramentom českou novogotickou kurzívou, väčšie nadpisy mien a priezvisk zákazníkov sú vytvorené českým novogotickým kresleným písmom. Všetky záznamy z rokov 1585–1589 vyhotovil jediný pisár, s najväčšou pravdepodobnosťou samotný obchodník, pretože všetky sú formulované v prvej osobe. Obchodník mal syna Jiřího. Na základe tejto jedinej poznámky a následným bádáním vo fonde Morava v Národnom archíve v Prahe sa podarilo autorovi štúdie identifikovať tohto obchodníka. Pravdepodobne ide o Blažejä Österreicherera. Na text štúdie nadväzuje samotná edícia zachovanej časti novojičinskej obchodnej knihy z rokov 1585–1589 a aj edícia prvých troch častí z pozostalostného spisu po obchodníkovi Blažejovi Österreicherovi, ktorý je uložený v Národnom archíve (fond Morava, list č. 5951). – Vladimír Růžek: *Sfragistická falza v Archivu Národního muzea (Jiří z Poděbrad, Přemysl Otakar II., Zemský soud)* (435–464). Štúdia vznikla ako základ prednášky, ktorá odznela na seminári *Falza na českém uměleckém a starožitnickém trhu* 14. októbra 2010. Zorganizoval ho Český komitét Modrého štítu v spolupráci s Národným múzeom. Práve v Archíve Národného archívu sa nachádzala unikátna Zbierka pečatidiel zahŕňajúca 1 350 kusov skatalogizovaných položiek. Minulý čas sme použili zámerne, pretože v roku 1995 neznámy zlodej ukradol 645 pečatidiel z depozitára na zámku v Křinci. Mnohé pečatidlá skončili za hranicami Českej republiky. Postupne a pozvoľna sa niektoré objavujú na aukciách. Doteraz sa ich späť vrátilo 220, najviac sa podarilo získať na aukciách v Nemecku v roku 1999 (Bamberg 185 ks, Würzburg 28 ks). Práve niekoľko kusov z tejto zbierky vzbudzuje podozrenie, že ide o falzá (napr. pečatidlo Markvarta z Vartemberka hlásiaceho sa do 13. storočia). V. Růžek si vybral tri pečatidlá – pečatidlo kráľa Jiřího z Poděbrad, typárium reverznej strany dvojstrannej tzv. mincovnej pečate Přemysla Otakara II. a pečatidlo Zemského soudu, tzv. svätováclavské a podrobil ich detailnej analýze, ktorá potvrdila prvotné podozrenie ich nepravosti, t. j. ide o falzá. V závere štúdie sa nachádza obrazová príloha skúmaných pečatidiel.

Rubrika Dokumenty: – Vladimír Jakub Mrvík: *Nejstarší urbář Černokosteleckého panství z roku 1564 – kritická edice* (465–560). Štúdia prináša ucelený rozbor a prvú kritickú edíciu urbára Černokosteleckého panstva z polovice 16. storočia. Urbár dal vyhotoviť bohatý šľachtic Jaroslav I. Smiřický zo Smiřic, ktorý kúpil panstvo v roku 1558 od kráľovskej komory. V minulosti prebiehali diskusie o dobe vzniku urbára – niektorí bádatelia datovali chybné urbár k roku 1562, 1565 alebo 1562–1564. Autor štúdie sa pri svojom výskume sústredil aj na objasnenie tohto problému. Na základe porovnávania zápisov z urbára so zápismi v pozemkovej (gruntovej) knihe Černokosteleckého panstva z rokov 1558–1572 stanovil spísanie urbára na jar roku 1564. Urbár podrobil aj vonkajšiemu i vnútornému diplomatickému rozboru. Ide o rukopis viazaný z ručného papiera v koženej väzbe. Na základe

vyhotovenej podoby filigrána sa zatiaľ nepodarilo určiť konkrétnu papiereň (snáď pražská?). Záznamy v urbári sú členené podľa obcí. Na prvom mieste je uvedené mestečko Kostelec nad Černými lesy a potom nasledujú jednotlivé obce.

Od svojho počiatku mal urbár zaujímavý osud. Spočiatku slúžil ako evidenčná pomôcka a bol uložený na zámku u príslušných úradníkov panstva. V roku 1620 cisárska armáda vyplienila mesto i zámok – ohňu sa nevyhla ani radnica s archívom a celou spisovňou, obeťou sa stalo aj niekoľko pozemkových (gruntových) kníh. Urbár prežil aj toto ťažké obdobie (otázkou zostáva, kde bol v tomto čase uložený?). Potom až do začiatku 20. storočia bol uložený spolu s archívom v západnom krídle zámku na prvom poschodí. V 19. storočí bol vážnejšie poškodený neznámym páchatelom, ktorý vytrhol strany týkajúce sa zápisov z obcí Bylany a Vrbčany. V roku 1902 mal vtedajší majiteľ panstva, knieža Ján II. z Lichtenštejnu, ideu zriadiť v letohrádku Rossau na okraji Viedne centrálny rodinný archív. V roku 1906 dal pokyn na prevoz najstarších častí archívov z českých a moravských panstiev do tohto novozriadeného archívu. Sem mal byť prevezený aj edovaný urbár Černokosteleckého panstva z roku 1564, ale pravdepodobne vďaka riaditeľovi veľkostatku, Emanuelovi Geržábkovi, venoval knieža urbár nakoniec Archívu Národného múzea v Prahe. Tu bol urbár previazaný a zreštaurovaný. V 70. rokoch 20. storočia sa konečne dostal tam, kam patrí – bol začlenený do fondu Velkostatek Kostelec nad Černými lesy pod inv. č. 3137 v Štátnom oblastnom archíve v Prahe, kde sa nachádza doteraz. Musíme spomenúť ešte jedno dôležité meno viažuce sa k histórii tohto urbára – Jozef Miškovský – redaktor, vydavateľ periodika Naše hlasy a regionálny historik – pripravil v roku 1903 jeho prvú a doteraz jedinú vydanú edíciu. A v čase hrozby presunu urbára do viedenského archívu sa ho rozhodol celý prepísať pre potreby miestnych bádateľov! Poznatky z edovaného urbára sa dajú využiť aj pri skúmaní sociálnej analýzy obyvateľstva z oblasti Černokostecka.

Júlia Ragačová

SPRÁVY

PORADY VEDÚCICH PREDSTAVITEĽOV RIADIACICH ORGÁNOV ARCHÍVNICTVA ČLENSKÝCH A PRISTUPUJÚCICH KRAJÍN EURÓPSKEJ ÚNIE V ROKU 2011

Porady riadiacich orgánov archívniectva členských krajín Európskej únie sa uskutočňujú v polročných intervaloch; organizátorom je predsedníčka krajina únie. Predmetom rokovaní porady sú spravidla otázky dohodnutia spoločného postupu krajín vo vybraných oblastiach archívniectva. Okrem vedúcich predstaviteľov archívniectva členských krajín a prizvaných krajín, zástupcov EK sa na nej zúčastňujú aj funkcionári riadiacich orgánov MRA (predseda regionálneho združenia pre Európu EURBICA). Zasadnutie Združenia archívov Európy (EAG) usporadúva Európska komisia tiež dvakrát ročne spravidla v mieste konania porady EBNA; uskutočňuje sa po skončení zasadnutia EBNA.

Na zasadnutí EBNA v Budapešti 10. – 12. 5. 2011 sa zúčastnilo 59 predstaviteľov archívniectva členských krajín EÚ, prezident Medzinárodnej rady archívov, predsedníčka regionálneho združenia MRA pre Európu, zástupcovia Európskej komisie a Rady EÚ. Okrem zástupcov Veľkej Británie sa na zasadnutí ďalej zúčastnili reprezentanti Chorvátska, Macedónie, Nórska a Švajčiarska. Pozvaní predstavitelia Ukrajiny sa na zasadnutí nezúčastnili. Okrem toho sa prednášok zúčastnilo ďalších 9 pracovníkov maďarských archívov.

Zasadnutie otvoril Czaba T. Reisz, generálny riaditeľ Maďarského národného archívu (NAH) a účastníkov v mene predsedajúcej krajiny EÚ pozdravil Miklós Réthelyi, minister národných kultúrnych tradícií. Vyzdvihol význam archívniectva a archívov a ich úlohu nielen ako nositeľov kultúrneho dedičstva a nenahraditeľného zdroja informácií z historického hľadiska, ale aj ako nástroja demokracie a jeho využívania v oblasti slobodného prístupu k informáciám a využívanie archívov a ich sprístupňovanie novými informačnými technológiami. Zdôraznil, že Maďarsko už má zdigitalizované všetky najstaršie archívne dokumenty do roku 1526 a pokračuje v tomto trende sprístupňovania i naďalej. Rovnako vyzdvihol nevyhnutnosť spolupráce pri využívaní a ochrane tohto kultúrneho dedičstva ako dedičstva ľudskej civilizácie a jej zintenzívnenie vo všetkých oblastiach a zaželel účastníkom úspešné rokovanie.

Rokovanie, tlmočené v troch jazykoch (angličtina, francúzština, nemčina), potom viedol C. T. Reisz. Prvá sekcia bola venovaná významu archívniectva v Maďarsku. V prvej prednáške (*Hungarian Archives' Network*) Judit Hammerstein, štátna tajomníčka Ministerstva národných kultúrnych tradícií, vyzdvihla význam a nezastupiteľnú úlohu archívniectva v maďarskej spoločnosti. Tradičné poslanie archívov je všade rovnaké, s nástupom nových informačných a komunikačných technológií sa archívy stávajú dostupnejšími nielen pre historickú obec, ale aj pre širokú verejnosť. Tvorba informačných stratégií, digitalizácia archívnych dokumentov, tvorba databáz a metaúdajov pre rôzne typy dokumentov poukazujú na nevyhnutnosť štandardizácie

a kompatibility v tejto oblasti. Zoltán Szatuczek, vedúci oddelenia elektronických dokumentov NAH, priblížil účastníkom procesy smerujúce k maximálnemu sprístupňovaniu archívnych dokumentov s využitím digitalizačných procesov (*The Digital Transition of the National Archives of Hungary*). 45 rôznych projektov v tejto oblasti umožnilo zdigitalizovať a on-line sprístupniť 107 000 stredovekých listín a cca ďalších 1 milión digitálnych kópií – on-line prístup k dokumentom Komunistickej strany Maďarska, matrik, katastrálnych máp, kongregačných protokolov, sčítaní ľudu, tajných nahrávok z procesu s Imre Nagyom z roku 1958 atď. Doteraz je k dispozícii okolo 6 miliónov digitálnych kópií archívnych dokumentov predstavujúcich približne 30 TB. Gábor Breinich z Archívu mesta Budapešti informoval o kontrole kvality a stratégie orientovanej na služby poskytované archívmi a aplikácii medzinárodnej normy ISO 9001:2008. Na tvorbe on-line databáz sa podieľa 14 pracovníkov. V roku 2009 bol sprístupnený nový archívny portál s 1,8 miliónmi údajov. Intenzívna je spolupráca s univerzitami a školami, ako aj obsiahle informácie o možnostiach získania prístupu k informáciám o kultúrnom dedičstve.

V druhej sekcii „Komunikujúce archívy“ vystúpil Björn Jordeell (Švédsko) a informoval o švédskych skúsenostiach v archívnictve. Napriek úsiliu a aktivitám archívov v rôznych krajinách stále existuje mnoho ľudí, ktorí o nich nevedia vôbec nič. Preto musia archívy vyvíjať činnosť v najrôznejších oblastiach poskytovania informácií a maximálne využívať informačné kanály na prezentáciu archívnych služieb. Uviedol aj švédske skúsenosti z oblasti digitalizácie a poukázal na vplyv nových IKT na fungovanie archívov. Za posledných 10 rokov bolo vyhotovených vyše 70 miliónov záberov, z toho vyše milióna máp. Vyslovil aj nespokojnosť s fungovaním Europeana a vyzval na ďalšie rozvíjanie a pokračovanie súčasného projektu spoločného portálu archívov európskych krajín APEnet. Priit Pirsko z Estónska informoval o súčasných výsledkoch a perspektívach on-line služieb poskytovaných archívmi v tejto krajine. Všetky archívne pomôcky sú dostupné on-line cez Internet. Archívny informačný systém obsahuje 7,8 milióna katalogizačných záznamov, 6,3 mil. digitálnych kópií archívnych dokumentov a dostupná je samostatná genealogická databáza na webovej adrese www.ra.ee/saaga – všetky údaje sú k dispozícii bezplatne. Prejavuje sa podstatná zmena v štruktúre používateľov archívu – až 90 % sú on-line používatelia. Zanikli aj študovne mikrofilmov, pretože všetky záznamy na mikrofilmoch boli zdigitalizované. Prejavuje sa nová forma spolupráce a partnerstva – medzi pamäťovými inštitúciami, historikmi, ale aj „amatérskymi“ historikmi a profesionálnymi archivármi pri tvorbe nového a obohateného informačného obsahu archívnych dokumentov. Stjepan Čosić a Vlatka Lemić z Chorvátskeho národného archívu vo svojej prednáške *Budovanie integrovaného národného archívneho systému Chorvátska – spojenie administratívy, archívov a verejnosti* predstavili nový informačný systém ARHINET umožňujúci komplexné riešenie práce archívov. Archivár v tomto systéme môže nielen spracovávať archívne dokumenty, ale aj vytvárať potrebné databázy, registre, registrovať pôvodcov fondov a inštitúcie, ktoré majú zriadené archívy atď. Systém má otvorenú časť pre verejnosť s interaktívnymi možnosťami vyhľadávania a spracovateľskú pre archivárov. Martin Berendse, generálny riaditeľ Národného archívu Holandska a zároveň prezident Medzinárodnej rady archívov, vo svojom vystúpení – v súvislosti s portálom európskeho kultúrneho dedičstva EUROPEANA – poukázal na možnosti ďalšieho postupu prác na projekte

európskeho archívneho portálu APENet, ktorého financovanie z európskych fondov končí v januári 2012.

V tretej sekcii zasadnutia odzneli 4 prednášky. V prvej predstaviteľ Francúzska Hervé Lemoine informoval o francúzskych skúsenostiach o prístupe k archívnym dokumentom a opätovnom využívaní informácií z archívnych dokumentov v súvislosti s novým zákonom o archívoch. Hlavné zmeny sa týkajú uľahčenia prístupu k archívnym dokumentom a databázam a skrátenia ochranných lehôt k ich prístupu. Okrem toho poukázal aj na problémy pri opätovnom využívaní publikovaných archívnych dokumentov na komerčné účely. Možnosťami stáleho a univerzálneho prístupu k archívnym dokumentom sa v akademickej prednáške z pohľadu bádateľa zamýšľal Iván Székely z Maďarska. Dobrin Dobrinču z Rumunska vo svojej prednáške objasnil systém kontrolovaného a evidovaného prístupu k archívnym dokumentom do roku 1991, keď nikto nesmel mať k nim nekontrolovaný prístup a bez príslušného povolenia nebolo možné nič publikovať. Poukázal zároveň na zmeny, ktoré sa udiali po revolúcii a vysvetlil súčasnú situáciu rumunského archívnictva a jeho postavenie v dnešnej spoločnosti. Thomas Aigner z Rakúska v prednáške *Spolupráca namiesto súťaže* prestavil medzinárodné centrum pre archívny výskum ICARUS vo Viedni ako vhodný model pre vytváranie podmienok medzinárodnej spolupráce medzi archívnymi a akademickými inštitúciami v oblasti digitalizácie a sprístupňovania archívnych dokumentov novými informačnými technológiami.

Štvrtá sekcia zasadnutia bola venovaná ochrane archívnych dokumentov. V prvej prednáške Angelika Menne-Haritz (Nemecko) predstavila výstavbu archívnych budov na základe dlhodobej tradície s pasívnou kontrolou vnútorných klimatických podmienok ako model budúcnosti výstavby účelových archívnych budov. Prvou takouto budovou bola výstavba Mestského archívu v Kolíne v roku 1971. Takýto systém nevyžaduje na vytvorenie vhodných klimatických podmienok v depotoch žiadnu klimatizáciu a prvotné stavebné náklady sa rýchlo vrátia v podobe minimálnych nákladov na prevádzku takejto budovy. Uviedla mnoho príkladov takýchto archívnych budov v Nemecku a predstavila aj najnovšie – Mestský archív v Drážďanoch s kapacitou 32 000 bežných metrov (bm) s požadovaným ročným tepelným zaťažením len 13 kWh/m² a výstavbu nového spolkového archívu v Berlíne s kapacitou 125 000 bm s dvojitou konštrukciou stien – 25 cm betón, 16 cm izolácia, 4 cm vzduchová izolačná medzera a 12 cm vonkajšia tehlová stena. Dosahované predpokladané vnútorné parametre teploty sú 18–21 °C, 45–55 % relatívna vlhkosť bez prevádzkovania klimatizácie. Jussi Nuorteva a Istvan Kecskeméti z Fínska predstavili systém fínskeho archívnictva z pohľadu ochrany predovšetkým výstavbou vhodných priestorov. V súčasnosti je v archívoch uchovávaných približne 190 bežných km archívnych dokumentov (15 % z celkovej produkcie záznamov), do roku 2050 by malo toto množstvo stúpnuť na 365 km. Predstavili systém prieskumu fyzického stavu archívnych dokumentov v súčasnosti, digitalizačné projekty, ako aj systém ich využívania a ochrany. Lajos Körmeny z Maďarska informoval o pripravovanom systéme elektronickeho vyhodnocovania stavu a rizík pri uložení archívnych dokumentov v depotoch. Skonštatoval, že ochrana je najdôležitejšou časťou práce archívárov – ak dokumenty nezachránime a neochránime, nebudeme mať čo sprístupňovať ani digitalizovať.

Posledná sekcia zasadnutia bola venovaná informáciám o DLM Fóre (Lucie Verachten, Belgicko) a novej modulárnej verzii MoReq 2010, ktorá nahrádza

Moreq 2 (Jon Garde a Michard Blake – UK). Na záver podujatia predložil Martin Berendse (Holandsko) návrh odpovede predstaviteľov EBNA / EAG na správu „Comité des Sages“ o on-line sprístupňovaní európskeho kultúrneho dedičstva. Podrobnejšie bol tento návrh prerokovaný popoludní na zasadnutí EAG.

Po diskusii a ukončení jednotlivých sekcií pozvala predstaviteľka poľského archívniectva Barbara Berska archívnych predstaviteľov európskych krajín na ďalšie rokovanie EBNA do Krakova 6. – 7. októbra 2011, pretože Poľsko v budúcom polroku predsedá EÚ. Okrem predstaviteľov archívniectva EÚ pozvala aj zástupcov Nórska, Švajčiarska, Chorvátska, Macedónie a Ukrajiny ako nečlenov únie.

10. zasadnutie združenia archívov Európy EAG sa konalo ihneď po skončení programu EBNA. Po otvorení zasadnutia, ktoré viedol Lajos Körmeny (Maďarsko) a Peter Handley (Európska komisia), nasledovalo schválenie programu a záznamu z rokovania 9. zasadnutia EAG z Bruselu z 19. 11. 2010.

Potom nasledovala prednáška *Nová renesancia: správa o digitalizácii európskeho kultúrneho dedičstva a on-line prístupe k nemu*, ktorú prezentovali generálna riaditeľka nemeckej národnej knižnice Elisabeth Niggemén a Yvo Volman z Europeany. Prístup k informáciám a ich využívanie je základným a ústredným cieľom celého procesu budovania a prevádzky Europeany. Tlak verejného sektora na prístup nielen k dokumentom, ale aj k metadáta a ich voľnému opätovnému využívaniu je enormný. Zdôraznili potrebu využívania verejno-súkromných projektov (PPP) a poukázali na nevyhnutnosť využívania súkromných finančných prostriedkov na digitalizáciu a on-line využívanie európskeho kultúrneho dedičstva.

Martin Berendse (Holandsko) predložil návrh odpovede predstaviteľov EBNA / EAG na správu „Comité des Sages“ o on-line sprístupňovaní európskeho kultúrneho dedičstva. Návrh je zhrnutý do 8 bodov – digitálny prístup k európskemu kultúrnemu dedičstvu, digitálna agenda, špecifické funkcie archívneho materiálu, digitálny obsah pre európskych občanov, náklady na on-line sprístupňovanie kultúrneho dedičstva, financovanie digitalizácie a digitálneho kultúrneho dedičstva, verejné informácie digitalizované z verejných prostriedkov a udržateľnosť digitálneho prístupu. Treba jasne rozlišovať priority Europeany a on-line sprístupňovania archívnych dokumentov pre potreby verejnosti a ujasniť si priority digitalizácie v archívoch. O projekte európskych archívov, vytvorení a udržiavaní internetového portálu európskych archívov APENet, ktorý v súčasnosti združuje 17 partnerov EÚ, informoval Luis Enseñat Calderón zo Španielska. Informáciu o stave úlohy „Ochrana a prevencia proti nepredvídaným udalostiam / katastrofám“, o ďalších aktivitách v tejto oblasti a o spolupráci medzi Nemeckom, Českou republikou a Poľskom (riešiteľské krajiny), ako aj o praktickom workshope v Katowiciach, ktorý sa uskutočnil 21. – 24. septembra 2010 za účasti pracovníkov z oblasti ochrany, konzervovania a reštaurovania na uvedenú tému s teoretickou výučbou i praktickými ukážkami z danej oblasti informovala B. Berska z Poľska. Karel Velle (Belgicko) predniesol správu pracovnej skupiny o výsledkoch prieskumov o opakovanom použití informácií verejného sektora (namiesto Geoga MacKenzieho – Škótsko). Upozornil na potrebu kompatibility MoRequ a programu ATOM, ktorý vytvorila ICA a ako voľný produkt ho poskytuje záujemcom o túto problematiku. K otázke on-line dostupnosti európskej archívnej legislatívnej databázy EURONOMOS referoval H. Lemoine

(Francúzsko). Správu pracovnej skupiny o vzťahu medzi onsite a online prístupom k archívnym dokumentom prezentovala Anna-Karin Hermodsson zo Švédska a správu o digitálnych záznamoch a archívnych dokumentoch, problematike ich dlhodobého uloženia a využívania a o meniacej sa úlohe archívov v modernej globálnej spoločnosti predniesla Yvonne Bos-Rops z Holandska.

Po zasadnutí EAG sa konalo zasadnutie reprezentantov na úseku ochrany, konzervovania a reštaurovania archívnych dokumentov. Hlavným cieľom bolo poukázať na situáciu vo výstavbe archívnych budov, kvalitu uloženia archívnych dokumentov, vplyvov znečistenej atmosféry na ich dlhodobú životnosť, prieskum podmienok archívnych depotov a rizikových faktorov ohrozujúcich archívy, ako aj posúdiť reálny stav a možnosti v tejto dôležitej oblasti.

Jozef Hanus

ZO ZASADNUTIA VEDECKEJ ARCHÍVNEJ RADY

Zasadnutie Vedeckej archívnej rady, ktoré sa uskutočnilo 16. 2. 2011, otvoril a viedol jej predseda Richard Marsina. Na úvod konštatoval, že slovenské archívnictvo za ostatných 20 rokov dosiahlo málo potešiteľný stav a napriek tomu, že po roku 1989 archívom pribudlo množstvo správnej agendy (reštitúcie, rehabilitácie, privatizácia a pod.), došlo v posledných rokoch k znižovaniu počtu archivárov. Ďalej privítal na zasadnutí prizvanú doc. PhDr. Martu Dobrotkovú, PhD. a Ing. Jozefa Hanusa, CSc., riaditeľa odboru archívov sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra SR, ktorému zároveň udelil slovo.

Hlavným bodom programu bolo vyhodnotenie plnenia dlhodobej koncepcie rozvoja štátnych archívov, s ktorým vystúpil J. Hanus. Zhrnul aktuálny stav plnenia Koncepcie rozvoja štátnych archívov zriadených Ministerstvom vnútra SR a konštatoval jej neplnenie. Tiež informoval o znižovaní počtu archivárov realizovaného na základe Programového vyhlásenia vlády SR o 20 systemizovaných miest na v súčasnosti aktuálny stav 381. V súvislosti s digitalizáciou archívneho dedičstva konštatoval, že sa iba vďaka realizácii projektov EnARC a Monasterium podarilo zabezpečiť zdigitalizovanie vyše 30 tisíc stredovekých listín, avšak Ministerstvo vnútra SR nemá dostatok finančných prostriedkov a ani voľné kapacity svojich úložísk na trvalé uloženie ich digitálnych kópií a následné publikovanie na webe. Tým vzniká riziko, že sa neumožní splnenie jedného z cieľov projektov – prístup verejnosti k informáciám a súvisí s tým aj problém prístupu bádateľskej verejnosti k digitálnym kópiám cirkevných matiek na webe.

V diskusii sa všeobecne prezentoval názor, že súčasný spôsob riadenia štátnych archívov, ktoré nemajú právnu subjektivitu, nemá budúcnosť a je dlhodobo neutržateľný. V tejto oblasti členovia navrhli uskutočniť zásadné systémové zmeny, až po reorganizáciu riadenia archívnictva (v niektorých prípadoch až po zmenu zriaďovateľa), súčasťou ktorej má byť aj problematika právnej subjektivity Slovenského národného archívu a následne aj kompetencií štátnych archívov s regionálnou územ-

nou pôsobnosťou a ich pobočiek. Ako negatívny príklad súčasnej organizácie archívov viacerí členovia konštatovali, že v dôsledku toho, že archívy nemajú právnu subjektivitu, nemohli sa uchádzať o finančné prostriedky z nórskeho fondov, nadácií, programov či projektov, čím by sa aj reálne znížili finančné náklady Ministerstva vnútra SR. Reorganizácia v uvedenom rozsahu a zmysle by sa legislatívne mala realizovať novelou zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach (ďalej len „zákon“). Bol predložený návrh, aby sa vytvoril širší diskusný okruh, do ktorého by boli zapojené Ministerstvo vnútra SR (je potrebná väčšia aktivita riadiacich pracovníkov), štátne archívy a Spoločnosť slovenských archivárov, ktorá by sa viac mala zaoberať systémovými problémami archívniectva. Viacerí členovia však pripomenuli, že právna subjektivita štátnych archívov bez príslušných finančných prostriedkov nie je riešením ich stavu. Jozef Hanus vo svojom diskusnom príspevku uviedol, že už pred 3 rokmi a koncom minulého roka tiež, vyzval riaditeľov štátnych archívov o zaslanie vlastných návrhov týkajúcich sa organizácie a ďalšieho fungovania archívov, avšak doteraz mu prišiel 1 (jeden) návrh. Pripomenul, že po roku 1989 vzniklo viacero modelov organizácie archívniectva zo strany ministerstva, štátnych archívov a profesijnej organizácie archivárov, z ktorých by sa mohlo pri prípadnej reorganizácii vychádzať. Zdôraznil, že ministerstvo tiež musí mať pripravenú alternatívu v tejto záležitosti. Taktiež informoval o nespokojnosti archivárov s ich platovým zaradením. Na zmiernenie tohto stavu odbor archívov navrhol zmenu platovej systemizácie riaditeľov pobočiek, ktorá sa však nerealizovala. Taktiež informoval o postupnom zriaďovaní webových stránok archívov, na ktorých archívy postupne prezentujú svoju činnosť a bohatstvo archívnych dokumentov. Pripomenul, že sekcia verejnej správy nemôže garantovať istý balík finančných prostriedkov pre archívy nielen preto, že ním nedisponuje, ale aj z dôvodu všeobecne zlej finančnej situácie a archív by sa, ak by bol samostatným právnym subjektom, finančne neuživil.

Milan Mišovič informoval, že v roku 2009 na základe pokračujúceho reštitučného konania z roku 1992 bola reštituentovi vrátená zbierka archívnych dokumentov zo 14.–19. stor. Následne túto zbierku v roku 2010 ponúkol Ministerstvu vnútra SR na odkúpenie. Ministerstvo vnútra SR sa pokúsilo združiť finančné prostriedky zo svojich fondov, ako aj z fondov podpredsedu vlády a Ministerstva kultúry SR, avšak pre nedostatok finančných prostriedkov sa odkúpenie nerealizovalo.

Vedecká archívna rada prijala zo svojho zasadnutia uznesenia, ktorými odporučila odboru archívov sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra SR otvoriť problematiku systémových zmien v archívniectve a zorganizovať poradu riaditeľov štátnych archívov k uvedenej problematike, ďalej poverila svojho predsedu Richarda Marsinu, aby pri osobnej návšteve ministra vnútra podal informáciu o súčasnom stave archívov a prerokoval východiská z tejto situácie a napokon sa uzniesla, že nepovažuje požadovanú sumu na odkúpenie zbierky archívnych dokumentov za primeranú, ale za nadsadenú.

Po prijatí uznesení prítomnými členmi VAR jej predseda R. Marsina poďakoval prítomným za účasť a za diskusné príspevky a ukončil zasadnutie.

Milan Mišovič

ZBIERKY V ARCHÍVOCH A 15. ARCHÍVNE DNI V HUMENNOM

Archívne dni je názov celoslovenského sympózia archivárov, ktoré sa po pätnásty krát konalo v dňoch 24. – 26. mája 2011 v Humennom. Hlavnými organizátormi tohto ročníka, nad ktorým prevzal záštitu minister vnútra SR Daniel Lipšic, boli Štátny archív v Prešove, pobočka Humenné na čele s riaditeľkou Máriou Novosádkovou, Spoločnosť slovenských archivárov, odbor archivov Ministerstva vnútra SR a Sekcia archivníctva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Medzi zahraničnými hosťami nechýbali predseda Spolku maďarských archivárov Árpád Tyekvicska, Hajnalka Banzski z archívu župy Szabolcs-Szatmár-Bereg so sídlom v Nyíregyháze, Sándor Hausel z Novohradského župného archívu, pobočky Balassagyarmat, z Poľska pricestovali Anna Krzeminska, archivárka Farmakologického inštitútu Poľskej akadémie vied, a tajomník Asociácie poľských archivárov Waldemar Chorażyczewski. Slovinško zastupovala Zdenka Semlic-Rajth z mariborského archívu a Česko reprezentovali Jiří Smitka, tajomník Spoločnosti českých archivárov a David Valůšek zo Štátneho okresného archívu v Zlíne. Ministra vnútra D. Lipšica zastupoval generálny riaditeľ sekcie verejnej správy MV SR Ing. Jozef Šimko, ktorý prítomných archivárov ubezpečil, že Ministerstvo vnútra SR si uvedomuje dôležitosť kultúrneho dedičstva, ktoré spravuje vo svojich archívoch, ako aj potreby, ktoré si toto poslanie vyžaduje. Vyzval archivárov na konštruktívnu spoluprácu a očakáva ich aktívne návrhy na riešenie súčasnej krízovej situácie.

Otvorenia odborného rokovania na tému *Zbierky v archívoch* sa ujal riaditeľ Slovenského národného archívu (SNA) a predseda Spoločnosti slovenských archivárov Radoslav Ragač. Vo svojom úvodnom vstupe naznačil hlavné problémy zbierkotvornej činnosti v štátnych aj verejných špecializovaných archívoch. Vysvetlením rozdielov medzi archívnyim fondom a archívnuu zbierkou začala svoj referát riaditeľka Štátneho archívu v Bratislave, pobočka Šaľa Veronika Nováková. Uviedla definície oboch pojmov podľa terminológií v rôznych jazykoch aj v rôznych obdobiach vývoja archívnej teórie. Pertinenčný princíp uplatňovaný v minulosti umožňoval rozsiahlu tvorbu zbierok, teda neorganických, umelých celkov s určitým subjektívnym jednotiacim znakom. V štátnych archívoch na Slovensku tvoria najrozsiahlejšie zbierky cirkevné matriky, ktoré boli po zoštátnení vytrhnuté z farských písomností, čo V. Nováková nepovažuje za šťastný krok. Zbierky matrik boli vytvorené len na území bývalého Československa, v iných štátoch Európy sú súčasťou cirkevných písomností. Je však pravda, že písomnosti, ktoré ostali na farách boli v mnohých prípadoch zničené, prípadne sú stále nespracované, zle chránené a neprístupné. V archívoch sa vyskytujú aj „zbierky rôznych písomností“, ktorým často chýba akýkoľvek spoločný znak, čo odporuje medzinárodnej terminológii charakterizujúcej zbierku (Sammlung, Collection). V niektorých špecializovaných archívoch sú zase fondmi označované súbory, ktoré sú v skutočnosti zbierkami, keďže obsahujú dokumenty rôznych pôvodcov.

Teoretickým problémom o charaktere a pôvode archívnych zbierok zasvätil svoje úvahy Vladimír Wolfshörndl zo Slovenského národného archívu. Zdôraznil, že archivári sa nevenujú akvizičnej činnosti tak aktívne ako napríklad pracovníci múzeí, galérií a knižníc. Väčšina archívnych dokumentov sa do archívu preberá „auto-

matically a pasívne“. Archívy si často nevedia rady najmä s dokumentmi, ktoré sa nedajú zaradiť do nijakého fondu, preto väčšinou končia v zbierkach. Každá odborná analýza, ktorá by poznatky o spracovávaní a sprístupňovaní archívnych zbierok posunula na vyššiu úroveň, je vítaná a žiaduca. Slovenský národný archív nie je v budovaní zbierok a získavaní nových dokumentov nováčikom a pasívnym pozorovateľom, čo dokázala Katarína Magurová prezentáciou Zbierky dokumentácie v oddelení nových fondov SNA. Je to otvorená heterogénna zbierka, ktorá je budovaná zámernou činnosťou archívu. Obsahuje rôznorodé dokumenty, ktorých registratúrna príslušnosť je neistá či neznáma, alebo ktoré boli vybraté zo skartovaných dokumentov (plagáty, fotografie, výstrižky, letáky, vysvedčenia, telegramy, pohľadnice). Banské mapy a plány patria medzi výnimočné a špecifické archívne dokumenty, o čom poslucháčov presvedčili pracovníci Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici Lucia Krchnáková a Július Ladzianský. Súbor banských máp a plánov obsahujúci tisíce dokumentov od začiatku 16. storočia bol po prvýkrát usporiadaný už v 70. rokoch 18. storočia. Súčasná evidencia nadväzuje na systém vytvorený F. Fialom v roku 1922, je však otáznou, či vyhovuje súčasným požiadavkám. Požiadavku potrebnosti moderných zásad evidovania dokumentov v zbierkach vyslovili pracovníci Štátneho archívu v Košiciach Milena Ostroucká, Erik Dulovič a Michal Tunega. Popri prezentácii svojich zbierok priznali, že pri tvorbe inventárov a katalógov, ktoré poskytujú základné informácie o dokumentoch v zbierkach, sa často vyskytujú problémy, ktoré by mohla odstrániť vhodná metodika. Bohatá zbierkotvorná činnosť Štátneho archívu v Prešove bola predmetom referátu jeho riaditeľky Miloslavy Bodnárovej. Podrobný vývoj matrik, ich poštátne a súčasné využívanie v Štátnom archíve v Bytči bol témou príspevku Márie Heškovej. Exaktnú definíciu archívnej zbierky podala riaditeľka Štátneho archívu v Levoči, pobočka Poprad Božena Malovcová. Zároveň predstavila najvýznamnejšiu zbierku svojho archívu, tzv. Krompacherovu zbierku (zbierku rodiny Krompacherovej), jej rôznorodý obsah a spracovanie, ako aj dejiny rodiny a jej najvýznamnejších predstaviteľov.

Úplne iný druh informácií priniesla Ing. Božena Marušicová zo Slovenského národného archívu. Jej zaujímavý príspevok bol zameraný na ochranu a reštaurovanie rôznych druhov fotografií a negatívov, ktorých zbierky sa nachádzajú asi v každom archíve. B. Marušicová najprv popísala a charakterizovala, aké typy fotografií existujú od čias ich vzniku v prvej polovici 19. storočia a aké fyzikálne podmienky sú nutné na ich dlhodobé uloženie. Poškodenie fotografií a negatívov spôsobuje najmä kolísavá teplota nad 18 °C a vlhkosť vyššia ako 40 %. Dôležitá je tiež čistota ovzdušia bez prachu, plesní a húb, eliminovanie UV svetla, vody, hľadavcov a hmyzu. Poškodenie môže spôsobiť aj nesprávna manipulácia a uloženie v nevhodných obaloch, ktoré nemajú neutrálne PH. Konkrétne podmienky ochrany určuje štruktúra a druh fotografických materiálov (kovová, papierová, sklenená alebo plastová podložka, barytová medzivrstva, svetlocitlivá emulzia a krycia vrstva). Ich reštaurovanie je náročné a vyžaduje si špeciálne laboratória.

Bohato boli v programe zastúpené verejne špecializované archívy, ktorých príspevky sa tiež väčšinou niesli v duchu prezentovania najatraktívnejšieho obsahu zbierok. Prehľadom zbierok v Archíve Národnej banky Slovenska začala Mgr. Mária Kačkovičová. Zbierkotvornou činnosťou od 70. rokov 20. storočia sústredili pozoruhodné doklady o vývoji peňažníctva na Slovensku, od burzových listov, cez

cenné papiere, poistné zmluvy, vkladné knižky až po samotné bankovky. Pútavý pohľad na zbierky Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (SNK) v Martine poskytla Magdaléna Brincková. Môže sa pochváliť nielen jednou z najstarších zbierkových aktivít na Slovensku, ktorá siaha ku koreňom Matice slovenskej, ale aj vzácnymi dokumentmi už z polovice 11. storočia. Ján Valo preniesol poslucháčov od umenia a literatúry do symbolov totality, ktoré zhromažďuje Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave. Popri zbierkach vytvorených na základe spoločných formálnych znakov (pečiatky, hlavičkové papiere a tlačivá, filmy) zaujali tematicky zamerané zbierky (August 1968, November 1989, samizdaty a exilová literatúra). Zbierky zatiaľ nie sú bádateľsky prístupné, archív v súčasnosti dokončuje archívne pomôcky. Nová generácia archivárov z Archívu Slovenskej akadémie vied v Bratislave Iveta Gažová, Jana Gubášová-Baherníková a Júlia Pavlová mali snahu priblížiť poslucháčom zbierky archívu SAV (napr. zbierka fotografií, magnetofónových pásov, medailí). V charakteristike svojich zbierok, často skôr muzeálneho charakteru, pokračovali pracovníčky Archívu Univerzity Komenského v Bratislave. Zbierky v tradičnej papierovej podobe (historické diplomy, rigorózne diplomy, odpisy absolventských diplomov) predstavila Mária Grófová. Nezvyčajná Zbierka talárov akademických hodnostárov bola predmetom referátu Jany Macounovej. Jana Očenášová venovala pozornosť Zbierke akademických insígnií a pečatidiel.

Vybočiť z radu prezentačných príspevkov sa pokúsili Elena Machajdíkova a Michala Sedláčková z Archívu Slovenského národného múzea (SNM), Katarína Bodnárová z Archívu výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie (SNG) a Eva Greschová z Archívu Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva (SMOPAJ) v Liptovskom Mikuláši. E. Machajdíkova sa na úvod vrátila k počiatkom budovania archívnych zbierok SNM, ktoré sú nerozlučne späté s menom archivárky Marie Jeršovej-Opočenskej, autorky vôbec prvých slovenských archívnych pomôcok a diplomatárov. Medzi najvýznamnejšie zbierky v Archíve SNM patria zbierky máp a plánov, erbových listín, kalendárov, cechových dokumentov, plagátov, pohľadníc a sklenených negatívov, ktoré sa spracovávajú v programe Bachsystems. Okrem registrov sú záznamy o jednotlivých dokumentoch podľa potreby dopĺňané o ďalšie informácie, napríklad zápis erbových listín sa vykonáva podľa pravidiel Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti. K. Bodnárová sa s poslucháčmi podelila o skúsenosti so sprístupňovaním archívnych dokumentov prostredníctvom databázy CEDVU (Centrálne evidencie diel výtvarného umenia), ktorá eviduje a prezentuje okolo 154 000 záznamov o slovenskom výtvarnom umení na portáli www.webumenia.sk. K umeleckohistoricky zameraným informáciám sú pripájané digitálne kópie archívnych dokumentov zo Zbierky výstrižkov článkov, ktoré sa týkajú prezentovaných autorov (výtvarných umelcov). Archív výtvarného umenia SNG má za sebou aj prvé úspechy v digitalizácii videokaziet a Albumov výstav SNG. V podobnom duchu sa niesla aj prednáška E. Greschovej. Vďaka projektu *Digitalizácia fondov – technická podpora a podpora informatizácie* vytvoril Archív SMOPAJ vlastný digitálny archív kópií archívnych dokumentov zálohovaný na úložisku SNK v Martine. Digitálny archív SMOPAJ umožňuje vyhľadávanie v registri mien, v jednotlivých fondoch a zbierkach i naprieč celým archívom. Zobrazuje záber na digitalizovaný dokument doplnený potrebnými metadátaami. Snahou tohto archívu je vytvorenie akýchsi virtuálnych fondov a zbierok nielen z vlastných

dokumentov, ale aj z kópií archívnych dokumentov z iných slovenských a zahraničných archívov, ktorých spoločnou témou sú dejiny ochrany prírody a dejiny jaskyniarstva. Odborné prednášky uzavrela Alena Kulíková z firmy Microform. Snažila sa získať prítomných pre projekt internetový *Kultúrny portál*, zameraný na prezentáciu kultúrneho dedičstva.

Aktuálne problémy slovenského archívnictva si vynútili debatu za okrúhlym stolom, ktorá bola avizovaná v programe archívnych dní v druhý rokovací deň. V. Wolfshörndl zhrnul problémy archívnej teórie, metodológie i praxe, ktoré sa za archívármi ťahajú celé desaťročia, a ktorých riešenie bolo avizované už na prvých archívnych dňoch v roku 1997 v Poprade. Vtedy zaznela aj požiadavka na unifikáciu a štandardizáciu odborných archívnych činností, no doteraz sa v tom nič nepodniklo. Stále existujú rôzne metodické inštrukcie a teoretické zásady, archívna teória a metodológia sú zaťažené rozličnými postupmi a metódami, ktoré sa môžu meniť od archívu k archívu. Syndróm teoretizovania zažívajú archívári aj v medzinárodnom meradle. Zavedenie jednotných štandardov si vyžaduje globalizácia, ktorá prostredníctvom digitalizácie spája archívne dedičstvo jednotlivých krajín do spoločného balíka, čím sa problém štandardov, tezaurov a autorít stáva celosvetovým. Slovenské archívnictvo však na svetové trendy reaguje veľmi pomaly, resp. vôbec, a niektorým témam sa akoby systematicky radšej vyhýba. V. Wolfshörndl sa dotkol aj staronového problému vedecko-výskumnej činnosti archívárov, ktorá nie je systematicky podporovaná, nie je súčasťou plánovaných úloh a stojí len na aktivite a ochote jednotlivcov venovať vedeckej práci svoj voľný čas. Tento fakt platí rovnako v štátnych i špecializovaných archívoch.

Ďalšie hlasy, ktoré zazneli okolo okrúhleho stola, reagovali na celosvetovú ekonomickú krízu, ktorá kruto zasiahla aj slovenské archívnictvo, čo pociťujú najťažšie samotní archívári, špeciálne v štátnych archívoch. Prvá reakcia prišla od Oľgy Kvasnicovej, riaditeľky Štátneho archívu v Nitre, pobočka Topoľčany, ktorá tlmočila závery z jarnej porady riaditeľov štátnych archívov. Dramaticky znížené rozpočty, ktorých asi 60 % pohltia správcovské firmy a splátky energií, spolu s personálnou poddimenzovanosťou znamenajú pre archívy doslova koniec prevádzkyschopnosti. Zriaďovateľ štátnych archívov si v podstate neplní svoje povinnosti, čím de facto archívy samotné porušujú svoj vlastný zákon. K jej slovám sa pridala aj V. Nováková, ktorá je členkou Vedeckej archívnej rady. Jej predseda historik Richard Marsina prirovnal súčasný stav slovenského archívnictva k situácii v 50. rokoch 20. storočia. Archívy nie sú schopné poskytovať bádateľom plnohodnotné služby, lebo nemajú funkčné technické zariadenia (čítačky mikrofilmov, reprografické zariadenia, počítače), bojujú s priestormi, ktoré nezodpovedajú bezpečnostným normám, majú obmedzené možnosti organizovať odborné podujatia, nakupovať či vydávať odbornú literatúru. Archívári sú pri znižovaní stavu zamestnancov prvými obeťami aj v inštitúciách rezortu kultúry, ako sa to stalo v Archíve SNM v Martine. K. Bodnárová musela čeliť myšlienke „zbytočnosti archívu“ v Slovenskej národnej galérii. Dokázali sa ubrániť presvedčením vedenia galérie o výborných výsledkoch svojej práce. Okrúhly stôl uzavrel R. Ragač, ktorý sformuloval najpálčivejšie problémy fungovania archívov. Je nutné upozorniť na neefektívne využívanie finančných prostriedkov správcovskými spoločnosťami, transformovať rezervy do potrebných činností, napríklad na výkon štátneho odborného dozoru pri predarchívnej starostlivosti. Archívári prijali výzvu Márie Munkovej

k aktivite a otvoreným verejným vystúpeniam. No je len na nich samotných, akú konkrétnu podobu zvýšená aktivita archivárov nadobudne, a či bude natoľko efektívna a atraktívna, aby našla ohlas v širokej verejnosti.

Odborné problémy neboli jedinou témou archívnych dní a vďaka starostlivosti humenských archivárov, ktorým patrí poďakovanie všetkých účastníkov, bolo dost príležitostí na kuloárne rozhovory, neformálne stretnutia a priateľské rozhovory. Túto „dvojtvárnosť“ archívnych dní vyjadril Lukáš Svěchota, interný doktorand v odbore vexilológia na Katedre archívnictva a pomocných vied historických FFUK v Bratislave, návrhom vlajky archívnych dní s dvojfarebnou tvárou Janusa, ktorá by mohla byť ďalším symbolom archivárov a archívov. Odborný výklad o inom druhu kultúrneho dedičstva si archivári vypočuli v interiéroch renesančného kaštieľa v Humennom, na ruinách hradu Brekov a v humenskom skanzene ľudovej architektúry východokarpatského okruhu.

Organizácia archívnych dní je po všetkých stránkach veľmi náročná záležitosť, a stále znova sa vynára otázka, či každoročný cyklus nie je nad možnosti Spoločnosti slovenských archivárov a slovenského archívnictva vôbec. Archivári sú však presvedčení, že sympóziu potrebujú, pre mnohých je to jediné odborné podujatie, ktorého sa môžu zúčastniť, a na ktorom môžu slobodne prejaviť svoj názor. Dúfame, že kríza nezoberie archivárov ich archívne dni a správu o nich budú môcť prinášať každý rok.

Martina Orosová

SEMINÁR ŠPECIALIZOVANÝCH VEREJNÝCH ARCHÍVOV V BRATISLAVE A ČASTEJ-PAPIERNÍČKE

Parlamentný archív Kancelárie Národnej rady SR zorganizoval v spolupráci s odborom archívov Ministerstva vnútra SR seminár pre špecializované verejné archívy s medzinárodnou účasťou v dňoch 6. – 8. 12. 2010 pod ústredným názvom *Digitalizácia a elektronizácia archívov v porovnaní s klasickými archívnymi metódami*. (Naša vďaka patrí aj vedeniu Kancelárie Národnej rady, ktoré nám v osobe vedúceho kancelárie Mgr. Nižňana ochotne vyšlo v ústrety a podporilo našu snahu o uskutočnenie tohto podujatia). O seminár bol veľký záujem, museli sme preto z kapacitných dôvodov odmietat' niektorých záujemcov, čo nás veľmi mrzí. Naše pozvanie prijali aj hostia z Poslaneckej snemovne parlamentu Českej republiky PhDr. Eva Růžková, vedúca oddelenia archívu a PhDr. Karel Sosna, riaditeľ parlamentnej knižnice, z MV SR riaditeľ odboru archívov Ing. Jozef Hanus, PhDr. Mišovič, Mgr. Péková, z odboru registratúr riaditeľka Mgr. Mrižová, PhD, Mgr. Karácsonyová. Kanceláriu NR SR zastupoval riaditeľ Parlamentného inštitútu JUDr. Fajták a vedúca oddelenia Parlamentného archívu Mgr. Kubíková. Medzi archivármi špecializovaných archívov našla táto téma veľkú odozvu, čo potvrdila účasť 41 slovenských archivárov zastupujúcich 20 špecializovaných archívov z celkového počtu 24. Seminár bol rozdelený na dve časti. Oficiálna otvá-

racia časť sa uskutočnila v budove Národnej rady SR a bola spojená s prehliadkou rokovacej sály a priestorov Národnej rady SR, odkiaľ sa potom pokračovalo podzemnou chodbou do priestorov archívu. Večer sa účastníci presunuli do Častej-Papierničky, kde sa ďalšie dva dni pokračovalo v programe. O tom, že téma elektronizácie a digitalizácie v archívoch je v súčasnosti veľmi aktuálna a spája všetkých účastníkov aj medzinárodne, svedčí aj množstvo prihlásených a prezentovaných príspevkov. Zaznelo 14 referátov, z nich 2 boli z Českej republiky. Mohli sme si vypočuť a porovnať vývoj digitalizácie a novelizácie archívnych zákonov v Českej a Slovenskej republike (Růžková, Mrižová, Hanus), ako aj zhodnotenie prístupu k archívny fondom v klasickej a elektronickej forme (Péková, Mišovič).

Priznám sa úprimne – milo prekvapili aj samotní archivári špecializovaných archívov. Pripravili skutočne zaujímavé prezentácie o situácii a výsledkoch digitalizácie vo svojich archívoch. (Prezentovaná bola práca s historickými dokumentmi v Archíve Pamiatkového úradu, Archíve výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie, ako aj práca s iným typom dokumentov, napr. v Archíve Ústavu pamäti národa alebo Archíve Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva. Zaujal aj referát o záchrane filmových záznamov v Archíve Slovenského filmového ústavu. Finančnému zabezpečeniu digitalizácie dokumentov sa venoval referát z Archívu Národnej banky Slovenska. Ťažko povedať, ktorý referát bol najzaujímavejší, vo všetkých bol kus dobre odvedenej práce aj riešení – ako zdigitalizovať čo najviac dokumentov s malým prísunom financií – čo je bolesť asi každého archívu na Slovensku. Ukázalo sa,

že v tejto oblasti, ale nielen v nej, pociťujú špecializované verejné archívy akési vákuum a prijali by väčší záujem a podporu usmernenia zo strany odboru archívov Ministerstva vnútra SR (aspoň na úrovni štátnych archívov), lebo doteraz sa každý špecializovaný archív s digitalizáciou trápi sám. Nielen to, ale ako priznal aj J. Hanus, skupina špecializovaných archívov v zákone 395/2002 Z. z. v znení neskorších predpisov (na rozdiel od zrušeného zákona 149/1975 Zb. o archívniectve) nie je konkrétne zadefinovaná a tak sa stáva, že dôležité informácie o novinkách v slovenskom archívniectve sa k nám dostávajú sprostredkované alebo neskoršie a naša skupina nemá na MV SR v súčasnosti (snáď len dočasne) svojho kontaktného zástupcu.

Žiadalo sa teda v rámci záverov zo seminára istým spôsobom upozorniť Ministerstvo vnútra SR, aby si častejšie všímalo aj našu skupinu archívov a školilo a oboznamovalo nás s novými trendmi a postupmi najmä v oblasti digitalizácie. Preto sme v rámci záverov seminára ponúkli návrh riešení, ktoré boli po vzájomnej konzultácii s odborom archívov a odborom registratúr sformulované do nasledujúceho textu:

Závery zo seminára špecializovaných verejných archívov v Častej-Papierničke v dňoch 6. – 8. 12. 2010

Účastníci seminára splnomocňujú Mgr. Janu Kubíkovú z Parlamentného archívu Kancelárie NR SR ako koordinátorku spolupráce v oblasti elektronizácie medzi špecializovanými verejnými archívmi a Ministerstvom vnútra SR. Týmto nie sú dotknuté priame odborné konzultácie medzi špecializovanými verejnými archívmi a príslušnými odbormi Ministerstva vnútra SR.

Špecializované verejné archívy požadujú:

- aby ich postavenie bolo legislatívne upravené pri najbližšej novelizácii zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach tak, aby názov „špecializované verejné archívy“ bol zakotvený priamo v novelizovanej právnej norme;
- aktívnejšiu spoluprácu s odborom archívov a odborom registratúr a správy dokumentov ministerstva formou školení, usmernení a metodických pokynov vrátane elektronizácie odborných činností na úseku archívov a registratúr;
- po novelizácii zákona č. 395/2002 Z. z. do jedného roka zorganizovať odborom registratúr a správy dokumentov poradu pre špecializované verejné archívy k navrhovanej téme: „Elektronický obeh evidovaných spisov a záznamov“;
- pripraviť školenie zo strany odboru archívov pred realizáciou projektu A – fondy;
- organizovať porady riaditeľov špecializovaných verejných archívov s Ministerstvom vnútra SR minimálne raz do roka;
- zasielať na pripomienkovanie pripravované zákony a vyhlášky, resp. ich novely, týkajúce sa archívov a registratúr.

Špecializované verejné archívy navrhujú:

- pokračovať v budúcnosti v nastúpenom trende elektronizácie vybraných činností v archívoch a registratúrach, vzájomne spolupracovať, vymieňať si poznatky a koordinovane riešiť problémy v tejto oblasti;

- aby každý špecializovaný verejný archív preskúmal možnosti spoločného postupu pri získavaní finančných prostriedkov (prípadne aj zahraničných fondov z EÚ) na digitalizáciu a zapájanie sa do spoločných projektov IT a pripravil pre najbližšiu poradu svoj návrh konkrétnej spolupráce.

Odbor archívov SVS MV SR požaduje:

- plnenie povinnosti viesť evidenciu archívnych dokumentov podľa zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v písomnej a elektronickej forme. Pri písomnej evidencii archívnych súborov archív vyhotovuje 2 exempláre evidenčného listu archívneho fondu a archívnej zbierky. Jeden exemplár je súčasťou evidencie archívu, druhý zašle do centrálnej evidencie ministerstva. Elektronicke evidenciu archívnych súborov archív vedie v aplikačnom programovom vybavení Win-A-Fondy.
- kompletizáciu doposiaľ vyhotovených archívnych pomôcok v centrálnej evidencii archívnych pomôcok a priebežné zasielanie novo vyhotovených archívnych pomôcok odboru;

Celý priebeh seminára je zaznamenaný na DVD nosiči, ktorý postupne rozosieme našim archívom.

Okrem bohatých pracovných aktivít sa Parlamentný archív postaral aj o športový a kultúrny oddych účastníkov využitím možností aktivít, ktoré ponúkalo naše školia-

ce zariadenie. Počas prestávok v rokovaní sa účastníci podpísali pod text zdravice k jubilejným narodeninám prof. Jozefa Nováka a po príchode do Bratislavy sme ju

odovzdali na slávnostnom stretnutí oslávenca v Zrkadlovej sieni Primaciálneho paláca. Verím, že naše stretnutie nebolo na dlhý čas ojedinelé, a že sa budeme stretávať pravidelnejšie vždy v niektorom z archívov našej skupiny.

Jana Kubíková

SPRÁVA O ČINNOSTI KATEDRY ARCHÍVNICTVA A PVH FILOZOFICKEJ FAKULTY UK V AKADEMICKOM ROKU 2010/2011

Informácie o živote a činnosti bratislavského univerzitného pracoviska, ktoré odbornore vzdeláva a vychováva budúcich archivárov, sa na stránkach Slovenskej archivistiky pravidelne objavovali už od prvého ročníka tohto nášho archívneho periodika. Obvykle sa týkali skladby učiteľského kolektívu, upozorňovali na niektoré zmeny v študijných programoch a poskytovali prehľad o nových absolventoch a o ich záverečných diplomových prácach. Striedmo sa konšatovali i občasné objektívne existujúce problémy, resp. pozorný čitateľ si (vďaka praktickým skúsenostiam zo života pred roka 1989) vždy niečo vydedukoval a skombinoval i z podtextových náznakov. Záber poskytovaných informácií sa časom postupne rozširoval – najprv to boli stručné informácie o štúdiu, ktoré sa neskôr transformovali na rozsiahlejšie správy o celkovej činnosti katedry a jej rôznych aktivitách. Dalším vcelku logickým krokom by mohlo byť zaznamenávanie a dokumentovanie života tohto pracoviska v komplexnosti a predovšetkým v kontexte slovenského archívnictva. K tomuto smerovaniu nás pobádajú viaceré zistenia a poznatky z výučby a výchovného procesu a aj mnohé podnety z archívneho prostredia (niektoré svedčia o skutočnom záujme archivárov poradiť a pomôcť a nezostať len pasívnymi pozorovateľmi a horlivými kritikmi). Zmena nemôže byť okamžitá – vziť z rozhodnutia hovoriť otvorene o problémoch (na jednej i druhej strane) a najmä z úsilia hľadať riešenia. Archívne školstvo na Slovensku je totiž také, aké je slovenské archívnictvo – a platí to (a bude to platiť) aj naopak!

V akademickom roku 2010/2011 sa na Filozofickej fakulte UK v Bratislave štúdium archívnictva realizovalo v bakalárskom (štvorročnom), magisterskom (ročnom) a aj doktorandskom (internom a externom) stupni. Do prvého ročníka bakalárskeho štúdia nastúpilo 15 študentov (medzi nimi aj študentka z Mongolska!) – na prvý pohľad by toto číslo mohlo potvrdzovať vytúžený vzrast záujmu o náš odbor. Počet záujemcov však určite ovplyvnila aj známa skutočnosť, že v prípade, ak sa prihlási menej študentov, ako je počet plánovaných miest (25), sú títo prijatí bez vykonania prijímacej skúšky. Fakt, že pri rozhodovaní sa uchádzača o vysokoškolské štúdium často ustupuje skutočný záujem o konkrétny odbor do úzadia a podstatný je len zisk (čo možno najmenej namáhavý) akéhokoľvek vysokoškolského diplomu vôbec, sa zrejme nevyhýba ani nášmu odboru. Potvrdzujú to i skúsenosti učiteľov katedry z pedagogického procesu, v ktorom sa neraz musia vyrovnávať s doposiaľ málo vídanou pasivitou a nezaujmom študentov a dostatočne názorne a presvedčivo to ilustruje napríklad aj skutočnosť, že hoci by naši študenti mohli v rámci programu

Erasmus absolvovať jednosemestrové štipendijné pobyty na partnerských univerzitách vo Viedni a v Budapešti, ani v tomto akademickom roku sa o túto možnosť nikto neinteresoval a neuchádzal.

Našťastie, stále sa vyskytujú i takí poslucháči, ktorí svojím prístupom k štúdiu a skutočným záujmom o zvolený odbor potvrdzujú zmyslupnosť našej práce. Koľkí z nich však napokon skutočne prichádzajú do archívov a zostávajú v nich pracovať, to je už ďalší problém. Vyriešiť ho nedokážeme sami, ale len v úzkej spolupráci s celou slovenskou archívnu komunitou – s archivármi z praxe a – samozrejme – s kolegami z riadiaceho archívneho orgánu.

Pedagogický zbor Katedry archívniectva a PVH FiF UK vstúpil do akademického roka 2010/2011 v pôvodnom nezmenenom zložení – vedúcim katedry bol prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc. (garant magisterského a doktorandského štúdia), študijným poradcom doc. PhDr. Juraj Roháč, CSc. (garant bakalárskeho štúdia) a tajomníkom katedry bol doc. PhDr. Juraj Šedivý, MAS, PhD. Internými učiteľmi katedry ďalej boli PhDr. Zuzana Nemcová, CSc., doc. PhDr. Frederik Federmaier, PhD. a doc. PhDr. Pavol Tišliar, PhD. Členom katedry bol (a veríme, že dlho ešte bude) aj emeritný profesor prof. PhDr. Jozef Novák, DrSc. Ako externý učiteľ na katedre pôsobil Ing. Jozef Hanus, CSc. Výberové kurzy z archívniectva a PVH vyučovali Mgr. Katarína Bodnárová, PhD. a PhDr. Veronika Nováková a to opäť bez akéhokoľvek nároku na finančné ocenenie. Za ich obetavú prácu sa im aspoň takto chceme verejne poďakovať. Poďakovanie patrí i pracovníkom z Ústavu pamäti národa a Archívu Ústavu pamäti národa, ktorí (takisto bezodplatne) zabezpečili realizáciu kurzov *Pramene k dejinám zvláštnych služieb v Československu 1918–1992 I., II.* a *Pramene k dejinám totalitných inštitúcií I., II.* – predovšetkým Mgr. Matejovi Medveckému, PhD., Mgr. Ondrejovi Podolcovi, PhD. a jeho spolupracovníkom – Mgr. Jánovi Valovi, Ing. Mariánovi Gulovi, Ing. Mgr. Lubomírovi Ďurinovi, Mgr. Pavlovi Pytlíkovi, PhDr. Petrovi Sokolovičovi, PhD., Mgr. Lubomírovi Morbacherovi, Mgr. Jergušovi Sivošovi, Mgr. Martine Fiamovej, Mgr. Branislavovi Kinčokovi, Mgr. Ondrejovi Krajnákovi a Mgr. Pavlovi Jakubčinovi. Výchova budúcich generácií archivárov by nebola možná bez aktívnej spolupráce s archívnymi pracoviskami, na ktorých sa študenti počas svojej odbornej a diplomovej praxe oboznamujú s prácou archivára, získavajú potrebné praktické znalosti a zručnosti a vytvárajú si svoj osobný vzťah k archívu a archívniectvu. Osobitne si v tomto smere ceníme ústretovosť kolegov z nášho najvýznamnejšieho archívneho pracoviska – zo Slovenského národného archívu – hlavného školiaceho pracoviska, no vážime si aj obetavý prístup a pomoc archivárov vo viacerých štátnych a ďalších verejných archívoch na Slovensku. Všetci nám pomáhajú bezodplatne, v dobrej viere a presvedčení o zmyslupnosti svojho konania. Pri zabezpečovaní odbornej praxe poslucháčov archívniectva nám svojím listom pomohol i riaditeľ odboru archívov MV SR, Ing. Jozef Hanus, CSc. a pri príprave metodiky praxe v súčasnosti spolupracujeme s pracovníkom tohto odboru PhDr. Milanom Mišovičom.

V akademickom roku 2010/2011 študovalo na našej katedre spolu 35 študentov bakalárskeho štúdia a 9 študentov magisterského štúdia. V treťom stupni štúdia bolo 7 interných a 6 externých doktorandov.

V prvom polroku 2011 sa skladba učiteľského zboru katedry zmenila – na základe konkurzu sa od 1. 4. 2011 stal vedúcim katedry doc. PhDr. Juraj Roháč, CSc.

Funkciu študijného poradcu prevzala PhDr. Zuzana Nemcová, CSc. Doc. PhDr. Pavol Tišliar, PhD. ukončil 31. 5. 2011 svoje pôsobenie na katedre. V súvislosti s jeho odchodom katedra čiastočne upravila študijný program bakalárskeho štúdia archívnicka a rozhodla, že výučbu predmetov doc. Tišliara v bakalárskom i magisterskom stupni v budúcom školskom roku prevezmú Ing. Jozef Hanus, CSc. a interný doktorand katedry Mgr. Ján Valo. Do budúročných učebných plánov bol zaradený povinný kurz *Správa registratúry*, ktorý bude externe vyučovať PhDr. Mária Munková zo ŠA v Bratislave. Považujeme to za prvý krok na ceste k vybudovaniu už dávnejšie avizovaného bakalárskeho študijného programu zameraného práve na túto problematiku.

Výučba a život na katedre pokračovali aj v tomto školskom roku (napriek uvedeným zmenám) svojim pravidelným rytmom. Mimoriadnou udalosťou v živote katedry bolo životné jubileum milého a váženého kolegu, emeritného profesora katedry, nášho pána profesora Jozefa Nováka. Jeho neuveriteľné osemdesiatiny (* 22. 11. 1930) sme si spolu s mnohými jeho bývalými žiakmi, kolegami a priateľmi pripomenuli na slávnostnej akadémii, ktorú zorganizovali Sekcia archívnicka a PVH SHS, Spoločnosť slovenských archívárov, SGHS, Magistrát hlavného mesta SR Bratislavy a naša katedra dňa 8. 12. 2010 v Zrkadlovej sále Primaciálneho paláca v Bratislave. Na tomto podujatí sa uskutočnila i prezentácia jeho autobiografie *Heraldik bez erbu*.

V januári 2011 (29. 1.) sa na Filozofickej fakulte UK a teda aj na našej katedre opäť uskutočnil *Deň otvorených dverí*. V tradičnej učebni odboru (Š 427) sme sa snažili návštevníkov presvedčiť o zaujímavosti štúdia archívnicka, o kráse archívárskej práce, informovali sme ich o uplatnení našich absolventov a hovorili aj o perspektívach archívnicka v treťom tisícročí. Hoci návštevníkov tentoraz prišlo o niečo menej ako pri premiére tejto akcie v roku 2010, patrila naša katedra zasa k lídrom tohto podujatia na fakulte. Potešilo nás, že sem zavítali dokonca i niektorí bývalí absolventi. Aktivizácia škôl v zápase o získanie budúcich študentov sa v súčasnosti stáva pomaly nevyhnutnosťou – je to vskutku existenčná otázka! V tomto úsilí by katedra v budúcnosti chcela využiť svoje kontakty s archívnymi pracoviskami, najmä obdobné podujatia, ktoré pripravujú slovenské archívy pre verejnosť.

Menej potešiteľnou správou je skutočnosť, že v tomto akademickom roku sa na katedre po dlhšej dobe po prvý raz neuskutočnila (pre nezáujem študentov) študentská vedecká a odborná konferencia. Dúfame, že takéto konštatovanie sa v budúcej správe o činnosti katedry už nezopakuje.

Štátne záverečné skúšky sa v akademickom roku 2010/2011 konali v zimnom, letnom a jesennom termíne. Štátne záverečné skúšky v bakalárskom a magisterskom stupni štúdia v letnom termíne sa uskutočnili v júni. Dňa 1. 6. 2011. bakalársku prácu obhájili a štátnu záverečnú skúšku vykonali študenti Zuzana Krajčovičová: *Časť v tereziánskom období. Archontologický výskum spoločenskej elity pálfiovského mestieka v rokoch 1740–1780* (68 s.); Beáta Pintérová: *Sčítanie obyvateľstva vo Svätom Jure z roku 1828. Analýza demografických údajov z 1. pol. 19. storočia na príklade obyvateľov Prostrednej ulice* (53 s.); Peter Sedláček: *Rozbor prvej komornej knihy mesta Bratislavy z fiškálneho roku 1455/1456* (66 s.); Martin Spiritza: *Slovenské písomnosti židovskej náboženskej obce v Častej z rokov 1850–1942* (51 s.); Katarína Švábiková: *Sociálna a zdravotná starostlivosť na Slovensku v organizácii štátnej správy v rokoch 1918–1928* (57 s.). V magisterskom stupni

štúdia diplomovú prácu obhájili a štátnu záverečnú vykonali dňa 6. 6. 2011 Miroslav Lacko: *Archontológia Vrchného inšpektorského úradu v Smolníku do roku 1788* (136 s.); Anna Masliková: *Šimon Jesenský – notár Trenčianskej stolice a mesta Trenčína 1580–1583. Formálny a obsahový rozbor záznamov* (73 s.); Norbert Praženka: *Urbáre panstva Branč od II. polovice 17. storočia do začiatku 18. storočia* (61 s.); Jakub Zigo: *Obsahový rozbor pozemkovej knihy mesta Modra (1461–1634)* (82 s.) a dňa 7. 6. 2011 Peter Kallo: *Vznik železničných archívnych dokumentov z obdobia prvej ČSR a ich súčasný stav* (94 + 8 s.); Veronika Kukučková: *Sčítanie obyvateľstva z roku 1940 v obciach Notárskeho obvodu Devínska Nová Ves* (76 s.); Miroslava Miková: *Populačný vývoj Dubovej, Budmeríc a Vištuka v rokoch 1874–1894* (85 s.); Michal Struhár: *Organizácia sociálnej starostlivosti o mládež na Slovensku v rokoch 1918–1938* (85 s.) a Pavol Šipkovský: *Veliteľstvo mesta Bratislava 1918–1921. Rozbor archívneho fondu* (67s. + inventár 15 s.). V jesennom termíne sa štátna záverečná skúška v bakalárskom stupni štúdia uskutočnila 24. 8. 2011. Bakalársku prácu obhájili a skúšku vykonali študenti Dávid Gábriš: *Demografický vývoj obce Gabčíkovo v rokoch 1885–1895* (42 s.); Ondrej Hanko: *Odstúpenie časti Čiernej Oravy Poľsku v rokoch 1920–1924* (54 s.); Jana Korenyová: *Usporiadanie archívu Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania Rimavského seniorátu* (38 s.+ inventár 45 s.); Peter Mikle: *Ochrana štátnej hranice úseku PS-6596 Bratislava a podriadených útvarov v 1945–1951* (57 s.) a Jana Príbulová: *Protokol obce Budmerice 1609–1825. Formálna a obsahová analýza* (66 s.). Diplomovú prácu obhájila a štátnu záverečnú skúšku v magisterskom stupni štúdia dňa 25. 8. 2011 vykonala Monika Kováčová: *Základná organizácia KSS pri Bratislavskom mäsovom priemysle n. p. Bratislava (1970) 1975–1990 (2000) Rozbor fondu* (58 s. + inventár 14 s.).

V tomto školskom roku katedra v dostatočnom časovom predstihu zverejnila otázky z predmetov štátnych záverečných skúšok bakalárskeho i magisterského stupňa štúdia. Je prekvapujúce, že sa to výraznejšie pozitívne neprejavilo v dosiahnutých výsledkoch – v niektorých štátnicových predmetoch (najmä v predmete *História*) boli študenti dokonca menej úspešní, ba podaktorí aj neuspeli. Pravda, niekoľkí študenti zas absolvovali štúdium s vyznamenaním a absolventka magisterského štúdia Anna Masliková získala za svoj vynikajúci prospech dokonca pochvalu rektora! Poznatky a skúsenosti z priebehu štátnych skúšok katedru presvedčili o potrebe revízie štátnicových otázok, resp. aj istej úpravy samotných štátnic (procesu obhajoby záverečnej práce), čo by sa malo realizovať v dohľadnom časovom horizonte. Samozrejme, tieto zmeny sa uskutočnia s cieľom skvalitniť úroveň štátnych záverečných skúšok, v žiadnom prípade nepôjde o zľavenie z doterajších vysokých nárokov na budúcich absolventov. Zámerom katedry (bude sa realizovať v dlhšom časovom intervale) je i prestavba doterajšieho modelu štúdia (4 roky bakalárske štúdium, 1 rok magisterské štúdium) a už spomenuté budovanie študijného programu zameraného na problematiku správy registratúry. Pri príprave a uskutočnení týchto zmien chceme komunikovať a spolupracovať s archívnu verejnou.

Dňa 19. mája 2011 sa uskutočnila úspešná obhajoba dizertačnej práce externého doktoranda PhDr. Igora Grausa: *Vznik, formovanie a vývoj nositeľných a neprenosných vyznamenaní vo faleristickom ponímaní. Panovnícke, dynastické, pontifikálne, záslužné a dámske rady a dekorácie do roku 1815* (326 s.), na základe čoho mu bola udelená vedecká hodnosť PhD.

V júni 2011 sa konali prijímacie skúšky na štúdium na FiF UK. Pretože počet študentov, ktorí sa hlásili na bakalárske štúdium archívniectva bol opäť nižší ako bol počet plánovaných miest (25), boli títo záujemcovia prijatí na štúdium bez absolvovania prijímacej skúšky. Na štúdium sa dostali i viacerí uchádzači, ktorí sa hlásili na iné študijné odbory (najmä na históriu) a odbor archívniectvo uviedli na druhom mieste svojich prihlášok. Na doktorandské štúdium boli na základe výsledkov prijímacích pohovorov prijatí dvaja uchádzači (1 interný a 1 externý doktorand).

Hoci je prvoradou úlohou učiteľov katedry zabezpečenie výučby, dôležitou súčasťou ich profesijného života je i vedecký výskum, realizovaný najmä v grantových projektoch.

Doc. J. Šedivý sa podieľal na projekte podporovanom APVV *Románske a predrománske umenie na Slovensku* a na úlohe VEGA *Stredoveký kostol na Slovensku*. Ťažiskom jeho vedeckej a odbornej práce je naďalej projekt 5-zväzkových dejín Bratislavy. Srdcovou záležitosťou doc. Šedivého bol a je aj projekt digitalizácie a sprístupňovania stredovekých listín – spolupracoval na realizácii kurzu o tejto problematike na Viedenskej univerzite a v marci 2011 participoval na medzinárodnej konferencii o digitalizácii stredovekých rukopisných fragmentov v Berlíne. V máji 2011 sa aktívne zúčastnil konferencie pri príležitosti životného jubilea prof. R. Marsinu v Trnave. Stal sa členom redakčnej rady periodika *Bratislava – Zborník Múzea mesta Bratislavy*, ako aj poľského kodikologického periodika *Z badań nad ksiązką i księgozbioremami historycznymi*.

Doc. F. Federmyer bol hlavným riešiteľom grantu VEGA *Úradníctvo na Slovensku v rokoch 1526–1848* (spoluriešiteľ prof. L. Sokolovský).

Dr. Z. Nemcová vystúpila so svojim príspevkom na medzinárodnej konferencii *Fenomén Bratislava*, ktorá sa konala v septembri 2010.

Interný doktorand katedry Mgr. Ján Valo sa stal vedúcim riešiteľom prideleného grantu UK v Bratislave (UK/5/2011) určeného pre mladých vedeckých pracovníkov a doktorandov *Južná hranica Slovenska v rokoch 1918–1950 z pohľadu vybraných archívnych dokumentov centrálnych orgánov Československej republiky*.

V sledovanom akademickom roku vyšla dlho očakávaná publikácia prof. L. Sokolovského *Pečate a znaky stolíc na Slovensku* (Bratislava: FiF UK 2010), ktorá vznikla v rámci grantovej úlohy č. APVV-20-000205. V novembri 2010 sa prof. L. Sokolovský aktívne zúčastnil na vedeckej konferencii *Dejiny Slovenska v archívnych prameňoch – Dvadsať rokov archívniectva na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove*.

Katedra archívniectva a pomocných vied historických FiF UK vníma uplynulý akademický rok 2010/2011 ako obdobie, v ktorom (napriek istým problémom) dokázala zrealizovať základné úlohy v pedagogickej oblasti a isté úspechy dosiahla aj vo sfére vedeckého výskumu. Nezastierame si však zrak pred existujúcimi aktuálnymi úlohami a výzvami: ako spopularizovať a zatraktívniť vysokoškolské štúdium archívniectva, ako zvýšiť jeho úroveň, ako zintenzívniť spoluprácu s archívnymi pracoviskami a ako reflektovať podnety z radov archívárskej obce. Významným faktorom, ktorý ovplyvňuje činnosť pracoviska, je bezpochyby finančné zabezpečenie výučby a vedeckého bádania. Nie vždy je ideálne, sme však presvedčení, že to nemôže byť dôvod na rezignáciu a stagnáciu. Dôležitá je i reflexia našej práce v odbornej i laickej verejnosti. Teší nás, keď cítime vašu morálnu podporu. Táto práca nás uspokojuje, stále veríme, že má svoj zmysel, že je aj užitočná pre slovenské archív-

nictvo. Náš odbor absolvovalo už niekoľko generácií slovenských archivárov (mnohí z nich sú skutočnou elitou archivárskej profesie) a na tomto pracovisku pôsobili viacerí vynikajúci učitelia. Táto tradícia nás zaväzuje a musí nás aj inšpirovať.

Juraj Roháč

ČINNOSŤ KATEDRY ARCHÍVNICTVA A POMOCNÝCH VIED HISTORICKÝCH INŠTITÚTU HISTÓRIE FILOZOFICKEJ FAKULTY PREŠOVSKÉJ UNIVERZITY V AKADEMICKOM ROKU 2010/2011

Na Slovensku pôsobia iba dve univerzitné pracoviská, ktoré zabezpečujú vysokoškolské štúdium odboru archívniectvo. Jedným z nich je Univerzita Komenského v Bratislave a druhým Prešovská univerzita s dvadsaťročnou tradíciou.¹

Garantmi aktuálneho študijného programu sú doc. PhDr. Libuša Franková, CSc., pre bakalársky stupeň a prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., pre magisterský stupeň. Priamu realizáciu štúdia archívniectva v súčasnosti zabezpečujú pedagógovia a členovia Katedry archívniectva a pomocných vied historických Inštitútu histórie Filozofickej Fakulty Prešovskej univerzity v Prešove (KA a PVH IH FF PU). Personálne obsadenie a kvalifikačná štruktúra interných zamestnancov katedry sa oproti predchádzajúcemu akademickému roku nezmenili. Z materskej dovolenky sa vrátila Mgr. Karin Fábrová, PhD. V súčasnosti pôsobia na katedre Mgr. Marcela Domenová, PhD. (vedúca katedry), na poste odborného asistenta doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc. a Mgr. Karin Fábrová, PhD. Na poste interných doktorandov sú Mgr. Mária Petrovičová (od r. 2007), ktorá je v 4. ročníku štúdia a PhDr. Ferdinand Uličný (od r. 2009) v 2. ročníku. Možno povedať, že katedra je personálne poddimenzovaná.² Pedagógovia zabezpečujú okrem vyučovania archívniectva a pomocných vied historických taktiež viacero seminárov a prednášok v odboroch História, Dejiny religii či v odbore Učiteľstvo všeobecnovzdelávacích predmetov v kombinácii s dejepisom. Ich úväzky sú z uvedených dôvodov vysoké. Táto otázka bude vyriešená v budúcom akademickom roku.

Viacere realizované právne a organizačno-personálne zmeny ovplyvnili formovanie odboru, náplň štúdia, ale aj odborný profil absolventov archívniectva. Od akad. roku 2009/2010 sa študuje archívniectvo (2.1.10) ako jednodborový študijný prog-

¹ Myšlienka vznikla v roku 1990. V akad. roku 1991/92 sa na Filozofickej Fakulte UPJŠ prvýkrát otvorilo úplné magisterské vysokoškolské (päťročné) dvojodborové štúdium archívniectva a pomocných vied historických v kombinácii s dejepisom. Odborným garantom bol prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc. Staršie informácie o činnosti katedry pozri napr. ULIČNÝ, Ferdinand ml., Prví absolventi archívniectva v Prešove. In *Slovenská archivistika*, XXXII, 1997, č. 1, s. 159–160; Druhí absolventi archívniectva v Prešove. In *Slovenská archivistika*, XXXIV, 1999, č. 1, s. 181–182.

² Porovnaj DOMENOVÁ, Marcela. Stav a perspektívy štúdia archívniectva na FF PU v Prešove. In *Archívy po roku 1989 : víťazstvá a prehry*. Zost. Júlia Ragačová. Bratislava : Spoločnosť slovenských archivárov, 2011, s. 57–72. ISBN 978-80-970660-8-6.

ram výlučne v dennej forme štúdia. Je akreditovaný do roku 2012. Dĺžka bakalárskeho stupňa štúdia (1. stupeň štúdia, Bc.) je tri roky a magisterského stupňa štúdia (2. stupeň štúdia, Mgr.) dva roky. Napriek tomu, že o štúdium archívniectva a pomocných vied historických je každoročne záujem (čo dokladá počet zapísaných študentov do prvého ročníka),³ počet študentov a následne absolventov klesá.⁴ Súvisí to najmä s požiadavkami, kladenými na uchádzačov o štúdium, resp. s náročnosťou štúdia. Dôležitým faktorom je taktiež následné nelukratívne ohodnotenie archívárov v praxi a ich nedostatočné uplatnenie na trhu práce. V súčasnosti študuje na katedre odbor archívniectvo celkovo 15 študentov v kreditovom systéme, z toho 9 v 1. bakalárskom stupni a 6 v 2. magisterskom stupni.

Zabezpečením koordinácie odbornej praxe bola v zimnom a letnom semestri tohto akademického roka poverená Mgr. Marcela D o m e n o v á, PhD. Odborná prax v rozsahu štyroch týždňov (Odborná prax 2) a šiestich týždňov (Odborná prax 3) sa realizovala vo viacerých archívoch. Metodicky ju už dlhoročne usmerňujú odborníci z praxe, a to bez finančného ohodnotenia, za čo im patrí naše poďakovanie. Študenti vykonávali prax v Štátnom archíve v Prešove, v Štátnom archíve v Prešove, pobočka Prešov, v Štátnom archíve v Košiciach, pobočka Rožňava, v Štátnom archíve v Levoči, pobočka Poprad, v Historickom archíve Gréckokatolíckeho arcibiskupského úradu v Prešove a v Slovenskom národnom archíve v Bratislave.

V akad. roku 2010/11 v riadnom termíne (jún 2011) úspešne ukončili štúdium archívniectva siedmi poslucháči denného štúdia štátnou záverečnou skúškou a obhajobou záverečnej práce, realizovanej na základe štúdia originálneho pramenného materiálu. Štátna záverečná skúška na bakalárskom stupni štúdia pozostávala podľa akreditačného spisu z disciplíny pomocné vedy historické; štátna skúška na magisterskom stupni z okruhov: archívniectvo 1.–3., ochrana a využívanie archívnych dokumentov a informatika pre archívárov.

Bakalársku záverečnú prácu úspešne obhájila jedna študentka – Stanislava D r d á k o v á: *Daňová kniha mesta Prešova 1738–1739*, 65 s. Magisterské záverečné práce obhájilo šesť študentov, menovite Bc. Zuzana M a n k o v á: *Notársky úrad dediny Roštár v rokoch 1922–1945. Inventár fondu* (127 s.); Bc. Hedviga M a r c i n o v á: *Cech prešovských krajčírov na základe analýzy protokolu 1766–1872* (108 s.); Bc. Katarína P o t a n k o v á: *Tatranské elektrické vicinálne železnice, úč. spol. v Poprade (1905–1957). Inventár fondu* (141 s.); Bc. Valéria P u l e n o v á: *Hospodársky a spoločensko-kultúrny život v meste Rožňava (Druhá polovica 19. storočia)* (94 s.); Bc. Lukáš R e n d e k: *Kampanologické pamiatky zvonolejárskej rodiny – firmy Buchner v Prešove a iných lokalitách východného Slovenska* (89 s.); Bc. Jozefína V a r g o v á: *Dejiny výroby papiera v Poprade. Severoslovenské celulózky a papierne, n. p., v Ružomberku, výrobňa Poprad (1692–1962). Inventár fondu* (126 s.).

O pomocné vedy historické majú hlbší záujem aj študenti iných odborov, čo sa prejavilo na vypísaných a následne odovzdaných záverečných prácach. Školiteľmi

³ Napr. v akad. roku 2010/11 sa zapísalo 7 študentov, reálne nastúpili 2. V akad. roku 2011/12 sa zapísalo 17 študentov. Počet študentov, ktorí reálne nastúpia, bude známy až v septembri 2011.

⁴ Napr. v akad. roku 2008/2009 reálne študovalo odbor archívniectvo na bakalárskom a magisterskom stupni štúdia celkovo 30 študentov. Z toho nekreditový program: 12 študentov (päťročné magisterské štúdium); kreditový št. program: 18 študentov (štvorročný bakalársky stupeň a jednoročný magisterský stupeň). V akad. roku 2009/2010 celkovo 16 študentov (Bc. program: 9 študentov; Mgr. program: 7 študentov).

boli členovia našej katedry. V tomto akademickom roku išlo napr. o témy záverečných bakalárskych prác: *Kampanologické pamiatky gíraltovských farností a ich filiálok*, *Heraldické pamiatky Košíc – Kaplnka sv. Michala* a i.

Z hľadiska stupňa vzdelávania ponúka FF PU aj študijné programy 3. stupňa. Absolventi odboru archívniectvo (2.1.10) môžu pokračovať v externej forme vysokoškolského štúdia a vykonať rigoróznú skúšku v odbore archívniectvo a pomocné vedy historické (PhDr.). Medzi prvými, ktorí úspešne ukončili doktorandské štúdium, absolvovali rigoróznú skúšku a získali akad. titul doktor filozofie (PhDr.) v odbore, bol v roku 2010 Mgr. Gabriel S e g h y, pôsobiaci v Archíve mesta Košíc, s prácou: *Pečate miest a obcí Turnianskej župy a ich komparácia s mestskými obecnými pečatami Abovskej župy* (116 s). Študenti však môžu pokračovať aj v doktorandskom štúdiu (PhD.) v dennej internej či externej forme vo vedných odboroch slovenské dejiny (72-02-9) alebo všeobecné dejiny (71-01-9). V tomto akademickom roku má katedra v treťom stupni doktorandského štúdia dvoch interných doktorandov a v externej forme štúdia jedného doktoranda. Všetci sú evidovaní vo vednom odbore slovenské dejiny (PhD.).

Miera zapojenia študentov do výskumnej a publikačnej činnosti je sporadická, napr. aktívnym vystúpením na študentských vedeckých konferenciách, publikovaním v tlačенých a internetových periodikách Inštitútu histórie FF PU⁵ atď. V júni 2011 sa traja študenti odboru zapojili aj do súťaže najlepších záverečných študentských prác o Cenu primátora mesta Prešova (3. ročník), ktorá súvisí s Prešovom a jeho životom v minulosti i dnes. V akad. roku 2011/12 plánuje katedra vydať osobitný zborník v elektronickej podobe, v ktorom budú prezentované najmä práce prešovských absolventov odboru archívniectvo. Študenti doktorandského štúdia internej formy sú zapájaní aj do grantových úloh katedry.

Vedecko-výskumné a publikačné aktivity členov našej katedry sú zamerané na regionálne, hospodárske a cirkevné dejiny. Venujú sa tak základným, ako aj špecifickým otázkam v oblasti pomocných vied historických, najmä vývoju mestskej diplomatiky, dejinám správy miest a obcí. Sú zapojení ako riešitelia do viacerých grantových projektov.⁶ V tomto hodnotiacom období možno uviesť projekt APVV 0166 – *Lexikón stredovekých miest na Slovensku* (vedúci grantového projektu prof. PhDr. J. L u k a č k a, CSc.), do ktorého boli zapojení traja členovia katedry. V súčasnosti je najaktuálnejší grantový projekt VEGA, č. 1/0347/11 – *Ekonomické, sociálne a spoločenské pomery miest na východnom Slovensku v stredoveku a ranom novoveku* (vedúci grantového projektu doc. PhDr. M. B o d n á r o v á, CSc.) s dobou realizácie 2011–2014.

Oproti minulým rokom narástla študentská mobilita a to aj u interných doktorandov nášho pracoviska a viacerí členovia katedry absolvovali krátkodobé zahraničné pobyty.⁷

⁵ *ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES* (ročnica Inštitútu histórie FF PU v Prešove); *DEJINY* (internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove).

⁶ V predchádzajúcom akad. roku išlo napr. o projekt VEGA č. 1/4531/07 – *Migrácia obyvateľstva východnej Európy a Slovensko (prvá polovica 20. storočia)*, č. 1/0732/09 – *Pramene k stredovekým slovenským dejinám II.*; Iné projekty: *Osobnosti Šariša*, Obdobie realizácie: 2009.

⁷ Aktuálna spolupráca IH FF PU v Prešove so zahraničnými odbornými pracoviskami: Bolton University – Veľká Británia; Univerzity of Szeged – Maďarsko; Uniwersytet Rzesowski – Poľ-

Všetci členovia katedry sa aktívne zúčastňovali na viacerých odborných podujatiach, kde prezentovali výsledky svojho výskumu. Katedra v tomto akademickom roku pri príležitosti blížiaceho sa 20. výročia výučby archívniectva na FF PU v Prešove usporiadala v rámci Inštitútu histórie FF PU v Prešove v spolupráci s Ministerstvom vnútra Slovenskej republiky – odborom archívov Ministerstva vnútra Slovenskej republiky – Štátnym archívom v Prešove, Spoločnosťou slovenských archívárov a Slovenskou historickou spoločnosťou dvojdňovú vedeckú konferenciu s medzinárodnou účasťou pod názvom „*Dejiny Slovenska v archívnych prameňoch – Dvadsať rokov archívniectva na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove*“. Konferencia sa uskutočnila v dňoch 24. – 25. novembra 2010 v priestoroch FF PU v Prešove. Finančne ju podporili Spoločnosť slovenských archívárov Slovenská historická spoločnosť. Technická podpora bola realizovaná AV štúdiom CCKV PU (AVS – priama audiovizuálna podpora edukácie a výskumu na Prešovskej univerzite). Na podujatí odznelo 28 referátov. Časť z nich bude sprístupnená verejnosti v monotematickom čísle na stránkach periodika Inštitútu histórie FF PU *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove* 1/2011 (ISSN 1337-0707) dostupný na stránke <http://dejiny.unipo.sk>.

Ďalším odborným podujatím, ktoré v tomto akademickom roku zorganizovala Katedra archívniectva a PVH Inštitútu histórie FF PU v spolupráci so Štátnym archívom v Levoči, Štátnym archívom v Prešove – pobočka Bardejov a Univerzitnou knižnicou Prešovskej univerzity v Prešove, bol odborný seminár „*Heraldika a sfragistika očami súčasníka*.“ Uskutočnil sa 3. mája 2011 v Centrálnej študovni Univerzitetnej knižnice PU v Prešove. Týmto prvým stretnutím sa začala nová tradícia realizovania odborných cyklických podujatí, ktoré má katedra v úmysle zorganizovať v budúcnosti raz za semester.

Marcela Domenová

KONFERENCIA PÔDOHOSPODÁRSTVO V DEJINÁCH SLOVENSKA TRADÍCIE, INOVÁCIE A KULTÚRNE DEDIČSTVO

Slovenský národný archív v Bratislave (SNA) tentoraz v spolupráci s Katedrou etnológie a kultúrnej antropológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a so sekciou archívniectva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied zorganizoval vedeckú konferenciu na tému *Pôdohospodárstvo v dejinách Slovenska. Tradície, inovácie a kultúrne dedičstvo*. Konala sa pod záštitou ministra vnútra Slovenskej Republiky Daniela Lipšica v dňoch 12. – 14. septembra 2011 v priestoroch SNA.

sko; University of Debrecen – Maďarsko; Technická univerzita v Liberci – Česká republika; Tartu University – Estónsko; Universität Bayreuth – Nemecko (spolupráca v rámci programu ERASMUS). Spolupráca so zahraničnými partnermi, napr.: Univerzita v Užhorode, Univerzita v Rzeszowe, Univerzita v Debrecíne a Szegede, Masarykova univerzita v Brne atď.

Konferenciu s krátkym príhovorom otvoril riaditeľ odboru archívov Ministerstva vnútra SR Jozef Hanus. Potom účastníkov privítal riaditeľ SNA Radoslav Ragač a informoval o plánovanom programe.

Náplň tohto jesenného podujatia bol rozdelená do troch dní. Prednášky organizátori zoradili do tematických blokov, ktoré predeľovali krátke prestávky na občerstvenie. Z prihlásených 37 príspevkov priamo na konferencii odznelo 30. Väčšinu príspevkov autori spestrili a zhodnotili s pútavou obrazovou prezentáciou.

S prvým príspevkom vystúpila Eva Vrabcová zo SNA. Informovala o najdôležitejších archívnych fondoch k dejinám pôdohospodárstva na Slovensku uložených v SNA. Upozornila najmä na písomnosti feudálnych panstiev základín, hodnoverných miest, cirkevných inštitúcií, štátnych pozemkových úradov, rezortných povereníctiev a ministerstiev. Na tému nadviazala Elena Kašiarová, riaditeľka Štátneho ústredného banského archívu príspevkom *Štátny ústredný banský archív ako pramenná základňa dejín lesného hospodárstva*. Pohovorila o archívnych fondoch banských a lesných úradov, o úzkej väzbe ťažby dreva a baníctva, o preprave dreva, výskyte lesných máp atď. Eva Greschová (spoluautor. Leonard Ambróz) z Archívu Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva sa v prednáške sústredila na dejiny vzniku Tatranského národného parku a informovala nielen o publikovaných prácach, ale aj o rozsiahlom a úspešnom výskume v archívoch.

Druhý blok prednášok bol venovaný poľnohospodárstvu v staršom období. Peter Podolan z Katedry slovenských dejín FF Univerzity Komenského v Bratislave v prednáške *Poľnohospodárstvo v prostredí lužickej kultúry na území stredného a dolného toku Váhu v mladšej a neskorej dobe bronzovej a halštatskej* špecifikoval kultúrne ohraničenie, sledoval osídlenie a vplyv prírodných podmienok na predmetné územie v období rokov 1750 – 500 p. n. l.. Richard Marsina z Katedry histórie FF Trnavskej univerzity v Trnave vystúpil s tradične zaujímavou prednáškou *Vývoj pôdohospodárstva v stredoveku*. Blok uzavrel príspevok Vladimíra Rábika z Katedry histórie FF Trnavskej univerzity v Trnave *Melioračný proces majetkových fondov na východnom Slovensku v stredoveku*.

Ďalšie komplexy prednášok, ktoré na podujatí odzneli, boli z obdobia novoveku až po súčasnosť. Mária Kohútová z Katedry histórie FF Trnavskej univerzity v Trnave v príspevku *Demografický obraz roľníkov na panstve Holíč v 17. storočí* sa zamerala na štatistické prehľady vekového zloženia snúbencov, sezónnosť sobášov, pôrodnosť, počty detí, reprodukčné obdobie a úmrtnosť roľníkov. Zaujímavá bola prednáška Radoslava Ragača o založení, fungovaní, ale aj zániku, špeciálneho spôsobu lovu a odchytu divých kačíc kačenárne Holíčskeho panstva v Kopčanoch. Príspevok Ivany Fialovej zo SNA sa zaoberal stavom živočíšnej produkcie na Holíčskom panstve v polovici 19. storočia, pričom sa autorka sústredila na priblíženie najdôležitejších aspektov vývoja v tejto oblasti hospodárstva. Peter Keresteš zo Štátneho archívu v Nitre porozprával o priekopníckom feudálnom veľkopodnikaní rodu Huňadyovcov v poľnohospodárstve a ich prínose v chove oviec. Rastislav Petrovič z Krajského pamiatkového úradu v Trnave oboznámil prítomných s históriou areálu kaštieľa v Rohovciach, najmä s poľnohospodárskymi stavbami. Tatiana Figurová z Lesníckeho drevárskeho múzea vo Zvolene upútala prednáškou o dômyselnej sústave prírodných a umelých vodných ciest a diel *K tajchom ako súčasť vodnej dopravy dreva na Horehroní*. Nemenej zaujala prednáška Márie

Zacharovej zo Štátneho archívu v Bratislave *Lodné mlyny v Záhorskom obvode Bratislavskej stolice*. Koncentrovala sa na rozmach mobilných mlynov na rieke Dunaj a Morava v 18. a 19. storočí. Vinohradníctvu a jestvovaniu viníc na okrajových lokalitách mesta Trenčín v priebehu štyroch storočí bol venovaný príspevok Petra Chrastinu *Vinohradníctvo na SSZ okraji Trenčianskej kotliny a prilahlých svahoch Bielokarpatského predhoria z pohľadu historickej geografie*. S chovom hodvábnika a pestovaním morušových stromov v Bratislavskej stolici na prelome 18. a 19. storočia zoznámil Norbert Praženka zo SNA. O pracovnom zaradení, materiálnom zabezpečení a význame pre hospodárstvo prevažne ruských zajatcov predniesla Jana Zaťková z Vojenského historického archívu príspevok *Využitie zajatcov v hospodárstve Rakúsko-Uhorska počas 1. sv. vojny*. S obsahovo rozsiahlym referátom *Pozemkové reformy v rokoch 1918–1949* vystúpila Eva Rabcová. Autorka prehľadne a stručne oboznámila prítomných so základnou legislatívou, dôvodmi, činnosťou kompetentných úradov a priebehom pozemkových reforiem v Československu. Daniel Hupko z Múzea Červený Kameň v príspevku *Pálffyovská firma REOS – prostriedok podnikania, alebo forma boja proti pozemkovej reforme?* hľadal odpoveď na skutočný dôvod vzniku a činnosť účastinnej spoločnosti REOS.

Jeden blok prednášok bol venovaný profesijným združeniam a spolkom. Zuzana Kollárová zo Štátneho archívu v Levoči, pobočka Poprad podala základné informácie o poľnohospodárskych spolkoch a družstvách na Spiši od konca 19. storočia do roku 1945. Zita Škovierová z Inštitútu histórie, FF Prešovskej univerzity v Prešove v príspevku *Spolky a združovanie súkromne hospodáriacich roľníkov na Slovensku v 20. storočí* analyzovala potreby, význam a dôvody spájania sa ľudí do spoločenstiev a uviedla konkrétne príklady. Z okruhu prednesených príspevkov sa čiastočne vymykala prednáška Jána Keresteša z Cechu bryndziarov *Historický odkaz výživy pre súčasnú stratégiu výživovej politiky*. Sústredil sa najmä na výskum, odporúčania a nedostatky výživy človeka v súčasnosti.

Tretí deň konferencie vystúpilo s príspevkami deväť prednášajúcich. Daniela Fukasová zo SNA v príspevku *Zväz hospodárskych družstiev a verejných obilných skladísk na Slovensku* objasnila genézu a rozvoj združení, ktoré sústredovali nákup a predaj poľnohospodárskych výrobkov a hospodárskych potrieb na Slovensku od roku 1925 do roku 1949, keď prebehla centralizácia hospodárskych družstiev. Zaujímavý bol príspevok Hildegardy Pokrejs zo Štátneho archívu v Bratislave, pobočka Šaľa *Cukrovary a liehovary na južnom Slovensku*. Autorka zdôvodnila význam cukrovarníctva a liehovarníctva v 19. – 20. storočí pre ekonomiku štátu a bankový sektor a časť príspevku venovala aj najvýznamnejším cukrovarom. Prednáška Branislava Šprochu z Výskumného demografického centra (spoluautor Pavol Tišliar z Katedry etnológie a kultúrnej antropológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave) uviedla do problematiky reprodukčného správania sa spoločnosti. Autori ako hlavný zdroj analýz využili štatistické výsledky zo sčítaní ľudu v rokoch 1930–2001. Systemizácia a úloha úradov, stavovských organizácií a výsledky poľnohospodárskych inštitúcií boli témou príspevku *Zmeny v organizácii rezortu poľnohospodárstva na Slovensku v rokoch 1939–1945* Petra Mičku z Katedry histórie FHV Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Martin Garek z Katedry histórie FF Trnavskej univerzity v Trnave príspevkom *Budovanie Orav-*

skej priehrady – výstavba a dôsledky pripomenul účastníkom konferencie problémy s presídlením stoviek obyvateľov zo zatápaného územia a desaťročia trvajúce ťažkosti pri budovaní priehrady, ktorá sa napokon stala významným a atraktívnym územím Slovenska. Ondrej Podolec z Ústavu pamäti národa a Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave predniesol príspevok *Jednotné roľnícke družstvá – fenomén povojnového vidieka*. Autor sa sústredil na vznik, činnosť a hospodársky význam JRD a analyzoval postupne sa meniaci vzťah k nim zo strany samotných členov a celej spoločnosti. Prítomných zaujala prednáška Ladislava Vrtela z odboru archívov Ministerstva vnútra SR *Roľníctvo v heraldickom zrkadle*, doplnená množstvom ukážok erbov. Veľký záujem vzbudil príspevok *Poľnohospodárstvo a jeho odraz v ikonografii platidiel*. Obsah prednášky umocnil dynamický prednes Zbyška Šusteka zo Slovenskej numizmatickej spoločnosti pri SAV. Maratón prednášok završila Radoslava Ristovská z Katedry histórie FF Trnavskej univerzity v Trnave. *Poľnohospodárska osveta v období slovenského národného obrozenia vo svetle dobovej tlače* bol názov príspevku, v ktorom autorka vyzdvihla úlohu osvietencov a zachytila počiatky vydávania odborných, ale aj populárnych publikácií s radami pre drobných pestovateľov a záhradníkov.

V priebehu konferencie vystúpil s koreferátom Vladimír Wolfshörndl zo SNA a pohovoril o problémoch súvisiacich s pramennou základňou a výpovednou hodnotou dokumentov v našich archívoch. Druhý koreferát predniesla Šarlota Drahošová zo Štátneho archívu v Nitre, ktorá sa venovala problematike nepriaznivých vplyvov na poľnohospodárstvo a výživu obyvateľov. Zamerala sa na Tekovskú župu a spomenula konkrétne prípady pustošenie úrody na poliach a rabovanie domácností, živelné pohromy, epidemické choroby zvierat, ničenie úrody škodcami na poliach a v skladoch.

Program konferencie pokračoval aj po skončení rokovacej časti dňa. Prvý deň sa konala v kultivovaných a na túto príležitosť upravených priestoroch bádateľne archívu prezentácia publikácie autorky Daniely Fukasovej „*Pripomíname, že neide o aprílový vtíp! Gergelyi*“ – *Pracovné zápisky archivára z Humenného*. V útlej knižke nájdeme stručné dejiny Pôdohospodárskeho archívu, ale najmä prepis denníka Otmara Gergelyiho z obdobia jeho pôsobenia vo funkcii archivára a súčasne prednostu Oblastnej pobočky Pôdohospodárskeho archívu v Humennom. SNA plánuje vytvoriť edíciu publikácií venovaných dejinám archívniectva a osobnostiam v tomto odbore. Knižky môžu pomôcť spopularizovať archívniectvo a z archivárov odstrániť nálepku „suchých a sivých“ štátnych úradníkov. Druhý deň účastníci konferencie mali možnosť pozrieť si aktuálnu výstavku v SNA „Kuriozity, alebo čo by ste v archíve nehládali...“ a navštíviť reštaurátorské dielne s ukážkami prác reštaurátorov.

Správnosť voľby témy potvrdil veľký záujem odborníkov o aktívnu účasť na podujatí a to nielen z radov historikov a archivárov. Je pozitívne, že možnosť verejne prezentovať výsledky svojho vedeckého výskumu využila najmä mladšia generácia. Zdá sa, že zatiaľ na Slovensku trvá záujem o vedu a výskum v spoločenskovedných odboroch napriek finančným a personálnym obmedzeniam. Úspešný priebeh konferencie je výsledkom práce hlavných organizátorov, najmä Daniely Fukasovej a Ivany Fialovej z hostiteľského SNA. Organizátorov a prednášateľov by však určite potešil väčší záujem a osobná účasť kolegov aj z iných archívov v úlohe divá-

kov a poslucháčov. Súčasný stav a vzhľad konferenčnej sály SNA nie je síce lákavý na celodenný pobyt, ale kvalita prednášok tento nedostatok určite vyvážila.

Z dôvodu časového limitu autori nemohli prezentovať celé svoje príspevky. V pripravovanom zborníku bude možnosť uverejniť ich vo väčšom rozsahu. Publikované budú aj prihlásené, ale neprednesené príspevky.

Katarína Magurová

SPRÁVA ZO ZASADNUTIA SPOLOČNOSTI ARCHÍVOV MAĎARSKÝCH UNIVERZÍT A VYSOKÝCH ŠKÔL V GÖDÖLŐ

Spoločnosť archívov maďarských univerzít a vysokých škôl každoročne organizuje svoje zasadnutie na inom mieste v Maďarskej republike, ktorého súčasťou je konferencia spojená s návštevou niektorého z najbližších archívov. Zasadnutie prebiehalo v dňoch 23. – 24. septembra 2010 v mestečku Gödöllő ležiacom východne od Budapešti, známom rozsiahlym barokovým palácom – v čase vlády Františka Jozefa I. obľúbeného letného sídla cisárkovej Alžbety. Hostiteľom na spomínanom podujatí sa stala Knižnica a archív Domokosa Kosáryho Univerzity sv. Štefana v Gödöllő.

V Maďarsku výrazne vzrástol v poslednom desaťročí záujem o výskum v oblasti spoločenskovedných disciplín aj vďaka dosiaľ veľmi málo využívaných prameňov uložených v univerzitných a vysokoškolských archívoch. K nim možno priradiť i dokumenty mapujúce prijímacie pohovory, vďaka ktorým môžeme presnejšie pochopiť systém prijímania na univerzity a odborné vysoké školy na pozadí spoločenského diania v 20. storočí. Témou konferencie sa stali *Premeny systému prijímacích pohovorov na univerzity a vysoké školy v 20. storočí*, pre maďarských kolegov aj so zreteľom na tzv. numerus clausus (uzavreté číslo). Išlo o zákon, ktorý vstúpil do platnosti na území Maďarska dňa 26. septembra 1920. Obmedzoval občianske práva na základe rasovej a národnostnej príslušnosti a zo štúdia na univerzitách a vysokých školách vylučoval Židov – študovať mohli len vo veľmi obmedzenom, predpísanom počte. Platnosť tohto zákona pripravilo vtedajšie Maďarsko o množstvo nadaných študentov, ktorí odchádzali študovať do okolitých štátov vrátane Československa a jednej z jeho univerzít – Univerzity Komenského v Bratislave.

Rokovanie v zasadačej sieni rektorátu Univerzity sv. Štefana v Gödöllő otvorila Erzsébet Török Kóné, hlavná riaditeľka Knižnice a archívu Domokosa Kosáryho Univerzity sv. Štefana v Gödöllő. Po jej vystúpení sa účastníkom prihovoril László Molnár, predseda Spoločnosti archívov maďarských univerzít a vysokých škôl, ako aj László Szögi, hlavný riaditeľ Knižnice a archívu Univerzity Lóránda Eötvösa v Budapešti, ktorý zároveň viedol prvý blok rokovania.

Systém prijímacích pohovorov v Maďarsku v medzivojnovom období predstavil vo svojej prednáške Gábor Újváry z Vysokej školy Jánoša Kodolányiho v Székesfehérvári. Zameral sa na legislatívu upravujúcu štúdium na vysokých školách.

Nasledoval príspevok Róberta Kerepeszkiho z Debrecínskej univerzity nazvaný *Úloha mládežníckych organizácií pri prijímaní na univerzity v rokoch 1919–1920*. Popísal všeobecnú politickú situáciu po 1. svetovej vojne a Maďarskej republiky rád a všimol si vytváranie tzv. univerzitných práporov, ktorých úlohou bolo nastoliť poriadok na univerzitách.

Prednáškou „*Môžu byť žiakmi inštitútu...*“ *Systém prijímania na záhradnícke odborné učilištia a vysokoškolské inštitúcie v 1. polovici 20. storočia* informoval Zsolt Osváth, riaditeľ Knižnice a archívu Korvínovej univerzity v Budapešti, účastníkov konferencie o dejinách inštitúcie, ktorá sa v r. 1894 po odbornej stránke stala vysokoškolskou inštitúciou, no po právnej stránke zostala na úrovni stredoškolskej inštitúcie ako Uhorský kráľovský záhradnícky ústav.

Po prestávke sa v rokovaní pokračovalo prednáškou Vilmosa Zsidiho, riaditeľa Archívu Korvínovej univerzity v Budapešti *Požiadavky prijatia na vysokoškolské štúdium ekonómie v rokoch 1920–1957*, ktorý v nej analyzoval filtre využívané v procese prijímania. Prvým bol vedomostný filter – tu zaradil úspešnú maturitu a prijímacie skúšky. Druhým bol spoločenský filter, pod ktorým treba chápať vylúčenie žien zo štúdia, tretím politické obmedzenia – tu zaradil rasové obmedzenia a kategorizáciu uchádzačov podľa spoločenského postavenia rodičov. Ako posledný spomenul odborné podmienky, ku ktorým treba počítať kapacitu vysokej školy a vek uchádzača o štúdium. Rozobral tiež rozsah obmedzení v štúdiu podľa jednotlivých etáp.

Róbert Károly Kiss, archívár Archívu Segedínskej univerzity sa zaoberal okolnosťami ovplyvňujúcimi prijímacie konanie na Univerzite Františka Jozefa v rokoch 1920–1945.

Záverečný referát predpoludňajšieho bloku prednášok uzavrel svojim vystúpením Márton Kiss, riaditeľ Archívu Budapeštianskej technickej univerzity s názvom *Podmienky prijatia a ich premeny na technickú univerzitu do roku 1949*.

Popoludnie vyplnila exkurzia do Vacova (Vác). Navštívili sme Archív mesta Vacov, jeden z piatich mestských archívov v Maďarsku, ktorý vo svojich depozitároch uchováva viac ako 1 000 bežných metrov archívnych dokumentov, je teda najmenším z mestských archívov. K jeho najväčšiemu fondom patrí hospodárska agenda vacovského biskupstva. Riaditeľ archívu hovoril o problémoch s priestormi, ktoré sú dnes už minulosťou – archív sídlil v budove bývalého kláštora, z ktorej sa musel vysťahovať po ukončení reštitučného konania. Vďaka mestu a dobrovoľníkom postavili pre potreby archívu novú budovu (depozitáre a tzv. inšpekčné izby), adaptovali priestory staršieho domu na pracovne i bádateľňu a pre odbornú i laickú verejnosť bol opäť otvorený v roku 2006.

Predpoludňajší blok prednášok viedol druhý rokovací deň Attila Szendi, riaditeľ Archívu Univerzity v Miškolci. Ako prvá vystúpila sociologička Zsuzsanna Körsösi z Archívu Oral History s príspevkom *Šance na prijatie detí „kontrarevolucionárov“ v prvej polovici Kádárovej éry v zrkadle spomienok*. Príspevok vznikol na základe rozhovorov v rokoch 1994–1997 so 44 ľuďmi, ktorých rodičia, väčšinou otcovia, boli ako obeť zúčtovania s účastníkmi revolúcie v roku 1956 popravení alebo väznení. Po potlačení revolúcie v r. 1956 nastalo prenasledovanie jej aktérov. Cieľom zúčtovania bolo zastrašiť účastníkov povstania a to sa prenieslo aj na ich rodinných príslušníkov. Dôsledkom bola ostrakizácia detí, ktorých ďalší život ovplyvnili činy ich rodičov, štátna moc ich trestala za viny rodičov.

Mária Grófová z Archívu UK v Bratislave informovala o *prijímacích pohovorochoch na Univerzite Komenského v Bratislave v 20. storočí*. V prvej časti prednášky venovala pozornosť štúdiu na univerzite do konca 2. sv. vojny, kde rozobrala legislatívu týkajúcu sa štúdia a kancelárskej praxe spojenú so zapisovaním sa študentov na jednotlivé semestre, ich skúšaním a rigoróznymi skúškami. Práve v 20. rokoch 20. storočia sa zvýšil počet študentov z Maďarska a Poľska, no oficiálne štatistiky podľa vierovyznania študentov v rokoch 1919–1953 nejestvujú. Pripomenula dôsledky vojnového obdobia v dejinách univerzity, keď z nej museli odísť nielen českí študenti, ale i profesori. Druhá časť prednášky sa týkala obdobia po roku 1948, keď sa dostali k moci komunisti a sériou zákonov obmedzili nielen akademické slobody a zásadným spôsobom zasiahli aj do štruktúry fakúlt i samotnej univerzity, ale do života zaviedli prijímacie pohovory a presne stanovili podmienky na prijatie pre jednotlivé odbory. Tretia časť prednášky sa týkala zmien vo vysokoškolskom zákone po roku 1990 do súčasnosti. Zároveň priblížila typológiu jednotlivých písomností týkajúcich sa prijímania na fakulty.

László Molnár, riaditeľ Archívu Semmelweisovej univerzity v Budapešti sa vo svojom príspevku zamerl na *obmedzenia prijímacieho pokračovania na budapeštianskej lekárskej fakulte v rokoch 1920–1949*. *Systém prijímacieho pokračovania na univerzitách v Segedíne v 50. rokoch* priblížil Tamás Vajda, riaditeľ Archívu Segedínskej univerzity.

József Mihály Kiss, archivár z Archívu Univerzity výtvarných umení vo svojom príspevku priblížil *Systém fungovania prijímacieho pokračovania v špeciálnej disciplíne: prípad Vysokej školy výtvarných umení*.

Druhú časť predpoludňajšieho rokovania uzavrel referát Kristíny Bognár Kissné, riaditeľky Archívu Knížnice a archívu Domokosa Kosáryho Univerzity sv. Štefana Gödöllő pod názvom *Zmeny v prijímacom pokračovaní na Akadémii dramatických a múzických umení*.

V popoludňajších hodinách bola pre účastníkov konferencie pripravená spoločná prehliadka kaštiela v Gödöllő, v ktorom sa v súčasnosti nachádza múzeum cisárovnej Sisi.

Viacere prednášky prednesené na tejto konferencii boli „teoretické“ a nedopĺňala ich sprievodná prezentácia, no tie s prezentáciou poskytovali mimoriadne cenné údaje nielen čo sa histórie štúdia na jednotlivých univerzitách týka, ale približovali aj jednotlivé typologicky príbuzné dokumenty vzniknuté pre potreby prijímacieho konania a nás nútili porovnávať ich s obsahom našich študijných spisov.

Mária Grófová

KRONIKA

ŽIVOTNÉ JUBILEUM MARTY KALNOVIČOVEJ

Dňa 20. septembra 2010 sa dožila okrúhlejšť šesťdesiatky Martuška Kalnovičová zo Štátneho ústredného banského archívu. Bola to najvernejšia zamestnankyňa tohto archívu. Do jeho služieb vstúpila 1. júla 1968, hneď po maturite na Strednej všeobecno-vzdelávacej škole v Banskej Štiavnici. Začínala ako administratívna pracovníčka, ale už v októbri bola zaradená do funkcie archivárky. Najskôr zbierala praktické skúsenosti, neskôr si začala rozširovať aj teoretické poznatky. Popri zamestnaní vyštudovala Strednú knihovnícku školu v Bratislave. Zmaturovala v roku 1981. Naďalej zostala pracovať v oddelení nových fondov. Spolupracovala na sprístupňovaní archívnych fondov obvodných banských úradov (Bratislava, Banská Bystrica, Košice, Spišská Nová Ves a Prievidza), samostatne vytvorila inventár Štátnej ústrednej banskej inšpekcie pre Slovensko 1952–1954, Revírneho banského úradu v Berehove 1927–1938 a Povereníctva SNR pre verejné práce, odbor VI. 1944.

Do náplne jej práce zasiahol výraznou mierou nástup informatiky. Jej bol zverený prvý počítač – ALCATEL 286, ktorý dostal archív v roku 1991. Postupne rozbiehala aj ďalšie a učila s nimi pracovať kolegov. V čase, keď ešte neboli do archívnej praxe zavedené štandardné programy a o vlastných informatikoch sme ani nesnívali, vytvárala pre ŠÚBA potrebné databázy (pre knižnicu, predarchívnu starostlivosť, na vytváranie registrov a pod.). K najlepším dokladom tohto jej obdobia patrí Abecedný zoznam poslucháčov Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici z rokov 1771–1918 a kombinovaný register banských oprávnení na dobývanie nerastných surovín po celom území Slovenska – Knihy pôžičiek a koncesii BKNV a BKtB od polovice 19. do polovice 20. storočia. V textovom a databázovom programe Microsoft Word a Access zostavila dokonca zborník prednášok z medzinárodného tzv. Erbe-sympózia, ktoré organizoval náš archív v roku 1998. Ako samozrejmosť jej boli dávané do starostlivosti aj ďalšie zariadenia informačnej techniky – tlačiarne, kopírky, skenery. Ona kliesnila cestu na využívanie programov AIAS v ŠÚBA. V programe ISIS vložila do databázy MAP záznamy o 3 641 mapách a zastupovala náš archív v komisii na prípravu celoslovenského archívneho projektu digitalizácie máp.

Nakoniec sa stal jej veľkým kamarátom, ale aj pôvodcom mnohých trpkých chvíľ, veľkoformátový skener CRUSE. Dodaný bol archívu v roku 2006. Zas sa bolo treba veľa učiť, ale aj obrnúť veľkou trpezlivosťou. Martuška naskenovala na ňom stovky máp a plánov pre rôzne účely a rozbehla aj systematickú digitalizáciu tohto druhu archívnych dokumentov z archívneho fondu Hlavný komorský-grófsky úrad v Banskej Štiavnici.

Martuška Kalnovičová je veľmi príjemná, chápavá osoba. Vždy je pripravená pomôcť pomocnú ruku. Pracovné problémy brala ako výzvy na ich vyriešenie. Keď bolo treba, vedela potiahnuť aj navyše. Popri pracovnej činnosti sa zapájala tiež do práce v odboroch. Viacero rokov vykonávala funkciu úsekovej dôverníčky. Jej najväčším koníčkom je však rodina, priam vášňou plávanie v Klingerštôlnianskom tajchu.

Je mi ľúto, že pozdrav k jubileu musím stotožniť aj s rozlúčkovým príhovorom. Dňom 31. decembra 2010 skončila naša milá kolegyňa vyše 42-ročný pracovný pomer v Štátnom ústrednom banskom archíve. Po zdolaní ťažkej choroby, plná chuti na nové pracovné úlohy, sa stala obeťou ďalšej vlny rušenia pracovných miest v štátnej správe.

Martuška, ďakujem Ti za všetko, čo si vykonala v prospech banského archívu i pre mňa osobne. Želám ti, aby si aj v novej etape svojho života našla dostatok impulzov k činnosti a dobrej nálade. A hlavne – veľa zdravia!

Elena Kašiarová

ŽIVOTNÉ JUBILEUM Mgr. ELENY KAŠIAROVEJ

Po niečo vyše štyroch decéniách odbornej a riadiacej práce nám prichodí s úctou i radosťou si pripomenúť v roku 2011 významné životné jubileum Mgr. Eleny Kašiarovej, riaditeľky Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici. Rodáčka z Prenčova, ležiaceho neďaleko Banskej Štiavnice, zostala celý život verná toľto starobylému banskému mestu.

Jej doterajšia profesijná kariéra mala len dve pôsobiská. Prvým jej zamestnaním bol závod Preglejka v Banskej Štiavnici, kde ako absolventka Strednej ekonomickej školy v Banskej Bystrici pracovala v rokoch 1970 až 1980. Už na prvom pôsobisku si osvojila základy práce s registratúrnymi záznamami závodu, keďže postupne pracovala v pozícii nielen sekretárky riaditeľa, pokladníčky a strediskovej ekonómky, ale vykonávala aj úlohy spojené s činnosťou podateľne a registratúrneho strediska závodu.

Významným medzníkom v jej živote bol 1. október 1980, keď nastúpila do Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici na miesto archivárky. S chuťou sa pustila nielen do práce s historickými písomnosťami bankských a hutníckych pôvodcov z celého Slovenska, ale v rokoch 1981–1986 úspešne absolvovala aj diaľkové štúdium archívniectva na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Už diplomová práca, ktorou bol rozbor fondu Vládneho komisariátu pre štátne banké a hutnícke závody na Slovensku v Bratislave (1919–1926/1943), naznačila jej schopnosť stať sa erudovanou archívnu pracovníčkou. Dokázala to kvalitnou inventarizáciou ďalších archívnych fondov, akými boli Štátna čipkárska škola v Hodruši (1929–1951), Správa Štátnych solivarov Prešov (1871/1919–1976). Dobré pracovné výsledky a znalosť pramennej základne archívu ju začali posúvať hierarchicky vyššie. V roku 1986 bola poverená zabezpečením bádateľských služieb a agendy a o dva roky neskôr, v roku 1988, sa už stala vedúcou oddelenia starších fondov. Z tohto postu navrhla a presadila aj vyhotovenie dvoch netypických, ale pre bádateľov a pracovníkov archívu veľmi užitočných kompendií: Abecedného zoznamu poslucháčov Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici z rokov 1771–1918 a kombinovaného registra Knihy prepôžičiek a koncesii od polovice 19. do polovice 20. storočia. V roku 1992, po vymenovaní PhDr. Jozefa Surovca za riaditeľa Štátneho ústredného

banského archívu, sa stala jeho zástupkyňou a 1. apríla 2004 nastúpila do funkcie riaditeľky banského archívu.

Popri časovo náročnej riadiacej práci svoj odborný záujem naďalej sústreďuje na témy z histórie baníctva na Slovensku a jeho previazanie s ďalšími banskými oblasťami v bývalej habsburskej ríši (napr. Tirolskom). K jej osobným prioritám patrí zachovanie kultúrneho dedičstva baníctva a jeho propagácia. Dlhé roky pripravuje scenáre výstav archívnych dokumentov svojho archívu pri príležitosti každoročného banskoštiavnického salamandra a rôznych odborných a vedeckých podujatí. Pri príležitosti 50. výročia vzniku Štátneho ústredného banského archívu jej 8. júna 2000 bola pisateľom týchto riadkov udelená rezortná Pamätná Križkova medaila za zásluhy a rozvoj archívniectva, ako aj Pamätná medaila mesta Banská Štiavnica za dlhoročnú spoluprácu pri obnove a propagácii tohto mesta. V októbri 2005 bola na 8. Medzinárodnom sympóziu kultúrneho dedičstva baníctva, hutníctva a geológie vyznamenaná cenou Petra Schmidta. Jubilantka vypracovala v spolupráci s odborom archívov MV SR prihlášku na zápis banských máp a plánov archívneho fondu Hlavný komorskogrofský úrad v Banskej Štiavnici do Zoznamu dokumentárneho dedičstva Pamäť sveta (Memory of the World Register). Nominácia bola schválená 19. júna 2007 a certifikát podpísaný generálnym riaditeľom UNESCO 2. augusta 2007.

Jej dlhoročná publikačná, vedecko-výskumná a aj edičná činnosť odráža jej pracovné a odborné aktivity. Obsahom troch knižných titulov, ktorých jubilantka bola spoluautorkou boli: *Banícka a hutnícka minulosť Slovenska v kartografických pamiatkach* (2010), ďalej *Železiarne Podbrezová 170-ročné* (2010) a *Banskoštiavnické tajchy* (1999). Je autorkou niekoľko desiatok štúdií a článkov, v ktorých opäť dominujú témy, ako banské mapy a plány a ich tvorcovia (Samuel Mikovíni), opisy kľúčových archívnych fondov banského archívu, akými sú Hlavný komorskogrofský úrad v Banskej Štiavnici a jeho archív, Vládny komisariát pre banské a hutnicke závody na Slovensku, banské sudy, meračské úrady, ďalej dejiny banských miest a lokalít (najmä Banská Štiavnica, Hodruša, Špania Dolina, región Spiša), dejiny techniky v rudných baniach, ďalej banské tajchy, banská legislatíva, ale tiež Banícka a lesnícka akadémia v Banskej Štiavnici a banské školstvo vôbec. Veľkou tematickou skupinou sú príspevky z dejín banského archívu, analýza historickej banskej pramennej základne banského archívu aj z iných archívnych inštitúcií. Autorka nezabudla ani na profily významných archívnych pracovníkov dnes už v 60-ročných dejinách banského archívu. Značná časť jej príspevkov vyšla v zahraničí, najmä v nemeckom jazyku pre odborné časopisy v Nemecku, Rakúsku a Slovinsku. Jubilantka sa vo svojich článkoch nevyhla ani témam o prehreškoch a trestoch baníkov, či o postavení cirkví v živote baníkov, či cisárskym návštevám v banských mestách stredného Slovenska.

K pozitívam odbornej práce jubilantky treba prirátat aj scenáre a realizácie viacerých výstav archívnych dokumentov archívu, najmä vizuálne atraktívnych banských máp a plánov, a to aj v úzkej súčinnosti so Slovenským banským múzeom v Banskej Štiavnici, Banskoštiavnicko-hodrušským baníckym spolkom a mestom Banská Štiavnica. Niekoľko výstav pripravila Elena Kašiarová aj pre zahraničných záujemcov.

Ako riaditeľka s veľkým pracovným nasadením a vysokou zodpovednosťou sa snaží o stavebnú údržbu všetkých objektov archívu a o elektronizáciu všetkých od-

borných činností a digitalizáciu kľúčových archívnych dokumentov, najmä máp a plánov. Súrne bojuje o peniaze najmä na opravu, resp. výmenu stropov v časti hlavnej budovy archívu i o sprístupnenie naskenovaných máp verejnosti.

Na záver našej jubilanke želáme, aby v tomto úsilí o ochranu archívnych objektov a archívnych dokumentov neprestala, aj keď jej zápas môže pripomínať boj s veternými mlynmi. Do ďalších rokov jej želáme veľa síl, pohodu, zdravie a aby popri veľkej pracovnej vyťažnosti sa vo voľnom čase viac než doteraz dostávala aj k svojim záľubám – tenisu, turistike, poznávaniu slovenských hôr a cudzích krajín, kvetinkám v záhrade a najmä k svojim štyrom vnúčatám.

Ad multos felicesque annos!

Peter Kartous

NAŠA JUBILANTKA AGNESA ŽIFČÁKOVÁ

Čas skutočne plynie ako voda. Plne si to však uvedomujeme práve pri medzníkoch v našom živote. Jedeným z nich je i tento, ktorý nám priniesol súčasný rok. I keď sa nám ťažko verí, že naša milá kolegyňa a dlhoročná pracovníčka Štátneho archívu v Levoči 2. marca oslávila svoje krásne životné jubileum, je to tak.

Narodila sa na strednom Spiši v Domaňovciach v rodine kováča. Prvé štyri roky základného školstva vychodila v rodnej obci, ďalších päť v neďalekom Spišskom Hrhove. Všeobecné stredoškolské vzdelanie získala v Levoči. Po jeho absolvovaní sa rozhodla byť učiteľkou. Na Pedagogickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove vyštudovala odbor slovenský jazyk a dejepis. Svoju profesijnú dráhu začala na Základnej škole v Markušovciach, kde učila v školských rokoch 1973/74–1978/79. Napriek tomu, že svoje učiteľské povolanie mala veľmi rada, od 1. 8. 1979 nastúpila do zamestnania v Štátnom oblastnom archíve v Levoči ako archivárka a pracuje tu nepretržite vo funkcii samostatný radca. Do jej pracovnej náplne od začiatku spadalo prevažne spracúvanie a sprístupňovanie archívnych fondov. Zinventarizovala a vypracovala archívne pomôcky k mnohým lesným fondom, fondom tatranských liečební, škôl či starších alebo novodobých hospodárskych subjektov ako napr. *Roľnícke skladištné družstvá na východnom Slovensku 1919–1950*; *Nemecké evanjelické gymnázium v Kežmarku (1744) 1761–1945*; *Štátne gymnázium v Levoči 1750–1953*; *Pozemné stavby, š. p., v Poprade (1938) 1959–1994*; *Tatranský národný park – predchodcovia (1868) 1870–1948 (1959)*; *Správa Tatranského národného parku v Tatranskej Lomnici (1984, 1946) 1949–1984*; *Stredná priemyselná škola drevárska v Spišskej Novej Vsi 1899–1979*; *Štátny ústav pre slepcov v Levoči 1921–1949 (1953)*; *Základná deväťročná škola internátna pre nevidiacich v Levoči (1922) 1948–1974 (1976)*; *Štátne lesy Košice, Lesný závod v Spišskej Novej Vsi, Smolníckej Hute, Starej Vode, Spišskom Podhradí, Margecanoch, Podolínci; Tatraľan, a. s., Kežmarok 1940–2001*; *Výrobné družstvo invalidov Obzor Levoča 1969–2000*; *Stredná pedagogická škola v Levoči 1945–1997*; *Spojená špeciálna škola internátna Jána Vojtaššáka v Levoči 1945–2002 a iné*. V roku 1986 k jej pra-

covným povinnostiam pribudla predarchívna starostlivosť. Spolupracuje so stovkou subjektov, ktoré územne spadajú do kompetencie Štátneho archívu v Levoči. Pracuje tiež na úseku správnych informácií a dohliada nad vypožičiavaním archívnych dokumentov. Svoje pôvodné učiteľské povolanie a pedagogické vlohy zúročuje vedením rôznych exkurzií a zabezpečovaním hodín dejepisu, literatúry, regionálnej a estetickej výchovy vo výstavnej miestnosti archívu. Aktívne spolupracuje s učiteľmi a žiakmi na rôznych projektoch. Okrem toho tiež zastupovala pracovníkov v odboroch. Je členkou Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, Spoločnosti slovenských archivárov a členkou výboru Spišského dejepisného spolku, s ktorým aktívne spolupracuje a ochotne pomáha pri realizácii rôznych jeho podujatí. Vo svojej rodnej obci Domaňovciach sa iniciatívne podieľa na kultúrnom a spoločenskom živote. Založila tam folklórnu skupinu, ktorá zachytáva a interpretuje miestne ľudové tradície. Píše pre ňu scenáre, je spoluautorkou mnohých kultúrnych programov a vystúpení v obci i mimo nej.

Je aktívnou i v oblasti publikačnej činnosti. Z jej pera vzišli publikácie venované nielen osobnostiam Spiša, akými boli napr. Andrej Jozef Topoli, misionár SVD, Mons. Štefan Kočiš, hlavný činovník Spolku sv. Vojtecha medzi americkými Slovákmi; Andrej Kučma, teológ a básnik, ale i histórii dobrovoľnej požiarnej ochrany v Domaňovciach. Je tiež spoluautorkou viacerých monografií spišských obcí: Domaňovce, Jamník, Klčov a Iliašovce. Početné sú i jej recenzie do odborných časopisov. Prispieva rôznymi článkami do regionálnej tlače, ktorými pripomína dôležité historické udalosti, upozorňuje na významné výročia a osobnosti. Robí tak dobré meno svojej obci, nášmu archívu i celej archivárskej spoločnosť, za čo jej patrí úprimné poďakovanie.

Do vienkla dostala naša kolegyňa veľa energie, húževnatosti, cieľavedomosti a vytrvalosti, no tiež dobré srdce a zmysel pre empatiu, súcitiť a ochotu pomáhať. My Ti, milá Aga, prajeme naďalej nevyčerpatelný zdroj energie, skvelých nápadov a ich realizáciu, a to všetko pri dobrom zdraví, rodinnom šťastí a pohode!

Alena Kredatusová

ŽIVOTNÉ JUBILEUM PhDr. FRANTIŠKA ŽIFČÁKA

Čas je neúprošný a aj keď je spravodlivý, veľmi rýchlo letí. Nedávno náš jubilant PhDr. František Žifčák nastúpil do funkcie riaditeľa Štátneho archívu v Levoči, a už sú to takmer dve decéna. Pred chvíľou sme si pripomenuli jeho „abrahámoviny“ a teraz na tom istom mieste v známom levočskom hoteli jeho veľké jubileum. Zvykne ho nazývať aj „kopou“ rokov. Kopy práce má jubilant aj za sebou aj pred sebou. Na post riaditeľa nastúpil po istých turbulenciách, ale nadviazal na pozitívnu prácu svojho predchodcu doc. PhDr. Ivana Chalupeckého a kolektívu archívu.

Jubilant je rodákom z Domaňoviec, okres Levoča, kde najmladšie roky strávil v roľníckej rodine spolu s ďalšími tromi súrodencami. Základné vzdelanie nadobudol v rodnej obci a v Spišskom Hrhove, stredoškolské v Spišskej Novej Vsi. V roku

1969 sa chcel pôvodne zapísať na štúdium archeológie, ale tento študijný odbor neotvárali, a tak sa zapísal (a dobre urobil) na odbor historickej vedy (archívniectvo), ktoré v roku 1974 aj úspešne skončil už ako archivár dnešného Štátneho archívu v Levoči. Svoj talent a schopnosti preukázal už v roku 1980, keď zložil rigoróznú skúšku (PhDr.) v odbore pomocné vedy historickej na Filozofickej fakulte v Bratislave.

Uvedomujúc si svoju kvalitu archivára „sediaceho na prameňoch“, rozhodol sa vehementne pustiť do ich sprístupňovania pre historikov, pre spoločnosť, ale i pre seba. Pod vedením vtedy ešte doc. Dr. Chalupického sa pustil spolu s ďalšími kolegami do spracovania starších a cudzojazyčných kmeňových fondov archívu. Výsledkom vyše 15-ročnej náročnej odbornej a vedeckej práce bolo spracovanie takmer 700 bm staršieho archívneho materiálu s vypracovaním inventárov k archívnym fondom Provincie XVI spišských miest II. (1980) a Spišskej župy I–IV (2001). Popri tom samostatne spracoval a zinventarizoval aj fond Archív rodu Čáky zo Spišského Hrhova (1981).

Pri zanietenej archívnej práci, postupne s pribúdajúcimi rokmi prakticky prešiel všetkými pracovnými pozíciami: od archivára, odborného a samostatného archivára, cez vedúceho odborného archivára – špecialistu až po riaditeľa archívu v roku 1992. Riadiaca funkcia výrazne znásobila jeho zodpovednosť nielen za sprístupnenosť archívnych fondov a ich využívanie, ale aj za rozšírenie a univerzálnejšie využitie priestorov archívu pre ďalšie odborné činnosti súvisiace najmä s ochranou a externým využívaním archívnych dokumentov. V rokoch 1993–1996 sa uskutočnila rekonštrukcia tretej budovy archívu zriadením reštaurátorských ateliérov, zriadila sa moderná bádateľňa, vybudovali nové depoty vybavené kompaktnými regálmi. Komplex troch archívnych budov v centre historickej a pamiatkovej Levoče patrí medzi dominantné objekty jej historickeho námestia. V riadiacej práci v ostatných rokoch pribudla aj ekonomická správa štyroch pobočiek štátneho archívu, a s personálnym posilnením výrazne vzrástli úlohy archívu na úseku reštaurátorských a konzervačných prác aj pre potreby iných archívov.

Popri „riadiťovaní“ neprestal pracovať ani s archívnymi dokumentmi: Usporiadaval staršie časti fondu Magistrát mesta Levoče, v ostatných rokoch usporadúva fond Správa majetkov Jasovského prepoštstva a finalizuje prípravu vyhotovenia inventára k fondu Stolica X spišských kopijníkov v modernej elektronickej podobe. Nachádzal si čas aj na ďalšie činnosti, akými boli príprava a organizovanie jubilejných X. archívnych dní v Levoči v roku 2006, podpísanie medzinárodnej dohody o spolupráci so Štátnym oblastným archívom v Třeboni a jej úspešne obojstranné plnenie v praxi, súpisy slovacík v zahraničných archívoch v Budapešti, Varšave a Krakove, množstvo vybavených dopytov a konzultácií so záujemcami o archívne informácie a genealogické výskumy.

Pri jeho hodnotení je vari najdôležitejšie to, že rovnako intenzívna a úspešná je aj jeho vedecká, publikačná a prednášková činnosť. Vidieť v nej dve vyhranené oblasti. Oblasť pomocných vied historických, najmä diplomatiky, heraldiky, sfragistiky, genealógie a numizmatiky – tu je očividný vplyv vysokoškolských pedagógov – doc. Dariny Lehotskej i prof. Jozefa Nováka. Nuž a ako druhá je oblasť regionálnej historiografie Spiša od stredoveku až po novovek do roku 1848. Táto činnosť je logickým vyústením jeho archívnej práce a kvality archívnych informácií ohraničených regiónom Spiša.

Do prvej oblasti možno zaradiť už aj diplomovú prácu Dr. Zifčáka *Kancelária mesta Levoče v 2. polovici 16. storočia*, ktorej časť s podrobným prehľadom o Archíve mesta Levoče do konca 16. storočia bol aj zverejnený v Slovenskej archivistike 2/1976. Autor už vyše 30 štúdií venoval erbom a pečatiam východoslovenských banských miest a obcí, Levoči, spišským kopijníkom, Spišskej župe, ale aj mincovni v Smolníku, osobnostiam a dejinám Spiša. Je spoluautorom vyše 50 súčasných komunálnych erbov na Spiši, erbov Prešovského a Košického samosprávneho kraja a vyše 20 občianskych erbov.

Ešte vari bohatšia je jeho vedecká, publikačná a prednášková činnosť v druhej oblasti. Je spoluautorom a v troch prípadoch aj zostavovateľom 16 vydaných monografií miest a obcí na Spiši, napríklad dejín Popradu, Spišského Podhradia, Veľkej Lomnice, Huncoviec, Domaňoviec, Betlanoviec, Klčova, Richnavy, Smižian, Danišoviec a i. Aj v súčasnosti participuje na príprave knižného vydania dejín Spišskej Novej Vsi a Spišského Hrhova. Je zapojený do slovensko-poľského projektu prípravy Dejín Spiša, pričom prvý zväzok už vyšiel, ďalej do nemecko-slovenského projektu súpisu germaník na Slovensku, kde náš jubilant spracoval Spiš. Pracuje aj na projekte Lexikón stredovekých miest na Slovensku, kde spracováva heslo Spišská Nová Ves.

Nemôžeme zabudnúť ani na jeho popularizačnú publikačnú činnosť, najmä v regionálnej tlači, s prevahou príspevkov z dejín Spiša, ale aj z pomocných vied historických. V kontexte s ňou jubilant vykazuje aj pozoruhodnú prednáškovú činnosť, s vypracovaním množstva recenzií a anotácií.

Svoje vedomosti a skúsenosti využíva aj ako člen viacerých spoločenských organizácií a odborných komisií. Je členom výboru Spišského dejepisného spolku, členom Spoločnosti slovenských archivárov, Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, Slovenskej genealogickej a heraldickej spoločnosti, členom redakčnej rady Slovenskej archivistiky, redakčnej rady Z minulosti Spiša, Heraldickej komisie MV SR a Vedeckej archívnej rady.

Človek vzdelaný a pracovitý, dozretý s bohatými plodmi svojej práce má aj veľa ocenení a vyznamenaní. Má ich aj náš jubilant, aj keď vari na tie najväčšie ešte len čaká. Už pri predchádzajúcom životnom jubileu v roku 2001 mu bolo odovzdané rezortné vyznamenanie Ministerstva vnútra SR pamätná Križkova medaila. O desať rokov neskôr 9. 9. 2011 mu pri príležitosti tohto životného jubilea odovzdal riaditeľ odboru archívov Ministerstva vnútra Ing. Jozef Hanus, CSc. v mene generálneho riaditeľa Sekcie verejnej správy MV SR Ing. Jozefa Šimka ďalšie rezortné vyznamenanie „Za zásluhy o rozvoj verejnej správy“ spolu s pozdravným listom, pozitívne hodnotiacim jeho doterajšiu profesionálnu činnosť. Som rád, že som pri tejto príležitosti bol prítomný a mohol jubilantovi aj osobne zablahoželať a poďakovať za to, čo dosiaľ vykonal, aj za to, že sa za takmer 40 rokov tvorivej práce stala z neho ďalšia pozoruhodná osobnosť slovenského archívneho odvetvia. Určite v ďalšom období splní i tú veľkú kopy úloh, ktorú si pred seba nakládol a popritom nezabudne ani na svoju manželku, dve dcéry a štyri vnúčatá.

Peter Kartous

ŽIVOTNÉ JUBILEUM Mgr. ŠARLOTY DRAHOŠOVEJ

Naša kolegyňa, archivárka Šarlota Drahošová, dlhoročná riaditeľka Štátneho archívu v Nitre, sa v tomto roku dožíva v plnom pracovnom nasadení a životnej energie významného životného jubilea – okrúhlych šesťdesiatin. Znie to až neuveriteľne, ale jeho takmer polovicu, dokonca tú väčšiu, vyplňa slovenské archívniectvo a dlhoročná pracovná vernosť a láska k jednému jedinému archívu – Štátnemu archívu v Nitre.

Šarlota Drahošová, rodená Krnčanová, sa narodila 10. novembra 1951 v tekovskej dedine Tajná. Jej detstvo je však predovšetkým spojené s Čifarmi pri Vrábľoch a Čankovom pri Leviciach, kam jej rodinu zavialo nádherné povolanie otca, lesníka štátnych lesov. V Čankove, Čifároch a Vrábľoch absolvovala aj základnú školskú dochádzku. Život v skromných pomeroch, ale aj v blízkosti prírody, jej vštepili základné povahové črty, akými boli a sú skromnosť, trpezlivosť, pracovitosť, sociálne cítenie a láska k prírode. Životné kroky Š. Drahošovej sú už od začiatkov spojené s archívniectvom. Po skončení strednej školy vo Vrábľoch sa prihlásila na nadstavbové štúdium archívniectva pri Strednej knihovníckej škole v Bratislave, ktoré v roku 1972 aj úspešne ukončila. Hoci tento odbor bol zameraný najmä na získanie praktických vedomostí pre prácu v podnikových spisovniach a archívoch, štúdium a najmä intenzívny záujem o regionálnu históriu, najmä rodného Tekova, ju natoľko zaujalo, že sa uvedený odbor rozhodla vyštudovať na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V roku 1977 ho aj úspešne absolvovala. Dňa 1. augusta 1977 nastúpila ako čerstvá absolventka odboru archívniectva pracovať do vtedajšieho Štátneho oblastného archívu v Nitre ako odborná pracovníčka. Jej prvotnou pracovnou náplňou okrem spracovania rozsiahlej príručnej knižnice archívu a odborného spracovávanía a sprístupňovania archívnych fondov bola aj agenda predarchívnej starostlivosti, ktorá sa ešte len začínala odborne konštituovať. Túto činnosť, popri iných úlohách, prakticky vykonávala až do roku 1983, pričom za niekoľko rokov sa jej podarilo vytvoriť pevné základy a systém predarchívnej starostlivosti tohto archívu.

Dňa 1. októbra 1983 bola vymenovaná do funkcie riaditeľky Štátneho oblastného archívu v Nitre. Stala sa riaditeľkou v čase, keď archív prežíval jedno zo svojich najťažších období. Prekonať toho obdobie, nehovoriac o riadení archívu, bolo neraz psychicky, ba aj fyzicky veľmi náročné. Chýbala mu vlastná dôstojná a plnohodnotne vybavená účelová budova. Namiesto toho bolo jeho archívne bohatstvo doslova rozkúskované v rôznych, často absolútne nevyhovujúcich depotoch, vzdialených od seba často aj niekoľko desiatok kilometrov (Bytča, Šaľa, Lúč na Ostrove, Bratislava, Nitra, Ivanka pri Nitre), čo prinášalo mnoho ťažkostí pri jeho riadení a predovšetkým plnení si základných úloh. Na stave spracovania jeho bohatstva a jeho využitia sa okrem nekonečného premiestňovania spisov veľkou mierou podieľala aj skutočnosť, že archívny materiál sa v podstate už od päťdesiatych rokov niekoľkokrát sťahoval z miesta na miesto. Toto materiálne zázemie nevytváralo veľmi priaznivé podmienky ani na personálne obsadenie archívu, ktorý trpel častými príchodmi a odchodmi zamestnancov. Tak dochádzalo aj k stratám odbornej kontinuity medzi jednotlivými generáciami. So všetkými týmito problémami musela Š. Drahošová bojo-

vat'. Aj vďaka jej tvorivej spolupráci so zamestnancami a trpezlivým nadhľadom pri riešení krízových situácií sa jej však podarilo toto ťažké priestorové a personálne obdobie v dejinách archívu prekonať a úspešne zvládať aj úlohy vyplývajúce z majetkových zmien spoločnosti. Akousi odmenou za toto obdobie „provizória“ bola výstavba novej modernej účelovej budovy pre archív v Ivanke pri Nitre z časti prístupná v roku 1996. V rokoch 1984–2006 bola súčasťou stavebného kolektívu pri výstavbe jeho jednotlivých častí a organizovala aj náročný presun materiálu z rôznych depotov v rámci generálneho sťahovania sa do novej budovy v rokoch 1996–1997 a 2006. Vyriešenie niekoľkoročných priestorových problémov archívu jej tak konečne umožnilo venovať väčší priestor pre odborné spracovania archívnych dokumentov a zosúladiť kvalitné priestorovo-materiálové zabezpečenie archívu s odbornou prácou.

Popri organizačnej a riadiacej činnosti nezabudla Š. Drahošová ani na spracovávanie a sprístupňovanie archívnych fondov, prednáškovú a publikačnú činnosť. Svoje praktické skúsenosti z oblasti predarchívnej starostlivosti využila najmä v rokoch 1994–2011, keď bola členkou Ústrednej vyraďovacej komisie. Okrem toho realizovala niekoľko desiatok prednášok z predarchívnej starostlivosti, určených najmä podnikovým archívom, s cieľom skvalitniť ich registratúrnu a archívnu činnosť. Výsledkom odbornej činnosti jubilatky sú aj viaceré usporiadané a spracované archívne fondy a vyhotovené archívne pomôcky k niektorým z nich. Spracovala prezidiálne písomnosti Nitrianskej župy I. z rokov 1919–1922 (1983), písomnosti Slúžnovského úradu v Nitre z rokov 1919–1922 (1980), v spoluautorstve Rábsko-komárňansko-ostrihomskú župu 1919–1921 (1971) a Slúžnovský úrad v Prievidzi 1919–1922 (1982, 2008). Je aj autorkou niekoľkých tematických katalógov. Svoje bohaté znalosti z archívnych prameňov sa snažila využiť v rozmanitej publikačnej činnosti, zameranej najmä na pomocné vedy historické a regionálne dejiny jej najmilšieho regiónu – Tekova. Jej znalosť maďarčiny jej umožnila nadviazať družobnú spoluprácu aj s maďarskými kolegami, najmä z Komárňansko-Ostrihomského župného archívu a štúdiom zverejňovať dokumenty vzťahujúce sa na záujmovú oblasť. V rokoch 1992 až 2007 sa podieľala na expertíze a návrhu pečatí a erbov viacerých obcí z Nitrianskeho kraja (Nevidzany, Babindol, Veľké Chyndice, Klasov, Malé Záľužie, Jesenské, Kapince, Čata, Ivanka pri Nitre), je spoluautorkou a zostavovateľkou niekoľkých obecných a mestských monografií (Nitra, Babindol, Klasov, Červený Hrádok, Komjatice a Čifáre), prispela do encyklopédie miest a obcí na Slovensku, do dejín slovenskej kinematografie, je autorkou štúdie o erbe Tekovskej stolice, objavného článku o predkoch slávnej americkej herečky Audrey Hepburnovej, o menách koní a mnohých iných kratších článkov, v ktorých predstavila bohaté archívne pramene zo Štátneho archívu v Nitre. Už tento výpočet svedčí o širokom publikačnom zábere autorky. Angažovala sa v komisii pre schvaľovanie kronikárskych zápisov mesta Nitry a prednáškami poskytovala informácie kronikárom Nitrianskeho okresu, ako využívať archívne dokumenty. Napokon zvlášť treba oceniť jej aktívnu činnosť v Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti, v ktorej sa ako členka výboru niekoľko rokov aktívne podieľala i stále podieľa na formovaní a rozvoji genealógie a heraldiky na Slovensku. Bola niekoľkokrát predsedkyňou súťaže o najlepšie genealogické a heraldické práce, ktoré spoločnosť vyhlasuje každé štyri roky.

V tomto prípade naozaj platí staré známe konštatovanie, že práca sa stala zároveň aj koníčkom.

Za zásluhy o rozvoj slovenského archívnictva bola Š. Drahošová ocenená pamätnou Križkovou medailou (2001).

Záverom si dovoľím, i v mene všetkých kolegov archivárov, popriať „Šárike“ nielen veľa zdravia, šťastia, pracovnej a rodinnej pohody – a napokon aj radosti zo svojho čerstvo narodeného prvého vnúčika – ale aj veľký kopec energie v jej ďalšom pracovnom a rodinnom živote. Napokon aj na každoročných neodmysliteľných horských túrach a potulkách po Slovensku, pri hubárčení v lesoch a to sme nespomenuli ešte ďalšie záujmy, ktoré sú jej srdcu blízke. Predovšetkým sa nám však patrí poďakovať sa jej za veľký kus práce, ktorú vykonala pre slovenské archívnictvo.

Peter Keresteš

JUBILUJÚCA PhDr. MARGITA KRAJŇÁKOVÁ

Dňa 16. októbra 2011 oslávila okrúhle životné jubileum naša „celoživotná“ kolegyňa, riaditeľka košickej pobočky Štátneho archívu v Košiciach PhDr. Margita Krajňáková.

Narodila sa v r. 1951 v Pečovskej Novej Vsi neďaleko Sabinova ako prvé dieťa Žofie a Jána Krajňákovcov. Do rodiny postupne pribudli ďalšie tri deti, a tak Gitka už od malička musela nespočetnekrát zastúpiť svojich rodičov v starostlivosti o mladších súrodencov. Úlohu najstaršej sestry plní obetavo a zodpovedne dodnes. Po absolvovaní Základnej deväťročnej školy v Pečovskej Novej Vsi a Strednej všeobecno vzdelávacej školy v Sabinove, nastúpila v r. 1970 na Filozofickú fakultu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove, kde sa na odbore učiteľstva pre stredné školy venovala ruskému a nemeckému jazyku. Štúdium úspešne ukončila štátnicami z obidvoch jazykov v r. 1975.

Aj keď sa zdalo, že skúsenosti nadobudnuté v rodinnom prostredí a vedomosti získané štúdiom učiteľstva predurčujú Gitku k pedagogickej kariére, na jednej z prvých životných križovatiek sa dala iným smerom. Dňa 18. augusta 1975 bola prijatá do Okresného archívu Košice – vidiek ako odborná archivárka. Na získavanie archivárskych vedomostí a skúseností nemala ani tri roky, keď po odchode Imricha Kozáka bola v januári 1978 poverená vedením archívu. Prvého septembra 1984 ju Rada Okresného národného výboru Košice – vidiek vymenovala za jeho riaditeľku.

Prvá polovica 80. rokov bola pre ňu v znamení dôležitých životných udalostí aj z ďalších dôvodov. Druhého januára 1980 sa jej narodil syn Róbert, v r. 1984 absolvovaním rigorózneho skúšky získala titul PhDr.

Posledných tridsať tri rokov Gitke ubehlo neuveriteľne rýchlo, veď riadenie okresného archívu nie je jednoduché. Vzhľadom na širokú náplň práce týchto pracovísk a malý počet pracovníkov musí byť ich riaditeľ nielen manažérom, ale zároveň aj

spracovateľom fondov, „predarchívcom“, manipulačným pracovníkom, ba mnohokrát aj údržbárom a vrátnikom.

Aj Gitka sa popri vykonávaní riadiacej funkcie venovala v prvom rade odbornému spracúvaniu a sprístupňovaniu rozsiahlych kmeňových fondov svojho archívu – Okresného národného výboru v Košiciach (1945–1948), Okresného národného výboru v Moldave nad Bodvou (1945–1960), Okresného akčného výboru Košice – vidiek a Moldava nad Bodvou (1948–1959), Daňovej správy v Košiciach (1934–1949). Sprístupnila aj celý rad menších fondov MNV a obvodných úradov MNV.

Časť svojho profesionálneho života venovala aj organizačnej, výkonnej a školiacej práci na poli predarchívnej starostlivosti. Úlohy archívu v tejto oblasti sa znásobili po prijatí zákona č. 395/2002 o archívoch a registratúrach, keď košickej pobočke štátneho archívu pribudli úlohy výkonu štátnej správy aj na celom území mesta Košíc. Keď si predstavíme, že len okres Košice – okolie má 113 obcí a množstvo ďalších fyzických a právnických osôb, a prirátame k tomu všetky príslušné subjekty v meste, oceňujeme, ako to všetko so svojimi kolegyňami zvláda.

Dlhoročné skúsenosti a praktické znalosti v oblasti fungovania štátnej správy využila od r. 1991 ako členka Riešiteľskej skupiny MV SR pre automatizovaný systém úradu (ASU). Od r. 2003 pracuje v Názvoslovnej komisii pri Správe katastra Košice – okolie.

Nemalé úsilie venovala počas svojho doterajšieho pôsobenia v archíve riešeniu jeho sídla. Štátny okresný archív bol pôvodne umiestnený na 2. poschodí domu na Kováčskej ulici č. 20, o ktorý sa delil spolu s Archívom mesta Košíc a krajskou a okresnou správou geodézie a kartografie. Už v polovici 80. rokov však priestory archívu zďaleka nepostačovali, takže veľká časť archívnych dokumentov bola uložená v obciach Veľká Ida a Gomboš. V r. 2003 prišlo k ďalšiemu sťahovaniu – tentokrát do priestorov dvoch poschodí budovy Správy katastra na Južnej triede 82. Len ten archívár, ktorý prežil hoci len jedno sťahovanie, vie, čo všetko to obnáša. Ale zdá sa, že Gitke tieto prekážky na jej archívárskej ceste neubrali ani na energii, ani na nezlomnom optimizme. V r. 2011 sa konečne podarilo získať pre košickú pobočku samostatnú budovu v centre Košíc, ktorá po rekonštrukcii bude spĺňať všetky požiadavky na moderný archív. A Gitka už plánuje a organizuje...

My, kolegovia a spolupracovníci, si ceníme nielen jej dlhoročnú riadiacu a odbornú činnosť a pracovné výsledky, ale obdivujeme aj jej organizačné schopnosti, rozhodnosť, cit pre spravodlivosť, zdravú tvrdohlavosť a oddanosť „archívárskej veci“. Práve týmito vlastnosťami sa počas 36 rokov v slovenskom archívnictve stala rózou obhajkyňou záujmov „okresných“ archívov nielen východoslovenského regiónu.

Milá Gitka, v mene slovenských archívárov Ti želáme do ďalších rokov pevné zdravie, spokojnosť a pohodu v rodine, veľa pracovných úspechov a splnenie všetkých Tvojich želaní.

Milena Ostrolucká

K ŽIVOTNÉMU JUBILEU Mgr. VIERKY BERNÁTOVEJ

Dňa 20. decembra 2011 sa životného jubilea dožíva aj odborná archivárka pobočky štátneho archívu v Trenčíne Mgr. Vierka Bernátová, rodená Morišová, pôvodom z obce Zemianske Lieskové, dnes Melčice-Lieskové.

Po maturite v roku 1970 na Strednej všeobecno-vzdelávacej škole v Trenčíne sa rozhodla pre štúdium slovenského jazyka a latinčiny na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. V čase, keď voľakedajší jazyk vzdelancov – latinčinu – už ovládalo stále menej ľudí, a to aj napriek snahe o jej renesanciu v šesťdesiatych rokoch, bola štátnica z latinčiny devízou, ktorá jubilantke otvorila dvere do Štátneho archívu v Bratislave, kde nastúpila v auguste 1975.

Začínala prácou v študovni. Ved' kde možno rýchlo a kvalitne získať prehľad o tom, čo za historické hodnoty sa v archíve „skrývajú“? Znalosť latinčiny začala postupne využívať pri práci s cirkevnými matrikami. Vyhľadávala genealogické údaje pre zahraničných záujemcov najmä z radov emigrantov z USA, Nemecka a Rakúska. Neskôr túto svoju prednosť využila pri opätovnom usporiadaní novými akvizíciami rozšírenej Zbierky cirkevných matrik a najmä pri vyhotovení I. zväzku katalógu k nej. V roku 1985 sa aktívne zúčastnila sťahovania Štátneho archívu v Bratislave do priestorov po Štátnom ústrednom archíve. Krátko na to z rodinných dôvodov odišla pracovať do Štátneho okresného archívu v Trenčíne, kde pracuje dodnes. Tu, popri službe bádateľom a stránkam, vypracovala niekoľko inventárov a katalógov k archívnym fondom a zároveň v rokoch 1985–2007 a znovu od roku 2011 vykonávala funkciu zástupcu riaditeľa. Aj keď doménou jej záujmu je starší materiál, viažuci sa najmä k starším dejinám mesta Trenčína, spracovala archívne fondy notariátov v Sedličnej, Melčiciach a vo Svätom Kríži nad Váhom, fondy Okresného výboru Národného frontu v Trenčíne, mestských výborov Národného frontu v Trenčianskych Tepliciach a Trenčíne a vypracovala k nim inventáre.

Bola by určite veľká škoda nevyužiť jej znalosť latinčiny, a preto, ak to dovoľovali iné pracovné úlohy, s latinským materiálom pracovala napr. pri usporadúvaní a spracovávaní archívneho fondu Magistrát mesta Trenčína (*Stredoveké listiny magistrátu mesta Trenčína a ich spracovávatelia, SA 2006/2*). Venovala sa najmä triedeniu a usporadúvaniu fondu. V poslednom čase sa však dostala aj k vypracovaniu čiastkových inventárov a katalógov (*Stredoveké listiny, Reverzales, Obligácie, Spory mesta Trenčína s hradom*). Viaceré sú ešte v rukopise (*Súdne procesy, Váh, mosty, ostrovy, Novoveké listiny, Kráľovské dekréty*). Svoje bohaté vedomosti získané odhaľovaním historickej minulosti mesta Trenčína približovala a približuje publikovaním tematicky ladených štúdií a článkov z oblasti kriminality, súdnictva, zákonov a práva (*Spory mesta Trenčína so šľachticmi, Delikty potrestané smrťou v Trenčíne v 17. stor., Právo a bezprávie v živote Barbory Rakovskej, Obligácie v zákonných úpravách a vo fonde Magistrát mesta Trenčína, SA 2010/1*), z oblasti zdravotníctva a lekárnictva (*Trenčiansky mestský špitál, Trenčianski lekárnici v arch. dokumentoch, Lekárnicke rodiny v Trenčíne, Nové poznatky o lekárnických osobnostiach trenčianskeho regiónu*), z cirkevných dejín a školstva (*Mariánske kongregácie v Trenčíne, Mariánska kongregácia na jezuitskom a piaristickom gymnáziu v Trenčíne, Jezuiti – nechcený živel v Trenčíne*) či genealógie (*Genealógia rodu Zamarov-*

ských, *Príspevok ku genealógii Jána Smreka, Genealógia rodu Silvai zo Zemianskeho Lieskového*). V neposlednom rade sa Mgr. V. Bernátová zaujíma tiež o opevnenie mesta Trenčína od najstarších čias (*Taliani v Trenčíne v 16. a 17. storočí v prameňoch Trenčianskeho archívu, SA 2003/2*) a v individuálnej výskumnej činnosti sa zaoberala práve opevnením mesta Trenčín do roku 1600. Vyššie uvedené štúdie a články publikovala na stránkach Slovenskej archivistiky, v Historickej revue či v ďalších odborných časopisoch a periodikách, ako sú Pamiatky a múzeá, regionálny časopis Považie, Numizmatický časopis či internetový časopis Fórum histórie, Genealogicko-heraldický hlas alebo v zborníkoch z rôznych historických konferencií a sympózií organizovaných Sekciou pre dejiny miest a obcí pri SAV.

V rámci propagácie trenčianskeho regiónu spolupracovala pri vydávaní monografií obcí Melčice-Lieskové, Mníchova Lehota, Soblahov, ale aj Trenčianske Stankovce a Trenčín, tretí diel.

Pod názvom Poklady z Trenčianskeho archívu vydala sedem stredovekých a jednu novovekú listinu mesta Trenčína (*Listiny Karola Róberta z roku 1324, Žigmunda Luxemburského z rokov 1396, 1412, 1421, 1434, Jána Huňadyho z roku 1454, Mateja Korvína z roku 1464 a Ferdinanda I. z roku 1546*). Pomáhala pri usporadúvaní farského archívu v Adamovských Kochanovciach, čo zužitkovala svojím podielom ako jedna zo zostavovateľov knižočky o cirkevnom živote a farnostiach obce Adamovské Kochanovce v rokoch 1760–2010.

V rokoch 1997 a 1998 sa opäť aj vďaka výbornej znalosti latinčiny ako členka pracovného tímu zúčastnila výskumu slovacík v rímskych archívoch a vo Vatikánskom archíve.

Treba tiež spomenúť, že dlhodobo sa venuje tiež akvizičnej činnosti. Podarilo sa jej takto získať veľa nových osobných fondov, fondov spolkov a záujmových združení a doplniť tak staré fondy.

V rámci osvetovo-kultúrnej činnosti sa venuje tiež rôznym vzdelávacím aktivitám a prednáškam (*Katastrofy v meste Trenčíne...*, *Súdnictvo v Trenčíne, Stredoveké listiny – svedectvo o výsadách mesta Trenčína*), ale aj výstavníctvu (*Trenčín v archívnych dokumentoch, Piaristi v Trenčíne*).

Čo dodať na záver? Predovšetkým vysloviť Vierke vďaka za vykonanú prácu na úseku archívniectva aj histórie a do ďalšej práce jej popriať ešte veľa tvorivých síl, pevné zdravie, ako aj rodinnú pohodu.

Jana Schullerová

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Nováková, Veronika: Sú na Slovensku archívne fondy fondmi a archívne zbierky zbierkami?	3
Uličný, Ferdinand: Vývoj bratislavského mešťanstva v 12. a 13. storočí a listina výsad z roku 1291	17
Martinický, Miroslav: Povolebný program podžupana Trenčianskej stolice Gašpara Pongráca z 5. novembra 1571	29
Vimmer, Pavel: Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave (1948–1952)	40
Šlampová, Martina: Vývoj usporiadania miestnej štátnej správy v okrese Kežmarok od vzniku Československej republiky do roku 1960	56
Švecová, Adriana: Vonkajšie náležitosti úkonov <i>mortis causa</i> slobodného kráľovského mesta Trnavy v rokoch 1700–1870	71
Čovan, Miroslav: Stredoveká a ranonovoveká kultúra východného Slovenska vo svetle najnovších epigrafických, paleografických a heraldických zistení ..	94
Vrtel, Ladislav: Právna regulácia heraldiky v Slovenskej republike	112
Wanner, Michal: Nová webová aplikácia „Veduty v českých archivech vzniklé do roku 1850“	124

LITERATÚRA

Recenzie a referáty

Fukasová, D.: „Pripomínam, že neide o aprílový vtip! Gergelyi.“ Pracovné zápisky archivára z Humenného (Ivana Fialová)	132
Ragač, R. a kol.: Zlatý vek cisárskej rezidencie v Holíči v období Františka Štefana I. Lotrinského (Henrieta Žažová)	133
Genealogicko-heraldický hlas 1–2/2010 (Radoslav Ragač)	136
Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. Ročník XVIII., 2010 (Agnesa Žifčáková)	137
Manák, M.: Drahovce, dejiny obce (Michal Franko)	140
Hudec, I. a kol.: Trnové, monografia obce (Peter Kartous)	142
Čas v roce 2010 (Júlia Ragačová)	145
Pátková, H.: Česká středověká paleografie (Juraj Šedivý)	149
Jež, R. (ed.): Listiny těšínských knížat renesančního věku (Drahomír Velička)	152
Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 2010 (Richard Marsina)	154
Kenyeres, I. (ed.): A Budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságleveli (Juraj Šedivý)	158
Seedoch, J.: Die Gemeindenamen des Burgenlandes im Wandel der Zeit (Radoslav Ragač)	160

Berzeviczy, K. – Lőkös, P. – Hornyák, Zs. (zost.): „Ars Longa, Vita Academica Brevis“. Studien zur Stammbuchpraxis des 16. – 18. Jahrhunderts (Radoslav Ragač)	161
--	-----

Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík

The American Archivist 2010/1 (Milan Belej)	163
Arhivski vjestnik 2009, 2010 (Jozef Klačka)	168
Der Archivar 2010/3–4 (Peter Kartous)	171
Archiven Pregled, 2009/3, 4 (Anna Christovová)	173
La Gazette des Archives 2009/1–4 (František Palko)	174
Izvestia na daržavnite archivi 2009 (Anna Christovová)	183
Journal of the Society of Archivists 2009/1–2 (Milan Belej)	184
Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 2010 (Anna Buzinkayová)	188
Otečestvennyje archivy 2010/1–6 (Lýdia Kamencová)	192
Sborník archívnych prací 2009, 2010 (Júlia Ragačová)	195

SPRÁVY

Porady vedúcich predstaviteľov riadiacich orgánov archívniectva členských a prizvaných krajín Európskej únie v roku 2011 (Jozef Hanus)	202
Zo zasadnutia Vedeckej archívnej rady (Milan Mišovič)	206
Zbierky v archívoch a 15. archívne dni Slovenskej republiky v Humennom (Martina Orosová)	208
Seminár špecializovaných verejných archívov v Bratislave a Častej-Papierničke (Jana Kubíková)	212
Správa o činnosti Katedry archívniectva a PVH Filozofickej fakulty UK v akademickom roku 2010/2011 (Juraj Roháč)	216
Činnosť Katedry archívniectva a PVH Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v akademickom roku 2010/2011 (Marcela Domenová)	221
Konferencia Pôdohospodárstvo v dejinách Slovenska. Tradície, inovácie a kultúrne dedičstvo (Katarína Magurová)	224
Konferencia maďarských univerzitných archívárov (Mária Grófová)	228

KRONIKA

Životné jubileum Marty Kalnovičovej (Elena Kašiarová)	231
Životné jubileum Mgr. Eleny Kašiarovej (Peter Kartous)	232
Naša jubilanťka Agnesa Žifčáková (Alena Kredatusová)	234
Životné jubileum PhDr. Františka Žifčáka (Peter Kartous)	235
Životné jubileum Mgr. Šarloty Drahošovej (Peter Keresteš)	238
Jubilujúca PhDr. Margita Krajňáková (Milena Ostrolucká)	240
K životnému jubileu Mgr. Vierky Bernátovej (Jana Schullerová)	242

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Ročník XLVI – Číslo 1–2 – 2011

Vydáva

Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov

Objednávky a predplatné prijíma L. K. Permanent, spol. s r. o., PO BOX 4,
834 14 Bratislava 34.

Vytlačila

Tlačiareň Ministerstva vnútra SR. Rukopis zadaný do tlače v novembri 2011,
vytlačené v decembri 2011.

Evidenčné číslo EV 140/08

Cena 0,60 €